

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Σπουδές στην Εκπαίδευση»

**Ο «ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ» ΚΑΙ Ο «ΕΘΝΙΚΟΣ ΑΛΛΟΣ» ΜΕΣΑ ΑΠΟ
ΤΟ «ΑΠΟΣΥΡΘΕΝ» ΒΙΒΛΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΣΤ΄ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ:
ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ**

Μεταπτυχιακή εργασία

Από την

ΑΝΤΡΗ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: Δρ ΜΙΧΑΛΙΝΟΣ ΖΕΜΠΥΛΑΣ

Λευκωσία 2009

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία αποτελεί μέρος των υποχρεώσεων του μεταπτυχιακού προγράμματος «Επιστήμες της Αγωγής» για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου με κατεύθυνση «Θεωρίες της Παιδείας - Αναλυτικά Προγράμματα».

Μέλη Επιτροπής Κρίσης:

Δρ Μιχαλίνος Ζεμπύλας, Επίκουρος Καθηγητής, Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Δρ Αθηνά Μιχαηλίδου-Ευριπίδου, Μέλος ΣΕΠ του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου στη θεματική ενότητα «Εκπαιδευτική Έρευνα».

Δρ Αλέξιος Πέτρου, Μέλος ΣΕΠ του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου στη θεματική ενότητα «Εκπαιδευτική Πολιτική και Αναλυτικά Προγράμματα».

.....
Δρ Μιχαλίνος Ζεμπύλας

.....
Δρ Αθηνά Μιχαηλίδου-Ευριπίδου

.....
Δρ Αλέξιος Πέτρου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία διερευνά την εικόνα του «εθνικού εαυτού» (εδώ του Έλληνα) και την εικόνα του «εθνικά άλλου» (εδώ του Τούρκου), έτσι όπως προβάλλεται μέσα από το βιβλίο Ιστορίας της Στ' Δημοτικού *Στα νεότερα χρόνια*, των Ρεπούση, Ανδρεάδου, Πουταχίδη και Τζίβα (2006). Η έρευνα της εικόνας του «άλλου» θεωρείται σημαντική γιατί αφενός συμβάλλει στη βαθύτερη κατανόηση των μηχανισμών διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας του μαθητή και αφετέρου ενδεχομένως καθορίζει σε κάποιο βαθμό την ποιότητα των μελλοντικών σχέσεων και τη γενικότερη συνεργασία των λαών. Το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας εντάσσεται στην κριτική παιδαγωγική και στην παιδαγωγική της ειρήνης.

Η έρευνα ακολούθησε τη μέθοδο της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου. Αναλύθηκαν τα χωρία που αναφέρονται στον «εθνικό εαυτό» και τον «εθνικό άλλο», υπό την καθοδήγηση τριών ερευνητικών ερωτημάτων: (1) Κατά πόσον υπάρχουν στερεότυπες απεικονίσεις και γίνονται διπολικοί διαχωρισμοί ανάμεσα στον εθνικό «εαυτό» και τον εθνικό «άλλο». (2) Αν διατυπώνονται ιδέες που πλαισιώνονται στην αλληλοκατανόηση, συνεργασία και ειρήνη ανάμεσα στον εθνικό «εαυτό» και τον εθνικό «άλλο» και (3) πώς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ο προσανατολισμός του εγχειριδίου όσον αφορά στην «εθνοκεντρικότητά» του.

Η ανάλυση των αποτελεσμάτων έδειξε ότι, παρά το γεγονός πως στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο γίνεται προσπάθεια απάλειψης της εικόνας του «εθνικά άλλου» ως του προαιώνιου εχθρού και του «εθνικά εαυτού» ως του μη θύματός του, ο τρόπος παρουσίασης τους, ενδεχομένως να δημιουργεί νέα στερεότυπα. Επίσης, ο προσανατολισμός του εγχειριδίου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «εθνοκεντρικός» αλλά μέσα από μια πιο διακριτική και ήπια γραφή. Η σημαντικότητα και αναγκαιότητα αυτής της έρευνας προκύπτει κυρίως από την έλλειψη παρόμοιων ερευνών στον κυπριακό χώρο και ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι το ζήτημα του σχολικού εγχειριδίου Ιστορίας της Στ' δημοτικού παραμένει ανοιχτό. Ευρύτερα, τα αποτελέσματα της έρευνας υπογραμμίζουν ότι αυτό που διδάσκεται στο σχολείο ως ιστορία δεν είναι υπόθεση μόνον της ιστορικής επιστήμης, αλλά είναι ταυτόχρονα ζήτημα παιδαγωγικό και πολιτικό. Απαιτείται όχι μια μονομερής αναθεώρηση των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας, αλλά και

μια αμοιβαία πολιτική βούληση και απόφαση για μια «εκ του σύνεγγυς» επαφή του «εαυτού» και του «άλλου».

Summary

The present thesis investigates the representations of the (Greek) “national self” and the (Turkish) “national other” in the sixth grade’s history textbook entitled “*Sta neotera hronia*” (“In the modern years”)—written by Repoussis, Andreadou, Poutachides and Tzivas (2006). This investigation is important because it provides a deeper understanding into the mechanisms that contribute to the development of children’s sense of “us” and “them” in the Greek educational system. The analysis joins a line of research in the last twenty years that explores representations of “us” and “them” in Greek textbooks. The particular exploration undertaken here is grounded in critical theory and peace education theory.

The research methodology adopted is qualitative content analysis. The analysis, which focused on those parts of the book that refer to the “national self” and the “national other”, was guided by the following three questions:

- 1) Are there any stereotypical representations and bipolarities made between the “national self” and the “national other”?
- 2) Are the representations of the “national self” and the “national other” placed within the context of ideas grounded in mutual understanding, cooperation and peace?
- 3) What is the orientation of the book in terms of its “ethnocentrism”?

The data analysis reveals that despite the effort made to reduce the image of the “national other” as the eternal enemy and the image of the “national self” as the other’s eternal victim, the textbook creates new stereotypes. The textbook’s orientation is still “ethnocentric”, however, in a lighter and less direct way. The findings of this research are valuable in light of the absence of similar research in evaluating this particular textbook—especially after the public outcry against it that led to its official withdrawal from schools. The implications are also important in that it is shown how history textbook writing is not only a pedagogical act but also a highly politicised issue serving different interests. The

irony is that the particular textbook has been withdrawn, yet the analysis done here shows that it is still ethnocentric but in a 'smarter' way.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την πραγματοποίηση της παρούσας εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον επίκουρο καθηγητή του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου, Δρα Μιχαλίνο Ζεμπύλα, ο οποίος ήταν ο σύμβουλος καθηγητής μου. Χωρίς την καθοδήγηση, την ενθάρρυνση, την ψυχολογική συμπαράσταση και τη συνεχή του εποπτεία θα ήταν αδύνατο να ολοκληρωθεί η παρούσα εργασία. Πολλές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω και στη Δρα Αθηνά Μιχαηλίδου - Ευριπίδου για τον επαγγελματισμό που τη διακατέχει και τις χρήσιμες υποδείξεις της σε θέματα μεθοδολογίας της παρούσας έρευνας. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Δρα Αλέξιο Πέτρου, τόσο για την ευγένεια όσο και για τη βοήθεια που μου παρείχε σε ό,τι αφορά τη συντακτική και γραμματική διόρθωση της παρούσας εργασίας. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όλους τους φίλους μου, για τη στήριξη και τη βοήθεια που μου προσέφεραν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	3
Summary	5
Ευχαριστίες	7
Περιεχόμενα	8
Εισαγωγή	10
Κεφάλαιο 1	
Βιβλιογραφική επισκόπηση.....	16
1.1 Σχολικά εγχειρίδια ιστορίας.....	16
1.1.2 Η εικόνα του «άλλου» στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας.....	20
1.1.3 Έρευνες για την εικόνα του "Τούρκου" ως "άλλου" στα σχολικά βιβλία.....	25
1.1.4 Ο δημόσιος διάλογος για το συγκεκριμένο σχολικό εγχειρίδιο ιστορίας	29
1.2 Θεωρητικό πλαίσιο.....	35
1.2.1 Κριτική παιδαγωγική.....	36
1.2.2 Παιδαγωγική της Ειρήνης.....	40
Κεφάλαιο 2	
Μεθοδολογία.....	45
2.1 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα.....	45
2.2 Μεθοδολογία.....	46
2.2.2 Ερευνητική μέθοδος.....	46
2.3 Σύστημα κατηγοριών.....	47
2.3.1 Συγκρότηση του συστήματος κατηγοριών.....	47
2.3.2 Ορισμός βασικών κατηγοριών.....	49
2.3.3 Ορισμός υποκατηγοριών.....	49
2.3.4 Φάση δοκιμαστικής ανάλυσης.....	50
2.3.5 Παρουσίαση και ερμηνεία αποτελεσμάτων.....	51

2.3.6 Αξιοπιστία και εγκυρότητα.....	51
2.4 Ηθικά διλήμματα.....	53

Κεφάλαιο 3

Ανάλυση του υπό διερεύνηση υλικού.....	54
3.1 Κατηγορίες -Αποδελτίωση του ερευνώμενου υλικού	54
3.2. Ο «εθνικά άλλος» - ο «Τούρκος».....	54
3.2.1 Κατηγορία: τουρκικό έθνος-κράτος	54
3.2.2 Κατηγορία: Χαρακτηριστικά του Τουρκικού έθνους - των Τούρκων.....	59
3.2.3 Κατηγορία: Εξωτερική πολιτική.....	70
3.2.4 Κατηγορία: Πολιτισμός - Πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά	74
3.2.5 Κατηγορία: Στρατιωτικές και πολεμικές επιχειρήσεις.....	81
3.3 «Εθνικός Εαυτός» - ο Έλληνας.....	88
3.3.1 Κατηγορία: Ελληνικό έθνος.....	88
3.3.2 Κατηγορία: Χαρακτηριστικά του «εθνικού εαυτού».....	99
3.3.3 Κατηγορία: Εξωτερική πολιτική.....	117
3.3.4 Κατηγορία: Πολιτισμός - πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά	121
3.3.5 Κατηγορία: Στρατιωτική οργάνωση και πολεμικές επιχειρήσεις.....	135

Κεφάλαιο 4

Συζήτηση αποτελεσμάτων.....	152
4.1 Εισαγωγή.....	152
4.2 Ο «καλός εθνικός εαυτός» κι ο «κακός εθνικός άλλος»;.....	152
4.3 Υπάρχουν γέφυρες ή αγεφύρωτα χάσματα ανάμεσα στον «εθνικό εαυτό» και τον «εθνικά άλλο».....	157
4.4 Προς ή πέρα από τον εθνοκεντρισμό;	162

Κεφάλαιο 5

Επίλογος- συμπεράσματα.....	169
-----------------------------	-----

Παράρτημα	177
------------------------	-----

Βιβλιογραφία	250
---------------------------	-----

Εισαγωγή

Αφορμή για την εργασία αυτή αποτέλεσε ένα σχολικό εγχειρίδιο και συγκεκριμένα το νέο εγχειρίδιο Ιστορίας Στ' δημοτικού, της συγγραφικής ομάδας της Μαρία Ρεπούση, που κυκλοφόρησε στις σχολικές αίθουσες της Ελλάδας και της Κύπρου το Σεπτέμβρη του 2006. Το εγχειρίδιο αυτό αποτέλεσε έναυσμα για το ζέσπασμα ενός «συμβολικού πολέμου» για την ιστορία¹, τη μνήμη και την εθνική ταυτότητα (Λιάκος, 2008), που είχε ως συνέπεια τη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού και πολιτικού προβλήματος (Γκότοβος, 2007). Το πρόβλημα έγινε πολύπλοκο και είχε ως τελική έκβαση τη «διά βοής» απόσυρση του εγχειριδίου, χωρίς τη διεξαγωγή οποιαδήποτε έρευνας. Η κατάληξη αυτή έφερε στην επιφάνεια ερωτήματα σχετικά με το «είναι» και το «γίνεσθαι» των σχολικών εγχειριδίων. Αν και η παρουσία τους είναι τόσο οικεία και καθημερινή στον εκπαιδευτικό χώρο, εντούτοις, ο δημόσιος αυτός διάλογος άφησε αιχμές για ένα άγνωστο τους «πρόσωπο». Τι είναι λοιπόν ένα σχολικό εγχειρίδιο, πώς και γιατί γράφεται; Από ποιους; Πώς επιλέγεται η «γνώση» που εμπεριέχει; Ποιος έχει τη συλλογική ευθύνη συγγραφής και κυκλοφορίας του; Μπορεί ένα εγχειρίδιο να αποσυρθεί, έτσι «απλά», χωρίς τη διεξαγωγή οποιασδήποτε έρευνας; Ποιος φέρει τελικά την ευθύνη συγγραφής και απόσυρσής του; Αυτά είναι μερικά ερωτήματα που ενδεχομένως να προβληματίζουν όσους παρακολούθησαν το δημόσιο αυτό διάλογο.

Το σχολικό εγχειρίδιο είναι ένα μέσο διδασκαλίας (με τη μορφή βιβλίου) που ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του Αναλυτικού Προγράμματος, ως προς τη διδακτέα ύλη ενός μαθήματος που διδάσκεται σε μια τάξη μιας συγκεκριμένης βαθμίδας και χρησιμοποιείται από μαθητές, εκπαιδευτικούς και γονείς, αφού υποστεί επιτυχώς τη διαδικασία έγκρισης από το Υπουργείο Παιδείας (Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008). Η ποιότητα ενός σχολικού εγχειριδίου έχει μεγάλη σημασία

¹ Εδώ καλό είναι να γίνει η διάκριση της πολλαπλής χρήσης του όρου, ανάλογα με το εκάστοτε πλαίσιο. «Υπάρχει ο επιστημονικός κλάδος που ονομάζεται «Ιστορία», το σχολικό μάθημα που ονομάζεται Ιστορία» και ένα ευρύ ενδιαφέρον του κοινού που ονομάζεται «ιστορία» όπ. αναφ. ο Husbands (2004, σ.21), ο οποίος λέει πως: «Αν αναρωτηθούμε για ποιο λόγο οι τρεις αυτές δραστηριότητες θα έπρεπε να έχουν τη ίδια ονομασία, θα αντιληφθούμε ότι δεν υπάρχει κανένας. Όπως και δεν υπάρχει λόγος αυτή η ονομασία να έχει την ίδια σημασία μέσα σε διαφορετικά πλαίσια» (σ.21)

στην όλη διδακτική διαδικασία, γιατί «ακόμη και όταν το μάθημα διδάσκεται από έναν προσοντούχο εκπαιδευτικό δεν υπάρχει εγγύηση επιτυχίας, αν το σχολείο έχει στη διάθεση του και χρησιμοποιεί μόνον δευτέρας κατηγορίας σχολικά εγχειρίδια» (ό.π., σ.203). Ταυτόχρονα, όμως, αποτελεί πολιτικό, πληροφορικό και παιδαγωγικό μέσο (Stein, 1977, όπ. αναφ. οι Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008) και μπορεί να αποτελέσει όργανο νομιμοποίησης και ενίσχυσης εκείνης της πολιτικής εξουσίας που το παράγει και το ελέγχει (Κουλούρη, 2007), κυρίως μέσω «φρονηματιστικών μαθημάτων, όπως είναι η σχολική ιστορία, η μητρική γλώσσα, η γεωγραφία, τα θρησκευτικά, η λογοτεχνία και η αγωγή του πολίτη (Ξωχέλλης, 2000). Εξάλλου, «το σχολικό εγχειρίδιο δεν μεταδίδει μόνο γνώσεις, αλλά καλλιεργεί και στάσεις, μορφές και τύπους συμπεριφοράς στη νέα γενιά, που έχουν μεγάλη σημασία για τη σχέση και επικοινωνία μεταξύ ατόμων, κοινωνικών ομάδων και λαών» (Ξωχέλλης, 2000, σ.9).

Πέρα όμως από την εκπαιδευτική τους διάσταση, τα εθνικά σχολικά εγχειρίδια αποτέλεσαν και αντικείμενο μελέτης από το φιλειρηνικό κίνημα του 19^{ου} αιώνα (Μπονίδης, 2004). Κατά τη μελέτη τους βρέθηκαν σ' αυτά ανακρίβειες, παραποίηση ιστορικών γεγονότων, λάθη κρίσης ή μεροληψία των συγγραφέων υπέρ της χώρας τους και σε βάρος γειτονικών λαών (Schröder, 1961, όπ. αναφ. ο Μπονίδης, 2004). Στο Α' Παγκόσμιο Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι, το 1899, τέθηκε για πρώτη φορά επίσημα το ζήτημα της διεθνούς αναθεώρησης των σχολικών εγχειριδίων, όμως εξαιτίας του αυξημένου εθνικισμού οι προτάσεις που τέθηκαν δεν είχαν σχεδόν καμιά απήχηση στην κοινωνία και στους αρμόδιους πολιτικούς φορείς (Unesco, 1949, όπ. αναφ. ο Μπονίδης). Το ίδιο αίτημα βρήκε απήχηση μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου σε πολλές χώρες, οι οποίες θεώρησαν τον εθνικισμό ως μερικώς υπεύθυνο για τα καταστροφικά γεγονότα (Μπονίδης, 2004). Η Κοινωνία των Εθνών ανέπτυξε τότε δραστηριότητα, με στόχο τον προσανατολισμό των εγχειριδίων στην κατανόηση των λαών, στην απάλειψη των εικόνων του εχθρού και στην προώθηση μιας προοπτικής για ειρηνική συνύπαρξη (ό.π.). Η συστηματική όμως μελέτη των σχολικών εγχειριδίων ξεκίνησε μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, κατόπιν συστάσεων της Unesco για εξάλειψη όλων των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων για τους «άλλους» και κυρίως των γειτόνων μας (ό.π.). Έκτοτε έχουν ιδρυθεί σε πολλές χώρες ερευνητικά κέντρα και ινστιτούτα για τη μελέτη των σχολικών εγχειριδίων, με πιο γνωστό το Ινστιτούτο για τη Διεθνή Έρευνα Σχολικών

Βιβλίων Georg Eckert, το οποίο αποτελεί σήμερα κέντρο σχολικών εγχειριδίων του Συμβουλίου της Ευρώπης και διεξάγει έρευνες που επικεντρώνονται στο ρόλο των σχολικών εγχειριδίων στην προώθηση της Παιδαγωγικής της Ειρήνης (Μπονίδης, 2004).

Μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια διαμορφώνεται η εικόνα του «άλλου», η οποία εκτός του ότι συμβάλλει στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας ενός λαού, επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό τη συνύπαρξη και τη συνεργασία του με άλλους λαούς, ιδιαίτερα μάλιστα τους γειτονικούς (Ξωχέλλης, 2000). Στις μέρες μας, η έρευνα των σχολικών εγχειριδίων γίνεται επίκαιρη, εξαιτίας των διεθνών φαινομένων βίας, ξενοφοβίας, θρησκευτικού φανατισμού και εθνικισμού που παρατηρούνται ιδιαίτερα στη γεωγραφική περιοχή των Βαλκανίων (ό.π.π.). Στην Ελλάδα, δραστηριοποιείται συστηματικά στον τομέα αυτό το Κέντρο Έρευνας Σχολικών Βιβλίων και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, (ΚΕΣΒΙΔΕ), που λειτουργεί στον Τομέα Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Ξωχέλλης, 2000). Το ΚΕΣΒΙΔΕ διεξάγει έρευνες για την εικόνα του «άλλου», του γείτονα, όπως αυτή προβάλλεται μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας, στον ελληνικό και στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο (Μπονίδης, 1998 Ξωχέλλης, 2000). Πορίσματα αυτών, αλλά και άλλων διεθνών ερευνών επισημαίνουν πως τα σχολικά εγχειρίδια επικεντρώνονται στην προβολή της εθνικής παράδοσης, δίνουν έμφαση στην ιδιαίτερη ιστορία της χώρας - παρουσιάζοντας τη χώρα τους ως ανώτερη από άλλες χώρες- και καλλιεργούν τον εθνοκεντρισμό (Κατσουλάκου & Τσαντίνη, 1994 Φλουρή & Καλογιαννάκη, 1996). Δίνουν μικρή έμφαση σε κοινωνικές, οικονομικές και επιστημονικές προσεγγίσεις, στην πολιτισμική ποικιλία και πλουραλισμό, καθώς και στις παγκόσμιες οικουμενικές αξίες και την αλληλεξάρτηση των λαών. Ακόμη, παρουσιάζουν τους «εθνικούς άλλους» σύμφωνα με τις πολιτικές συγκυρίες και περιστάσεις και ανανεώνονται με αργούς ρυθμούς.

Στον ελληνικό χώρο, έρευνες των σχολικών εγχειριδίων διεξάγονται κυρίως μετά το 1980 και συμπεραίνουν πως τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας είναι εθνοκεντρικά, προσανατολίζονται στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης, διακρίνονται από στερεότυπα, εμπάθεια και έλλειψη ανοχής στους γειτονικούς μας λαούς και, κυρίως, τον τουρκικό (Άχλης 1983 Μήλλας, 2005 Ξωχέλλης, 2000 Φραγκουδάκη, 1997

Φλουρής & Ιβρίντελη, 2000). Ο Άχλης (1983) επισημαίνει πως μέσα απ' αυτά καταβάλλεται «μια συνειδητή προσπάθεια προβολής της εθνικής και φυλετικής ανωτερότητας μας, έναντι των 'μισημένων' 'βάρβαρων', γειτονικών μας 'εχθρών', των Τούρκων» (σ.54).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον συγκεντρώνει το μάθημα της σχολικής Ιστορίας, το οποίο αποτελεί το πεδίο όπου κατασκευάζονται «εμείς» και οι «άλλοι», οι «εχθροί» και οι «φίλοι» (Κάτσικας, 2007). Σύμφωνα με τον Ξωχέλλη (2000) «τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας αποτελούν το κατεξοχήν πεδίο στο οποίο κατασκευάζονται και αναπαράγονται εικόνες του εθνικού «εαυτού» και του εθνικού «άλλου», κυρίως των γειτονικών λαών, μέσα από τη διατύπωση και την εξιστόρηση των γεγονότων του παρελθόντος για τους «εχθρούς» και τους «φίλους» (σ.68). Ωστόσο, η έννοια της «εικόνας του άλλου» είναι μια σύγχρονη νοητική σύλληψη, που σχετίζεται με τη φιλοσοφική θεώρηση, η οποία εκλαμβάνει τη σκέψη ως υποκειμενική πράξη και την εθνική ταυτότητα ως μια νοερή αναπαράσταση (Μήλλας, 2005). Η εικόνα του «άλλου» είναι «κατοπτρική της εικόνας του εθνικού εαυτού» (Φραγκουδάκη, 1997, σ.18), η οποία συμβάλλει στη διαμόρφωση της αυτοεικόνας και της εθνικής ταυτότητας ενός λαού και καθορίζει τις σχέσεις και την ποιότητα συνύπαρξης και συνεργασίας μεταξύ λαών και ιδιαίτερα μεταξύ των γειτονικών λαών (Ξωχέλλης, 2000). Η «κατασκευή» αυτή γίνεται μέσα από τις λέξεις της γλώσσας συγγραφής των σχολικών εγχειριδίων, μιας και οι λέξεις έχουν τη δική τους δύναμη, εμπεριέχουν πολυάριθμες κοινωνικές πληροφορίες και ιδεολογικά μηνύματα (Φραγκουδάκη, 1999). Μέσα από την αυθεντία την οποία πρεσβεύουν, ενδεχομένως να οδηγούν σε μια αυταπόδεικτη ιδιότητα του «λόγου» συγγραφής των κειμένων, γεγονός που περικλείει τη μεγαλύτερη δύναμη και αποτελεσματικότητα της γλώσσας συγγραφής των κειμένων (ό.π).

Επιπλέον, η σύνδεση της ταυτότητας του εαυτού είναι άρρηκτα δεμένη με την έννοια της υπαγωγής του σε μια ομάδα και διαμορφώνει την έννοια μιας «κοινωνικής ταυτότητας» (Jenkins, 2007). Κάθε ομάδα κατασκευάζει την ταυτότητά της, μέσα από μια διαδικασία αλληλόδρασης, μεταξύ «εαυτού» και «άλλου» (ό.π.π.). Όμως, η διαφοροποίηση μεταξύ «εαυτού» και «άλλου» αποτελεί μια κατηγοριοποίηση, η οποία, σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, δημιουργεί αυτόματα εύνοια προς την έσω-ομάδα και μπορεί να οδηγήσει στη

δημιουργία στερεοτύπων, προκαταλήψεων προς την έξω-ομάδα, στην οποία ανήκει ο «άλλος» (Δραγώνα, 2001). Αν και το να αλλάξει κανείς τις παραστάσεις του για τον «άλλο» είναι τόσο δύσκολο όσο και το ν' αλλάξει την εθνική του ταυτότητα, μπορούμε εντούτοις να προσπαθήσουμε να γνωρίσουμε το «μύθο» της άλλης πλευράς, χωρίς να χρειάζεται να τον αποδεχτούμε, σε μια προσπάθεια να κάνουμε μια κουβέντα μαζί του, μέσα σε μια ατμόσφαιρα που δε θα υπάρξει αναβράζουσα καχυποψία και υπεροψία (Μήλλας, 2002). Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί, όχι μέσα από μια μονομερή συγγραφή εγχειριδίων Ιστορίας, αλλά μέσα από μια αμοιβαία πολιτική βούληση και απόφαση από τη μεριά του «εαυτού», αλλά και του «άλλου», για ανάδειξη και διαρκή επεξεργασία των αντιστάσεων και των αντιφάσεων (Δραγώνα, 2001) που θα οδηγήσουν σε μια συνεχή επεξεργασία της ιστορικής γνώσης, μέσα από τη διαλεκτική αντιπαράθεση ενός διαλογικού κριτικού στοχασμού (McLaren, 2001).

Μέσα στα πλαίσια της συμβολής στην κριτική ανάλυση σχολικών εγχειριδίων εντάσσεται και η παρούσα εργασία, η οποία έχει ως σκοπό τη διερεύνηση της εικόνας του «εθνικού εαυτού»², του Έλληνα, καθώς και την εικόνα του «εθνικά άλλου»³, του Τούρκου, του εθνικού γείτονα, όπως προβάλλεται και διαμορφώνεται μέσα από το βιβλίο Ιστορίας της Στ' Δημοτικού *Στα νεότερα χρόνια*, των Ρεπούση, Ανδρεάδου, Πουταχίδη, Τσίβα (2006). Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο επιλέγηκε διότι αποτέλεσε το έναυσμα για το ξέσπασμα ενός «συμβολικού πολέμου» για την Ιστορία. Η έρευνα της εικόνας του «άλλου» θεωρείται σημαντική γιατί αφενός συμβάλλει στη βαθύτερη κατανόηση των μηχανισμών διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας του μαθητή μέσα από την αντιπαράθεση με τον «άλλο» και αφετέρου, ενδεχομένως, καθορίζει σε κάποιο βαθμό την ποιότητα των μελλοντικών σχέσεων και τη γενικότερη συνεργασία των λαών (Ξωχέλλης, Καψάλης, Ισχυρλιάδου, Λουκίδου, Μπονίδης & Χατζησαββίδης, 2000). Τα ερευνητικά ερωτήματα που καθοδήγησαν την ανάλυση του εγχειριδίου ήταν τα εξής τρία: (1) Κατά πόσον υπάρχουν στερεότυπες απεικονίσεις και γίνονται διπολικοί διαχωρισμοί ανάμεσα στον εθνικό «εαυτό» και τον εθνικό «άλλο». (2) Αν διατυπώνονται ιδέες που

² Η λέξη «εθνικός» σημαίνει αυτόν/αυτή που ανήκει ή αναφέρεται στο έθνος (Λεξικό Τεγόπουλος-Φυτράκης). Στην συγκεκριμένη περίπτωση «εθνικός εαυτός» εννοείται αυτός/αυτή που ανήκει ή αναφέρεται στο ελληνικό έθνος (δηλ. ο Έλληνας).

³ Στη συγκεκριμένη περίπτωση με την έννοια «εθνικός άλλος» υπονοείται αυτός /αυτή που ανήκει ή αναφέρεται στο τουρκικό ή οθωμανικό έθνος (δηλ. ο Τούρκος ή ο Οθωμανός Τούρκος).

πλαισιώνονται στην αλληλοκατανόηση, συνεργασία και ειρήνη ανάμεσα στον εθνικό «εαυτό» και τον εθνικό «άλλο» και (3) πώς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ο προσανατολισμός του εγχειριδίου όσον αφορά στην «εθνοκεντρικότητά» του.

Η εργασία αυτή περιλαμβάνει πέντε κεφάλαια. Στην Εισαγωγή θέτουμε την παρούσα ανάλυση στον ευρύτερο βιβλιογραφικό χώρο που εντάσσεται, καθώς και το θεωρητικό υπόβαθρο που την πλαισιώνει. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται βιβλιογραφική επισκόπηση της έρευνας και γίνεται οριοθέτηση του αντικειμένου και ένταξη της έρευνας στο θεωρητικό της πλαίσιο. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται βιβλιογραφική ανασκόπηση γύρω από το θέμα «σχολικά εγχειρίδια ιστορίας», αναφορά σε προηγούμενες παρόμοιες έρευνες σχετικές με την εικόνα του «άλλου» στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, αλλά και συγκεκριμένα για την εικόνα του «Τούρκου» ως «άλλου» μέσα στα σχολικά εγχειρίδια και, τέλος, γίνεται αναφορά στο δημόσιο διάλογο που ξέσπασε με αφορμή το συγκεκριμένο σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας. Ακολουθεί αναφορά στο θεωρητικό υπόβαθρο της εργασίας, η οποία βρίσκει τα θεωρητικά της ερείσματα στη θεωρία της κριτικής παιδαγωγικής και στη θεωρία της παιδαγωγικής της ειρήνης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρατίθενται τα ερευνητικά ερωτήματα και η μεθοδολογία της έρευνας, ορίζεται η κατηγοριοποίηση και η διατύπωση ισχυρισμών για κάθε υποκατηγορία. Στο τέλος, αναφέρονται οι περιορισμοί και τα ηθικά διλήμματα που ενδεχομένως να προκύπτουν, όπως και ζητήματα αξιοπιστίας και εγκυρότητας της έρευνας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται η ανάλυση του ερευνώμενου υλικού μέσα από την κατηγοριοποίηση του υλικού και την τεκμηρίωση των σχετικών ισχυρισμών. Ακολουθεί στο κεφάλαιο πέντε η «Συζήτηση αποτελεσμάτων», όπου δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα συμπεράσματα της ανάλυσης με βάση τα τρία ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία κατεύθυναν την ανάλυση περιεχομένου. Στο έκτο κεφάλαιο με τίτλο «Εισηγήσεις - συμπεράσματα» γίνεται σύνοψη των αποτελεσμάτων, καθώς και διατύπωση ερωτημάτων, τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν έναυσμα για περαιτέρω έρευνα ή για προέκταση της ίδιας της έρευνας σε άλλες.

Κεφάλαιο 1

Βιβλιογραφική επισκόπηση

1.1 Σχολικά Εγχειρίδια Ιστορίας

Το σχολικό εγχειρίδιο που έχει τη μορφή βιβλίου είναι το παλαιότερο αλλά και σημαντικότερο μέσο διδασκαλίας διεθνώς (Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008 Μπονίδης, 2004). Παίζει σημαντικό ρόλο στην εξασφάλιση επικοινωνίας και στην ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων μέσα στην τάξη, και καταλαμβάνει ένα μεγάλο μερίδιο από τον εξωσχολικό χρόνο των μαθητών, αφού το μεγαλύτερο μέρος της κατ' οίκον εργασίας γίνεται με βάση αυτό (Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008). Στον ελληνικό χώρο η συγγραφή σχολικών εγχειριδίων γίνεται κατόπιν προκήρυξης διαγωνισμού, η οποία εντάσσεται στο εκάστοτε πλαίσιο αναμόρφωσης και συζήτησης των Αναλυτικών Προγραμμάτων, που αποσκοπούν στην εισαγωγή σημαντικών αλλαγών στο εκπαιδευτικό σύστημα (Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008). «Σε αρκετές περιπτώσεις, μάλιστα, τα σχολικά εγχειρίδια εισπράττουν την κριτική, η οποία έπρεπε να απευθύνεται στα Αναλυτικά Προγράμματα» (ό.π.π., σ.273). Όμως, τα οποιαδήποτε σχολικά εγχειρίδια, απλά αποτελούν εργαλεία, διά των οποίων υλοποιείται η φιλοσοφία των Αναλυτικών Προγραμμάτων της εκάστοτε εκπαιδευτικής πολιτικής. Εκδίδονται, κατόπιν έγκρισής τους, από κρατικούς φορείς και διανέμονται δωρεάν σε κάθε παιδί που φοιτά στα δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα. Στη συνέχεια, διδάσκεται ως υποχρεωτικό εγχειρίδιο της κάθε ηλικιακής και θεματικής βαθμίδας, σύμφωνα με τη φιλοσοφία και την ύλη του Αναλυτικού Προγράμματος που υλοποιεί. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση πως το σύστημα παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων στην Ελλάδα είναι από τα πιο συγκεντρωτικά στην Ευρώπη, αφού το ένα και μοναδικό εγχειρίδιο, το οποίο γράφεται για κάθε μάθημα, αποτελεί το υπόβαθρο, στο οποίο αποτυπώνονται καθαρά οι πολιτικές και ιδεολογικές επιλογές της πολιτικής εξουσίας (Αβδελά, 1998). Αυτή όμως η συγκεντρωτικότητα του συστήματος εξαναγκάζει σε σοβαρούς περιορισμούς τις προτεινόμενες καινοτομίες (Hayden κ.ά., 1997 Leeuw-Roord, 2001 Von Borriew, 2000 Yarema 2002). Βέβαια, ένα σχολικό εγχειρίδιο, εκτός του ότι αποτελεί βασικό παράγοντα της διδακτικής πράξης, πηγή άντλησης γνώσεων, δήλωση αυθεντίας, προσφοράς και πρόσληψης μεθόδων, αποτελεί και ένα στοιχείο διαμόρφωσης ιδεολογίας και στάσεων, τόσο των διδασκόμενων και των

διδασκόντων, όσο και ολόκληρης της κοινωνίας (Χατζησαββίδης 1997). Το περιεχόμενο του σχολικού εγχειριδίου, οικοδομεί την εκπαιδευτική διαδικασία σε σημαντικό βαθμό και συνιστά ένα μέσο μετάδοσης γνώσης εντός κι εκτός σχολείου (Ξωχέλλης, 1987 Johnsén,1993), εφόσον επιδρά διά των λειτουργιών που ασκεί στους αποδέκτες του -εκπαιδευτικούς και εκπαιδευόμενους- σε γνωστικό και συναισθηματικό επίπεδο, όπως για παράδειγμα στη διαμόρφωση στάσεων, στερεοτύπων, προκαταλήψεων και εικόνων του εχθρού (Thonhauser, 1995). Ταυτόχρονα, όμως, αποτελεί πολιτικό, πληροφορικό και παιδαγωγικό μέσο (Stein, 1977, όπ. αναφέρει ο Μπονίδης, 2004) και μπορεί να αποτελέσει όργανο νομιμοποίησης και ενίσχυσης εκείνης της πολιτικής εξουσίας που το παράγει και το ελέγχει (Κουλούρη, 2007). Αυτό, συμβαίνει περισσότερο με τα λεγόμενα «φρονηματιστικά» μαθήματα, όπως είναι το μάθημα της σχολικής ιστορίας, της μητρικής γλώσσας, της γεωγραφίας, των θρησκευτικών, της λογοτεχνίας και της αγωγής του πολίτη (Ξωχέλλης, 2000). Ιδιαίτερο ωστόσο ενδιαφέρον, σε διεθνές μάλιστα επίπεδο, παρουσιάζεται για τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, τα οποία απευθύνονται στο μαζικότερο κοινό της επιστήμης της Ιστορίας, που είναι ο μαθητικός πληθυσμός και θεωρούνται ως ένα από τα πιο απαιτητικά αντικείμενα του σχολικού προγράμματος (Γατσωτής, 2005 Μαυροσκούφης, 1997). Αυτό παρατηρείται, επειδή, το μάθημα της σχολικής Ιστορίας όλων των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων, φορτώνεται με τον καθοριστικό ρόλο της διαμόρφωσης και αναπαραγωγής της εθνικής ταυτότητας, την ανάπτυξη ηθικών στάσεων και της συνείδησης του πολίτη (Φραγκουδάκη, 1997 Αβδελά, 1998). Κατ' επέκταση, αυτό έχει ως συνέπεια την καλλιέργεια ενός εθνοκεντρισμού και τη δημιουργία «εθνικών στερεοτύπων», μέσα από μια διαδικασία συγκρότησης του «εμείς» σε διάκριση με τους «άλλους», αφού ως δομικό στοιχείο της ταυτότητας αποτελεί η παρουσία του «άλλου». Επίσης, φαίνεται να υποβόσκει πάντα ο κίνδυνος εμφάνισης εθνικιστικών και ρατσιστικών φαινομένων και ιδεολογιών (Φραγκουδάκη, 1997).

Βέβαια, η εξέταση των συνεπειών αυτών αποτέλεσε έναυσμα για μια πιο ενδελεχή ενασχόληση και έρευνα των συγκεκριμένων εγχειριδίων στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} στο πλαίσιο της Αγωγής για την Ειρήνη (Μπονίδης, 2004). Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μάλιστα, και μετά από υποδείξεις της UNESCO - για αποφυγή της αναπαραγωγής εθνικών στερεοτύπων και συντήρησης του μίσους μεταξύ των λαών, που ενδεχομένως να καλλιεργούν τα σχολικά εγχειρίδια-

ιδρύθηκαν σε διάφορες χώρες ερευνητικές μονάδες, κέντρα και ινστιτούτα για τη μελέτη των σχολικών εγχειριδίων (ό.π.π.). Ένα από τα πιο γνωστά είναι το Ινστιτούτο για τη Διεθνή Έρευνα Σχολικών Βιβλίων Georg Eckert, το οποίο ιδρύθηκε 1951 στο Braunschweig της Γερμανίας και αποτελεί, από το 1960 και μετά, κέντρο σχολικών εγχειριδίων του Συμβουλίου της Ευρώπης. Σήμερα, διεξάγει έρευνες, οι οποίες επικεντρώνονται στο ρόλο των σχολικών εγχειριδίων στην προώθηση της Παιδαγωγικής της Ειρήνης (Μπονίδης, 2004). Αξίζει να σημειωθεί πως, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970, η έρευνα των σχολικών εγχειριδίων εστιαζόταν στην επισήμανση των προκαταλήψεων, των στερεότυπων και των εικόνων του εχθρού αναφορικά με τους άλλους λαούς και είχε ως στόχο τη διατύπωση πρότασης για την αναθεώρησή τους, ούτως ώστε να συμβάλλουν στην αλληλοκατανόηση και συνεργασία των λαών (Jeismann, 1979, όπ. αναφ. ο Μπονίδης, 2004). Όμως, από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και μετά παρατηρείται μια μετάβαση προς τη θεωρητική θεμελίωση και τη συγκρότηση των κατάλληλων ερευνητικών εργαλείων και μεθόδων (Frietzsche, 1992, όπ. αναφέρει ο Μπονίδης, 2004). Στην Ελλάδα, δραστηριοποιείται συστηματικά στον τομέα αυτόν τα τελευταία χρόνια, το Κέντρο Έρευνας Σχολικών Βιβλίων και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, (ΚΕΣΒΙΔΕ) που λειτουργεί στον Τομέα Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Ξωχέλλης, 2000). Το ΚΕΣΒΙΔΕ, διεξάγει έρευνες για την εικόνα του «άλλου», του γείτονα, όπως αυτή προβάλλεται μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια της ιστορίας, στον ελληνικό και στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο (Μπονίδης, 1998· Ξωχέλλης, 2000).

Τα πορίσματα αυτών των ερευνών, αλλά και άλλων διεθνών, επισημαίνουν πως τα σχολικά εγχειρίδια επικεντρώνονται στην προβολή της εθνικής παράδοσης, δίνουν έμφαση στην ιδιαίτερη ιστορία της χώρας -παρουσιάζοντας τη χώρα τους ως ανώτερη από άλλες χώρες - και καλλιεργούν τον εθνοκεντρισμό (Κατσουλάκου & Τσαντίνη, 1994· Φλουρής & Καλογιαννάκη, 1996). Επίσης, δίνουν μικρή έμφαση σε κοινωνικές, οικονομικές και επιστημονικές προσεγγίσεις, στην πολιτισμική ποικιλία και πλουραλισμό, καθώς και στις παγκόσμιες οικουμενικές αξίες και την αλληλεξάρτηση των λαών. Επιπλέον, παρουσιάζουν τους «εθνικούς άλλους», σύμφωνα με τις πολιτικές συγκυρίες και περιστάσεις και ανανεώνονται με αργούς ρυθμούς, συνήθως, όταν αλλάζει και η εξωτερική πολιτική μας χώρας. Έρευνες που διεξήχθησαν στον ελληνικό χώρο, κυρίως μετά το 1980, συμπεραίνουν ότι τα

σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας είναι εθνοκεντρικά (Αχλīs 1983 Μήλλας, 1995· Φραγκουδάκη 1987· Μπονίδης, 1995· Φλουρή, 1995· 2000, Καραγιώργου 1998). Συγκεκριμένα, υποστηρίζουν πως τα σχολικά εγχειρίδια, διακρίνονται από στερεότυπα, εμπάθεια και έλλειψη ανοχής στους γειτονικούς μας λαούς και κυρίως τους Τούρκους. Κατά το Φλουρή και Καλογιαννάκη (1996), όλα αυτά, αποδεικνύουν ότι πράγματι, τα σχολικά εγχειρίδια, στον ελληνικό χώρο, προσανατολίζονται στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης, υποβαθμίζουν έμμεσα ή άμεσα τους άλλους λαούς, αγνοώντας την προώθηση της οικουμενικότητας και την προβολή των παγκόσμιων αξιών. Σύμφωνα και με τον Άχλη (1983), καταβάλλεται «μια συνειδητή προσπάθεια προβολής της εθνικής και φυλετικής ανωτερότητας μας, έναντι των «μισημένων» «βάρβαρων», γειτονικών μας «εχθρών» (σ.54). Η προσπάθεια αυτή, επιτυγχάνεται μέσα από μια αφηγηματική προσέγγιση, η οποία θεωρείται ότι «αυτονόητα διαβεβαιώνει ότι αποδίδει την αλήθεια» με τον «πιο πλούσιο και εύληπτο ή εύγλωττο και ευανάγνωστο πεδίο ανθρωπογνωσίας και κοινωνιογνωσίας» (Βώρου, 1997, σ. 37). Η εθνοκεντρική και ευρωπαιοκεντρική αυτή αντίληψη της ιστορίας, σύμφωνα με τη Φραγκουδάκη (1997), φαίνεται να πηγάζει από την αρχαιότητα. Όμως, μέσα από μια τέτοια θεώρηση, παραγνωρίζεται το γεγονός πως η εθνική ταυτότητα είναι μια έννοια ρευστή, που αλλάζει με την πάροδο του χρόνου, αφού δεν είναι ένα κληροδοτημένο αντικείμενο, αλλά ένα κοινό ανθρώπινο φαινόμενο, που περιορίζεται σε ορισμένο χρόνο και τόπο (Ιβρίντελη, 2002).

Βασισμένες στις θεωρήσεις αυτές, συγκριτικές μελέτες για τα εγχειρίδια διαφόρων χωρών -οι οποίες στηρίζονται από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς- προωθούν τη διδασκαλία μιας Ιστορίας που να προάγει την ανοχή και την κατανόηση ανάμεσα στους λαούς (Αβδελά, 1998). «Βασική προϋπόθεση προς αυτή την κατεύθυνση, θεωρείται η βελτίωση των εγχειριδίων, ώστε να απαλειφθούν οι στερεότυπες αντιλήψεις για τους άλλους λαούς, οι εχθρικές εικόνες για τους γείτονες και να καλλιεργηθεί μια στάση ανοχής στη διαφορά, ως απάντηση στο σύγχρονο κύμα ξενοφοβίας, ρατσισμού και εθνικισμού» (ό.π.π., σ.40). Μάλιστα, με την έξαρση της βίας, του θρησκευτικού φανατισμού και του εθνικισμού που παρατηρείται στις μέρες μας, αυτό κρίνεται ως αναγκαίο, κυρίως για τα Βαλκάνια και όχι μόνο (Ξωχέλλης, 2000). Πώς, όμως, μπορεί να επιτευχθεί αυτό; Η απάντηση στο προηγούμενο ερώτημα, ενδεχομένως να βρίσκεται πρώτιστα στην απάντηση για το ποια Ιστορία

θα πρέπει να διδάσκεται στα σχολεία μέσα στο σύγχρονα διαμορφωμένο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο των σύγχρονων εθνών-κρατών, απάντηση που θα καθόριζε και το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας (Αβδελά, 1998). Η συζήτηση όμως αυτή, αποτελεί το θέμα ενός ανοιχτού ακόμη διαλόγου ανάμεσα στην παραδοσιακή και τη νέα ιστορία και τη σχολική ιστοριογραφία. Σ' αυτό όμως που ενδεχομένως όλοι συμφωνούν, είναι πως το μάθημα της σχολικής Ιστορίας οφείλει να οδηγεί σε αυτογνωσία, σε αποδόμηση των αρνητικών στερεοτύπων και των εθνικών προκαταλήψεων, στη δυναμική κατανόηση της ιστορικής ετερότητας και στο διάλογο με τον «άλλο» (Κόκκινος, 1998, σ.345). Ακόμη, οφείλει να οδηγεί στη συνεργασία και στην ειρηνική συνύπαρξη των Ελλήνων με τους γειτονικούς και όλους τους άλλους λαούς (Μπονίδης, 1998).

1.1.2 Η Εικόνα του «Άλλου» στα Σχολικά Εγχειρίδια Ιστορίας

Το μάθημα της σχολικής Ιστορίας κατέχει προνομιακή θέση στη διαδικασία συγκρότησης της ταυτότητας ενός λαού, αφού αποτελεί το πεδίο όπου «κατασκευάζονται» εμείς και οι «άλλοι», οι «εχθροί και οι «φίλοι» (Κάτσικας, 2007). Μάλιστα, το γεγονός ότι το μάθημα της Ιστορίας χρησιμοποιείται από όλες τις χώρες για τη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης και της εθνικής ταυτότητας, δεν είναι καθόλου τυχαίο. Όπως άλλωστε παρατηρούν οι Ξωχέλλης κ.ά. (2000), «τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας αποτελούν το κατεξοχήν πεδίο στο οποίο κατασκευάζονται και αναπαράγονται εικόνες του εθνικού 'εαυτού' και του εθνικού 'άλλου', κυρίως των γειτονικών λαών, μέσα από τη διατύπωση και την εξιστόρηση των γεγονότων του παρελθόντος για τους 'εχθρούς' και τους 'φίλους' (σ.68). Αυτή η διαδικασία, μάλιστα, τροποποιείται και μορφοποιείται ανάλογα και από τις τρέχουσες εξελίξεις και προτεραιότητες της εξωτερικής πολιτικής και των διπλωματικών σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των χωρών (Ξωχέλλης, 2000). Ωστόσο, η έννοια της «εικόνας του άλλου» είναι μια σύγχρονη νοητική σύλληψη, που σχετίζεται με τη φιλοσοφική θεώρηση, η οποία εκλαμβάνει τη σκέψη ως υποκειμενική πράξη και την εθνική ταυτότητα ως μια νοερή αναπαράσταση (Μήλλας, 2005). Στο πλαίσιο αυτό, ο «άλλος» αποτελεί το σκοτεινό υπόβαθρο πάνω στον οποίο προβάλλουν αντιθετικά οι δικές μας ιδιότητες (Stojianovic, 1998), αποτελεί μια κατασκευή την οποία φέρουμε μέσα μας και δηλώνει τα γνωστικά μας όρια. Επιπρόσθετα, σχετίζεται με την ταυτότητά μας και τον τρόπο που θέλουμε να

είμαστε, και συχνά δηλώνεται με το τι δεν θέλουμε να είμαστε: δηλαδή ο «Άλλος» (Μήλλας, 2005). «Μάλιστα, η εικόνα των εθνικών άλλων –όπως εμφανίζεται στα σχολικά εγχειρίδια- είναι κατοπτρική της εικόνας του εθνικού εαυτού» (Φραγκουδάκη, 1997, σ.18) και συμβάλλει στη διαμόρφωση της αυτοεικόνας και της εθνικής ταυτότητας ενός λαού, καθορίζοντας τις σχέσεις και την ποιότητα συνύπαρξης και συνεργασίας μεταξύ λαών και ιδιαίτερα μεταξύ γειτονικών λαών (Ξωχέλλης, 2000). Επιπλέον, μέσα από την κατασκευή της στερεοτυπικής αυτής εικόνας του «άλλου» απουσιάζει ο «άλλος» ως ο γείτονας και ο καθημερινός άνθρωπος, ο οποίος, πέρα από τη συμμετοχή του σε οποιεσδήποτε στρατιωτικές και πολεμικές επιχειρήσεις, έχει τις δυνατότητες και την ικανότητα να παράγει και πολιτισμό (ό.π.π.). Ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζει η διαπίστωση πως αυτή η κατασκευή του «άλλου» και η εδραίωσή του στην κοινωνία της εικόνας παρουσιάζει ένα ιδιόμορφο διαπολιτισμικό χαρακτήρα, όπου το δίπολο «εμείς» και οι «άλλοι», παρουσιάζει παντού τα ίδια χαρακτηριστικά, ανεξάρτητα από το ποιοι είναι οι συγκεκριμένοι «εμείς» και ποιοι οι «άλλοι» (Γαβρόγλου, 2002). Παντού και πάντα, «εμείς» είμαστε οι καλοί και οι «άλλοι» οι κακοί της υπόθεσης (ό.π.π.). Όμως, ένας τέτοιος τρόπος σκέψης, εκτός του ότι είναι μονοπολιτισμικός και εθνοκεντρικός, είναι και δυσλειτουργικός και προκαλεί συγκρούσεις, οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν από τη διαιώνιση κάποιων αρνητικών στερεοτύπων και συναισθημάτων για τους γειτονικούς μας «εθνικά άλλους», μέχρι και την έξαρση του εθνικισμού, του ρατσισμού και της ξеноφοβίας, ακόμη και την πρόκληση ενός πολέμου (Δαμανάκης, 1997).

Πώς λοιπόν τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας θα επαναπροσδιορίσουν και θα επαναδιαπραγματευθούν το ρόλο τους, μέσα απ' αυτή την εθνική οπτική με την οποία γράφονται και η οποία εμποδίζει την ανάπτυξη ενός πνεύματος οικουμενικής ευαισθητοποίησης, όπου οι «άλλοι» μπορεί και «πρέπει» να κατηγορηθούν για όλα τα δεινά, τις αβεβαιότητες και τους αποπροσανατολισμούς που προκαλεί στο άτομο η σύγχρονη εποχή (Φλουρής & Ιβρίντελη, 2000); Ένα πρώτο βήμα είναι ο εντοπισμός και η εξουδετέρωση των προκαταλήψεων για τους «άλλους», που δημιουργούνται και μεταδίδονται μέσω των σχολικών εγχειριδίων (Ξωχέλλης, 2000). Το να εντοπιστούν, ίσως, είναι κάτι το εφικτό. Η εξουδετέρωσή τους όμως, κατά πόσο και πώς μπορεί να γίνει; Μήπως, δεν μπορούμε να δεχθούμε τους «άλλους», γιατί δε μας επιτρέπεται να δούμε τους εαυτούς μας ως «άλλους»

(Ταίηλορ, 1999); Κατά τη Βώρου (1997) επιτυγχάνεται «συνειδησιακό αποτέλεσμα», όταν βρεθεί το σημείο συνάντησης με τον «άλλο» μέσα από μια σχέση αλληλόδρασης και τοποθέτησης του εαυτού μας στη θέση του «άλλου». Η Δραγώνα, (2001, σ. 22) το ονομάζει «δρόμο κατανόησης του άλλου και εδραίωσης διαλόγου μαζί του», ο οποίος «περνάει κατ' ανάγκη μέσα από την κατανόηση της πολλαπλότητας, της ετερογένειας και της αντιφατικότητας της «δικής μας» ομάδας». Πώς, όμως, μπορεί να επιτευχθεί αυτό μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, σε μια εποχή που «η καλλιέργεια του σεβασμού και της ανεκτικότητας προς το διαφορετικό, αλλά και η οικοδόμηση υγιούς φιλοπατρίας, είναι ανάγκες που επιβάλλονται από τη σύγχρονη πραγματικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης» (ΥΑΠ, 2000, σ.142);

Στον ελληνικό χώρο, τα τελευταία χρόνια, γίνονται προσπάθειες για τη διαμόρφωση ενός εκσυγχρονισμένου πλαισίου για την επιστημονική ανάλυση των εγχειριδίων Ιστορίας και τη διδασκαλία της Ιστορίας, και μάλιστα κάτω από την επιρροή διεθνών οργανισμών (Ουνέσκο, Συμβούλιο της Ευρώπης, Ινστιτούτο Διεθνούς Έρευνας Σχολικών βιβλίων Georg Eckert κ.λπ.). Το εν λόγω πλαίσιο θα προσανατολίζεται στην επιλογή ενός ευρέως φάσματος περιεχομένου, το οποίο θα μελετάται κάτω από μια πολυπρισματική και διεπιστημονική προσέγγιση και ένα ερμηνευτικό πλουραλισμό (Κόκκινος, 1998a & 2002· Slater 1995· Stradling, 2001). Η εφαρμογή αυτής της νέας προσέγγισης πιστεύεται πως θα βοηθήσει ώστε το μάθημα να υπερβεί την εθνοκεντρική θεώρηση της ιστορικής εξέλιξης και να εντάξει την ιστορική προβληματική της ιστορικής ετερότητας υπό την πολλαπλή έννοια του διαφορετικού πολιτισμού, του διαφορετικού έθνους, της διαφορετικής εθνοπολιτισμικής ταυτότητας (Κόκκινος, 2000). Εξάλλου, η εθνοκεντρική αφήγηση της Ιστορίας, που αποσκοπεί στην καλλιέργεια «εθνικής συνείδησης» ενώ δηλώνει ότι θέλει να καλλιεργήσει το κριτικό πνεύμα, καθόλου δεν το προάγει (Ασκούνη, 1998). Επιτακτική, όμως, παραμένει η «ανάγκη να καλλιεργεί το σχολείο την εθνική αυτογνωσία, δηλαδή μια εθνική ταυτότητα αρκετά ισχυρή ώστε να μην την υπερασπίζονται οι φορείς της αμυντικά, σαν να κινδυνεύει από την ανάμιξη των πολιτισμών και τις επιρροές, κι ακόμα αρκετά ανεκτική ώστε να μην την υπερασπίζονται επιθετικά χωρίς να γίνεται σεβαστό το δικαίωμα στη διαφορά» (Φραγκουδάκη & Δραγώνα, 1997 σ.19). Το ζητούμενο, λοιπόν, είναι μια Ιστορία ανθρωποκεντρική και όχι εθνοκεντρική, κοινωνική και όχι γεγονοτολογική,

ανεκτική σε πολλές αναγνώσεις και όχι μονοσήμαντη, που εντάσσει και δεν περιθωριοποιεί, αφυπνίζει και δεν κοιμίζει, που έλκει και δεν απωθεί (Ρεπούση, 2007). Το ίδιο, τονίζει και ο Κόκκινος (2000), αφού αναφέρει πως ο σκοπός και ο στόχος του μαθήματος της Ιστορίας, μετατίθεται από την κατασκευή ανελαστικών και στεγανοποιημένων συλλογικών ταυτοτήτων -που επιλεκτικά περιθωριοποιούν τον ιστορικό ρόλο του Άλλου- στην καλλιέργεια και διαμόρφωση ερευνητικού ήθους ενός ενημερωμένου, υπεύθυνου και ενεργού, σκεπτόμενου πολίτη. Ενός πολίτη με κριτική και ιστορική σκέψη, με κατανόηση στη διαφορά, με ηθική του σεβασμού στη γνωριμία του «με τον Άλλο, το Άλλοτε και το Αλλού» (ό.π.π., σ.345). Από την άλλη όμως, η Ασκούνη (2001) τονίζει πως δεν θα πρέπει να παραγνωριστεί ο σύνθετος και αντιφατικός χαρακτήρας των διαφορών, των ταυτοτήτων και των συγκρούσεων, γιατί τότε μπορεί να οδηγηθούμε σ' ένα πολιτισμικό σχετικισμό. Σε μια τέτοια περίπτωση, παραγκωνίζεται η ταυτότητα του κάθε ατόμου και η ιδιαιτερότητα του κάθε λαού (Ιβρίντελη, 2002). Ούτε πρέπει να οδηγηθούμε στην αναζήτηση μιας «ουδέτερης γραφής» -χωρίς προκαταλήψεις και στερεότυπα- γιατί τότε υπάρχει ο κίνδυνος να καταλήξουμε σε απλές αποσιωπήσεις ή σε μια στείρα γεγονοτολογική αφήγηση χωρίς ερμηνευτικές προτάσεις (Κουλούρη, 2007).

Μπορεί λοιπόν η εκπαίδευση, από μόνη της, να συμβάλει καθοριστικά στην άμβλυνση των στερεοτυπικών αντιλήψεων -π.χ. μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας- και να οδηγήσει στην πραγματική κατανόηση και στο άνοιγμα προς τους «άλλους» μέσα στα πλαίσια της καθημερινής ζωής (Ιβρίντελη, 2002); Έχει τη δυνατότητα να δημιουργήσει τις κατάλληλες δομές συνείδησης και να επηρεάσει έστω και μακροπρόθεσμα τις κοινωνικές δομές, συντείνοντας στην πρόκληση κοινωνικών αλλαγών (Αδάμου, 2003); Ο Κόκκινος (2000) εισηγείται, πρώτιστα, την αποϊδεολογικοποίηση του μαθήματος της Ιστορίας μέσα από τον ερμηνευτικό πλουραλισμό των διδακτικών εγχειριδίων, την επινόηση τεχνικών κριτικής προσέγγισης των ιστορικών πηγών -που θα οδηγήσουν στην απεμπλοκή από την τρομακτική βεβαιότητα της μιας και μόνης αλήθειας- και μέσα από ανοιχτές ερμηνείες που θα καταλήγουν σε έγκυρα πορίσματα με τη χρήση πολυπρισματικών μεθόδων. Η πολυπρισματικότητα, όμως, προδιαθέτει την εξέταση διαφορετικών οπτικών γωνιών, ιστορικών γεγονότων, προσωπικοτήτων, πολιτισμών και κοινωνιών, μέσω της αξιοποίησης διαδικασιών και διεργασιών, θεμελιωδών για την

Ιστορία ως επιστήμη (Stradling, 2001). Προϋποθέτει επίσης και την κατανόηση των θέσεων των δημιουργών του υλικού των πηγών (ό.π.π.). Μια τέτοια προσέγγιση όμως, απαιτεί, σύμφωνα με τον Κόκκινο (2000), επιμόρφωση και ευαισθητοποίηση των δασκάλων της Ιστορίας και των μαθητών στη χρήση ορθολογικών αναλυτικών μεθόδων, που θα μεταβάλλουν το μάθημα της ιστορίας σε πεδίο αυτοπροσδιοριζόμενου διαλόγου, ισότιμων πληροφορημένων και ορθολογικά σκεπτόμενων εταίρων. Αντίθετα, η Βούρη (2006), δεν παρουσιάζεται και τόσο αισιόδοξη, αφού πιστεύει πως το όλο ζήτημα είναι πολιτικό και η διαπραγμάτευσή του δεν είναι απλή υπόθεση. Συγκεκριμένα, διαπιστώνει πως το σύστημα, δεν φαίνεται ν' αντέχει ούτε στις προτάσεις για αποδόμηση της εθνικής ιστορίας, αλλά ούτε και στην υπέρβαση του εθνοκεντρισμού, γιατί απουσιάζει, όπως τονίζει, μια συνολική οπτική και μια ενιαία πολιτική βούληση που θα υπερβεί τους περιορισμούς του συγκεντρωτικού συστήματος. Εξάλλου, προσθέτει πως η αποδόμηση των στερεότυπων και η απελευθέρωση της σχολικής διδασκαλίας από προκαταλήψεις, είναι εκ φύσεως έργο δύσκολο, αν όχι ανέφικτο, μιας και οι εθνοπολιτισμικές διαφορές αποτελούν άμεση προέκταση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων.

Είναι γεγονός, πως η Ιστορία (Borris, 2005, όπ. αναφ. η Σακκά, 2006, σ.9) δεν αφορά μόνο σε συλλογικές ομάδες του «κράτους-έθνους» ή του «έθνους-κράτους», αλλά και θρησκευτικές κοινότητες, αστικούς πληθυσμούς, ηλικιακές ομάδες, φύλα, γλωσσολογικές κοινότητες ή μειονότητες. Τα άτομα, έχουν πάντοτε διαφορετικές ταυτότητες σε διαφορετικές συλλογικότητες κατά τον ίδιο χρόνο, είναι μέλη προνομιούχων ομάδων και ομάδων που αντιμετωπίζουν την προκατάληψη και τη μεροληψία. Τονίζεται, λοιπόν, πως αυτή η αναπόφευκτη ανισότητα και αδικία, δε θα πρέπει να αναπαραχθεί και να επαναληφθεί από τη διδασκαλία της Ιστορίας, αλλά να γίνει αντιληπτή, να αμφισβητηθεί και να δουλευτεί διεξοδικά (ό. π.). Ειδικά μάλιστα σήμερα, που είναι αναπόφευκτη η οπτική απεικόνιση και αντίληψη του κόσμου ως ενιαίου όλου, αλλά και η συνειδητοποίηση του γεγονότος πως τα ανθρώπινα όντα συνδέονται μεταξύ τους και αποτελούν μέλη μιας ενιαίας παγκόσμιας κοινότητας, όπου η κατανόηση και αποδοχή των «άλλων» οδηγεί στην ανάπτυξη ενσυναίσθησης, μέσα στην οποία τα εθνικά συναισθήματα δεν χάνονται, αλλά λειτουργούν σε διαφορετικά επίπεδα (Μασσιάλας, 2005). Συνεπώς, ο «άλλος» υπάρχει ως δυνατότητα αλλά και ως όριο για την αυτοπραγμάτωσή μας, και η

παιδεία καλείται να επαναδιαπραγματευθεί το νόημά της, μέσα από τη διαφοροποίηση τόσο του εθνικού όσο και του οικουμενικού περιβάλλοντος (Γκότοβος, 2001).

1.1.3. Έρευνες για την εικόνα του «Τούρκου» ως του εθνικά «άλλου», στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας

Στη δική μας περίπτωση, που το «εμείς» (οι Έλληνες δηλαδή) ορίζεται ως ο εθνικός «εαυτός», ο αντίστοιχος εθνικά «άλλος» ενδέχεται να ορίζεται ως ο «Τούρκος», όπως τον «γνωρίσαμε» μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, ως ο «κακός» μας γείτονας και ο «ιστορικός μας εχθρός» (Αχλīs, 1983). Ενώ όμως θα ανάμενε κανείς πως θα υπήρχαν πολλές μελέτες για το θέμα αυτό, εντούτοις, σύμφωνα με το Μήλλα (2005), η εικόνα του Τούρκου στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια, δεν έχει μελετηθεί εμπειριστωμένα, εκτός από κάποιες ελάχιστες, αλλά αξιόλογες εργασίες, που προσεγγίζουν το θέμα είτε άμεσα είτε για κάποια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Αυτό όμως που ο Μήλλας (ό.π.) διαπιστώνει είναι ότι οι μεταλλαγές της εικόνας του εθνικά «άλλου» μέσα στο χρόνο είναι αποκαλυπτικές. Οι μεταλλαγές αυτές μας παρουσιάζουν ανάγλυφα την ιστορικότητα και τη συγκυριακή διάσταση ορισμένων παραστάσεων σχετικά με την εθνική ταυτότητα και τον «Άλλο». Εντούτοις, όπως ο ίδιος επισημαίνει, δεν είναι εύκολη η δημοσιοποίηση των πορισμάτων που σχετίζονται με την εικόνα του «Άλλου», η οποία μάλιστα φαίνεται να έχει αλληλένδετη σχέση και με την εθνική ταυτότητα. Ακόμη, διαπιστώνει πως η εικόνα του «Άλλου» -όπως παρουσιάζεται μέσα από τα γραπτά κείμενα μέχρι το 1821- είναι «ουδέτερη», ενώ γίνεται αρκετά αρνητική μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους-έθνους. Αυτή η αρνητική εικόνα του «εθνικά άλλου», καταλήγει, «είναι απευθείας ανάλογη με την αναπτυσσόμενη εθνική μας συνείδηση» (ό.π., σ.293).

Με την ίδια αντιστοιχία, αυτή η αρνητική εικόνα για τον «εθνικό εαυτό», υπάρχει και στην «άλλη» πλευρά, όπου στη θέση του «εθνικά άλλου» είναι ο Έλληνας και του «εθνικού εαυτού» ο Τούρκος. Μάλιστα, σε έρευνά της για τα αναγνωστικά της τουρκικής δημοτικής εκπαίδευσης, η Ευαγγέλου (2004), διαπιστώνει πως η εικόνα των Ελλήνων είναι βεβαρημένη και αρνητική, αφού οι Έλληνες απασχολούν περισσότερο από κάθε άλλο λαό τα τουρκικά αναγνωστικά, τα οποία ακολουθούν τις ιδεολογικές κατευθύνσεις του εθνικισμού και του ατατουρκισμού. Εκτός τούτου, αν

ρίξει κανείς μια ματιά στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, των προηγούμενων δεκαετιών και των δύο χωρών, θα διαπιστώσει εύκολα, ότι έχουν ως κοινό παρονομαστή την παρουσίαση κάθε μορφής υποτιμητικών και προσβλητικών λόγων ο καθένας για τον «ιστορικό του εχθρό», που θεωρείται ως «άγριος», «φανατισμένος», «αχάριστος», κάτι που καλλιεργεί φιλοπόλεμες διαθέσεις και εδραιώνει το μίσος και την εχθρική στάση (Κάτσικας, 2007).

Σε έρευνά της, η Κουλούρη (1988), με θέμα: Η εικόνα των «Τούρκων» στα σχολικά βιβλία, στα χρόνια 1834-1914, αναφέρει πως οι «Τούρκοι» χαρακτηρίζονται ως «βάρβαροι» από την Ασία, «θηριώδεις» και «άγριοι», που φέρνουν την «τυραννία» και απειλούν την τιμή και τη ζωή των Ελλήνων. Μάλιστα, ενώ στα ίδια σχολικά εγχειρίδια παρουσιάζονται και οι Βούλγαροι ως εχθροί του ελληνικού έθνους, εντούτοις, οι Τούρκοι παρουσιάζονται ως οι «διαχρονικοί» εχθροί, πέρα από συγκεκριμένες εποχές και συγκυρίες (Μήλλας, 2005). Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και έρευνα του Ηρακλείδη (1980) για τα σχολικά εγχειρίδια του 1977-1979, όπου διαπιστώνει ένα υπερτονισμό τόσο των Ελλήνων, ως ανώτερων και δικαιότερων, όσο και της εθνικής ιστορίας και των ελληνοτουρκικών συγκρούσεων, καθώς και μια συστηματική υποτίμηση και υποβάθμιση των Τούρκων. Σε έρευνά του, για τα σχολικά εγχειρίδια 1979-1980, ο Άχλης (1983), διαπιστώνει και αυτός πως οι Τούρκοι παρουσιάζονται με μια ιδιαίτερα αρνητική εικόνα. Συγκεκριμένα, χαρακτηρίζονται ως «νωθροί», «μοιρολάτρες», «φανατισμένοι», «άξεστοι», «άγριοι», «απολίτιστοι», «μπεριαλιστές», «Τούρκοι», «μισημένοι», «βάρβαροι», «γειτονικοί μας εχθροί» (σσ.53-54). Παρουσιάζονται ακόμη ως ύπουλοι, ανέντιμοι, δόλιοι, ως αυτοί που παραβιάζουν συνθήκες και συμφωνίες, δίνουν απατηλές υποσχέσεις, δεν είναι δημιουργικοί στην τέχνη, έχουν έλλειψη ύφεσης στον πολιτισμό, συμμαχούν πάντα με τον εχθρό των Ελλήνων κ.ά (όπ. αναφ. ο Μήλλας, 2005). Μάλιστα, «σε κανένα σημείο δε φαίνεται να υπάρχει η παραμικρή διάθεση και νύξη για κατανόηση, συνεργασία, φιλία, ανάμεσα στην Ελλάδα και στις γειτονικές χώρες (ό.π.π.). Αντιθέτως, μάλιστα, οι σχέσεις ανάμεσα στους δύο λαούς, Τούρκους και Έλληνες, παρουσιάζονται ως εχθρικές, γεμάτες καχυποψία και προκατάληψη (Άχλης, 1983). Σε συγκριτική μελέτη των ελληνικών, αλλά και των τούρκικων σχολικών εγχειριδίων του δημοτικού το 1986-1987 που εξέδωσε ο Μήλλας το 1988 (Μήλλας, 2005), διαπιστώνεται πως η εικόνα του Τούρκου παρέμεινε όπως ακριβώς ορίστηκε

παραπάνω και πώς, πέρα από την εθνοκεντρική προσέγγιση και οπτική τους, τα σχολικά εγχειρίδια δεν παρουσίαζαν τίποτα το θετικό για την «άλλη» πλευρά.

Σε έρευνά του εξάλλου για τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας Ε΄ και Στ΄ δημοτικού του 1950-1990, ο Κουλλαπής (2000) παρατηρεί πως «η αρνητική πρόσληψη των Τούρκων στην ελληνική εθνική συνείδηση χρονολογείται από την ίδρυση του ελληνικού κράτους και συνοδεύεται, εκ των προτέρων, με έντονη συναισθηματική φόρτιση» (σ.366), που συνδέεται με μια ιστορική περίοδο τεσσάρων συνεχόμενων αιώνων (1453-1830). Τονίζει, επίσης, πως οποιεσδήποτε αλλαγές για την εικόνα του Τούρκου είναι μια περίπλοκη υπόθεση, η οποία προϋποθέτει «τη ριζική αναθεώρηση ενός μεγάλου μέρους του ιστορικού παρελθόντος των Ελλήνων» (ό.π.π., σ.371). Σε έρευνά τους ο Ξωχέλλης κ.ά. (2000) για τα σχολικά εγχειρίδια Στ΄ δημοτικού του 1995 και Γ΄ γυμνασίου του 1996 συμπεραίνουν πως «η εικόνα των Τούρκων σκιαγραφείται μέσω της δράσης τους -κυρίως της «στρατιωτικής, πολεμικής»- στο παρελθόν. «Με τον τρόπο αυτό», όπως αναφέρουν, εκτός του ότι «αποσιωπάται η σύγχρονη κοινωνική, πολιτισμική και πολιτική ζωή των Τούρκων», «χρησιμοποιείται το παρελθόν ως έρεισμα για τη νομιμοποίηση του παρόντος» (ό.π.π., σ.80). Οι Τούρκοι, παρουσιάζονται ως βάρβαροι, εκδικητικοί, ιμπεριαλιστές και κατακτητές. «Συνδέονται με δυσάρεστα γεγονότα για τη συνείδηση των Ελλήνων, δεδομένου ότι παρουσιάζονται ως ο εχθρικός τους εθνικός 'άλλος' από τη βυζαντινή περίοδο έως και την εισβολή της Κύπρου το 1974» (ό.π.π., σ.62), περίοδος κατά την οποία «ο πολιτισμός τους είναι υλικός, συνήθως στρατιωτικός» (ό.π.π., σ.81).

Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και έρευνα των Φλουρή και Καλογιαννάκη (1996) για τα σχολικά εγχειρίδια του δημοτικού και του γυμνασίου. Αναφέρουν πως στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι αρνητικές αναφορές γίνονται για τους Τούρκους. Μάλιστα, διαπιστώνουν πως οι πιο πολλές αναφορές εντοπίζονται σχεδόν εξ ολοκλήρου στα εγχειρίδια Ιστορίας των δύο τελευταίων τάξεων του δημοτικού (Ε΄ και Στ΄), ενώ οι αντίστοιχες αναφορές εντοπίζονται και σε όλα τα εγχειρίδια Ιστορίας του γυμνασίου. Στην έρευνα-εργασία της για τα βιβλία του δημοτικού και της Γ΄ γυμνασίου, με θέμα τον εθνοκεντρισμό στην εκπαίδευση, η Φραγκουδάκη (1997) αναφέρει πως οι «άλλοι λαοί, όσοι είχαν σχέση με τον εθνικό «εαυτό» περιγράφονται στερεοτυπικά και κυρίως αρνητικά, άμεσα όταν πρόκειται για τους

Τούρκους, έμμεσα όταν πρόκειται για άλλα ευρωπαϊκά έθνη» (σς.367-370). Αντίθετα, ο «εθνικός εαυτός» «ορίζεται ως ανώτερος, με αδιάσπαστη συνέχεια, διατήρηση και ομοιογένεια», από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας (ό.π.π., σς.374-378). Διαπιστώνει, επίσης, πως η εθνική ταυτότητα «κυριαρχείται από το παρελθόν, το οποίο αποτελεί γνώμονα με βάση τον οποίο αξιολογούνται τα πάντα: το παρόν, το παρελθόν ο εαυτός και οι άλλοι» και πως απουσιάζει η έννοια της αλλαγής και της εξέλιξης, καθώς και της θετικής επίδρασης των άλλων (ό.π.π., σς.382-386). Σχολιάζοντας τα αποτελέσματα της έρευνάς της για το μάθημα της Ιστορίας, γράφει πως το μάθημα δεν προάγει την ιστορική συνείδηση και δεν καλλιεργεί την κρίση των μαθητών, αλλά, αντιθέτως, εμποδίζει τα παιδιά να δουν θετικά τις ομοιότητες και τις διαφορές με τους άλλους λαούς και «ν' αναγνωρίσουν ως δεδομένη την πραγματικότητα της σχετικής ομοιογένειας όλων των εθνικών εθνών-κρατών» (Φραγκουδάκη, 1997, σς.399-400). Οι Φλουρής και Ιβρίντελη (2000) επισημαίνουν πως «τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου είναι εθνοκεντρικά και ότι δεν είναι απαλλαγμένα πλήρως από στερεότυπα και εικόνες εχθρού για τους άλλους λαούς και κυρίως τους Τούρκους, [...]» (σ. 240). Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η έρευνα των Δραγώνα & Ersanlı & Φραγκουδάκη (2006), στην οποία καταλήγουν, πως στα σχολικά εγχειρίδια τόσο «της Ελλάδας, όσο και της Τουρκίας, η Ιστορία είναι έντονα εθνοκεντρικά προσανατολισμένη» (σ.341). Διαπιστώνουν πως το κάθε έθνος παρουσιάζεται «ως το κύριο υποκείμενο της ιστορίας του σε μια ατελεύτητη πορεία μέσα στο χρόνο, με βασική αποστολή την προστασία των εθνικών εδαφών». Απουσιάζουν από τα εγχειρίδια οι ιστορικές πληροφορίες για άλλα έθνη, κράτη και κουλτούρες, ενώ απουσιάζει παντελώς η ιστορία της Τουρκίας στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια και της Ελλάδας στα τουρκικά (ό.π.π., σ.341) .

Παρόλα αυτά, στην ελληνική βιβλιογραφία έρευνας σχολικού εγχειριδίου, υποστηρίζεται ότι εμφανίζεται κάποια «βελτίωση της εικόνας του εθνικού άλλου στα σχολικά βιβλία» (Παπαδοπούλου, 1990· Φραγκουδάκη & Δραγώνα, 1997, όπ. αναφ. η Κωνσταντινίδου, 2000, σ.375 Μήλλα ς, 2005). Ωστόσο όμως, σύμφωνα με την Κωνσταντινίδου (2000), αυτές οι αλλαγές επέφεραν μόνο επιφανειακές βελτιώσεις. Γιατί, όπως η ίδια επισημαίνει, αν και αυτές οι αλλαγές συνέβαλαν στο μετριασμό της «αρνητικής» εικόνας του εθνικού «Άλλου», δεν επέφεραν τροποποιήσεις στα επιχειρήματα με βάση τα οποία συγκροτούνται η εθνική ταυτότητα, η σχολική

ιστορική γνώση και τα ιστοριογραφικά πρότυπα, που αναπόφευκτα οδηγούν στη διατήρηση της διάκρισης ανάμεσα στον εθνικό «εαυτό» και τον εθνικό «άλλο» (ό.π.π., σ.376). Επιπλέον, η βελτίωση των σχολικών εγχειριδίων, δεν σημαίνει αυτόματη υπέρβαση των προβλημάτων στο χώρο των εθνικών στερεότυπων (Φραγκουδάκη & Δραγώνα, 1997). Γιατί, η υπέρβαση των στερεοτύπων -που σχετίζονται με τον «Άλλο» και με τη «δική» μας ταυτότητα- είναι όντως ένα σύνθετο εγχείρημα. Εξάλλου, το πρόβλημα, δεν είναι να αφαιρεθούν από τα σχολικά εγχειρίδια οι αρνητικές κρίσεις για τους γειτονικούς λαούς ή τα αντίστοιχα στερεότυπα, αλλά «να δοθεί μια ουσιαστική εξήγηση για το πώς δημιουργήθηκαν οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των λαών, στα πλαίσια ποιων κοινωνικοπολιτικών διαδικασιών και κυρίως ποιος ωφελήθηκε απ' αυτές, μια και το έθνος δεν είναι ποτέ μια ενιαία κοινωνική πραγματικότητα» (Ρέππας, 2007, σ.2). Όταν γίνει αυτό, «ο καθένας, θα πρέπει να δει κατάματα το ιστορικό του παρελθόν, ένα παρελθόν πλήρες εμπειριών και συγκρούσεων και να το επεξεργαστεί, πρωτίστως και κυρίως, μέσω του σχολικού μαθήματος της Ιστορίας», μ' ένα τρόπο που να καλλιεργείται η ικανότητα να αντιμετωπίζονται οι συγκρούσεις με τρόπο συναινετικό και χωρίς βία (Hörken. 2000, σ.34).

1.1.4. Ο δημόσιος διάλογος για το σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας της Στ' δημοτικού

Μια προσπάθεια απάλειψης εθνικών στερεοτύπων έγινε μέσα από τα νέα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, τα οποία χρησιμοποιούνται από τη σχολική χρονιά 2006-2007 για το μάθημα Ιστορίας στα δημοτικά, όχι μόνο της Ελλάδας, αλλά και της Κύπρου, αφού ένα μεγάλο ποσοστό των εγχειριδίων που διδάσκονται στην Κύπρο, στέλνονται από την Ελλάδα. Τα νέα αυτά σχολικά εγχειρίδια αντικατέστησαν τη σειρά των εγχειριδίων Ιστορίας που εισήχθησαν σταδιακά από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μετά, και χρησιμοποιήθηκαν σχεδόν χωρίς ιδιαίτερες αλλαγές για μια εικοσαετία. Έρευνα, σε αυτά τα εγχειρίδια, ανέδειξε μια σειρά προβλημάτων σχετικά με το ιστορικό τους περιεχόμενο, τη διδακτική προσέγγιση, τον ιδεολογικό-αξιακό και κοινωνικοποιητικό τους χαρακτήρα (Ανδρέου & Κασβίσκης, 2008). Επιπλέον, διαπιστώθηκε μια ισχυρή εθνοκεντρική ιστορική αφήγηση, μια αναπαραγωγή αρνητικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων για τους εθνικά, πολιτισμικά και θρησκευτικά «άλλους», καθώς και υποβάθμισή τους σε σχέση με τον εθνικό «εαυτό». Ακόμη, επισημάνθηκε μια γραμμική, αδιάσπαστη

ιστορική συνέχεια του εθνικού «εαυτού» στο χώρο και το χρόνο, άμβλυση των κοινωνικών συγκρούσεων και ταξικών αντιπαραθέσεων, χρήση και αναπαραγωγή «εθνικών» μύθων, εξιδανίκευση της κλασικής αρχαιότητας και απουσία συστηματικής αξιοποίησης των ιστορικών πηγών (ό.π.π., σ.82).

Ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζει το γεγονός πως από τα νέα εγχειρίδια Ιστορίας, μόνο το σχολικό εγχειρίδιο της Στ' δημοτικού αποτέλεσε αφορμή για να ξεσπάσει μια σφοδρή αντιπαραθεση απόψεων, και ένας «συμβολικός πόλεμος» για την ιστορία, τη μνήμη και την εθνική ταυτότητα, η οποία διεξάχθηκε τόσο στο δημόσιο χώρο των ΜΜΕ, του τύπου, του διαδικτύου, όσο και σε συνέδρια (Λιάκος, 2007). Τέτοιοι «συμβολικοί πόλεμοι» ξεσπούν κάθε φορά που η ακαδημαϊκή και η εκπαιδευτική κοινότητα, αποφασίζουν και επιχειρούν την εισαγωγή καινοτομιών στα Αναλυτικά Προγράμματα σπουδών και τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, καθώς και στον τρόπο αξιολόγησης της μαθησιακής διαδικασίας (Λιάκος, 2007). Σύμφωνα μάλιστα με τη Ρεπούση (2007), τέτοιοι πόλεμοι, είναι συχνό φαινόμενο στον σύγχρονο κόσμο, κάτι που επιβεβαιώνει τόσο τον επίδικο χαρακτήρα του ιστορικού παρελθόντος όσο και την προνομαϊκή θέση της εκπαίδευσης για την άσκηση πολιτικής. Φαίνεται εξάλλου να έχουν ως κοινή συνισταμένη, τη διεκδίκηση της ιστορικής συλλογικής μνήμης ως καθοριστικής για τη διαμόρφωση τόσο της εθνικής όσο και της φυλετικής ταυτότητας. Όπως η ίδια αναφέρει, από το τέλος του 18^{ου} αιώνα, οπότε η ιστορία έγινε σχολικό μάθημα, ανανεώνεται μέσα από συγκρούσεις, σ' ένα δημόσιο χώρο που της επιτρέπει να μη μουχλιάσει μέσα στις σχολικές αίθουσες και να παραμείνει ή να γίνει ένα ζωντανό μάθημα. Ένας τέτοιος διάλογος, όμως, δεν μπορεί να κατανοηθεί έξω από τις συγκεκριμένες συνθήκες που διεξάχθηκε, έξω από τα κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά συμφραζόμενά του (Λιάκος, 2007). Τι ακριβώς συνέβηκε στην προκειμένη περίπτωση, με το συγκεκριμένο βιβλίο Ιστορίας της Στ' δημοτικού;

Καταρχήν, το συγκεκριμένο σχολικό εγχειρίδιο, ανατέθηκε κατόπιν διαγωνισμού, που προκηρύχθηκε επί κυβέρνησης του κ. Κ. Σημίτη, στη συγγραφική ομάδα της κ. Χαράς Ανδρεάδου και των κ. Αριστείδη Πουταχίδη και Αρμοδίου Τσίβα, με επικεφαλής την κ. Μαρία Ρεπούση. Προτού όμως ολοκληρωθεί το βιβλίο, μεσολαβούν εκλογές και αλλάζει η κυβέρνηση της χώρας. Το συγκεκριμένο βιβλίο, μπαίνει στις σχολικές αίθουσες το Σεπτέμβριο του 2006, χωρίς καμιά πιλοτική

εφαρμογή και διαμορφωτική αξιολόγηση (Ανδρέου & Κασβίσκης, 2008) και λίγο μετά αποσύρεται. Τι έγινε; Την τελευταία βδομάδα πριν από τις εκλογές του 2007, η κυβέρνηση καθυστέρησε την εκτύπωσή του. Η τότε υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, κυρία Μαριέττα Γιαννάκου δηλώνει πως δε θα αποσυρθεί, αλλά ο αντικαταστάτης της, κ. Στυλιανίδης, λίγες μέρες αφότου αναλαμβάνει καθήκοντα, το αποσύρει (Παπαματθαίου, 2008), χωρίς καμιά θεσμική διαδικασία αξιολόγησης (Αβδελά, 2007). Πριν την απόσυρσή του, όμως, είχε προηγηθεί μια έντονη αντιπαράθεση απόψεων για το περιεχόμενο του συγκεκριμένου εγχειριδίου. Μάλιστα, ακόμη και η Ακαδημία Αθηνών ανέλαβε να εντοπίσει τα λάθη και τις ιστορικές του ακρίβειες, ή ανακρίβειες, σε μια προσπάθεια διόρθωσής του. Στα σχολεία, επιστρέφει το προηγούμενο εγχειρίδιο Ιστορίας, αλλά δημιουργείται μια μεγάλη αναστάτωση ανάμεσα στο μαθητικό κόσμο, τους γονείς τους και τους εκπαιδευτικούς, αναφορικά με το θέμα αυτό. Τελικά, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων αναθέτει στον καθηγητή κ. Ι. Κολιόπουλο να ξαναγράψει το σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας της Στ' δημοτικού, χωρίς προκήρυξη κανενός διαγωνισμού (Παπαματθαίου, 2008).

Η πρώτη δημόσια καταγγελία για το αντιεθνικό περιεχόμενο του συγκεκριμένου εγχειριδίου έγινε προτού καν αυτό τυπωθεί, από το μακαριστό Αρχιεπίσκοπο Αθηνών, Χριστόδουλο, σε τελετή που είχε γίνει στο πανεπιστήμιο Αθηνών. Με την κυκλοφορία του, όμως, ξεκίνησαν δημόσιες εκδηλώσεις εναντίον του, από μέλη της οργάνωσης Δίκτυο 21, τον κ. Παπαθεμελί -που σε γραπτή του επιστολή έλεγε πως αντιτίθεται στο σχολικό εγχειρίδιο γιατί «έτσι την θέλει επιμόνως σήμερα η Νέα Τάξη της άγριας παγκοσμιοποίησης» και «αυτήν προωθεί η παρ' ημίν άρχουσα νεοεποχίτικη αντίληψη αποεθνοποίησης και παραχάραξής της» (Πρετεντέρης, 2007, σ.65)- και άλλους αργότερα. Διοργανώθηκαν δημόσιες συγκεντρώσεις στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, στις οποίες το συγκεκριμένο εγχειρίδιο κατηγορήθηκε ως αντιεθνικό. Ακολούθησαν εκστρατείες στον τύπο, εκπομπές στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση και σωρεία επερωτήσεων στο Κοινοβούλιο, ενώ αξιοποιήθηκε και ιστοσελίδα του διαδικτύου για συλλογή υπογραφών με αίτημα την απόσυρσή του (Παπαματθαίου, 2008). Οι δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις, ήταν από τη μια πλευρά η ιστορική κοινότητα (εκτός της Ακαδημίας Αθηνών, η οποία ήταν ενάντια στο βιβλίο και της ανατέθηκε το έργο των διορθώσεών του) και, από την άλλη πλευρά, η εκκλησία, οι δεξιοί, οι ακροδεξιοί πολιτικοί χώροι, οι εθνικιστές, η εθνικόφρονα

αριστερά, πολιτικοί κι ένας «τηλε-λαϊκισμός» από τα βραδινά δελτία ειδήσεων, μέχρι τα «reality shows», με βασικό επιχείρημα πως τα νέα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας «αλλοιώνουν την ιστορία προς όφελος της παγκοσμιοποίησης, που επιδιώκει να διαλύσει τις εθνικές ταυτότητες» (Λιακός, 2007, σ.162). Οι πολέμιοι του εγχειριδίου ζητούσαν και μάζευαν υπογραφές για την απόσυρσή του, μέσα από μια σειρά επιχειρημάτων. Τα ίδια επιχειρήματα έπαιρναν από την άλλη πλευρά, οι υποστηρικτές του εγχειριδίου και στήριζαν τη δική τους επιχειρηματολογία. Μάλιστα, σύμφωνα με την Κουλούρη (2007), τα θετικά στοιχεία του εγχειριδίου είναι ακριβώς εκείνα για τα οποία κατηγορείται. Αντιδράσεις, υπήρξαν και από την πλευρά της Κύπρου, από όλα τα κόμματα και την εκκλησία, κυρίως σε ό,τι αφορά τα κείμενα που αναφέρονται στην Κύπρο (Αντίβαρο, 2007). Μάλιστα, η πρώην υπουργός Παιδείας και Πολιτισμού της Κύπρου, κ. Κλαίρη Αγγελίδου (2007), δήλωσε πως το βιβλίο είναι για το σκουπιδοτενεκέ, ότι περιφρονεί τη νοημοσύνη του κυπριακού και ελληνικού λαού και ότι είναι ένα βιβλίο που δέχεται «παρεμβάσεις ξενόφερτων ‘κινήσεων και επιτροπών’, που θέλουν να καταστρέψουν τον ιστορικό μας λαό, πλασάροντας σχέδια αφελληνισμού με ύπουλο τρόπο και έντεχνο». Ο Ουράνιος Ιωαννίδης (2007), πρώην Υπουργός Παιδείας και Πολιτισμού, χαρακτήρισε ως «απαράδεκτο» το νέο εγχειρίδιο Ιστορίας, το οποίο υπηρετεί τις πολιτικές της παγκοσμιοποίησης του αποχρωματισμού και του αφελληνισμού. Μάλιστα, δήλωσε πως δεν έχει θέση στα σχολεία και αυτοί ακόμα που το αποδέχτηκαν «θα κλάψουν και οι ίδιοι πικρά επί των ερειπίων που θα σωρεύσουν» και πως η ιστορία που γράφτηκε με αίμα δεν παραχαράσσεται με μελάνι.

Ποια είναι λοιπόν τα επιχειρήματα των επικριτών του βιβλίου; Οι επικριτές του βιβλίου, το θεωρούν ως το τελευταίο εγχειρίδιο από μια σειρά μεθοδολογικά ανεπαρκών, αποσπασματικών και σε μεγάλο βαθμό αντιεπιστημονικών εγχειριδίων, που δεν τηρούν τους όρους της επιστημονικής μεθοδολογίας (Τουλιάτος, 2007). Σύμφωνα με το Μαργαρίτη (2007), σε αυτή τη διαμάχη κρίθηκαν δύο πράγματα: Πρώτον, η θέση τού «ελληνοχριστιανικού ιδεώδους» στο εκπαιδευτικό σύστημα και δεύτερον, η εκσυγχρονιστική αντίληψη που δεσπόζει ως προς τη μορφή και το περιεχόμενο του εγχειριδίου. Μάλιστα, ο ίδιος, εντοπίζει μια σκηνοθετική αντίληψη της Ιστορίας, με την απουσία ολοκληρωμένης αφήγησης των γεγονότων -με επένδυσή της με διάφορα κείμενα, εικόνες, περιγράμματα, σχεδιαγράμματα κ.λπ.- καθώς και έλλειψη ακρίβειας των πραγματολογικών στοιχείων του εγχειριδίου.

Οι Λυγερός & Παυλίδη (2006), υποστηρίζουν πως το περιεχόμενο του διδακτικού εγχειριδίου της Ιστορίας εκφράζει τις απόψεις μιας μερίδας της ελληνικής ελίτ των πανεπιστημίων και των δημοσιογραφικών κύκλων. Απώτερος τους στόχος είναι να δημιουργήσουν ένα στρατηγικό δόγμα, μέσα στο οποίο θα αναγκαστούν όλοι στο μέλλον, μην έχοντας μια ελεύθερη σκέψη, να γνωρίζουν μόνο όσα περιλαμβάνονται στο περιεχόμενο των νέων βιβλίων. Επιπλέον, υποστηρίζουν πως αγνοείται η ιστορική πραγματικότητα και διαγράφεται η ιστορική μνήμη. Εντοπίζουν, μάλιστα, ως κύρια χαρακτηριστικά του περιεχομένου του εγχειριδίου, την απενοχοποίηση, ακόμη και την εξιδανίκευση της οθωμανικής κατοχής, τη διαγραφή σημαντικών ιστορικών δεδομένων, ένα πλαίσιο προπαγάνδας που διαμορφώνεται με την προσεγμένη παράθεση επιλεγμένων πηγών και ερωτημάτων, καθώς και με μια επιλεγμένη σημειολογία των ρημάτων που χρησιμοποιούνται (ό.π.π.).

Ο Κάτσικας (2007) εντοπίζει ως πρώτο πρόβλημα του εγχειριδίου τη μεθοδολογία του, από την οποία απουσιάζει η διήγηση ως ο συνεκτικός δεσμός. Μάλιστα, αναφέρει, πως η συνολική αφήγηση σφαγιάζεται σε πληροφορίες, εικόνες, αριθμούς και πηγές και στο τέλος απομένει η τμηματική πληροφορία, η αποσπασματική είδηση, το απομονωμένο γεγονός, χωρίς την ιστορική και κοινωνική του πλαίσιαση, μ' ένα εξαφανισμένο «πώς» και «γιατί». Επιπλέον, ο Ρωμανός (2006), αναφέρει πως ο λόγος της αφήγησης είναι ξύλινος, αποστασιοποιημένος και αντανάκλα την μεταμοντέρνα αντίληψη της Ιστορίας ως «ετερότητας», χωρίς όμως την ανάδυση ενός «εμείς» μέσα από τα δρώμενα. Σύμφωνα με τον ίδιο, η όλη κατασκευή του βιβλίου είναι εργαστηριακή και διαπλάθει τον μαθητή ως υβρίδιο ιστορικού, που ασκείται στη χρήση των ιστορικών πηγών και στη γνώση των μεθόδων της Ιστορίας, που τον οδηγούν στη αποδόμηση της «γεγονοτολογικής ιστορίας της γενεαλογίας του έθνους, των προσωπικοτήτων και των ηρώων που έδωσαν τη ζωή τους για τη σωτηρία του έθνους. Την ίδια άποψη έχει και το Τουλιάτος (2007), ο οποίος επισημαίνει, πως μέσα στο εγχειρίδιο υπάρχει διάχυτη η αντίληψη πως ο κύριος σκοπός του δεν είναι η αντικειμενικότητα και η ιστορική αλήθεια των γεγονότων, αλλά μια αποδομημένη και αποϊδεολογικοποιημένη παρουσίασή τους, με την παράθεση πληροφοριών και πηγών που παραπέμπουν σε ατομική επεξεργασία των γεγονότων.

Ποικίλες οι απόψεις και τα σχόλια που εκφράστηκαν για το συγκεκριμένο εγχειρίδιο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην όλη συζήτηση, όμως, έδωσε και ο αποσπασματικός σχολιασμός μεμονωμένων φράσεων, οι οποίες χαρακτηρίστηκαν από τη συγγραφική ομάδα ως «ατυχείς εκφράσεις», με πιο γνωστή τη φράση: «χιλιάδες Έλληνες συνωστίζονταν στο λιμάνι προσπαθώντας να μπουν στα πλοία και να φύγουν για την Ελλάδα» (σ.100), «όπου η κορύφωση του δράματος του μικρασιατικού ελληνισμού στη Σμύρνη εμφανίζεται σαν αναχώρηση για διακοπές» (Λυγερός & Παυλίδης, 2006). Μήπως όμως, πίσω από τις «ατυχείς» αυτές «εκφράσεις», κρύβονται σκόπιμες ιδεολογικές τοποθετήσεις (Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008); Όπως και να' χει, σύμφωνα με τον Αθανασιάδη (2007) το συγκεκριμένο εγχειρίδιο είναι εξίσου εθνικό με τα προηγούμενα, απλώς «πιο έξυπνα εθνικό», «αφού αποφεύγοντας να αναπαράγει ορισμένους δημοφιλείς, πλην χονδροειδείς μύθους, όχι μόνο δεν ανατρέπει το κυρίαρχο σχήμα της εθνικής ιστορικής αφήγησης, παρά το εκσυγχρονίζει και ως εκ τούτου το διασώζει από την ανυποληψία». Αυτό επιτυγχάνεται, σύμφωνα με τον ίδιο, με υπερτονισμούς, αποσιωπήσεις, παραποιήσεις και αναχρονισμούς, τα οποία καλύπτονται με το ένδυμα του επιστημονισμού και της αξιολογικής ουδετερότητας (ό. π.π.).

Από την άλλη πλευρά, υποστηρικτές του βιβλίου, εκτός από την ίδια τη συγγραφική ομάδα, ήταν μια μεγάλη μερίδα πανεπιστημιακών και εκπαιδευτικών κύκλων. Η Κουλούρη (2007) επισημαίνει πως στην πραγματικότητα τα θετικά στοιχεία του βιβλίου είναι ακριβώς εκείνα για τα οποία κατηγορείται, δηλαδή η προσφορά ποικίλων διαφορετικών πηγών, που φωτίζουν τη ζωή του παρελθόντος σε όλες τις πτυχές της. Το νέο σχολικό εγχειρίδιο δεν επαναλαμβάνει τις γνωστές προσωπογραφίες του Κολοκοτρώνη και του Καραϊσκάκη, αλλά μέσα από αυτό ο μαθητής μαθαίνει πως υπήρξαν κι άλλοι, λιγότεροι ή περισσότεροι γνωστοί, «σιωπηλοί» πρωταγωνιστές, που θυσίασαν τις περιουσίες και τη ζωή τους για την πατρίδα (ό. π.π.). Αυτό, σύμφωνα με την ίδια, επιτρέπει την ταύτιση των παιδιών μαζί τους. Επιπλέον, δίνονται δημογραφικά στοιχεία για την καθημερινή ζωή, την κοινωνία, την οικονομία και τον πολιτισμό, που αποτυπώνουν με εύληπτη δομή την πολυπλοκότητα της ιστορικής πραγματικότητας, η οποία δεν συρρικνώνεται σε μάχες, πολέμους, σφαγές και ήρωες πολεμιστές (ό.π.π.).

Σύμφωνα με τους Ανδρέου & Κασβίκη (2008), το συγκεκριμένο εγχειρίδιο, «αποτελεί μια νέα και ουσιαστική πρόταση για τη διδασκαλία της ιστορίας στο δημοτικό», σε «βαθμό που ανταποκρίνεται ουσιαστικά στο επιστημολογικό πλαίσιο» της σύγχρονης αντίληψης της Ιστορίας «και επιχειρεί ρήξεις σε ζητήματα περιχομένου, μεθοδολογικής προσέγγισης και φιλοσοφίας για την ιστορική εκπαίδευση, χωρίς να αποκλίνει από τις προδιαγραφές που θέτει το ΔΕΠΠΣ» (σ.89). Υποστηρίζουν, μάλιστα, την «πολύ προσεκτική επιλογή ποικίλων ιστορικών πηγών», οι οποίες αναδεικνύουν τον πολλαπλό χαρακτήρα της ιστορικής μαρτυρίας μέσα από πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές, «ώστε να εισάγεται συστηματικά η ερευνητική επεξεργασία των ντοκουμέντων (σ.92). Ανάμεσα στα άλλα θετικά του εγχειρίδιου που εντοπίζουν, καταλήγουν πως το «το ειρωνικό είναι ότι τελικά αποσύρθηκε ως ακατάλληλο να διδάξει την ιστορία το πιο συγκροτημένο» --κατά τη γνώμη τους-- «από τα νέα βιβλία» (σ.124).

Όμως, σύμφωνα με τον Ρέππα (2007), μια ουσιαστική συζήτηση και επιστημονική κριτική σχετικά με το εγχειρίδιο θα μπορούσε να επιτευχθεί μονάχα αν σταματούσε αυτή η άκριτη εξύμνησή του από τους ακαδημαϊκούς κύκλους, αφού από ιδεολογική και μεθοδολογική άποψη βρίσκεται κοντά στις απόψεις των συγγραφέων του. Υποστηρίζει, μάλιστα, πως μια κριτική με στόχο την κατανόηση της ιδεολογικής λειτουργίας και του κοινωνικού ρόλου ιστορικής γνώσης που προωθείται με το συγκεκριμένο σχολικό εγχειρίδιο, χρειάζεται να υπερβαίνει το δίπολο εθνικισμός-ευρωπαϊσμός, πατριωτισμός-κοσμοπολιτισμός, μεταμοντερνισμός-παραδοσιακή ιστοριογραφία, ούτως ώστε να μη διαλέγεται η μια πλευρά όταν κριτικάρεται η άλλη.

1. 2 Θεωρητικό Πλαίσιο

Το θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας εργασίας εντάσσεται τόσο στην κριτική θεωρία και κριτική παιδαγωγική, όσο και στην παιδαγωγική της ειρήνης. Πιο κάτω γίνεται μια σύντομη ανάλυση θεμελιωδών ιδεών από τις δύο θεωρίες και εξηγείται πώς αυτές πλαισιώνουν την παρούσα εργασία. Οι λόγοι που επιλέγηκαν οι δυο αυτές θεωρίες είναι οι εξής: η κριτική θεωρία και κριτική παιδαγωγική παρέχει τα

θεωρητικά εργαλεία για μια βαθύτερη κατανόηση της φύσης και της λειτουργίας των σχολικών εγχειριδίων ως πολιτικών κειμένων (Ζεμπύλας, 2008). Η παιδαγωγική της ειρήνης συνεργάζεται με τον τομέα της έρευνας των σχολικών εγχειριδίων, ως έρευνα για την επισήμανση των προκαταλήψεων, των στερεοτύπων και των εικόνων του εχθρού –αναφορικά με τους άλλους λαούς- και τη διατύπωση πρότασης για την αναθεώρησή τους, ούτω ώστε να συμβάλλουν στην αλληλοκατανόηση και τη συνεργασία των λαών (Ξωχέλλης, 2000).

1.2.1 Κριτική θεωρία και Κριτική Παιδαγωγική

Τι είναι η κριτική θεωρία και κριτική παιδαγωγική; Καταρχήν, η κριτική παιδαγωγική συνδέεται με τη Σχολή της Φρανκφούρτης, η οποία ακολουθεί μια γραμμή μαρξιστικής σκέψης και θεωρίας, με κύριους θεωρητικούς εκπροσώπους, τους Adorno, Benjamin, Habermas, Horkheimer και Marcuse, αλλά και τους Apple, Giroux, McLaren, Aronowitz στο χώρο της εκπαίδευσης, οι οποίοι είχαν ως στόχο να βοηθήσουν στην εδραίωση μιας κριτικής κοινωνικής συνείδησης, ικανής να διεισδύσει στην υφιστάμενη ιδεολογία, να υποστηρίξει την ανεξάρτητη κρίση, (Ζεμπύλας, 2008) και να είναι ικανή να διατηρήσει την ελευθερία, οραματιζόμενη εναλλακτικές προτάσεις (Pinar κ.ά., 2004, όπ. αναφ. ο Ζεμπύλας, 2008). Σε αντίθεση με τη συντηρητική άποψη, ότι δηλαδή η παιδαγωγική είναι απλώς ένα σύνολο στρατηγικών και δεξιοτήτων για τη διδασκαλία ενός προκαθορισμένου θέματος, η κριτική παιδαγωγική ορίζεται ως μια ηθική και πολιτική πρακτική, που αντιπροσωπεύει μια σκόπιμη προσπάθεια εκ μέρους των εκπαιδευτικών, να επηρεάσουν πώς και ποια γνώση, αξίες και υποκειμενικότητες, παράγονται μέσα από ιδιαίτερα σύνολα κοινωνικών σχέσεων (Giroux, 2007). Σύμφωνα με τον McLaren (2001), η κριτική παιδαγωγική συνιστά μια διαλεκτική σχέση και μια διανοητική ανταλλαγή ανάμεσα στο δάσκαλο και το μαθητή, κατά την οποία επαναπροσδιορίζεται το ζήτημα του τρόπου κατανόησης του κόσμου, της δύναμης και της γνώσης, με απώτερο σκοπό την κατανόηση της κοινωνίας, μέσα από μια βαθύτερη πολιτική ανάγνωση της καθημερινότητας και τη δυνατότητα αλλαγής της. Ακόμη, η κριτική παιδαγωγική, προσπαθεί να κατανοήσει και να εμπλέξει τα σχολεία ως χώρους όπου η κουλτούρα, η εξουσία, η γνώση και η εμπειρία ενώνονται, για να παραγάγουν ιδιαίτερες ταυτότητες και κοινωνικές πρακτικές, μ' ένα όραμα για το μέλλον (Giroux, 2007). Επιπλέον, παρέχει τα θεωρητικά εργαλεία

για βαθύτερη κατανόηση της φύσης και της λειτουργία των σχολικών εγχειριδίων και των Αναλυτικών Προγραμμάτων ως πολιτικών κειμένων, ειδικότερα μάλιστα μέσω της μεταφοράς ιδεολογιών που διαιωνίζουν την υπάρχουσα πολιτική, οικονομική και κοινωνική διαστρωμάτωση (Ζεμπύλας, 2008). Αποκαλύπτει, επίσης, τις ιδεολογίες, τις σχέσεις εξουσίας και τα συμφέροντα που ενσωματώνονται στην καθημερινή ρουτίνα και της πρακτικές του σχολείου (ό.π.π.). Γι' αυτό, σύμφωνα με τον Gibson (1986), δεν υπάρχει μια κριτική θεωρία, αλλά πολλές. Εντούτοις, ο όρος κριτική παιδαγωγική, παραπέμπει στην παιδαγωγική θεωρία του Paulo Freire, του αρχικού φιλοσόφου της (McLaren, 2001), ως μια θεωρία και πρακτική, που αποσκοπεί στην καλλιέργεια και διαμόρφωση κριτικής συνείδησης του υποκειμένου ενάντια στις καταπιεστικές συνθήκες του κοινωνικού περιβάλλοντος, με απώτερο στόχο την έναρξη μιας διαδικασίας κοινωνικού μετασχηματισμού (McLaren, 2001).

Όσον αφορά στο χώρο έρευνας των σχολικών εγχειριδίων, από τη δεκαετία του 1970 και μετά, χρησιμοποιείται η ανάλυση περιεχομένου υπό το πρίσμα της ιδεολογικο-κριτικής μεθόδου (Ritsert 1975, Vorderer & Groeben 1987, όπ. αναφέρει ο Μπονίδης, 2004), «η οποία βρίσκει τα θεωρητικά της ερείσματα στην κριτική θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης» (Μπονίδης, 2004, σ.7). Η παρούσα ερευνητική προσπάθεια ανάλυσης του συγκεκριμένου σχολικού εγχειριδίου, γίνεται επίσης μέσα από αυτό το πρίσμα, σε μια προσπάθεια εντοπισμού των εθνικών, κρατικών ιδεολογημάτων και πολιτικών αντιλήψεων που το σχολικό εγχειρίδιο μεταβιβάζει στους αποδέχτες του (Μπονίδης, 2004).

Καταρχήν, σύμφωνα με την κριτική θεωρία, τα σχολικά εγχειρίδια, ως προϊόντα της ανθρώπινης νόησης, είναι κοινωνικού χαρακτήρα και οτιδήποτε καταγράφεται στο νου ως εμπειρία, διαμορφώνεται μέσα από νοητικές κατηγορίες και έννοιες, οι οποίες εξαρτώνται από τη γλώσσα και τις μορφές ζωής της κοινωνίας (Πέτρου, 2008). Επιπλέον, αποτελούν «δημιουργήματα κοινωνικών και εθνικών ομάδων, οι οποίες μέσω αυτών επιδιώκουν να διαιωνίσουν την ταυτότητά τους, τις αξίες τους, τις παραδόσεις και τον πολιτισμό τους» (Choppin, 1993, σ.5). Επομένως, η γλώσσα συγγραφής των σχολικών εγχειριδίων, δεν είναι αθώα, αφού μέσα στις λέξεις, οι οποίες έχουν τη δική τους δύναμη, περιέχονται κάθε λογής πολυάριθμες κοινωνικές πληροφορίες και ιδεολογικά μηνύματα, από το χειρισμό των λέξεων μέσα στις πιο απλές φράσεις, μέχρι τη σύνταξη και τις γραμματικές επιλογές (Φραγκουδάκη,

1999). Μάλιστα, η αυθεντία την οποία πρεσβεύουν, ενδεχομένως να οδηγεί σε μια αυταπόδεικτη ιδιότητα του «λόγου» συγγραφής των κειμένων, γεγονός που περικλείει τη μεγαλύτερη δύναμη και αποτελεσματικότητα του λόγου και της γλώσσας συγγραφής των κειμένων (Φραγκουδάκη, 1999). Υπό το πρίσμα του θεωρητικού αυτού πλαισίου, και έχοντας κατά νου την «αρχή της πολυφωνικότητας και της πολλαπλότητας των ιδεολογικών θέσεων που κρύβει η λέξη» (Bakhtin, 1881, όπ. αναφ. ο Τσιτσιπής, 1995, σ.132) και πως ακόμη και μια μόνο λέξη αρκεί για να κατασκευάσει περίπλοκα νοήματα (Φραγκουδάκη, 1999), η κριτική θεώρηση συμβάλει στην ανάλυση του «λόγου» (discourse) των κείμενων και των επιλεγμένων πηγών της συγγραφικής ομάδας του ερευνώμενου εγχειριδίου, με την οποία κατασκευάζεται η εικόνα του εθνικού «εαυτού» και του εθνικού «άλλου», ως προϊόν της ανθρώπινης νόησης και ως μια νοητική κατηγορία και έννοια, που δεν είναι ουδέτερη από τις μορφές της κοινωνίας, αλλά και τις πολιτικές επιλογές, τις ιδεολογικές αξίες και την γλώσσα την οποία η εξουσία επιδιώκει να προωθήσει (Choppin, 1992). Η κατασκευή, μάλιστα, του «εμείς» σε αντιπαράθεση με τους «άλλους» μέσα στον κειμενικό λόγο, γίνεται αυτόματα με την τοποθέτηση στη θέση του υποκειμένου του αξιακού «εμείς», το οποίο αυτόματα έρχεται σε αντιπαράθεση με τους «άλλους», οι οποίοι δεν χρειάζεται να οριστούν, αφού δεν έχουν τις ιδιότητες του «εμείς» (Φραγκουδάκη, 1999).

Επιπλέον, υπό το πρίσμα της κριτικής θεωρίας μπορεί να κατανοηθεί βαθύτερα η φύση και η λειτουργία των σχολικών εγχειριδίων και των Αναλυτικών Προγραμμάτων κατ' επέκταση, ως πολιτικών κειμένων μεταφοράς ιδεολογιών που διαιώνίζουν την υπάρχουσα πολιτική, οικονομική και κοινωνική διαστρωμάτωση (Ζεμπύλας, 2008). Τα σχολικά εγχειρίδια, ως παιδαγωγικά εργαλεία, με το να εκδίδονται από το κράτος και να διανέμονται δωρεάν στους μαθητές, καθίστανται όχι μόνον ουσιαστικά, αλλά και αδιαμφισβήτητα στοιχεία εκπαίδευσης, ουδέτερης αυθεντίας και κρατικής αξιοπιστίας (Johnsen, 1993) «υπεράνω υπονοιών και επιφυλάξεων» (Καψάλης & Χαραλάμπους, σ. 204), που εμφανίζονται με το πρόσημα μιας αντικειμενικής επιστημονικής γνώσης (Martin, 1992). Μέσα από την αυθεντία που κουβαλούν πηγάζει το αυταπόδεικτο της αλήθειας, κάτι που έχει τεράστια δύναμη και κάνει το μήνυμα άτρωτο (Φραγκουδάκη, 1999). Επιπλέον, η αμφισβήτησή τους, είναι εξαιρετικά δύσκολη, ακόμα κι όταν ο δέκτης έχει

συνείδηση της παγίδας και απαιτείται ένα πολυεπίπεδο οπλοστάσιο ιστορικών, κοινωνικών και πολιτικών γνώσεων και επιχειρημάτων, για να στοιχειοθετεί αντίρρηση (ό.π.π.). Ως εκ τούτου, το συγκεκριμένο υπό αξιολόγηση εγχειρίδιο, το οποίο προέρχεται από την Ελλάδα, μια χώρα «με αυστηρά συγκεντρωτικό και γραφειοκρατικό εκπαιδευτικό σύστημα» (Μαυροσκούφης, 1997, σ.42), αντανάκλα τα πολιτικά και ιδεολογικά διακυβεύματα της πολιτικής εξουσίας καθώς και τη διαμάχη ανάμεσα στις κοινωνικές και πολιτικές ομάδες (Μαδεμλής, 2008). Μάλιστα, σε εποχές έντονων πολιτικών και ιδεολογικών αντιπαραθέσεων, τα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν συμβολικό αντικείμενο πολιτικών συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων (Fritzsche, 1992). Ενδιαφέρουσα για την συγκεκριμένη περίπτωση, είναι και η άποψη της Κανέλλη (2007, σ.7), η οποία υποστηρίζει, πως στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο Ιστορίας της Στ' δημοτικού είναι «οι λέξεις καθαυτές που χρησιμοποιούνται για να καθυποτάξουν την κρίση και του δασκάλου και του μαθητή». Πέρα, λοιπόν, από τη «ανάγνωση» των λέξεων του εγχειριδίου, γίνεται προσπάθεια ανίχνευσης και συνειδητοποίησης των ιδεολογικών μηνυμάτων που ενδεχομένως να περιέχονται και να μεταφέρονται στη σημειολογία των λέξεων (Leonardo, 2009) υπό το πρίσμα της κριτικής θεωρίας, ως προς τον τρόπο παρουσίασης και σκιαγράφησης, τόσο του εθνικού «εαυτού» όσο και του εθνικά «άλλου», καθώς και στον τρόπο που παρουσιάζονται οι μεταξύ τους πολεμικές συγκρούσεις. Σύμφωνα μάλιστα με τον Hörken (2000), η ιστορία των συγκρούσεων και των πολέμων στα σχολικά εγχειρίδια θα πρέπει να τοποθετείται σε ένα ιδεολογικοκριτικό πλαίσιο απο-ηρωοποίησης του πόλεμου.

Η όλη αυτή προσπάθεια ανίχνευσης και συνειδητοποίησης των ιδεολογικών μηνυμάτων στο ερευνώμενο εγχειρίδιο, που πραγματοποιείται υπό το πρίσμα της κριτικής θεωρίας, συντελείται μέσα από τη όλη μεθοδολογική πορεία ανάλυσης του περιεχομένου του εγχειριδίου, έχοντας ως μονάδες καταγραφής «τη λέξη ή το σύμβολο και τη σημασία της λέξης», την πρόταση, την παράγραφο καθώς και το συνολικό κείμενο, δηλαδή ένα κεφάλαιο, μια ενότητα ή μια πηγή του βιβλίου ως σύνολο (Μπονίδης, 2004, σ.54), σε μια προσπάθεια ανίχνευσης του θέματος. Το θέμα συνίσταται από μια πρόταση ως περισσότερες φράσεις ή και παραγράφους (Μπονίδης, 2004) και θεωρείται σύμφωνα με το Holsti, (1969, όπ. αναφ. ο Μπονίδης, 2004), ως η καταλληλότερη μονάδα καταγραφής στη έρευνα των σχολικών εγχειριδίων, ως προς την ανίχνευση προπαγάνδας, στάσεων, αξιών και

πεποιθήσεων. Επιπρόσθετα, η παρούσα ερευνητική προσπάθεια αντλεί περαιτέρω θεωρητικά ερείσματα και από το χώρο της «Παιδαγωγικής της Ειρήνης».

1.2.2 Παιδαγωγική της Ειρήνης

Τι είναι η «Παιδαγωγική της Ειρήνης»; Η Παιδαγωγική της Ειρήνης είναι «ο ειδικός επιστημονικός κλάδος της Παιδαγωγικής, ο οποίος βρίσκει τα επιστημονικά-θεωρητικά ερείσματα ανάμεσα στην επιστήμη της Αγωγής και στην Έρευνα για την Ειρήνη» (Μπονίδης, 2001, σ.21). Στηρίζεται στη θεωρία για προώθηση της ειρήνης, η οποία αν και αποτελεί μια απροσδιόριστη και συμπεριληπτική έννοια, εντούτοις αποτελεί ένα επίκαιρο θέμα συζήτησης και μέρος της φιλοσοφίας των Αναλυτικών Προγραμμάτων των σύγχρονων δημοκρατικών και προοδευτικών κοινωνιών (Danesh, 2006 & Vriens, 1999). Και αυτό, διότι η παγκόσμια παρουσία των συγκρούσεων και των πολέμων στην ανθρώπινη ιστορία δίνει προτεραιότητα για μια εκπαίδευση για διαχείριση των συγκρούσεων και αποτροπή νέων (Danesh, 2006). Ως εκ τούτου, έχει ως αντικείμενό της το σχεδιασμό μιας εκπαίδευσης που να εξετάζει την απουσία της ειρήνης και τις διαφορετικές μορφές βίας που παίρνει, τόσο σε διεθνές όσο και σε ενδοκοινωνικό επίπεδο, σε μια προσπάθεια ανάλυσης των αιτιών και την ανεύρεση σχέσης αιτίας και αιτιατού αυτών των φαινομένων, με στόχο τη μείωσή τους (Wulf, 1978, όπ. αναφ. ο Μπονίδης, 1998). Ο Salomon (2002), συνοψίζει τις δραστηριότητες που προωθούν μια εκπαίδευση για την ειρήνη σε τέσσερις κατηγορίες: εκπαίδευση για την ειρήνη, ως ένα ζήτημα αλλαγής νοοτροπίας, εκπαίδευση για την ειρήνη μέσα από την καλλιέργεια μιας σειράς δεξιοτήτων, εκπαίδευση για την ειρήνη μέσα από την προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κυρίως στις χώρες του τρίτου κόσμου και, τέλος, εκπαίδευση για την ειρήνη μέσα από την οικολογία, τον αφοπλισμό και την προώθηση μιας κουλτούρας ειρήνης.

Ανάμεσα στους τομείς με τους οποίους συνεργάζεται η Παιδαγωγική της Ειρήνης συγκαταλέγεται και η έρευνα των σχολικών εγχειριδίων (Μπονίδης, 1998), η οποία ξεκίνησε στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο (Fritzsche, 1992 & Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008), ως έρευνα για την επισήμανση των προκαταλήψεων, των στερεότυπων και των εικόνων του εχθρού -αναφορικά με τους

άλλους λαούς - και τη διατύπωση πρότασης για την αναθεώρησή τους, ούτως ώστε να συμβάλλουν στην αλληλοκατανόηση και συνεργασία των λαών (Jeismann, 1979). Έκτοτε, ξεκίνησε μια προσπάθεια βελτίωσης των εγχειριδίων, η οποία πήρε νέα ώθηση, κυρίως μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, όπου ο ΟΗΕ ανέθεσε στην Unesco το έργο της αναθεώρησης των σχολικών εγχειριδίων, έργο που συνεχίζει σήμερα και το Συμβούλιο της Ευρώπης (Μπονίδης, 1998). Ωστόσο, η έρευνα των σχολικών εγχειριδίων αναπτύσσεται στη Γερμανία με πρωτοβουλία του ιστορικού Georg Eckert, ο οποίος, το 1951, ιδρύει στην Ανώτατη Παιδαγωγική Σχολή του Braunschweig το «Διεθνές Ινστιτούτο Βελτίωσης Σχολικών Εγχειριδίων», το οποίο το 1975 μετονομάζεται σε «Ινστιτούτο Διεθνούς Έρευνας Σχολικών Εγχειριδίων Georg Eckert» (Μπονίδης, 1998). Η θεματολογία της έρευνας επεκτάθηκε καθοδόν και στο ζήτημα των ενδοκοινωνικών προκαταλήψεων και τον τρόπο που οι ενθοπολιτισμικές μειονότητες παρουσιάζονται και αντιμετωπίζονται στα εγχειρίδια (Ξωχέλλης, 2000). Το 1992 ιδρύεται και στην Ελλάδα η Μονάδα Έρευνας Σχολικών Εγχειριδίων, υπό την έγκριση της Συγκλήτου του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και στην συνέχεια το Κέντρο Έρευνας Σχολικών Βιβλίων και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης (ΚΕΣΒΙΑΕ) στον Τομέα Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής (Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008).

Η παρούσα ερευνητική προσπάθεια πλαισιώνεται λοιπόν και από τη θεωρία της παιδαγωγικής για την ειρήνη και κινείται πάνω σε δύο βασικούς άξονες. Καταρχήν, διερευνάται η εικόνα τόσο του εθνικού «εαυτού», του Έλληνα, όσο και του εθνικά «άλλου», του Τούρκου, ως προς το πώς απεικονίζονται και κατά πόσο το υπό αξιολόγηση εγχειρίδιο διαμορφώνει ή διαιωνίζει στερεότυπα για τον εθνικό «εαυτό» και τον εθνικά «άλλο» ή αν προσανατολίζεται προς μια κατεύθυνση αλλαγής στάσεων, αποδυνάμωσης των στερεοτύπων και αλλαγής της αντίληψης του «εαυτού» και του «άλλου», μέσα από τη θέαση της άλλης πλευράς (Salomon, 2003). Αυτή η αντιπαράθεση διαιωνίζεται και μέσα από τις συλλογικές αφηγήσεις, όπου, μάλιστα, αυτή η αντιπαλότητα -μεταξύ του «εαυτού» και του «άλλου»- περικλείει την έννοια μιας κοινής ταυτότητας (ό.π.π.). Ο «εαυτός», σύμφωνα με τον Jenkins (2007), ορίζεται ως η «αναστοχαστική αίσθηση από ένα άτομο της ιδιαίτερης ταυτότητάς του, η οποία έχει συγκροτηθεί ως προς τους Άλλους όσον αφορά στις ομοιότητες και στις διαφορές», και που, αν απουσίαζε αυτή η αίσθηση το άτομο δεν θα ήξερε ποιος είναι και ούτε θα ήταν σε θέση να δρα (σ.59). Επιπλέον, σύμφωνα

με τη Δραγώνα (2001), «η έννοια της ταυτότητας, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια της ομάδας και την υπαγωγή του ατόμου σε μια ή περισσότερες ομάδες που διαμορφώνουν τις ταυτότητες που το χαρακτηρίζουν» (σ.15). Αυτή η σύνδεση της ταυτότητας του εαυτού, που είναι άρρηκτα δεμένη με την έννοια της υπαγωγής του σε μια ομάδα -στην προκειμένη περίπτωση μιας εθνικής ομάδας στην οποία ανήκει ο «εαυτός» και σε μια άλλη που ανήκει ο «άλλος»- διαμορφώνει την έννοια μιας «κοινωνικής ταυτότητας» (ό.π.π.). Η κοινωνική ταυτότητα, ορίζεται από τον εισηγητή της Tajfel (1981), ως «η γνώση του ατόμου ότι είναι μέλος μιας συγκεκριμένης ομάδας (ή ομάδων)» και πως η γνώση αυτή «συνοδεύεται από τη συναισθηματική και αξιολογική σημασία αυτής της υπαγωγής» (σ. 255). Ως εκ τούτου, κάθε ομάδα κατασκευάζει την ταυτότητά της μέσα από μια διαδικασία αλληλόδρασης, μεταξύ «εαυτού» και «άλλου» (Jenkins, 2007). Ένα στοιχείο που «εμείς» έχουμε κοινό είναι η διαφορά μας με τους «Άλλους», όπου συχνά στο πρόσωπο της δικής τους διαφοράς εντοπίζεται η δική μας ομοιότητα και το «εμείς» και περιλαμβάνει τον ορισμό πλήθους «άλλων», ώστε όταν λέμε κάτι για τους «Άλλους» να είναι σαν να λέμε κάτι για τον εαυτό μας (ό.π.π., σ.131). Αυτή η διαφοροποίηση, μεταξύ «εαυτού» και «άλλου», αποτελεί μια κατηγοριοποίηση, η οποία σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας δημιουργεί αυτόματα εύνοια προς την έσω-ομάδα, στην οποία ανήκει ο «εαυτός» --στη συγκεκριμένη περίπτωση ο Έλληνας-- η οποία μάλιστα μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία στερεοτύπων, προκαταλήψεων προς την έξω-ομάδα , στην οποία ανήκει ο «άλλος» (Δραγώνα, 2001), ο Τούρκος, στην συγκεκριμένη περίπτωση. Η κατηγοριοποίηση, η επιλογή και η προηγούμενη γνώση που υπεισέρχεται σε όλα τα επίπεδα αξιολόγησης των «άλλων», δημιουργεί κοινωνικές αναπαραστάσεις (Potter, 1996, όπ. αναφ. η Δραγώνα, 2001), γνωστικές και συναισθηματικές κατασκευές, που κατασκευάζονται κοινωνικά μέσα από το λόγο, την καθημερινή επικοινωνία και αυτονομούνται μόλις αποκτήσουν αντικειμενική αξία (ό.π.π.). Τελικά, αυτές οι στερεοτυπικές εικόνες των άλλων ομάδων και η αλυσίδα των προκατειλημμένων σκέψεων υπηρετούν τόσο κοινωνικές, όσο και ιδεολογικές λειτουργίες για την ομάδα που τις χρησιμοποιεί (Δραγώνα, 2001). Επομένως, η έρευνα της εικόνας του «εαυτού» και του «άλλου» στο συγκεκριμένο ερευνώμενο υλικό, ενδεχομένως να βοηθήσει στην κριτική συνειδητοποίηση και ανίχνευση των κοινωνικών και ιδεολογικών στερεοτυπικών αναπαραστάσεων που βρίσκονται στη βάση διαμόρφωσης της εικόνας τόσο του «εαυτού» όσο και του «άλλου» (ό.π.π.). Αυτή η

γνώση ενδέχεται να οδηγήσει στην αποδυνάμωση πιθανών στερεοτυπών και της εχθρότητας μεταξύ του «εαυτού» και του «άλλου», μέσα στα πλαίσια μιας διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, ως απαραίτητη προϋπόθεση για μια εκπαίδευση για την ειρήνη (Reardon, 1997). Ειδικά, μάλιστα, σε περιοχές όπου επικρατεί εθνικό μίσος (π.χ. Ελλάδα - Τουρκία), η εκπαίδευση για την ειρήνη ελπίζει πως θα κατορθώσει να αλλάξει τα μυαλά των ανθρώπων, σπάζοντας τα στερεότυπα και τις εικόνες του εχθρού και αλλάζοντας τον τρόπο που σχετίζονται οι αλληλοεμπλεκόμενες ομάδες (Salomon, 2002, όπ. αναφ. ο Harris, 2002).

Επιπλέον, η παιδαγωγική μιας εκπαίδευσης για την ειρήνη βοηθά στην κατανόηση της δυναμικής των συγκρούσεων με τις οποίες είναι διαποτισμένα τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας (Hörken, 2000) και ενδυναμώνει τη χρήση δεξιοτήτων επικοινωνίας για το κτίσιμο και τη διαχείριση συγκρούσεων μέσα από ειρηνικές διαπροσωπικές και ενδο-ομαδικές σχέσεις (Harris, 2002). Στη συγκεκριμένη περίπτωση, μας ενδιαφέρουν οι «συγκρούσεις» του εθνικού «εαυτού» και του εθνικά «άλλου» όπως παρουσιάζονται μέσα από το υπό αξιολόγηση εγχειρίδιο. Συμπεράσματα ερευνών διαπιστώνουν μια υπερβολική προβολή στρατιωτικών και πολεμικών γεγονότων μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια (Ξωχέλλης, 2000), αποσιώπηση των συνεπειών των συγκρούσεων, των κοινωνικών ζημιών, των θυμάτων, του πόνου, του θανάτου και της καταστροφής (Hörken, 2000), γεγονός που δεν προσφέρει καμιά αγωγή για την ειρήνη, παρά προετοιμάζει μια μελλοντική σύγκρουση και αντιπαράθεση. Σύμφωνα μάλιστα με τον Hörken (2000), αν ρίξουμε μια ματιά στα σχολικά εγχειρίδια διαφόρων χωρών, παρατηρούμε πως είναι γεμάτα με πολέμους, συγκρούσεις και βία, καταστάσεις που προβάλλονται, μάλιστα, σαν ένα αυτονόητο φαινόμενο, εκλογικευμένο, ανάλογα με τα συμφέροντα του κάθε κράτους. Εντούτοις, όπως ο ίδιος τονίζει, οι ιστορικές συγκρούσεις μέσα στα σχολικά εγχειρίδια, πρέπει να είναι έτσι επεξεργασμένες ώστε να αυξάνουν την ικανότητα των μαθητών να αντιμετωπίζουν τις συγκρούσεις με τρόπο συναινετικό και χωρίς βία μέσα από μια ιδεολογικοκριτική τοποθέτηση από-ηρωοποίησης και αποδόμησης του πολέμου (ό.π.π.).

Εντούτοις, η προώθηση της διαχείρισης των συγκρούσεων -μέσα από μια εκπαίδευση για την ειρήνη που αποσκοπεί στον εφοδιασμό του μαθητόκοσμου με δεξιότητες διαχείρισης των συγκρούσεων χωρίς τη χρήση βίας (Harris, 2002)- είναι

ένα δύσκολο και πολύπλοκο εγχείρημα (Solomon, 2002). Εκτός του ότι πολλά εξαρτώνται από τις συνέπειες της σύγκρουσης και τον τρόπο που αυτές επιλέγεται να εξεταστούν, απαιτείται και η τοποθέτησή τους στο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο στο οποίο διεξήχθησαν. Τέλος, σημαντική, είναι και η βολιδοσκόπηση κατά πόσο υπάρχει μια γενική συναίνεση στους κόλπους της κοινωνίας για συμφιλίωση με τον «άλλο», διότι, αλλιώς, υπερεκτιμάται ο ρόλος των σχολικών εγχειριδίων (Salomon 2002 & Salomon 2003).

Κεφάλαιο 2

Μεθοδολογία

2.1 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Ο σκοπός της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι να διερευνήσει την εικόνα του «εθνικού εαυτού», του Έλληνα στην προκειμένη περίπτωση, καθώς και την εικόνα του «εθνικά άλλου», του Τούρκου, του εθνικού γείτονα, όπως προβάλλεται και διαμορφώνεται μέσα από το βιβλίο Ιστορίας της Στ' Δημοτικού *Στα νεότερα χρόνια*, των Ρεπούση, Ανδρεάδου, Πουταχίδη, Τσίβα (2006). Η επιλογή του συγκεκριμένου εγχειριδίου έγινε με αφορμή το δημόσιο διάλογο που ανοίχθηκε για το συγκεκριμένο σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας και οδήγησε στη «διά βοής» απόσυρσή του, χωρίς τη διενέργεια οποιασδήποτε έρευνας που να δικαιολογεί και να στηρίζει επιστημονικά μια τέτοια απόφαση.

Οι ερευνητικές ερωτήσεις που καθοδήγησαν την ανάλυση και κατηγοριοποίηση του υπό έρευνα υλικού, είναι οι εξής τρεις:

1. Υπάρχουν στερεότυπες απεικονίσεις και γίνονται διπολικοί διαχωρισμοί ανάμεσα στον εθνικό «εαυτό» και τον εθνικό «άλλο»;
2. Διατυπώνονται ιδέες που πλαισιώνονται στην αλληλοκατανόηση, συνεργασία και ειρήνη ανάμεσα στον εθνικό «εαυτό» και τον εθνικά «άλλο»;
3. Πώς μπορεί να χαρακτηριστεί ο προσανατολισμός του εγχειριδίου όσον αφορά στην «εθνοκεντρικότητά» του;

2.2 Μεθοδολογία

2.2.1 Το υπό έρευνα υλικό

Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο αποτελείται 136 σελίδες. Έχει πέντε ενότητες οι οποίες υποδιαιρούνται σε μικρότερα κεφάλαια η καθεμιά. Η 1η ενότητα έχει τίτλο «Ευρώπη Στα Νεότερα Χρόνια» και υποδιαιρείται σε 4 κεφάλαια (σσ.1-14), η 2η ενότητα έχει τίτλο «Έλληνες Κάτω από Ξένη Κυριαρχία» και υποδιαιρείται σε 10

κεφάλαια (σσ.15-36), η 3η ενότητα έχει τίτλο « Η Μεγάλη Επανάσταση» και υποδιαιρείται σε 14 κεφάλαια (σσ.37-66), η 4η ενότητα έχει τίτλο «Η Ελλάδα Γίνεται Ανεξάρτητο Κράτος» και υποδιαιρείται σε 7 κεφάλαια (σσ.67-89) και η 5η ενότητα έχει τον τίτλο «Η Ελλάδα στον 20^{όν} αιώνα» και υποδιαιρείται σε 15 κεφάλαια (σσ.90-136). Κάθε ενότητα περιλαμβάνει πέρα από το κείμενο και τις ερωτήσεις-σύνθεση, ένα γλωσσάριο, την ιστορική γραμμή της ενότητας και διάφορες ιστορικές πηγές που μπορεί να είναι εικόνες, χάρτες, φωτογραφίες, εικαστικά σημεία και γραπτές ιστορικές πηγές (βλ. Πίνακα 1, Παράρτημα).

2.2.2 Ερευνητική μέθοδος

Η ερευνητική μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε στη μελέτη του υπό έρευνα υλικού είναι η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου (content analysis). Στη προκειμένη περίπτωση κρίνεται η καταλληλότερη μέθοδος, αφού χρησιμοποιείται στην έρευνα των σχολικών βιβλίων από τη δεκαετία του 1970 και μετά (Johnsen, 1993, οπ. αναφ. ο Μπονίδης, 2004).

Στον ελληνικό χώρο η μέθοδος ανάλυσης περιεχομένου είναι πολύ περιορισμένη σαν επιστημονική μέθοδος, λόγω έλλειψης σχετικής βιβλιογραφίας (Άχλης, 1983). Ψάχνοντας τη διεθνή βιβλιογραφία βρίσκουμε διάφορους ορισμούς. Ο Holsti (1969, σσ.4-5) την αναφέρει ως «μια τεχνική για εξαγωγή συμπερασμάτων με συστηματική, αντικειμενική αναγνώριση ειδικών χαρακτηριστικών του μηνύματος». Ο Krippendorff (1980, σσ.20-21) την ορίζει ως «μια τεχνική έρευνας με σκοπό την εξαγωγή, από τα δεδομένα, αξιόπιστων και έγκυρων συμπερασμάτων σχετικά με το περιεχόμενο», καθώς και ως «μια μέθοδο έρευνας για τη συμβολική σημασία ενός μηνύματος». Ο Berelson (1952), ο πρώτος που την περιέγραψε, την ορίζει ως μια συστηματική τεχνική της έρευνας που χρησιμοποιείται για την αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του περιεχομένου στη γραπτή ή προφορική επικοινωνία. Εντούτοις, η ποσοτικοποίηση, η αριθμητική μέτρηση χαρακτηριστικών του περιεχομένου (Άχλης, 1983), στην οποία αναφέρεται ο Berelson, γνώρισε σοβαρή κριτική (Μπονίδης, 1998) από τους υποστηρικτές της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, οι οποίοι υποστήριξαν ότι η συχνότητα με την οποία παρουσιάζονται κάποια χαρακτηριστικά του κειμένου δεν σχετίζονται πάντοτε με τη σημαντικότητά τους και ότι το άδηλο περιεχόμενο, οι παραλείψεις ακόμη και οι αποσιωπήσεις στο κείμενο είναι ιδιαίτερα σημαντικές. Η συγκεκριμένη συζήτηση

και επιχειρηματολογία κατέληξε στην χρήση μικτών υποδειγμάτων ανάλυσης περιεχομένου (Bos & Tarnai, 1989, Huber, 1989, οπ. αναφ. ο Μπονίδης, 2004) .

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι δεν υπάρχει ένας αυστηρά καθορισμένος ορισμός για το τι είναι ανάλυση περιεχομένου (Αχλīs, 1983), καθώς η διαφορετική προοπτική των αναλυτών περιεχομένου στην κατεύθυνση και το υπόδειγμα που χρησιμοποιούν οδήγησε στη διατύπωση πλήθους ορισμών (Rust, 1981, όπ. αναφ. ο Μπονίδης, 2004). Εντούτοις, η αξία μιας ανάλυσης περιεχομένου εξαρτάται από την ποιότητα της εννοιολογικής σύλληψης του προβλήματος που προηγείται, την ικανότητα να μεταφραστεί σε μεταβλητές που θα αποτελέσουν το σκελετό της ανάλυσης και τέλος στην ύπαρξη δεδομένων για ανάλυση, τα οποία θα είναι τα ενδεδειγμένα σε σχέση με τις μεταβλητές που έχουν καθοριστεί (Φίλιας, 1977). Μια πετυχημένη έρευνα, όπως αναφέρει ο Φίλιας (ό.π.π.), συνδυάζει τόσο την άριστη τεχνική όσο και το σωστό σχέδιο έρευνας, που έχει σαν σκοπό να απαντήσει σημαντικά ερευνητικά ερωτήματα. Στην παρούσα έρευνα θα υιοθετηθεί ο ορισμός που δίνει ο Μπονίδης (1998), ο οποίος ορίζει την ανάλυση περιεχομένου ως την ερευνητική μέθοδο, «η οποία με αφετηρία μια συγκεκριμένη θεωρία, σαφείς στόχους και κατεύθυνση ανάλυσης και μέσω συστηματικών τεχνικών και υποδειγμάτων ανάλυσης που διασφαλίζουν τη δι-υποκειμενικότητα ανιχνεύει, ερμηνεύει και αξιολογεί τόσο το ρητό όσο και το λανθάνον περιεχόμενο του μηνύματος επικοινωνίας» (σ.115).

2.3 Σύστημα κατηγοριών:

2.3.1 Συγκρότηση του συστήματος κατηγοριών:

Την αναλυτική διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων ακολουθεί η διαδικασία του σχηματισμού των κατηγοριών, κατά την οποία δηλώνεται η ομάδα των αντικειμένων, των πραγμάτων και των καταστάσεων με κοινά χαρακτηριστικά ή ιδιότητες που την διαφοροποιούν από τις άλλες ομάδες, μια διαδικασία που αποτελεί και την πεμπτουςία της ανάλυσης (Τζάνη, 2005). Οι κατηγορίες, είτε καθορίζονται συστηματικά εκ των προτέρων βάσει της θεωρίας και των ερευνητικών υποθέσεων, οπότε συγκροτείται το «παραγωγικό σύστημα κατηγοριών», είτε συνάγονται από τη μελέτη του ερευνώμενου υλικού και από υποθέσεις που εξήχθησαν από αυτό, οπότε το σύστημα των κατηγοριών είναι «επαγωγικό». Το σύστημα κατηγοριών, σύμφωνα με τον Berelson (1952), επιδιώκει να

ανταποκρίνεται επαρκώς στο σκοπό της έρευνας και στις ερευνητικές υποθέσεις, να είναι εξαντλητικό δηλαδή να εντάσσονται όλες οι αναφορές που σχετίζονται με το αντικείμενο της έρευνας και να είναι κορεσμένο με το να περιλαμβάνονται όλες οι κατηγορίες του συστήματος (Rustemeyer, 1992, όπ. αναφ. ο Μπονίδης, 2004). Επιπλέον πρέπει να είναι αξιόπιστο, έχοντας κατηγορίες διατυπωμένες με σαφήνεια και ακρίβεια, ώστε να κωδικογραφούνται από τους κωδικογράφους τα ίδια παραθέματα στις ίδιες κατηγορίες (Rustemeyer, 1992, όπ. αναφ. ο Μπονίδης, 2004). Ακόμη, θα πρέπει να είναι έγκυρο, δηλαδή να μετρά αυτό που επιδιώκει να μετρήσει (Duverger, 1989, όπ. αναφ. ο Μπονίδης, 2004), να είναι παραγωγικό, που σημαίνει να προσφέρεται για εξαγωγή συμπερασμάτων για διατύπωση νέων υποθέσεων και να παρέχει αξιόπιστα δεδομένα (Μπονίδης, 1989). Όσον αφορά στην ένταξη των αναφορών σε μια μόνο κατηγορία υιοθετήθηκε, κατά τον Μπονίδη (1998), ο σύγχρονος μετα- κανόνας που προτείνει «να επιδιώκεται η αποκλειστικότητα της κάθε κατηγορίας μόνο όταν αυτή, σε σχέση με την εκάστοτε θεωρητική υπόθεση, καθίσταται δυνατή και θεωρείται κατάλληλη» (Rustemeyer, 1992, σσ.107-108, όπ. αναφ. ο Μπονίδης, 2004). Σύμφωνα με τον Robson (2007) είναι επιθυμητό οι κατηγορίες να είναι καθολικές και αμοιβαία αποκλειόμενες, δηλαδή καθετί σχετικό με το υπό έρευνα υλικό να μπορεί να κατηγοριοποιηθεί και καθετί που αναλύεται να μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε μια κατηγορία.

Στη συγκεκριμένη έρευνα, το ερευνώμενο υλικό, αφού μελετήθηκε με βάση το σκοπό και τα ερωτήματα που διατυπώθηκαν, κατάληξε σε ένα «παραγωγικό» σύστημα κατηγοριών, το οποίο οδήγησε στην τελική συγκρότηση ενός «επαγωγικού» συστήματος κατηγοριών. Το παραγωγικό σύστημα κατηγοριών επιλέχθηκε από το παραγωγικό σύστημα των κατηγοριών του Μπονίδη (1998), όπως αυτό αναλύεται στη θεματική κατηγορία της διδακτορικής του διατριβής «*Εμείς*» και «*οι άλλοι - οι αλλότριοι*». Στη συνέχεια το υλικό αποδελτιώθηκε βάσει των μεταβλητών της έρευνας. Ακολούθως, τα δεδομένα συγκεντρώθηκαν, ταξινομήθηκαν και συγκρότησαν το τελικό σύστημα κατηγοριών, το οποίο είναι:

1. ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ

- Ελληνικό έθνος-κράτος
- Χαρακτηριστικά του ελληνικού έθνους- των Ελλήνων
- Εξωτερική πολιτική

- Πολιτισμός - Πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά (θρησκεία, τέχνη, εκπαίδευση)
- Στρατιωτική οργάνωση και πολεμικές επιχειρήσεις

2. ΕΘΝΙΚΟΣ ΑΛΛΟΣ

- Τουρκικό έθνος - κράτος
- Χαρακτηριστικά του Τουρκικού έθνους- των Τούρκων
- Εξωτερική πολιτική
- Πολιτισμός - Πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά (θρησκεία, τέχνη, εκπαίδευση)
- Στρατιωτική οργάνωση και πολεμικές επιχειρήσεις

Η οριοθέτηση, η εξήγηση και ο προσδιορισμός των πιο πάνω κατηγοριών και των υπο- κατηγοριών, ώστε να γίνουν κατανοητές από τους αναγνώστες (Παπαναστασίου & Παπαναστασίου, 2005), έχει ως εξής:

2.3.2 Ορισμός βασικών κατηγοριών:

Τούρκοι: στην κατηγορία εντάσσεται κάθε αναφορά που εμπεριέχει τη λέξη «Τούρκος» ως υποκείμενο ή αντικείμενο της πρότασης, καθώς και οι λέξεις «Τούρκοι», «Τουρκικός», «Οθωμανός», «οθωμανικός», «μουσουλμάνος», «κεμαλικός» «μουσουλμανικός» ή «ισλαμιστικός» ως συνώνυμα της λέξης «Τούρκος» ή κάθε έκφραση που υπονοεί τις λέξεις αυτές.

Έλληνες: στην κατηγορία αυτή εντάσσεται κάθε αναφορά που εμπεριέχει τη λέξη «Έλληνας» ως υποκείμενο ή αντικείμενο της πρότασης, καθώς και τις λέξεις «Έλληνας», «Ρωμιός», «Γραικός», «Ελληνικός» «Ελληνοκύπριος», «κυπριακός λαός» ως συνώνυμα της λέξης «Έλληνας» ή κάθε έκφραση η οποία υπονοεί τις λέξεις αυτές.

2.3.3 Ορισμός υποκατηγοριών:

Σε καθεμιά από τις βασικές κατηγορίες αντιστοιχούν οι παρακάτω υποκατηγορίες:

Χαρακτηριστικά του έθνους: Οποιοσδήποτε χαρακτηρισμός ή άλλος επιθετικός προσδιορισμός και φυσιολογικά χαρακτηριστικά του εν λόγω έθνους, στερεότυπες αναφορές, συμπεριφορά, νοοτροπία.

Εξωτερική πολιτική: Οτιδήποτε έχει σχέση με συνθήκες, διαπραγματεύσεις, διπλωματικές σχέσεις, συμμαχίες, ανακωχές, αλυτρωτισμό, επεκτατικές βλέψεις, μεγαλοϊδεατισμό, εθνικά ζητήματα, Έλληνες της διασποράς, παροικίες, φιλελληνισμό.

Πολιτισμός: Οποιαδήποτε αναφορά στη θρησκεία, την παιδεία και την εκπαίδευση, την πνευματική ζωή, τις εικαστικές τέχνες, την επιστήμη, τις εφευρέσεις, τα ήθη, τα έθιμα, τις γιορτές, την οργάνωση του τρόπου ζωής του συγκεκριμένου έθνους, τη γλώσσα και τις γλωσσικές επιρροές, το θέατρο, τον αθλητισμό, το τραγούδι, την τηλεόραση και τον κινηματογράφο.

Στρατιωτική οργάνωση και πολεμικές επιχειρήσεις: Οποιαδήποτε αναφορά στη στρατιωτική οργάνωση και σε πολεμικές συγκρούσεις ή συρράξεις που εμπλέκεται το εν λόγω έθνος.

2.3.4 Φάση δοκιμαστικής ανάλυσης

Βάσει του συστήματος κατηγοριών, αποδελτιώνονται οι σχετικές αναφορές από το ερευνώμενο υλικό. Στη φάση αυτή επιλέγονται και οι μονάδες ανάλυσης και ορίζονται με ακρίβεια τα κριτήρια κωδικογράφησης. Στη συγκεκριμένη έρευνα, ως μονάδα ανάλυσης θα χρησιμοποιηθεί το θέμα ενταγμένο στο μέγιστο δυνατό συγκείμενο από το οποίο προέρχεται (Μπονίδης, 1998). Το θέμα θεωρείται ως η καταλληλότερη μονάδα καταγραφής στην έρευνα των σχολικών βιβλίων, γιατί αυτή είναι απαραίτητη στην έρευνα προπαγάνδας, διαθέσεων, στάσεων, αξιών, πεποιθήσεων (Holsti, 1969). Η μονάδα αυτή συνιστάται στην πιο απλή της μορφή σε μια πρόταση, σε μια ή περισσότερες φράσεις ή παραγράφους (Μπονίδης, 1998). Εντούτοις, αν και το θέμα είναι η καταλληλότερη μονάδα καταγραφής για την έρευνα των σχολικών βιβλίων, το γεγονός ότι δεν αποτελεί φυσική μονάδα και δεν έχει φυσικά όρια, καθιστά την μοναδοποίηση των γραμματικών μονάδων σε θεματικές δύσκολη (Μπονίδης, 2004). Για να παρακαμφθεί το πρόβλημα της αξιοπιστίας που προκύπτει, ορίζονται αναλυτικά και με ακρίβεια τα κριτήρια της κωδικογράφησης των «θεμάτων» και χρησιμοποιούνται εκπαιδευμένοι κωδικογράφοι (Μπονίδης, 2004). Στην συγκεκριμένη περίπτωση τι έγινε; Μετά τον ορισμό των κατηγοριών, των υποκατηγοριών, των ερευνητικών ερωτήσεων και κατόπιν πολλαπλών αναγνώσεων του φωτοτυπημένου υπό έρευνα υλικού, επιχειρήθηκε η ανίχνευσή τους μέσα στο εγχειρίδιο. Στη συνέχεια κόπηκαν τα

υποψήφια θέματα, η μορφή δεν ήταν προκαθορισμένη ως μια πρόταση ή μια φράση ή μια παράγραφος, αλλά εξαρτούνταν από το υλικό του εγχειριδίου, και ταξινομούνταν μέσα σε φακέλους της αντίστοιχης κατηγορίας. Όταν με αυτό τον τρόπο αποδελτιώθηκε όλο το ερευνώμενο υλικό, ακολούθησε ένας έλεγχος τους με βάση το σύστημα κατηγοριών. Στη συνέχεια, αφού μελετήθηκε ο κάθε φάκελος, στήθηκε ένας ισχυρισμός (βλ. Πίνακας 2, Παράρτημα), ο οποίος θα μπορούσε να τεκμηριωθεί με το αντίστοιχο υλικό, το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως ένδειξη τεκμηρίωσης. Όλες οι ενδείξεις που χρησιμοποιήθηκαν για την τεκμηρίωση όλων των ισχυρισμών βρίσκονται στο παράρτημα (βλ. Πίνακας 4-25).

Για την επεξεργασία του υλικού χρησιμοποιήθηκε το υπόδειγμα της δόμησης της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου και η ερμηνευτική μέθοδος για την επεξεργασία του υλικού (Μπονίδης, 1998). Μέσω της δόμησης περιεχομένου επιχειρείται ο εντοπισμός συγκεκριμένων θεμάτων στο υπό έρευνα υλικό, περιεχομένων, όψεων και η σύνοσή τους. Το υλικό μετά που αποδελτιώθηκε και ταξινομήθηκε σε δελτία, βάσει του συστήματος των (υπο-)κατηγοριών, περιγράφεται μέσω της παράφρασης κατά υποκατηγορία και κατηγορία. Έτσι γίνεται δυνατή η αναπαράσταση του αποδελτιωμένου υλικού με μακρο-επίπεδο (Μπονίδης, 2004, σ.129).

2.3.5 Παρουσίαση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων

Τα δεδομένα των αναλύσεων παρουσιάζονται και ερμηνεύονται σε σχέση με τα ερωτήματα και βάσει των θεωριών στις οποίες στηρίχτηκε η έρευνα. Επιπλέον το θεωρητικό πλαίσιο που προηγήθηκε, καθοδηγεί τον ερευνητή να παραμείνει στα αυστηρά πλαίσια του προβλήματος και των αποτελεσμάτων που προκύπτουν από την ανάλυση (Παπαναστασίου & Παπαναστασίου, 2005). Στην πορεία, η μελέτη επιπρόσθετου υλικού βοήθησε στην κατανόηση του περιεχομένου του ερευνώμενου υλικού, καθώς και στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων (Χαραλάμπους, 2007).

2.3.6 Αξιοπιστία και εγκυρότητα

Στην παρούσα έρευνα η απουσία επαγγελματιών κωδικογράφων (Μπονίδης, 1998 & 2004), αλλά και ο «υποκειμενισμός» του ερευνητή είναι ορατά από τον αναγνώστη (Μιχαηλίδου, 2008). Γι' αυτό οι προτεινόμενοι από τη βιβλιογραφία τρόποι ελέγχου της αξιοπιστίας στη μεθοδολογία ανάλυσης περιεχομένου, η σταθερότητα, η

αναπαραγωγισιμότητα και η ακρίβεια⁴ (Krippendorf, 1980, Μπονίδης, 2004) δεν μπορούν να εφαρμοστούν. Προσπάθεια ελαχιστοποίησης του ενυπάρχοντος υποκειμενισμού (Μιχαηλίδου, 2008) γίνεται με τον έλεγχο της κωδικοποίησης πάνω σε δείγματα του κειμένου όπου αξιολογείται η αξιοπιστία της (Robson, 2007). Στη προκειμένη περίπτωση, το αρχικό σύστημα κατηγοριών επιλέγηκε από το παραγωγικό σύστημα των κατηγοριών του Μπονίδη (1998), όπως αυτό αναλύεται στη θεματική κατηγορία της διδακτορικής του διατριβής και ελέγχθηκε πάνω σε δείγματα του κειμένου, πέρα από την ερευνήτρια και τον υπεύθυνο καθηγητή, και από μια «critical friend», γεγονός που προσδίδει εγκυρότητα και αξιοπιστία στην ίδια την κατηγοριοποίηση του ερευνώμενου υλικού. Αυτός, σύμφωνα με τον Robson (2007), είναι και ο καλύτερος έλεγχος της σαφήνειας και της έλλειψης αμφισημίας των ορισμών των κατηγοριών, στην οποία εμπλέκονται τουλάχιστον δύο άτομα και πιθανόν αυτή η διαδικασία να οδηγήσει σε αναθεώρηση των κατηγοριών. Πράγματι, αυτός ο έλεγχος οδήγησε σε μια εκ νέου επεξεργασία, αναθεώρηση και βελτίωση των αρχικών κατηγοριών, η οποία βελτιωνόταν και ελεγχόταν καθοδόν, με την ανάλυση όλου του υπό έρευνα υλικού. Μ' αυτό τον τρόπο, ο βαθμός αξιοπιστίας σ' αυτή τη διαδικασία αποτελεί δείκτη για την εσωτερική εγκυρότητα (Bos, 1989, όπ. αναφ. ο Μπονίδης, 2004). Εκτός όμως από το γεγονός ότι και οι ίδιες οι ταξινομικές κατηγορίες προσδίδουν εγκυρότητα στην έρευνα (Τζάνη, 2005), ο σαφής ορισμός της κάθε κατηγορίας - υποκατηγορίας που προηγήθηκε και η τεκμηρίωσή τους με ενδεικτικά παραδείγματα από το υπό έρευνα υλικό που έπεται επιτρέπει τον έλεγχο της εγκυρότητας (Μπονίδης, 1998). Επιπλέον, τα δεδομένα βρίσκονται σε σταθερή μορφή και μπορούν να αναλυθούν απ' την αρχή, παρέχοντας τη δυνατότητα για ελέγχους αξιοπιστίας και «μελέτες επαναλήμματος», (Robson, 2007, σ.425).

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί ότι υπήρχαν περιορισμοί στην διεξαγόμενη έρευνα. Για παράδειγμα, αν και «οι μεμονωμένες ποιοτικές έρευνες-μελέτες δεν

⁴ Η αναπαραγωγισιμότητα είναι ο βαθμός όπου μια διαδικασία μπορεί να ανασυσταθεί κάτω από διαφορετικές περιστάσεις και θέσεις από διαφορετικούς κωδικογράφους (Krippendorf, 1980). Η σταθερότητα (έλεγχος- επανέλεγχος) είναι ο βαθμός κατά τον οποίο μια διαδικασία είναι αμετάβλητη και χωρίς αλλαγές διαχρονικά (Μπονίδης, 2004). Η ακρίβεια (έλεγχος- πρότυπο) είναι ο βαθμός κατά τον οποίο μια διαδικασία συμφωνεί σε ένα δεδομένο πρότυπο ή αποδίδει αυτό που είναι σχεδιασμένο να αποδώσει (Krippendorf, 1980).

μπορούν να αποτελέσουν βάση γενίκευσης» (Bird κ.ά., 1999, σ.186), εντούτοις η έννοια της γενίκευσης δεν υφίσταται στην προκειμένη περίπτωση, αφού τα αποτελέσματα αφορούν μόνο το υπό μελέτη δείγμα και ενδιαφέρει η ίδια η διαδικασία και η εις βάθος διερεύνηση παρά η γενίκευση των αποτελεσμάτων (Μιχαηλίδου, 2008). Εξάλλου, στην επιστημονική περιοχή της έρευνας σχολικών εγχειριδίων, σημαντικός ερευνητικός στόχος είναι πρώτιστα ο εντοπισμός και κατόπιν η εξουδετέρωση των προκαταλήψεων ανάμεσα σε λαούς και κοινωνικές ομάδες που δημιουργούνται και μεταδίδονται μέσω των σχολικών εγχειριδίων στους μαθητές (Ξωχέλλης, κ.ά., 2000).

2.4 Ηθικά διλήμματα

Τα δεοντολογικά ζητήματα σε μια έρευνα πηγάζουν από τα είδη των προβλημάτων που διερευνώνται και από τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται για την εξασφάλιση αξιόπιστων και έγκυρων δεδομένων (Cohen & Manion, 2000). Ηθικά διλήμματα δεν φαίνεται να υπάρχουν στην ίδια την ερευνητική διαδικασία, αφού ακολουθείται μια επιστημονική πορεία ανάλυσης περιεχομένου του υπό έρευνα υλικού, στην οποία ουσιαστικά δεν εμπλέκονται άλλα πρόσωπα πέρα από τον ίδιο τον ερευνητή και το ερευνώμενο υλικό. Οποιαδήποτε μη επιστημονική προσέγγιση του υλικού, θα έχει άμεσο αντίκτυπο στην διαστρέβλωση του ίδιου του υλικού, το οποίο εύκολα μπορεί να εντοπιστεί και να οδηγήσει στην έλλειψη αξιοπιστίας, και επαγγελματισμού του ίδιου του ερευνητή.

Ηθικά διλήμματα ενδεχομένως να προκύψουν από τον τρόπο που τα πορίσματα της έρευνας θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και να ερμηνευθούν από τους αναγνώστες της (από τυχόν διδάσκοντες του μαθήματος της Ιστορίας ή οποιαδήποτε άλλα πρόσωπα ιδεολογικά επηρεασμένα και τοποθετημένα), αφού μέσα στα ίδια τα σχολικά εγχειρίδια «αντανακλάται η σημερινή κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα και ιδεολογία» (Ξωχέλλης, κ.ά., 2000, σ.45). Σε αντίθετη περίπτωση, η γνώση που πιθανόν να αποκτηθεί μέσα από τη συγκεκριμένη εργασία, ίσως βοηθήσει στην συνειδητοποίηση αλλά και βελτίωση της κοινωνικοποιητικής διαδικασίας του σχολείου, που οικοδομείται σε σημαντικό βαθμό με βάση τα περιεχόμενα του σχολικού εγχειριδίου (Ξωχέλλης, 1987).

Κεφάλαιο 3

Ανάλυση του υπό διερεύνηση υλικού

3.1 Κατηγορίες - Αποδελτίωση του ερευνώμενου υλικού:

Το υπό διερεύνηση υλικό κατηγοριοποιήθηκε σε πέντε κατηγορίες. Τόσο ο «εθνικός εαυτός» όσο και ο «εθνικά άλλος» κατηγοριοποιήθηκε στις ίδιες αντίστοιχες πέντε κατηγορίες (βλ. Κατηγορίες, Πίνακας 1, Παράρτημα).

3.2. Ο «εθνικά άλλος»/ο «Τούρκος» :

3.2.1 Κατηγορία: τουρκικό έθνος – κράτος:

1^{ος} Ισχυρισμός: Η «Οθωμανική αυτοκρατορία» αναπτύσσεται και διευρύνεται με συνεχείς πολέμους. Μετά την πτώση της, μετεξελίσσεται σε «κράτος» με το όνομα «Τουρκία» (βλ. Πίνακας 4, Παράρτημα)

Μέσα στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας γίνεται αναφορά στην ύπαρξη της «οθωμανικής αυτοκρατορίας», ως μιας αυτοκρατορίας που αναπτύσσεται με συνεχείς πολέμους και μετά την πτώση της μετεξελίσσεται σε «κράτος» με το όνομα «Τουρκία». Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν αυτόν τον ισχυρισμό εμπεριέχονται σε δέκα παραγράφους των 15-60 περίπου λέξεων, που ξεκινούν από τη σελίδα 30, του 8^{ου} κεφαλαίου της 2^{ης} ενότητας, που έχει τίτλο «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: ακμή και παρακμή» και είναι διάσπαρτες σε διάφορα κείμενα μέσα στο εγχειρίδιο και φτάνουν μέχρι τη σελίδα 121, στην 5^η ενότητα που τιτλοφορείται «Η Ελλάδα στον 20^ό αιώνα» μέχρι το 11^ο κεφάλαιο που έχει τίτλο «Το κυπριακό ζήτημα».

Ενδεικτικά αναφέρεται (βλ. Πίνακας 1) πώς «από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα μέχρι το τέλος του 16^{ου} αιώνα», «η Οθωμανική αυτοκρατορία αναπτύσσεται και ενισχύει την κυριαρχία της στην Ανατολική Μεσόγειο» (σ30). Η κυριαρχία αυτή πραγματοποιείται γιατί, όπως εξηγούν οι συγγραφείς υπάρχουν «ικανοί σουλτάνοι, όπως ο Σουλεϊμάν Α΄ ο Μεγαλοπρεπής (1520-1566)», οι οποίοι «με συνεχείς πολέμους διευρύνουν τα σύνορά της. Οι Οθωμανοί με τον Ιερό πόλεμο που διεξάγουν, έχουν ως στόχο την εξάπλωση της ισλαμικής θρησκείας» (σ.30). Μέσα στο απόσπασμα αυτό καθώς και στο κείμενο που ακολουθεί απουσιάζουν οι

αναφορές για το πώς μεταδίδεται η ισλαμική θρησκεία στους κατακτημένους και για το αν οι ίδιοι οι κατακτημένοι θέλουν να αλλάξουν τη θρησκεία τους και να ασπαστούν την ισλαμική θρησκεία. Αφήνεται στον αναγνώστη να φανταστεί το «πώς» γίνεται αυτό, και σε περίπτωση που το κείμενο διαβαστεί από παιδιά που είναι «ιστορικά υποψιασμένα», το πιο πιθανόν είναι να γεννηθούν ερωτήσεις για τη σχέση των «ιερών πολέμων» με την εξάπλωση της ισλαμικής θρησκείας, οι οποίες δεν απαντώνται από το κείμενο και τις επιλεγμένες πηγές της συγγραφικής ομάδας. Για τα μη «ιστορικά υποψιασμένα» παιδιά ίσως αυτό να περάσει απαρατήρητο.

Στο κείμενο που έπεται του παραπάνω αποσπάσματος (στην ίδια σελίδα) διαβάζουμε πως η οθωμανική αυτοκρατορία «από την αρχή του 17^{ου} αιώνα αντιμετωπίζει σημαντικά οικονομικά προβλήματα» κι αυτό γιατί «η μεγάλη έκτασή της δυσκολεύει τη συνοχή της», «οι πόλεμοι παύουν να φέρνουν έσοδα», «ισχυρές δυνάμεις» «αντιστέκονται στον οθωμανικό στρατό και εμποδίζουν την οθωμανική επέκταση» (σ.30). Επιπλέον, «η δημιουργία νέων θαλάσσιων δρόμων μετά την ανακάλυψη της Αμερικής, προκαλεί μεγάλα προβλήματα στο εμπόριο της Ανατολικής Μεσογείου και μειώνει τα έσοδα του οθωμανικού κράτους». Γι' αυτό το λόγο «η οθωμανική πύλη αναγκάζεται να παραχωρήσει την είσπραξη των φόρων σε ιδιώτες», οι οποίοι «συχνά παραβιάζουν το νόμο, αδικούν τους υπηκόους και πλουτίζουν σε βάρος τους. Γίνονται ισχυροί και επαναστατούν ενάντια στην κεντρική διοίκηση» (σ.30). Τελικά, «οι προσπάθειες για τον εκσυγχρονισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτυγχάνουν και το οθωμανικό κράτος στις αρχές του 19^{ου} αιώνα βρίσκεται σε κρίση» (σ.30). Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρήση της λέξης «κράτος», για πρώτη φορά, αντί της λέξης «αυτοκρατορία» που συναντούσαμε μέχρι τώρα, χωρίς να δίνεται οποιαδήποτε επεξήγηση ή εννοιολογική οριοθέτηση της λέξης «κράτος».

Αξιοσημείωτο είναι ότι, μέσα από τα πιο πάνω αποσπάσματα διαβάζουμε πως η οικονομία του «οθωμανικού κράτους» εξαρτιόταν εξολοκλήρου από τους «ιερούς πολέμους» και όχι από οποιοσδήποτε άλλες οικονομικές δραστηριότητες. Εντούτοις, δε γίνεται καμιά αναφορά σε γεγονότα ή περιστατικά στρατιωτικών επιχειρήσεων, πέρα από την αναφορά που γίνεται στα ονόματα κάποιων Σουλτάνων, οι οποίοι «με συνεχείς πολέμους» που «διεξάγουν» και χαρακτηρίζονται ως «ιεροί», «διευρύνουν» τα σύνορα της αυτοκρατορίας και «έχουν στόχο την εξάπλωση της ισλαμικής

θηρσκείας» (σ.30). Η μόνη επεξήγηση που δίνεται είναι ο ορισμός των λέξεων «σουλτάνος», «ιερός πόλεμος» και «Οθωμανική Πύλη» στο «γλωσσάριο» της σελίδας 30. Ως «ιερός πόλεμος» ορίζεται ο «πόλεμος εναντίον αυτών που δεν πιστεύουν στο Μωάμεθ». Ως «Σουλτάνος» ορίζεται «ο ανώτατος, πολιτικός και στρατιωτικός άρχοντας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». Και η «οθωμανική πύλη» είναι «η έδρα του σουλτάνου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». Επιπρόσθετα, δε ξεκαθαρίζεται μέσα στο κείμενο για το «ποιοι» ακριβώς ήταν αυτοί οι ιδιώτες στους οποίους ανατέθηκε η είσπραξη των φόρων και γιατί. Μέσα από μια τέτοια προσέγγιση και τρόπο γραφής, η έννοια της «οικονομίας» ενός κράτους ή μιας «αυτοκρατορίας» φαίνεται να παρατίθεται επιφανειακά ως μια πληροφορία και όχι ως «έννοια» και κατ' επέκταση γνώση προς κατάκτηση, αφού μένει περιγραφικά αδιευκρίνιστη και δεν συνοδεύεται από τις σχετικές πρωτογενείς πηγές. Επιπλέον, εκτός «από την ανάθεση της είσπραξης των φόρων σε ιδιώτες και όχι σε υπαλλήλους του κράτους», δεν αναφέρονται κάποια άλλα εκσυγχρονιστικά μέτρα, η απουσία των οποίων οδήγησε την αυτοκρατορία στην παρακμή. Ένα βασικό θέμα που θα μπορούσε να αναφερθεί σε αυτή την περίπτωση είναι το «πώς» μια αυτοκρατορία ακμάζει και παρακμάζει, μια γνώση που θα μπορούσε κατ' επέκταση να μεταφερθεί και σε αντίστοιχες «αυτοκρατορίες». Και εδώ είναι εμφανής η απουσία πρωτογενών πηγών, μέσα από τις οποίες ο αναγνώστης θα μπορούσε να καλλιεργήσει την ιστορική και κριτική του σκέψη και θα μπορούσε να απαντήσει στη ερώτηση της σελίδας 31 για το «ποιες είναι οι αιτίες της οθωμανικής παρακμής».

Διαβάζοντας τα πιο πάνω, θα μπορούσε συμπερασματικά να αναφερθεί πως μέσα από τα πιο πάνω κειμενικά αποσπάσματα της συγγραφικής ομάδας, παρουσιάζεται ένα «στρατιωτικό» και «επεκτατικό» πρόσωπο μιας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία «από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα και μέχρι το τέλος του 16^{ου} αιώνα» επεκτείνεται εις βάρος «άλλων», μέσα από «ιερούς πολέμους», οι οποίοι εξασφαλίζουν πολιτική και οικονομική επέκταση. Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, όμως, αντιμετωπίζει «οικονομικά προβλήματα» εξαιτίας της «μεγάλης επέκτασή της», η οποία «δυσκολεύει τη συνοχή της» και σε συνδυασμό με την αντίσταση που προβάλλουν «ισχυρές δυνάμεις, όπως η Ρωσία και η Αυστρία» που «αντιστέκονται στον οθωμανικό στρατό» και «εμποδίζουν την οθωμανική επέκταση», οδηγούν την οθωμανική αυτοκρατορία σε παρακμή, αφού πλέον «οι πόλεμοι παύουν να φέρνουν έσοδα» (σ.30). Τι μέτρα θα μπορούσαν να παρθούν ώστε να αποφευχθεί αυτή η

παρακμή μιας αυτοκρατορίας; Ποια ήταν η κοινωνική οργάνωση μιας τέτοιας αυτοκρατορίας; Πώς ένας πόλεμος φέρνει έσοδα; Ποιες ήταν οι επιπτώσεις αυτών των πολέμων στους κατακτημένους; Πώς ένιωθαν οι άνθρωποι που κατακτούσαν και πώς οι κατακτημένοι; Πώς συμπεριφέρεται η «Οθωμανική Αυτοκρατορία» σε αυτούς που κατακτά; Πώς αντιδρούν οι κατακτημένοι και πώς επηρεάζονται οι κοινωνικοί θεσμοί, στο πέρασμα μιας τέτοιας οθωμανικής κυριαρχίας; Είναι μερικά ερωτήματα που μένουν αναπάντητα μέσα στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας. Θα μπορούσαμε να πούμε πως μέσα στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας παρουσιάζεται μέσα από ένα πολύ μακρινό πλάνο η οθωμανική αυτοκρατορία από τον 14^ο μέχρι τον 17^ο αιώνα που αρχίζει να παρακμάζει.

Η σχέση αυτής της αυτοκρατορίας του «εθνικά άλλου» με τον «εθνικό εαυτό», διαβάζουμε πως ξεκινά με την άλωση της Κωνσταντινούπολης, από τους Οθωμανούς το 1453 και καταλήγει στην ελληνική επανάσταση του 1821» (σ.15). Μέσα στο κείμενο όμως δεν ξεκαθαρίζεται αν αυτή η κυριαρχία εντάσσεται μέσα στα πλαίσια ενός ιερού πολέμου ή μιας επεκτατικής πολιτικής. Είναι ξεκάθαρο όμως, πως ο «εθνικός εαυτός» ζει κάτω από συνθήκες υποδούλωσης στην οθωμανική κυριαρχία. Διαβάζουμε ενδεικτικά πως:

η οργάνωση της κοινωνικής ζωής στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά με τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς. Αλλάζει επίσης σύμφωνα με τη στάση των υπαλλήλων του σουλτάνου και των πασάδων. Τα προνόμια που παραχωρούνται πολλές φορές σε κάποιες κοινότητες δεν τηρούνται. Οι συνθήκες γίνονται συχνά ανυπόφορες για τις οικογένειες των χριστιανών, κυρίως των λιγότερων προνομιούχων (σ.18).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως μέσα στα κείμενα δε γίνεται καμιά αναφορά στο πώς επηρεάζεται η οργάνωση της κοινωνικής ζωής των «άλλων» κατακτημένων κατά την οθωμανική κυριαρχία, ούτε πώς συμπεριφέρονταν σ' αυτούς οι υπάλληλοι του σουλτάνου και των πασάδων, ώστε να γίνει κάποια σύγκριση και να εξαχθούν απ' τον αναγνώστη κάποια συμπεράσματα που θα καλλιεργούσαν την ιστορική και κριτική του σκέψη, κατανόηση και εμβάθυνση

στην έννοια «Οθωμανική Αυτοκρατορία». Εντούτοις, διαβάζουμε πως «οι Ρωμιοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς» (σ.32) και το 1821 «επαναστατούν» για να «αποκτήσουν την ελευθερία τους» (σ.37). Με το τέλος της ελληνικής επανάστασης και τη δημιουργία του ελληνικού κράτους δε γίνεται καμιά αναφορά μέσα στα κείμενα, για τη φάση στην οποία βρισκόταν η Οθωμανική αυτοκρατορία. Απλά στη σελίδα 72 διαβάζουμε: «Λοιπόν πολλοί λαοί βρίσκονται γύρω μας. Κι επειδή ξέρουν πως η Τουρκία γρήγορα θ' αναγκαστεί να φύγει [...] όλοι αυτοί οι λαοί κοιτάζουν ποιος να πρωταρπάξει τους τόπους που φεύγοντας θ' αφήσουν οι Τούρκοι.[...] [Ιων Δραγούμης, Προκήρυξη στους σκλαβωμένους και στους ελευθερωμένους Έλληνες, 1908, πηγή 4.10]. Μέσα στο πιο πάνω απόσπασμα συναντούμε για πρώτη φορά την ονομασία «Τουρκία», η οποία προφανώς υπονοεί την «Οθωμανική Αυτοκρατορία». Στη συνέχεια, στη σελίδα 94, στο κεφάλαιο με τίτλο «Οι Βαλκανικοί πόλεμοι», στην 1^η παράγραφο διαβάζουμε πως: «στις αρχές της δεκαετίας του 1910 αρχίζει μια προσπάθεια συνεννόησης ανάμεσα στα Βαλκανικά κράτη. Στόχος είναι να διεκδικήσουν τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βαλκανική Χερσόνησο». Προχωρώντας στη 2^η παράγραφο της ίδιας σελίδας διαβάζουμε πως: «Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος, ανάμεσα στους συμμάχους και την Τουρκία, ξεσπά τον Οκτώβριο του 1912». Την «Τουρκία» στη συνέχεια τη συναντούμε να εμπλέκεται κι αυτή στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Διαβάζουμε στη σελίδα 97, στο κεφάλαιο με τίτλο «Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος»: «Από τα Βαλκανικά κράτη, η Τουρκία και η Βουλγαρία προσχωρούν στην Κεντρικές Δυνάμεις». Ακολούθως τη βλέπουμε να πρωταγωνιστεί στην Μικρασιατική καταστροφή. Διαβάζουμε στη σελίδα 100 με τίτλο «Μικρασία: εκστρατεία και καταστροφή», πως «με το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, το μέλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι αβέβαιο. Οι δυνάμεις της Αντάντ προσανατολίζονται στη δημιουργία μιας μικρής εδαφικά Τουρκίας». Στην συνέχεια, διαβάζουμε στη σελίδα 121, στο κεφάλαιο με τίτλο «Το κυπριακό ζήτημα» ότι «η Τουρκία εισβάλλει στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού. Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι εκτός από αυτά τα αποσπάσματα δεν υπάρχει τίποτε άλλο που να αναφέρεται στην Οθωμανική αυτοκρατορία και τη μετεξέλιξή της.

Συμπερασματικά θα μπορούσε να αναφερθεί πως μέσα στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, σκιαγραφείται μέσα από ένα μακρινό πλάνο η εικόνα μιας Οθωμανικής

Αυτοκρατορίας, η οποία επεκτείνεται οικονομικά και πολιτικά με τη διεξαγωγή ιερών πολέμων που στοχεύουν επιπρόσθετα και στην εξάπλωση της ισλαμικής θρησκείας. Η σχέση της με τον «εθνικό εαυτό» ξεκινά το 1453 με την άλωση της Κωνσταντινούπολης και στη συνέχεια κατακτά και τον υπόλοιπο ελληνικό χώρο στις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Στην 5^η ενότητα στο 4 κεφάλαιο με τίτλο «Μικρασία: εκστρατεία και καταστροφή» διαβάζουμε πως «με το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου το μέλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι αβέβαιο» και «οι δυνάμεις της Αντάντ προσανατολίζονται στη δημιουργία μιας μικρής εδαφικά Τουρκίας» (σ.100). Η οθωμανική αυτοκρατορία μετεξελίσσεται και ονομάζεται «Τουρκία», αλλά δεν υπάρχει καμιά άλλη αναφορά μέσα στο κείμενο εκτός από την πιο πάνω αναφορά που να αναφέρεται σε αυτό το γεγονός. Με αυτή την ονομασία διαβάζουμε πως συγκρούεται πολεμικά με τον «εθνικό εαυτό» το 1922 στη Μικρασιατική καταστροφή (σ.100) και το 1974 στην Τουρκική Εισβολή στην Κύπρο, όπως διαβάζουμε στη 5^η ενότητα, στο 11^ο κεφάλαιο που έχει τίτλο «Το κυπριακό ζήτημα» (σ.121).

3.2.2 Κατηγορία: Χαρακτηριστικά του τουρκικού έθνους – των Τούρκων:

1^{ος} Ισχυρισμός: Ο προσδιορισμός του εθνικά «άλλου» είναι «Οθωμανός» και σε αρκετές περιπτώσεις «Οθωμανός Τούρκος», ενώ η «Τουρκοκρατία» προσδιορίζεται τις περισσότερες φορές με τους χαρακτηρισμούς «Οθωμανική» και «ξένη κυριαρχία» (Βλ. Πίνακας 5, παράρτημα).

Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας και σε κάποιες πηγές, ο «εθνικά άλλος» προσδιορίζεται ως «Οθωμανός» και σε αρκετές περιπτώσεις «Οθωμανός Τούρκος», ενώ η «Τουρκοκρατία» προσδιορίζεται τις περισσότερες φορές με τους χαρακτηρισμούς «Οθωμανική» και «ξένη κυριαρχία». Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν αυτόν τον ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 12 παραγράφους των 8–50 περίπου λέξεων, που ξεκινούν από το εισαγωγικό σημείωμα της 2^{ης} ενότητας που τιτλοφορείται «Ελληνες κάτω από ξένη κυριαρχία» στη σελίδα 15 και βρίσκονται διάσπαρτες σε διάφορα κείμενα μέσα στο εγχειρίδιο και φτάνουν μέχρι τη σελίδα 121, στη 5^η ενότητα που τιτλοφορείται «Η Ελλάδα στον 20^ο αιώνα» του 11^{ου} κεφαλαίου που έχει τίτλο «Το κυπριακό ζήτημα».

Ενδεικτικά (βλ. Πίνακας 2) στο εισαγωγικό κεφάλαιο της 2^{ης} ενότητας που φέρει τον τίτλο «Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία» (σ.15) διαβάζουμε πως: «Ξένη κυριαρχία θεωρείται η περίοδος της ελληνικής ιστορίας που αρχίζει με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453 και καταλήγει στην ελληνική επανάσταση του 1821». Μέσα σε αυτές τις γραμμές ο εθνικά «άλλος» παρουσιάζεται ως ο «ξένος», ο «Οθωμανός», και η κυριαρχία του χαρακτηρίζεται πρώτιστα ως «ξένη κυριαρχία» και κατόπιν ως «Οθωμανική κυριαρχία». Το ουσιαστικό «κυριαρχία» το οποίο προσδιορίζεται αρχικά με το επίθετο «ξένη» και κατόπιν με το «οθωμανική», δηλώνει αν και εισαγωγικά, πολύ επιγραμματικά τη σχέση των «Οθωμανών» με την «ελληνική ιστορία», ως μια σχέση κυριαρχίας «που αρχίζει με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453 και καταλήγει στην Ελληνική Επανάσταση του 1821» (σ.15). Στη συνέχεια, στο πρώτο κεφάλαιο της 2^{ης} ενότητας που φέρει τον τίτλο «Η κυριαρχία στον ελληνικό χώρο: Λατίνοι και Οθωμανοί» (σ.16) διαβάζουμε πως: «[...] όταν οι Οθωμανοί Τούρκοι καταλαμβάνουν την Κωνσταντινούπολη (1453), πολλές περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας βρίσκονται ήδη κάτω από τη λατινική κυριαρχία [...]». Στη συνέχεια διαβάζουμε στη 2^η παράγραφο της ίδιας σελίδας πως: «Στην αρχή του 18^{ου} αιώνα, οι Οθωμανοί Τούρκοι νικούν σε όλα τα μέτωπα τους Βενετούς και ολοκληρώνουν την κυριαρχία τους στη βαλκανική χερσόνησο». Στα πιο πάνω αποσπάσματα παρατηρούμε πως προστίθεται δίπλα από το χαρακτηρισμό «Οθωμανοί», η λέξη «Τούρκοι» οπότε γίνονται «Οθωμανοί Τούρκοι». Οι Οθωμανοί Τούρκοι παρουσιάζονται ως νικητές σε όλα τα μέτωπα εναντίον των Βενετών και κατ' επέκταση γίνονται κυρίαρχοι σε όλη τη βαλκανική χερσόνησο. Αντίθετα όμως από το κείμενο της συγγραφικής ομάδας, μέσα από πρωτογενή πηγή [2.6] της διπλανής σελίδας (σ.17), βρίσκουμε τη λέξη «Τούρκους», χωρίς να προσδιορίζονται ως «Οθωμανοί». Συγκεκριμένα διαβάζουμε πως «...οι συνεχείς πόλεμοι της Βενετίας με τους Τούρκους, την υποχρεώνουν να βρίσκεται πάντα έτοιμη. [...]». (Σουμάκης Α., Το ρεμπελιό των ποπολάρων, Κ. Πορφύρης (επιμ.), Αθήνα 1983, σσ.23-24).

Εν τω μεταξύ, όταν τα βυζαντινά εδάφη βρίσκονται υπό την κυριαρχία των Λατίνων, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1204), «οι κατακτητές» διαβάζουμε στο σχετικό κείμενο πως «δεν αναγνωρίζουν κανένα δικαίωμα εκπροσώπησης των ντόπιων πληθυσμών στην τοπική αυτοδιοίκηση. Έτσι δημιουργούνται εντάσεις και

αντιπαραθέσεις, που διευκολύνουν πολλές φορές την οθωμανική κατάκτηση» (σ.16). Η Οθωμανική κατάκτηση, φαίνεται να επωφελείται από τις εντάσεις και τις αντιπαραθέσεις «των ντόπιων πληθυσμών» εναντίον της Λατινικής κυριαρχίας. Το κείμενο της συγγραφικής ομάδας όμως, δεν εμβαθύνει και δε μας λέει για το πώς διευκολυνόταν η Οθωμανική κατάκτηση. Απλά στο κείμενο που έπεται του παραπάνω αποσπάσματος διαβάζουμε πως: «[...] Στις βενετικές κτήσεις [...] συχνά εκδηλώνονται κοινωνικές εξεγέρσεις εναντίον της βενετικής και τοπικής αριστοκρατίας. Αντίθετα, οι εξεγέρσεις στις τουρκοκρατούμενες περιοχές έχουν απελευθερωτικό χαρακτήρα» (σ.16). Διαβάζουμε για «κοινωνικές εξεγέρσεις» εναντίον της βενετικής και τοπικής αριστοκρατίας, καθώς και για «εξεγέρσεις στις «τουρκοκρατούμενες περιοχές» οι οποίες έχουν απελευθερωτικό χαρακτήρα, χωρίς να κατανοούμε τη σημασία τους, αλλά και τη διαφορά τους, αλλά και χωρίς καμιά περαιτέρω εξήγηση, ανάλυση ή τεκμηρίωση. Είναι μάλιστα και η πρώτη φορά που βρίσκουμε μέσα στο κείμενο λέξεις όπως «τουρκοκρατία», «εξεγέρσεις», «απελευθερωτικό χαρακτήρα». Για «Οθωμανούς Τούρκους» και «οθωμανική κυριαρχία», όμως, διαβάζουμε επανειλημμένα στο εγχειρίδιο. Ενδεικτικά διαβάζουμε πως: «... η εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων στα βυζαντινά εδάφη...», «...σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας...», (σ.22), «κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας...» (σ.24), «...οι Οθωμανοί με τον Ιερό πόλεμο που διεξάγουν...» (σ.30), «...πολλές είναι οι μορφές αντίστασης ενάντια στους Οθωμανούς κατακτητές...» (σ.32) κ.λπ. Εντούτοις, είναι εμφανής η απουσία οποιασδήποτε περιγραφής και προσδιορισμός τους με κάποια επίθετα που θα τους περιέγραφαν, καθώς και κάποιες οπτικές εικόνες που θα τους εικόνιζαν και θα βοηθούσαν τον αναγνώστη να έχει μια «εξ' όψεως» γνωριμία με τον «εθνικά άλλο» για τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο την οποία διαβάζει.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως στα κείμενα τα οποία ακολουθούν και αναφέρονται από τον 19^ο αιώνα και μετά, όπου η οθωμανική αυτοκρατορία διαλύεται και σχηματίζεται το κράτος της «Τουρκίας», η αναφορά στον «εθνικά άλλο» γίνεται ουδέτερα με τη χρήση του ονόματος «Τουρκία», το οποίο προσδιορίζει κάπως απρόσωπα τις ενέργειες του «εθνικά άλλου». Ενδεικτικά διαβάζουμε πως «ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος, ανάμεσα στους συμμάχους και την Τουρκία, ξεσπά τον Οκτώβριο του 1922» (σ.94) και «η Τουρκία εισβάλλει στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού»

(σ.121). Παρατηρούμε πώς γίνεται ουδέτερη αναφορά «στα στρατεύματα της Τουρκίας», σαν κάτι το πολύ φυσιολογικό και νόμιμο, αφού μέσα στα πλαίσια της λογικής κάθε κράτος δικαιούται να έχει δικά του στρατεύματα. Άλλωστε, αποφεύγεται να ονομαστούν και να προσδιοριστούν ως «τουρκικά στρατεύματα» και προτιμάται η συγκεκριμένη φράση συγγραφής. Εκτός τούτου, δεν γίνεται καμιά αναφορά πως αυτή η εισβολή «των στρατευμάτων της Τουρκίας» ήταν παράνομη, ούτε και στις συνέπειες της. Το ίδιο παρατηρείται να γίνεται και στο κεφάλαιο της σελίδα 100, με τίτλο «Μικρασία : εκστρατεία και καταστροφή», στο οποίο διαβάζουμε πως: «ένα χρόνο μετά, οι τουρκικές δυνάμεις, με ηγέτη τον Κεμάλ, επιτίθενται και αναγκάζουν τα ελληνικά στρατεύματα να υποχωρήσουν προς τα παράλια. Στις 27 Αυγούστου ο τουρκικός στρατός μπαίνει στη Σμύρνη. Χιλιάδες Έλληνες συνωστίζονται στο λιμάνι προσπαθώντας να μπουν στα πλοία και να φύγουν για την Ελλάδα». Και σε αυτές τις προτάσεις ο «εθνικά άλλος» «κρύβεται» και υπάρχει μέσα στις λέξεις «τουρκικές δυνάμεις», χωρίς να ονομάζεται, αλλά και χωρίς να γίνεται καμιά αναφορά και προσδιορισμός για το πόσες ήταν αυτές, από ποιους αποτελούνταν, πως δρούσαν, ώστε να δικαιολογηθεί και ο προσδιορισμός «δυνάμεις». Ερωτήματα όπως το τι είδους δυνάμεις ήταν, προκύπτουν και μένουν αναπάντητα, χωρίς την υποστήριξη τους από πρωτογενείς πηγές, τόσο κειμενικές όσο και οπτικές. Αξιοσημείωτη είναι η διαπίστωση πως από τη διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας και μετά, μέσα στο εγχειρίδιο οι «εθνικά άλλοι» δεν ονομάζονται πλέον «Οθωμανοί Τούρκοι», ούτε «Τούρκοι», μιας και η Οθωμανική Αυτοκρατορία μετονομάζεται σε «Τουρκία». Αποφεύγεται ο οποιασδήποτε ονοματικός προσδιορισμός του «εθνικά άλλου». Απλά προσδιορίζεται μέσα από τις λέξεις «Τουρκία», «τα στρατεύματά της», (σ.121), «τουρκικές δυνάμεις» (σ.100) κ.λπ. Ο «εθνικός εαυτός» όμως, προσδιορίζεται με το όνομα «Έλληνες». Ταυτόχρονα, χρησιμοποιούνται και οι ονοματικοί προσδιορισμοί «ελληνικός στρατός», «Έλληνες στρατιώτες», προσδιορισμοί που διαβάζουμε στη σελίδα 101, κάτω από φωτογραφία που έχει τίτλο «ο ελληνικός στρατός στη Σμύρνη» και που συνοδεύεται από τη φράση «Έλληνες στρατιώτες μετά την απόβασή τους...».

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε πως μέσα στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, ο «εθνικά άλλος», προσδιορίζεται με το όνομα «Οθωμανός Τούρκος», και όχι ως ο «Τούρκος», όνομα με το οποίο προσδιορίζονταν στα προηγούμενα εγχειρίδια Ιστορίας. Σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις συναντούμε το όνομα

«Τούρκος», κυρίως μέσα σε κάποιες πρωτογενείς πηγές, οι οποίες όμως είναι τόσο λίγες που δεν επηρεάζουν καθόλου την υπόλοιπη κειμενική εικόνα με την οποία παρουσιάζεται ο «Οθωμανός Τούρκος» μέσα στα κείμενα του εγχειριδίου. Επιπλέον, μετά το 19^ο αιώνα, ο «εθνικά άλλος» προσδιορίζεται ουδέτερα και απρόσωπα μέσα από τις έννοιες «Τουρκία», «τουρκικές δυνάμεις», «τα στρατεύματά της» κ.λπ. Αποφεύγεται έτσι η στερεοτυπική ονομασία «Τούρκος» με την αρνητική εικόνα του «προαιώνιου εχθρού» που κουβαλάει μαζί της.

2⁹⁵ Ισχυρισμός: Ο εθνικά «άλλος» παρουσιάζεται με μια σχετικά ήπια και «καλή εικόνα» στις σχέσεις του με τον εθνικό «εαυτό» (βλ. Πίνακας 6, παράρτημα).

Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας και τις επιλεγμένες πηγές, είναι εμφανής η προσπάθεια που γίνεται ώστε ο «εθνικά άλλος» να παρουσιαστεί μέσα από μια «ήπια» εικόνα, η οποία αντιτίθεται στη μέχρι τώρα στερεοτυπική εικόνα παρουσίασης του «εθνικά άλλου» ως του προαιώνιου εχθρού. Αυτή η προσπάθεια γίνεται αντιληπτή πρωταρχικά μέσα από το νέο ονοματικό προσδιορισμό με το οποίο «βαπτίζεται» ο «εθνικά άλλος» ως ο «Οθωμανός Τούρκος» και όχι ως ο «Τούρκος», ο οποίος παρουσιαζόταν μέχρι τώρα μέσα από όλα τα προηγούμενα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας. Πέραν τούτου, επιτυγχάνεται και με την αποφυγή «βαριών» χαρακτηρισμών που να τον περιγράφουν και να συνοδεύουν βίαιες πολεμικές ενέργειές του, με την επιλογή «ανώδυνων» ρημάτων, επιθέτων και ουσιαστικών, καθώς και μέσα από τη συντακτική δομή των προτάσεων και το «ουδέτερο» ύφος γραφής των κειμένων. Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν τον πιο πάνω ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 16 παραγράφους των 16 -60 περίπου λέξεων (βλ. παράρτημα, πίνακα 3) που ξεκινούν από τη 2^η ενότητα που έχει τον τίτλο «Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία» στη σελίδα 16 και βρίσκονται διάσπαρτες σε διάφορα κείμενα που φτάνουν μέχρι την 5^η ενότητα που τιτλοφορείται «Η Ελλάδα στον 20^ό αιώνα» στο κεφάλαιο της σελίδας 121, το οποίο έχει τίτλο «Το κυπριακό ζήτημα».

Ενδεικτικά, διαβάζουμε στην 2^η Ενότητα, του 2^{ου} κεφαλαίου (σ.18) που έχει τίτλο «η κοινωνική οργάνωση»: «Η οργάνωση της κοινωνικής ζωής στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς». Μέσα σε αυτή τη συνεχόμενη πρόταση διαβάζουμε παρατακτικά τρία διαφορετικά γεγονότα που

«αναστατώνουν» την «οργάνωση της κοινωνικής ζωής» στη διάρκεια της «οθωμανικής κυριαρχίας», χωρίς να γίνεται αντιληπτός ο εννοιολογικός προσδιορισμός του κάθε γεγονότος. Η παρατακτική αυτή σύνδεση προσδίδει εξισωτικό χαρακτήρα στους «βενετοτουρκικούς πολέμους», «το παιδομάζωμα» και τους «βίαιους εξισλαμισμούς». Η μοναδική επεξήγηση που δίνεται για τα τρία αυτά γεγονότα είναι ο ορισμός των λέξεων «παιδομάζωμα» και «εξισλαμισμός», που διαβάζουμε στο γλωσσάριο της ίδιας σελίδας. Ως «παιδομάζωμα» ορίζεται η «στρατολόγηση των παιδιών των χριστιανών από τους Οθωμανούς», χωρίς να διευκρινίζεται κάτω από ποιες συνθήκες γινόταν αυτή η στρατολόγηση και ως «εξισλαμισμός» ορίζεται «η αλλαγή της πίστης και ο ασπασμός της ισλαμικής θρησκείας», χωρίς να δίνεται κάποια περαιτέρω εξήγηση ή σύνδεση για το επίθετο «βίαιος» που συνοδεύει τη λέξη «εξισλαμισμός» μέσα στο κείμενο (σ.18). Αντίθετα, μάλιστα, στη σελίδα 36 στο κεφάλαιο με τίτλο «Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία», διαβάζουμε στο κείμενο της συγγραφικής ομάδας ότι οι ελληνικοί πληθυσμοί «[...] Μερικές φορές υποχρεώνονται να αλλάζουν την πίστη τους για να σώσουν τη ζωή τους και για να μη χάνουν τα παιδιά τους με το παιδομάζωμα». Οι λέξεις «μερικές φορές υποχρεώνονταν» είναι πιο «μαλακές» και «ήπιες» από το επίθετο «βίαιος» που συναντήσαμε παραπάνω να συνοδεύει τον «εξισλαμισμό». Αυτή όμως η πληροφορία συγκρούεται με τις πληροφορίες που αντλούμε από την πηγή [2.8] (δεν αναγράφεται η προέλευση) της διπλανής σελίδα (σ.19), στην οποία διαβάζουμε πως: «[Ο ντε Μπρεβ πρεσβευτής της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη (1590-1606), προς το βασιλιά Λουδοβίκο ΙΓ΄:] Οι σουλτάνοι συνηθίζουν, όταν κατακτούν ένα βασίλειο ή μια επαρχία, να διατηρούν θαυμαστή τάξη. Δημεύουν τις περιουσίες της εκκλησίας και των πολεμιστών που έπεσαν στη μάχη και φυσικά όλα τα αγαθά του ηττημένου ηγεμόνα. Όσο για το λαό, αφήνεται να ζει σύμφωνα με τα ήθη και τα έθιμά του. Διατηρεί τα αγαθά του και έχει θρησκευτική ελευθερία» [2.8, σ.19]. Στη πηγή αυτή δε γίνεται καμιά αναφορά για εξισλαμισμό και για παιδομάζωμα. Αντίθετα, μάλιστα, αναφέρεται ότι «οι σουλτάνοι» «συνηθίζουν» όταν «κατακτούν» να «διατηρούν θαυμαστή τάξη», και να «αφήνουν» το λαό να έχει «θρησκευτική ελευθερία» και «να ζει σύμφωνα με τα ήθη και τα έθιμά του» και να «διατηρεί» τα αγαθά του. Αφήνεται να νοηθεί με την επιλογή της συγκεκριμένης πηγής και την απουσία άλλων πηγών που να δείχνουν την αντίθετη θέση, ότι όλοι οι σουλτάνοι συμπεριφέρονται με αυτό τον τρόπο, κάτι που αναιρείται από το ίδιο το κείμενο της συγγραφικής ομάδας. Διαβάζουμε στη 4^η παράγραφο της σελίδας 18

πως η οργάνωση της κοινωνικής ζωής στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας «αλλάζει επίσης σύμφωνα με τη στάση των υπαλλήλων του σουλτάνου και των πασάδων», κάτι το οποίο δε φαίνεται μέσα στο κείμενο και εκτός του ότι έρχεται σε αντίθεση με την προαναφερθείσα πηγή [2.8], δεν επεξηγείται μέσα από το κείμενο ούτε στηρίζεται από τις επιλεγμένες πηγές. Η μόνη εξήγηση που βρίσκουμε είναι ο ορισμός των «πασάδων» ως των ανώτερων αξιωματικών του οθωμανικού στρατού, στο γλωσσάριο της ίδιας σελίδας. Είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι μέσα στο κείμενο δε γίνεται καμιά αναφορά για συγκεκριμένες ενέργειες των πασάδων, των ανώτερων αξιωματικών του οθωμανικού στρατού, όπως διευκρινίζεται στο γλωσσάριο. Επιπρόσθετα, στη σελίδα 38, στο κείμενο της συγγραφικής ομάδας με τίτλο «οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία» διαβάζουμε πως «κατά την περίοδο της ξένης κυριαρχίας, οι υπόδουλοι ελληνικοί πληθυσμοί διατηρούν πολλά από τα ήθη και τα έθιμα, τη θρησκεία και τη γλώσσα τους, διατηρούν την ταυτότητά τους. Αυτό γίνεται γιατί έχουν το δικαίωμα να κρατήσουν τη θρησκεία και τη γλώσσα τους και να λειτουργούν σε κοινότητες εκλέγοντας τους άρχοντές τους». Στο συγκεκριμένο αυτό κείμενο της συγγραφικής ομάδας γράφεται πως οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να κρατήσουν τη θρησκεία και τη γλώσσα τους, ενώ σε αντίστοιχο κείμενο της σελίδας 32 διαβάζουμε πως: «Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, πολλές είναι οι μορφές αντίστασης ενάντια στους Οθωμανούς κατακτητές. Οι Ρωμιοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους». Εδώ η διατήρηση της θρησκείας, της μνήμης και της γλώσσας παρουσιάζεται ως μορφή αντίστασης ενάντια στους Οθωμανούς και όχι ως δικαίωμα. Υπάρχει επομένως μια ασάφεια μέσα στο ίδιο το κείμενο, την οποία συναντούμε και στη σελίδα 18 όπου διαβάζουμε: «Τα προνόμια που παραχωρούνται πολλές φορές σε κάποιες κοινότητες δεν τηρούνται. Οι συνθήκες γίνονται συχνά ανυπόφορες για τις οικογένειες των χριστιανών, κυρίως των λιγότερων προνομιούχων». Μέσα από αυτό το απόσπασμα καταλαβαίνουμε ότι υπάρχει μια διαβάθμιση ως προς την παραχώρηση κάποιων προνομίων, τα οποία αν και δεν αναφέρονται ποια είναι αυτά, παρέχονται σε οικογένειες των χριστιανών, οι οποίες κάποιες είναι περισσότερο και κάποιες λιγότερο προνομιούχες. Ούτε γίνεται καμιά αναφορά για το ποιες είναι αυτές οι «ανυπόφορες συνθήκες» για τις μη προνομιούχες οικογένειες των χριστιανών. Μήπως η λέξη «προνομιούχες» να σχετίζεται με την οικονομική κατάσταση της κάθε οικογένειας και έχει να κάνει με «ταξικές» «οικονομικές» διαφορές και «ανισότητες»; Δεν δίνεται καμιά

«πληροφορία» για αυτό το θέμα. Ο «λαός» επομένως που παρουσιάζεται στο κείμενο της πηγής [2.8], ως ένα ενιαίο σύνολο, που «αφήνεται να ζει σύμφωνα με τα ήθη και τα έθιμά του» εδώ διαχωρίζεται σε δύο ομάδες, όπου η μια ομάδα, η λιγότερο «προνομιούχα» ζει κάτω από «ανυπόφορες συνθήκες» παρόλη την «ελευθερία» και τα «δικαιώματα» που αφήνεται να έχει, σύμφωνα με τα προαναφερθέντα. Ενδιαφέρον, παρουσιάζει και η επιλογή του ρήματος «ανακόπτουν», στο πιο κάτω απόσπασμα της συγγραφικής ομάδας: «Η εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων στα Βυζαντινά εδάφη και οι αλλαγές, που προκαλούνται από το καθεστώς της κυριαρχίας τους, ανακόπτουν την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας. Η παράδοσή της όμως δεν εξαφανίζεται» (1^η παράγραφος, σ.22).

Μέσα στα προαναφερθέντα αποσπάσματα των κειμένων, είναι εμφανής μια «καλή εικόνα» με την οποία σκιαγραφείται ο εθνικά «άλλος», ο οποίος δεν χαρακτηρίζεται με «βαριές» λέξεις και δε συνοδεύεται με βίαιες «ενέργειες». Εμφανής είναι και η απουσία πρωτογενών πηγών, όχι μόνον από την οπτική πλευρά των κατακτητών, αλλά και από την οπτική πλευρά των κατακτημένων, που θα έδιναν την ευκαιρία στους αναγνώστες να διερευνήσουν και να αναπτύξουν την ιστορική και κριτική τους σκέψη και να σχηματίσουν μια σφαιρική αντίληψη για το θέμα, ώστε να μπορέσουν να απαντήσουν και την ερώτηση για το «ποιες ήταν οι δύσκολες συνθήκες που βιώνουν οι ελληνικοί πληθυσμοί κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας» η οποία διατυπώνεται στη σελίδα 19.

Φυσικά, σε κάποιες άλλες περιπτώσεις διαβάζουμε και πιο βαρυσήμαντα επίθετα, που χαρακτηρίζουν τους Οθωμανούς, όπως στη 2^η παράγραφο της σελίδας 26, όπου διαβάζουμε πως «πολλοί Έλληνες λόγιοι μετακινούνται προς τις ευρωπαϊκές κυρίως χώρες και κυρίως την Ιταλία», λόγω της «οθωμανικής απειλής». Σε αντίθεση με τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, στις πρωτογενείς πηγές που παρατίθενται διαβάζουμε «βαρύτερους» χαρακτηρισμούς. Στην 1^η παράγραφο της σελίδας 32, οι «Οθωμανοί» χαρακτηρίζονται ως «κατακτητές». Στην πηγή [3.38] της σελίδας 53, λέει ο Κολοκοτρώνης στα απομνημονεύματά του: «[...] Ημείς εσηκώσαμεν τα άρματα δια τους Τούρκους και έτσι ακουσθήκαμε εις την Ευρώπη, ότι σηκωθήκαμε οι Έλληνες διά τους τυράννους, [...]». Εν τω μεταξύ σε πρωτογενή πηγή [3.23] της σελίδας 47 (δεν αναγράφεται η προέλευσή της) με τίτλο «Απόσπασμα από το σχέδιο της Εξόδου των κατοίκων του Μεσολογγίου (1826) διαβάζουμε: «Θεωρούντες εκ

του άλλου ότι μας εξέλιπεν κάθε ελπίς βοηθείας και προμηθείας, τόσον από τη θάλασσαν καθώς και από την ξηράν (ώστε να δυνηθώμεν) να βαστάζωμεν, ενώ ευρισκόμεθα νικηταί του εχθρού, αποφασίσαμεν [...]». Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως για πρώτη φορά διαβάζουμε το χαρακτηρισμό «εχθρός», ο οποίος αναφέρεται στον «εθνικά άλλο», στη φράση των Μεσολογγιτών «ευρισκόμεθα νικηταί του εχθρού». Επιπρόσθετα διαβάζουμε πως: «Το ελληνικόν έθνος, το υπό φρικώδη οθωμανικήν δυναστείαν,[...] κηρύττει σήμερον δια των νόμιμων παραστατών του, εις εθνικήν συνηγμένων Συνέλευσιν, ενώπιον Θεού και ανθρώπων την πολιτικήν αυτού ύπαρξιν και ανεξαρτηρία». (Εν επιδαύρω την α΄ Ιανουαρίου έτει ακοβ΄ και α΄ της Ανεξαρτησίας, πηγή 3.27, σ.49).

Ενώ όμως, στις πιο πάνω προαναφερθείσες πρωτογενείς πηγές, η παρουσία των «εθνικά άλλων» χαρακτηρίζεται ως «φρικώδης οθωμανική δυναστεία» και «απειλή» των «Οθωμανών κατακτητών», στο κείμενο της συγγραφικής ομάδας, ονομάζεται ως «πόλεμος». Στο κείμενο της σελίδας 28 διαβάζουμε ενδεικτικά: «Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι άνθρωποι μετακινούνται και ταξιδεύουν, κυρίως όμως οι χριστιανοί. Ο πόλεμος, η αναζήτηση οικονομικών πόρων, το εμπόριο, τα γράμματα, τους αναγκάζουν να αλλάζουν τόπους και να αναζητούν καλύτερες ευκαιρίες». Η «ήπια» αυτή ονοματοποιία ηχεί στα αυτιά ως μια πολύ καθημερινή και συνηθισμένη λέξη, που δεν ξαφνιάζει, αλλά αντίθετα επισκιάζει την «φρικώδη οθωμανική δυναστεία».

Τα πιο πάνω τεκμηριώνονται και με το ακόλουθο απόσπασμα, το οποίο διαβάζουμε στη σελίδα 16: «συχνά εκδηλώνονται κοινωνικές εξεγέρσεις εναντίον της βενετικής και τοπικής αριστοκρατίας. Αντίθετα, οι εξεγέρσεις στις τουρκοκρατούμενες περιοχές έχουν απελευθερωτικό χαρακτήρα». Με έμμεσο και ήπιο πάλι τρόπο δίνεται το μήνυμα πως «οι τουρκοκρατούμενες» περιοχές υπέφεραν περισσότερο από τις περιοχές των «βενετικών κτήσεων», αφού ονομάζουν τις συχνές εκδηλώσεις εναντίον των βενετών «κοινωνικές εξεγέρσεις» ενώ τις εξεγέρσεις εναντίον των Τούρκων ως εξεγέρσεις με «απελευθερωτικό χαρακτήρα». Αφήνεται επομένως να νοηθεί πως οι «Οθωμανοί» ήταν σκληρότεροι από τους «Βενετούς». Το συγκεκριμένο συμπέρασμα επιβεβαιώνεται και από το πιο κάτω κείμενο, που διαβάζουμε στη σελίδα 34: «Ο Ρήγας συλλαμβάνεται για τη δράση του από την αυστριακή αστυνομία και παραδίδεται στους Τούρκους. Βρίσκει μαζί με τους

συντρόφους του μαρτυρικό θάνατο το 1789. Το θάνατό τους καταγγέλλει ο Αδαμάντιος Κοραΐς και καλεί τους Γραικούς σε εκδίκηση». Η επιλογή του ρήματος «βρίσκει», αποδυναμώνει τη βίαιη αυτή ενέργεια των «Τούρκων», διά της οποίας προξένησαν «μαρτυρικό θάνατο» στον Ρήγα και τους συντρόφους του. Εξάλλου, στην αμέσως επόμενη πρόταση διαβάζουμε πως ο Κοραΐς αυτό που καταγγέλλει είναι το «θάνατό τους». Ο τρόπος όμως που είναι γραμμένος «ο θάνατος» μέσα στο κείμενο δίνει την αίσθηση ενός αφηρημένου ουσιαστικού, και όχι της βίαιης πράξης των Τούρκων που τον προκάλεσαν και μάλιστα, με μαρτυρικό τρόπο.

Επιπλέον, «ήπιος» είναι και ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζονται «ευαίσθητα», εθνικά θέματα. Διαβάζουμε στη σελίδα 100, στο κεφάλαιο που αναφέρεται στην «Μικρασιατική καταστροφή»: «Ένα χρόνο μετά οι τουρκικές δυνάμεις, με ηγέτη τον Κεμάλ, επιτίθενται και αναγκάζουν τα ελληνικά στρατεύματα να υποχωρήσουν προς τα παράλια. Στις 27 Αυγούστου 1922 ο τουρκικός στρατός μπαίνει στη Σμύρνη. Χιλιάδες Έλληνες, συνωστίζονται στο λιμάνι προσπαθώντας να μπουν στα πλοία και να φύγουν για την Ελλάδα». Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως δεν γράφεται πουθενά πως η προσφυγοποίηση αυτή των Ελλήνων έγινε βίαια, πως χύθηκε πολλή αίμα και πως η Σμύρνη πνίγηκε στις φλόγες. Την ίδια περίπου «αλαφοδίσκιωτη» αντιμετώπιση έχουν και άλλα «ευαίσθητα εθνικά ζητήματα» όπως είναι το θέμα της άλωσης της Κωνσταντινούπολης, η «Μεγάλη Ιδέα» και το «Κυπριακό ζήτημα». Στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο είναι εμφανής σχεδόν η παντελώς απουσία στην αναφορά για την άλωση και τη πτώση της Κωνσταντινούπολης με όλη την ιστορία και τα γεγονότα που τη συνοδεύουν, σ' αυτή τη τραγική για τον «εθνικό εαυτό» σύγκρουση με τον «εθνικά άλλο». Εκτός από τη μη αναφορά στα ιστορικά γεγονότα και τις συνέπειες της άλωσης του 1453, απουσιάζουν παντελώς οι οποιοδήποτε μύθοι, θρύλοι και οι συμβολισμοί, που δημιουργήθηκαν και «στήριζαν τις ελπίδες του Έθνους μέσα στους αιώνες της σκλαβιάς» (όπως διαβάζουμε στο προηγούμενο βιβλίο της ιστορίας) και η καλλιέργεια του εθνικού συναισθήματος για επανάκτηση τους, το «πάλι με χρόνια με καιρούς, πάλι δικά μας θα' ναι». Μια απλή και επιφανειακή αναφορά, γίνεται στο κεφάλαιο 10 με τίτλο «τα απελευθερωτικά οράματα: ο Ρήγας Φεραίος», στο οποίο διαβάζουμε εντελώς πληροφοριακά πως «κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας δεν λείπουν τα απελευθερωτικά οράματα» τα οποία, «περιέχονται κυρίως στους θρύλους και τους θρήνους για την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την επανάκτησή της. Στα τέλη

του 18^{ου} αιώνα, τα οράματα αυτά γίνονται πιο συγκεκριμένα και συνδέονται με τις ιδέες τις ελευθερίας και της ισότητας των ανθρώπων» (σ.34).

Την ίδια επιφανειακή προσέγγιση έχει και ο εθνικός στόχος, που το 1844 παίρνει το όνομα της Μεγάλης Ιδέα, και καθορίζει την πολιτική ζωή της χώρας (σ.71). Ως «Μεγάλη Ιδέα» ορίζεται στο γλωσσάριο της σελίδας 71 «η ελληνική εθνική ιδέα, για την επέκταση των συνόρων και την απελευθέρωση των αλύτρωτων Ελλήνων». «Αλύτρωτες» ονομάζονται οι περιοχές που παρέμεναν εκτός ελληνικών συνόρων. Οι πληθυσμοί τους ονομάζονται «αλύτρωτοι» και το ζήτημα αλυτρωτισμός (σ.71). Στην ίδια σελίδα διαβάζουμε πως «η επίτευξη του εθνικού αυτού στόχου είναι δύσκολη, στις συνθήκες του 19^{ου} αιώνα», και αυτό γιατί «το ελληνικό κράτος», αν και έχει «πολλές προσδοκίες», διαθέτει «περιορισμένες οικονομικές, διπλωματικές και στρατιωτικές δυνατότητες» (σ.71). Όμως, «παρά τις δυσκολίες, οι Έλληνες προσπαθούν να επιτύχουν τον εθνικό τους στόχο», με «τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων και την ενίσχυση της ελληνικότητας των περιοχών που παραμένουν αλύτρωτες», αλλά και «με την προσφυγή στα όπλα. Εξεγέρσεις και επαναστάσεις μαρτυρούν την επιθυμία των Ελλήνων να διεκδικήσουν την ένταξή τους στο ελληνικό εθνικό κράτος. Η εθνική ολοκλήρωση γίνεται σταδιακά κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και συνεχίζεται και τον επόμενο αιώνα» (σ.71).

Πολύ επιφανειακή, όπως έχει ήδη λεχθεί, είναι και η προσέγγιση του «Κυπριακού ζητήματος», όπως ονομάζεται από τη συγγραφική ομάδα. Διαβάζουμε στη σελίδα 121: «Η Τουρκία εισβάλλει τότε στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού. Σχηματίζουν εκεί ένα τουρκοκυπριακό κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα. Μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων εκτοπίζεται βίαια και το νησί διχοτομείται». Αν και στις συγκεκριμένες προτάσεις χρησιμοποιείται το επίθετο «βίαια» και τα ρήματα «εισβάλλει» και «εκτοπίζεται», εντούτοις δεν διευκρινίζεται το τι ακριβώς συνέβηκε, ούτε για το ποιες ήταν οι συνέπειες και οι νεκροί αυτής της εισβολής και τα συναισθήματα που προκάλεσε στους Ελληνοκυπρίους που «βίαια» «εκτοπίστηκαν». Εμφανής είναι και η απουσία λέξεων, όπως «πρόσφυγας», «εγκλωβισμένος», «αιχμάλωτος», «προσφυγοποίηση» και οι εννοιολογικά παρόμοιου περιεχομένου λέξεις, οι οποίες θα μπορούσαν να χαρακτηρίσουν και να προσδιορίζουν τον «βίαιο εκτοπισμό» των Ελληνοκυπρίων. Επιπρόσθετα, δεν

γίνεται καμιά αναφορά για το «πώς βλέπουν», αλλά και «πώς ονομάζουν» οι «Τούρκοι» ή οι «Τουρκοκύπριοι» αυτή την «τουρκική εισβολή», καθώς και τα συναισθήματα από τα οποία διακατέχονται γι' αυτήν. Προχειρότητα επίσης χαρακτηρίζει και τον ορισμό της φράσης «διχοτόμηση της Κύπρου». Στο γλωσσάριο της ίδιας σελίδας συναντούμε ως ορισμό της έννοιας «διχοτόμηση της Κύπρου», τη «διαίρεση της Κύπρου, μετά την εισβολή των τουρκικών στρατευμάτων, σε δύο τμήματα, το νότιο και το βόρειο». Δεν γίνεται καμιά αναφορά πως η διαίρεση αυτή είναι παράνομη και καταπατεί τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα. Ούτε εξηγείται τι σημαίνει αυτός ο διαχωρισμός της Κύπρου σε «δύο τμήματα», ούτε γίνεται περαιτέρω επέκταση στις συνέπειες της τουρκικής εισβολής, μέσω μιας πολυπρισματικής θεώρησης των πολλαπλών πηγών.

Εν κατακλείδι, θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι εμφανής ο προσεγμένος τρόπος συγγραφής των κειμένων από τη συγγραφική ομάδα, ως προς την παρουσίαση του «εθνικά άλλου». Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, ένας αναγνώστης των κειμένων, ο οποίος δεν έχει «ξανασυναντηθεί» ή δεν έχει ένα νοητό, γνωστικό σχήμα, ή μια στερεοτυπική εικόνα γι' αυτό τον «εθνικά άλλο», να σχηματίζει μια «καλή» εικόνα ενός «εθνικά άλλου», ο οποίος δεν είναι «κακός» και «εχθρικός» με το τον «εθνικό εαυτό». Απλά συστήνεται μέσα από τα κείμενα με ένα «εαυτό», ο οποίος ενδεχομένως να συμπεριφέρεται λογικά μέσα στα πλαίσια της «ξένης κυριαρχίας» του.

3.2.3 Κατηγορία: Εξωτερική πολιτική

1ος ισχυρισμός: Μέσα από το συγκεκριμένο εγχειρίδιο ο «εθνικά άλλος» ακολουθεί μια επεκτατική εξωτερική πολιτική και αναπτύσσει σχέσεις «κυριαρχίας» με τον «εθνικό εαυτό» κάθε φορά που συναντάται μαζί του (βλ. Πίνακας 7, Παράρτημα).

Μέσα από το συγκεκριμένο εγχειρίδιο, ο «εθνικά άλλος» ακολουθεί μια επεκτατική εξωτερική πολιτική. Οι σχέσεις που αναπτύσσει με τον «εθνικό εαυτό» κάθε φορά που συναντάται μαζί του, είναι σχέσεις κυριαρχίας. Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν τον πιο πάνω ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 18 αποσπάσματα των 10-50 περίπου

λέξεων που ξεκινούν από την σελίδα 15 της 2ης ενότητας και βρίσκονται διάσπαρτες μέχρι τη σελίδα 121 της 5ης ενότητας.

Ενδεικτικά, στο εισαγωγικό σημείωμα της 2ης ενότητας, διαβάζουμε πως «Ξένη κυριαρχία θεωρείται η περίοδος της ελληνικής ιστορίας που αρχίζει με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453 και καταλήγει στην ελληνική επανάσταση του 1821» (σ.15). Ενδιαφέρον σε αυτό το απόσπασμα παρουσιάζουν οι λέξεις «ξένη κυριαρχία», οι οποίες προφανώς αναφέρονται στον «εθνικά άλλο». Προσδιορίζουν τη σχέση του «εθνικά άλλο» με τον «εθνικό εαυτό», ως μια σχέση «κυριαρχίας» και μάλιστα ως «ξένης». Επομένως, η σχέση αυτή είναι μια ανισομερής σχέση ανάμεσα στον «εθνικό εαυτό» και τον «ξένο» προς αυτόν «εθνικά άλλο» «κυρίαρχο» και «υπόδουλο» προς αυτόν. Πότε όμως προκύπτει μια τέτοια σχέση; Στη 1η παράγραφο της σελίδας 16 διαβάζουμε πως αυτό συμβαίνει «όταν οι Οθωμανοί Τούρκοι καταλαμβάνουν την Κωνσταντινούπολη (1453). Δηλαδή, αυτή η σχέση του «εθνικού εαυτού» προκύπτει μέσα στα πλαίσια «κατάληψης» του με τον «εθνικά άλλο» και έχει και «διάρκεια». Ξεκινά «το 1453 και καταλήγει στην ελληνική επανάσταση του 1821» (σ.15). Ακόμη, στην 4η παράγραφο της σελίδας 18 διαβάζουμε πως: « Η οργάνωση της κοινωνικής ζωής στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς. [...]». Επομένως, εκτός του ότι σε αυτό το απόσπασμα διαβάζουμε για «διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας», διαβάζουμε πως η «οργάνωση της κοινωνικής ζωής» του «εθνικού εαυτού» «αναστατώνεται συχνά» εκτός από «τους βενετοτουρκικούς πολέμους και από το παιδομάζωμα και τους βίαιους εξισλαμισμούς». Επιπλέον, διαβάζουμε πως « η εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων στα βυζαντινά εδάφη και οι αλλαγές που προκαλούνται από το καθεστώς της κυριαρχίας τους, ανακόπτουν την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας.[...] ». Όμως, «Κάτω από την οθωμανική απειλή, πολλοί Έλληνες λόγιοι μετακινούνται προς τις ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως στην Ιταλία. Εκεί αναπτύσσουν σημαντική συγγραφική και εκδοτική δραστηριότητα» (1η παράγραφος, σ.26). Σε αυτό το απόσπασμα διαβάζουμε πως οι «Οθωμανοί Τούρκοι» «προκαλούν» «αλλαγές» «από το καθεστώς της κυριαρχίας τους» και «ανακόπτουν την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας». Μάλιστα, «κάτω από την οθωμανική απειλή, πολλοί Έλληνες λόγιοι μετακινούνται προς τις ευρωπαϊκές χώρες» (σ.26), στις οποίες αναπτύσσονται συγγραφικά και εκδοτικά. Με αυτές του τις ενέργειες ο

«εθνικά άλλος» ασκεί σχέσεις κυριαρχίας και υποδούλωσης στον «εθνικό εαυτό» μέσα σε «καθεστώς κυριαρχίας». Ακολουθως, διαβάζουμε πως:

Στην οθωμανική Αυτοκρατορία οι άνθρωποι μετακινούνται και ταξιδεύουν, κυρίως όμως οι χριστιανοί. Ο πόλεμος, η αναζήτηση οικονομικών πόρων, το εμπόριο, τα γράμματα, τους αναγκάζουν να αλλάζουν τόπους και να αναζητούν καλύτερες ευκαιρίες. Πολλές από αυτές τις ευκαιρίες βρίσκονται έξω από τα σύνορα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, στην κεντρική και δυτική Ευρώπη καθώς και στη Ρωσία και τις παραδουνάβιες ηγεμονίες. (1η παράγραφος, σ.28).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το πιο πάνω κείμενο της συγγραφικής ομάδας, στον οποίο παρουσιάζεται με σχετικά «ήπιο» τρόπο πως «μέσα στην οθωμανική Αυτοκρατορία οι άνθρωποι μετακινούνται και ταξιδεύουν, κυρίως όμως οι χριστιανοί». Για ποιους λόγους συμβαίνει αυτή η μετακίνηση; « Ο πόλεμος, η αναζήτηση οικονομικών πόρων, το εμπόριο, τα γράμματα» είναι οι βασικοί λόγοι που τους «αναγκάζουν να αλλάζουν τόπους και να αναζητούν καλύτερες ευκαιρίες». Μέσα σε αυτό το απόσπασμα απουσιάζουν λέξεις όπως «οθωμανική απειλή», «καθεστώς κυριαρχίας», «ανακόπτον», τις οποίες διαβάσαμε σε προηγούμενα αποσπάσματα της συγγραφικής ομάδας. Άσχετα όμως με τις συνέπειες που έχει για τον «εθνικό εαυτό» το καθεστώς κυριαρχίας του «εθνικά άλλου»,

Από τα μέσα του 14ου αιώνα και μέχρι το τέλος του 16ου αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναπτύσσεται και ενισχύει την κυριαρχία της στην Ανατολική Μεσόγειο. Ικανοί σουλτάνοι, όπως ο Σουλεϊμάν ο Α΄ ο Μεγαλοπρεπής (1520-1566), με συνεχείς πολέμους διευρύνουν τα σύνορά της. Οι Οθωμανοί με τον Ιερό Πόλεμο που διεξάγουν, έχουν ως στόχο την εξάπλωση της Ισλαμικής θρησκείας (1η παράγραφος, σελ. 30).

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία όχι μόνο «αναπτύσσεται» αλλά και «ενισχύει την κυριαρχία της στην Ανατολική Μεσόγειο». Αυτό το επιτυγχάνει με τη βοήθεια

«ικανών σουλτάνων» και με «συνεχείς πολέμους» που στοχεύουν στο να «διευρύνουν τα σύνορά της». Μάλιστα, διαβάζουμε πως «οι Οθωμανοί διεξάγουν Ιερό πόλεμο», που έχει «ως στόχο την εξάπλωση της Ισλαμικής θρησκείας». Στο γλωσσάριο της σελίδα 30, ως «ιερός πόλεμος» ορίζεται ο «πόλεμος εναντίον αυτών που δεν πιστεύουν στο Μωάμεθ», ως «σουλτάνος» ο «ανώτερος πολιτικός και στρατιωτικός άρχοντας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» και ως «Οθωμανική Πύλη η έδρα του σουλτάνου της Οθωμανικής αυτοκρατορίας». Μάλιστα,

[...] το οθωμανικό απολυταρχικό καθεστώς φαίνεται πιο άδικο για τους λαούς της βαλκανικής χερσονήσου. Γιατί δεν είναι μόνο οι Έλληνες που ζουν στην σκλαβιά. Βούλγαροι, Σέρβοι, Αρμένιοι, Αρβανίτες βρίσκονται κάτω από την κυριαρχία των Οθωμανών Τούρκων (2η παράγραφος, σ.34).

Ενδιαφέρον στο πιο πάνω απόσπασμα παρουσιάζουν οι λέξεις «οθωμανικό απολυταρχικό καθεστώς», το οποίο φαίνεται «άδικο για τους λαούς της βαλκανικής χερσονήσου», οι οποίοι «ζουν στην σκλαβιά». Εντούτοις όμως,

Στις αρχές της δεκαετίας του 1910 αρχίζει μια προσπάθεια συνεννόησης ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη. Στόχος τους είναι να διεκδικήσουν τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βαλκανική Χερσόνησο. Έτσι, υπογράφονται συνθήκες συμμαχίας μεταξύ της Σερβίας, του Μαυροβουνίου, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας (1η παράγραφος, σ.94).

Αυτή η «συνεννόηση» είχε ως συνέπεια το «ξέσπασμα» του «Α΄ Βαλκανικού πολέμου ανάμεσα στους συμμάχους και την Τουρκία», «τον Οκτώβριο του 1912» [...] (2η παράγραφος, σ.94). Ακολούθως, διαβάζουμε πως «στις 27 Αυγούστου 1922 ο τουρκικός στρατός μπαίνει στη Σμύρνη. Χιλιάδες Έλληνες συνωστίζονται στο λιμάνι προσπαθώντας να μπουν στα πλοία και να φύγουν για την Ελλάδα» (4η παράγραφος, σ.100). Η επόμενη «συνάντηση» του «εθνικά άλλου» με τον «εθνικό

εαυτό», γίνεται το 1974 στο γεωγραφικό χώρο της Κύπρου. Διαβάζουμε ενδεικτικά στην 4η παράγραφο της σελίδας 121 πως:

[...] Η Τουρκία εισβάλλει τότε στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού. Σχηματίζουν εκεί ένα τουρκοκυπριακό κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα. Μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων εκτοπίζεται βίαια και το νησί διχοτομείται.

Μέσα στα πιο πάνω αποσπάσματα διαβάζουμε πως τόσο «ο τουρκικός στρατός» όσο και η «Τουρκία» «εισβάλλουν» στο γεωγραφικό χώρο της Σμύρνης το 1922 και της Κύπρου το 1974 και «καταλαμβάνει το βόρειο τμήμα του νησιού». Οι συνέπειες αυτής της κατάληψης έχουν συνέπειες και στο παρόν, αφού αυτοί οι γεωγραφικοί χώροι, όπως και η Κωνσταντινούπολη, εξακολουθούν να βρίσκονται υπό την κυριαρχία του «εθνικά άλλου».

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να αναφερθεί πως η «Οθωμανική Αυτοκρατορία» ακολουθούσε μια επεκτατική και κατακτητική εξωτερική πολιτική στο βαλκανικό χώρο, από την οποία δεν ξέφυγε και ο «εθνικός εαυτός». Αυτή η κατακτητική πολιτική επιτυγχανόταν μέσω ικανών σουλτάνων, αλλά και με συνεχείς πολέμους, οι οποίοι χαρακτηρίζονταν ως «ιεροί πόλεμοι» και οι οποίοι εκτός από τη διεύρυνση και ανάπτυξη της ίδιας της αυτοκρατορίας, στόχευαν και στη διάδοση της ισλαμικής θρησκείας, αφού ήταν πόλεμοι εναντίον αυτών που δεν πίστευαν στο Μωάμεθ. Επεκτατική εξωτερική πολιτική ακολουθεί και στη συνέχεια η «Τουρκία», η οποία με στρατεύματά της καταλαμβάνει τη Σμύρνη το 1922 και το βόρειο τμήμα της Κύπρου το 1974, όπου και μέχρι σήμερα εξακολουθούν να βρίσκονται κάτω από την κατοχή και την κυριαρχία της «Τουρκίας». Εξάλλου, οι σχέσεις της που αναπτύσσει κάθε φορά που «συναντάται» με τον «εθνικό εαυτό» είναι σχέσεις κυριαρχίας, κατοχής του ζωτικού γεωγραφικού χώρου, σχέσεις που εξυπηρετούν την επεκτατική εξωτερική της πολιτική.

3.2.4 Κατηγορία: Πολιτισμός - Πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά (θρησκεία, τέχνη, εκπαίδευση)

1^{ος} ισχυρισμός: Απουσιάζουν στοιχεία του πολιτισμού και εικόνες της καθημερινής ζωής του «εθνικά άλλου» με τον «εθνικό εαυτό» (βλ. Πίνακας 8, παράρτημα).

Μέσα από τα κείμενα του εγχειριδίου, οι σχέσεις του «εθνικού εαυτού» με τον «εθνικά άλλο» περιστρέφονται γύρω από την περίοδο της «οθωμανικής κατάκτησης», όπως και γύρω από οποιαδήποτε άλλη περίοδο πολεμικών συγκρούσεων και αντιπαράθεσης στην επεκτατική πολιτική των «εθνικά άλλων», όπως είναι η Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, η Μικρασιατική καταστροφή το 1922 και η Τουρκική Εισβολή στην Κύπρο το 1974. Ως εκ τούτου, είναι εμφανής η απουσία στοιχείων του πολιτισμού και εικόνες της καθημερινής ζωής του «εθνικά άλλου» με τον «εθνικό εαυτό», που εκτός του ότι συνυπήρξαν μαζί για τέσσερις αιώνες στο ίδιο «χώρο», ήταν και είναι γεωγραφικά γείτονες. Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν αυτό τον ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 11 παραγράφους των 13- 60 περίπου λέξεων, που μπορούμε να τις βρούμε από τη 2^η ενότητα της σελίδας 16 που έχει τον τίτλο «Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία» και στη συνέχεια βρίσκονται διάσπαρτες μέχρι τη σελίδα 121 στο κεφάλαιο 11 που έχει τίτλο «Το κυπριακό ζήτημα» της ενότητας 5, που τιτλοφορείται «Η Ελλάδα στον 20^ό αιώνα».

Ενδεικτικά θα μπορούσε να αναφερθεί πως αν και μέσα στο σχολικό εγχειρίδιο γίνεται προσπάθεια για «αποχρωματισμένη» γραφή, αυτό δεν σημαίνει πως και ο «εθνικά άλλος» έγινε ή είναι ο στερεοτυπικά «καλός». Η εικόνα των «εθνικά άλλων», των «Οθωμανών Τούρκων», όπως έχει συγκεκριμενοποιηθεί, μέσα από την αποκωδικοποίηση των μηνυμάτων που μας μεταφέρει η γλώσσα συγγραφής των κειμένων, εξακολουθεί να παραμένει αρνητική σε μια πιο ήπια μορφή, από την οποία απουσιάζουν οι «βαριοί» χαρακτηρισμοί και τα «σκληρά» επίθετα. Ενδεικτικά αναφέρεται πως και μόνο «η εμφάνιση» των «Οθωμανών Τούρκων», παρουσιάζεται ως αρκετή για να ανακόψει την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας (σ.22), ο «εθνικός εαυτός» είναι υποτελής στον «Οθωμανό Τούρκο», αφού βρίσκεται «υπό ένα καθεστώς κυριαρχίας» και «κάτω από την οθωμανική απειλή, πολλοί Έλληνες λόγιοι μετακινούνται προς τις ευρωπαϊκές χώρες [σ.26, 1^η παράγραφος]. Κάτω από αυτές τις συνθήκες ο «εθνικά άλλος» αποτελεί «απειλή» για τον «εθνικό εαυτό», έστω κι αν δεν χαρακτηρίζεται με το επίθετο «εχθρός», έστω κι αν δεν χρεώνεται με

«ματωμένα χέρια» και συγκεκριμένες ονομαστικές, «βίαιες πολεμικές ενέργειες». Διαβάζουμε χαρακτηριστικά πως :

η οργάνωση της κοινωνικής ζωή στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς. Τα προνόμια που παραχωρούνται πολλές φορές σε κάποιες κοινότητες δεν τηρούνται. Οι συνθήκες γίνονται συχνά ανυπόφορες για τις οικογένειες των χριστιανών, κυρίως των λιγότερο προνομιούχων (σ.18).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως ενώ οι «βενετοτουρκικοί πόλεμοι», το «παιδομάζωμα», «οι βίαιοι εξισλαμισμοί» και «οι ανυπόφορες συνθήκες», τα οποία διαβάζουμε στο πιο πάνω απόσπασμα, εμπερικλείουν τη εννοιολογική σημασία γεγονότων σκληρών που «στάζουν αίμα» και προκαλούν πόνο στους ανθρώπους που τα δέχονται, δεν παρουσιάζονται ως τέτοια. Η απουσία μάλιστα πρωτογενών πηγών και αυτή η «σιωπή» που υπάρχει για το πιο πάνω θέματα τεκμηριώνει την πιο πάνω άποψη. Επιπρόσθετα, στο κεφάλαιο της σελίδας 44 με τίτλο «πολεμικές επιχειρήσεις: 1821 -1824», στη 2^η παράγραφο του κεφαλαίου διαβάζουμε:

Το Μάρτιο του 1821, ξεκινά η Επανάσταση στην Πελοπόννησο και αμέσως μετά στη Ανατολική Στερεά. Ταυτόχρονα τα νησιά του Αιγαίου και κυρίως η Ύδρα, οι Σπέτσες, η Ψαρά και η Σάμος ξεσηκώνονται και συμμετέχουν αποφασιστικά στην Επανάσταση. Ο αγώνας των νησιών δημιουργεί προβλήματα στον οθωμανικό στόλο, που απαντά με τις καταστροφές των νησιών της Χίου, της Κάσου και των Ψαρών.

Ενδιαφέρον και αντιφατικό είναι το γεγονός πως ενώ μέσα στο κείμενο οι «καταστροφές των νησιών της Χίου, της Κάσου και των Ψαρών» παρουσιάζονται απρόσωπα ως «καταστροφές», χωρίς περαιτέρω εξηγήσεις και πληροφορίες, στη διπλανή σελίδα (σελ. 45), βλέπουμε να εικονίζεται η τραγικότητα της σφαγής της Χίου, στο περίφημο πίνακα του Γάλλου Φιλέλληνα Ε. Ντελακρουά. Μάλιστα, κάτω από τη σχετική εικόνα διαβάζουμε τον τίτλο: «Οι σφαγές της Χίου» ενώ μέσα στο

κείμενο διαβάζουμε τη λέξη «καταστροφές» και όχι τη λέξη «σφαγές», η οποία συνοδεύει όχι μόνο τις «καταστροφές» που έγιναν στη Χίο, αλλά και στην Κάσο και στα Ψαρά.

Με τον ίδιο συγγραφικό τρόπο παρουσιάζεται και η ηρωική έξοδος του Μεσολογγίου. Διαβάζουμε στη σελίδα 46, στη 3^η παράγραφο του κεφαλαίου, με τίτλο «οι πολεμικές επιχειρήσεις: 1825 – 1827» της 3^{ης} ενότητας :

Ο Κιουταχής ξεκινά με πολυπληθή στρατό από τη Λάρισα, υποτάσσει πολλές περιοχές της Ρούμελης και πολιορκεί το Μεσολόγγι από τον Απρίλιο του 1825. Τον Δεκέμβριο του 1825, τα τουρκικά στρατεύματα ενισχύονται με την άφιξη των αιγυπτιακών στρατευμάτων και ο Ιμπραήμ αναλαμβάνει την αρχηγία της πολιορκίας. Η θέση των κατοίκων του Μεσολογγίου δυσκολεύει ακόμη περισσότερο. Χωρίς τροφή και πολεμοφόδια αναγκάζονται τελικά σε ηρωική Έξοδο τον Απρίλιο του 1826.

Μέσα στο πιο πάνω απόσπασμα του κειμένου της συγγραφικής ομάδας, διαβάζουμε για τη θέση των Μεσολογγιτών που «δυσκολεύει ακόμη περισσότερο» μετά την άφιξη και των «αιγυπτιακών στρατευμάτων» χωρίς όμως να επεξηγείται η τραγικότητα της κατάστασης και της «θέσης» «των κατοίκων του Μεσολογγίου», που « χωρίς τροφή και πολεμοφόδια αναγκάζονται τελικά σε ηρωική Έξοδο τον Απρίλιο του 1826». Στην πηγή 3.23 της διπλανής σελίδας (σ.47) που έχει τίτλο «Απόσπασμα από το σχέδιο της Εξόδου των κατοίκων του Μεσολογγίου (1826)» και στην οποία δεν αναγράφεται η προέλευση της, διαβάζουμε:

Εν ονόματι της Αγίας Τριάδος [...] ότι εκπληρώσαμε τα χρέη μας ως πιστοί στρατιώται της πατρίδος εις την στενήν πολιορκίαν ταύτην και ότι, εάν μίαν ημέραν υπομείνωνμεν περισσότερον, θέλομεν αποθάνει όρθιοι εις στους δρόμους όλοι. Θεωρούντες εκ του άλλου ότι μας εξέλιπεν κάθε ελπίς βοήθειας και προμηθείας, τόσον από τη θάλασσαν καθώς και από την ξηράν (ώστε να δυνηθώμεν) να βαστάζωμεν, ενώ ευρισκόμεθα νικηταί του

εχθρού, αποφασίσαμεν ομοφώνως: Η έξοδος μας να γίνει βράδυ εις τας δύο ώρας της νυκτός της 10 Απριλίου, ημέραν Σάββατον και ξημερώνοντας των Βαΐων, [...] ή έλθη ή δεν έλθη βοήθεια...

Μέσα στο πιο πάνω απόσπασμα φαίνονται τα συναισθήματα που διακατείχαν τους Μεσολογγίτες, όπως είναι η φιλοπατρία και η αίσθηση της εκπλήρωσης του χρέους «ως πιστοί στρατιώται της πατρίδος», αλλά και η έλλειψη «ελπίς βοήθειας» για «προμήθειες τόσον από τη θάλασσαν» όσον «και από την ξηράν» και η απόφαση για «έξοδο» . Ωστόσο, ούτε μέσα και σε αυτή την πηγή δεν επεξηγείται γιατί αυτή η έξοδος ήταν «ηρωική». Η μοναδική εξήγηση που βρίσκουμε είναι ο ορισμός της φράσης «Έξοδος του Μεσολλογίου» στο γλωσσάριο της σελίδας 46, στο οποίο διαβάζουμε πως είναι «η κίνηση των πολιορκημένων Ελλήνων να βγουν απ' το φρούριο του Μεσολλογίου και να λύσουν έτσι την ασφυκτική πολιορκία των Οθωμανών», η οποία όμως μέσα στο κείμενο του συγκεκριμένου κεφαλαίου δεν εξηγείται γιατί ήταν «ασφυκτική» αυτή η «πολιορκία των Οθωμανών».

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η ιστορία παρουσιάζεται ως μια ιστορία πολεμικών συγκρούσεων ανάμεσα στον «εθνικό εαυτό» και τον «εθνικά άλλο», χωρίς να γίνεται καμιά αναφορά για περιόδους ειρηνικής συνύπαρξης, συνδιαλλαγής και ανάπτυξης ανθρωπίνων σχέσεων σε επίπεδο καθημερινότητας και δημιουργίας πολιτισμού, ιδιαίτερα μετά τη δημιουργία του Ελληνικού και του Τουρκικού κράτους. Εφόσον, λοιπόν, απουσιάζουν τέτοιου είδους γνώσεις και προσέγγισης του παρελθόντος, δύσκολα μπορεί να εντοπιστεί ένα πλαίσιο προώθησης της παιδαγωγικής της ειρήνης. Αντίθετα, μάλιστα, η καθημερινότητα του «εθνικού εαυτού» με τον «εθνικά άλλο» όπως σκιαγραφείται μέσα στο εγχειρίδιο, φαίνεται πως ακολουθεί μια παράλληλη πορεία, χωρίς σημείο τομής. Διαβάζουμε στη σελίδα 20 του κεφαλαίου με τίτλο «Οικονομία και Επαγγέλματα» πως «στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας άνδρες και γυναίκες, ασχολούνται με τη γεωργία και τη κτηνοτροφία. Καλλιεργούν ως ελεύθεροι καλλιεργητές τη γη, πληρώνοντας φόρο στους Οθωμανούς ή δουλεύουν ως κολίγοι στα τσιφλίκια τους». Μέσα σε αυτό το απόσπασμα διαβάζουμε πως ο «εθνικός εαυτός», όταν βρισκόταν κάτω από την Οθωμανική κυριαρχία, κάθε άλλο παρά ειρηνικά ζούσε με τον «εθνικά άλλο», αφού πλήρωνε σε αυτόν φόρο ή δούλευε ως «κολίγος», ως «γεωργός» δηλαδή «στην υπηρεσία των τσιφλικάδων», όπως διαβάζουμε στο γλωσσάριο της ίδιας σελίδα.

Επομένως, υπήρχε μια σχέση εξουσίας που καθόριζε τις σχέσεις τους και μπορούμε να διακρίνουμε μια αντίθεση μέσα στις γραμμές του πιο πάνω κειμένου. Διαβάζουμε πως καλλιεργούν ως «ελεύθεροι» καλλιεργητές τη γη και στη συνέχεια πως πληρώνουν φόρο στους Οθωμανούς. Πού έγκειται όμως η ελευθερία τους, αφού τον κόπο της εργασίας τους τον εξαργυρώνουν στην πληρωμή φόρων στους Οθωμανούς, στους οποίους μάλιστα δεν διευκρινίζεται πόσα και τι ακριβώς πλήρωναν; Αντίθετα, μάλιστα, στην αμέσως επόμενη παράγραφο της ίδιας σελίδας, διαβάζουμε πως

η παγκόσμια αύξηση του εμπορίου και το ενδιαφέρον για τις αγορές της οθωμανικής επικράτειας ευνοούν την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου. Έλληνες έμποροι, εκμεταλλεύονται την οθωμανική επέκταση στη βαλκανική χερσόνησο, οργανώνουν σημαντικούς χερσαίους εμπορικούς σταθμούς και αναλαμβάνουν τη διακίνηση αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων προς τις ευρωπαϊκές χώρες.

Με αυτό τον τρόπο γραφής και την παράθεση των συγκεκριμένων πληροφοριών, δίνεται η εντύπωση στον αναγνώστη πως η πληρωμή της φορολογίας ήταν ένα φυσικό επακόλουθο. Εν τω μεταξύ, η αναφορά στην «παγκόσμια αύξηση του εμπορίου» που ακολουθεί είναι κάπως ξεκάρφωτη με τα προηγούμενα, και εντελώς αδιευκρίνιστη.

Στη σελίδα 24 διαβάζουμε πως

κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας η καθημερινή ζωή οργανώνεται γύρω από την οικογένεια. Οι οικογένειες είναι πολυμελείς στην προσφορά και τη συνεργασία των μελών τους για τις καθημερινές ανάγκες. Τα παιδιά μαθαίνουν συνήθως το επάγγελμα των γονιών τους για να εξασφαλίσουν τη ζωή τους.

Μέσα σε αυτή τη οργάνωση της καθημερινής ζωής του «εθνικού εαυτού» γύρω από την οικογένεια δεν υπάρχει καμία αναφορά στον «εθνικά άλλο», πέρα από τη σχέση της «οθωμανικής κυριαρχίας». Λίγο πιο κάτω στην ίδια σελίδα διαβάζουμε πως

η γέννηση του παιδιού, ο γάμος και ο θάνατος αποτελούν σημαντικά γεγονότα και συνδέονται με πλήθος έθιμα που φέρνουν κοντά τους ραγιάδες. Έθιμα που έχουν σχέση με τις καθημερινές ασχολίες και τη θρησκευτική ζωή προσφέρουν ευκαιρίες για κοινωνική συναναστροφή. Τα τοπικά πανηγύρια γίνονται αφορμή για ψυχαγωγία και βοηθούν στη διατήρηση της παράδοσης, ενώ τονώνουν και την οικονομική δραστηριότητα των περιοχών (σ.24).

Μέσα στην καθημερινότητα του χρονικού κύκλου της ζωής και του θανάτου του «εθνικού εαυτού» είναι εντελώς απών ο «εθνικά άλλος» ως καθημερινή ύπαρξη, αλλά και συνύπαρξη στο ίδιο χρονικό γίγνεσθαι, και αυτό γιατί ο «εθνικός εαυτός» είναι ο «υπόδουλος» στην κυριαρχία του «εθνικά άλλου». Η σχέση τους, είναι μια σχέση ανισότητας και εξουσίας, ανάμεσα στον κυρίαρχο «εθνικά άλλο» και τον υποτελή σε αυτό «εθνικό εαυτό» στο δικό του μάλιστα και εθνικό και ζωτικό χώρο.

Καθοδόν, διαβάζουμε στη σελίδα 28, πως «στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι άνθρωποι μετακινούνται και ταξιδεύουν, κυρίως όμως οι χριστιανοί. Ο πόλεμος, η αναζήτηση οικονομικών πόρων, το εμπόριο, τα γράμματα, τους αναγκάζουν να αλλάζουν τόπους και να αναζητούν καλύτερες ευκαιρίες». Μέσα από αυτό το απόσπασμα, μπορούμε να καταλάβουμε πως ακόμη και μέσα σε μια ολόκληρη «οθωμανική αυτοκρατορία» δεν υπάρχουν καθημερινές, απλές ανθρώπινες σχέσεις, του «εθνικού εαυτού» με τον «εθνικά άλλο» μέσα από τις οποίες να συντελείται η διαδικασία της ανταλλαγής, που οδηγεί σε πολιτισμό και πρόοδο. Ούτε ακόμη και μέσα από τη διαδικασία και την πορεία ενός ταξιδιού, αφού αυτοί που ταξιδεύουν τονίζεται πως είναι κυρίως «οι χριστιανοί», οι οποίοι αναγκάζονται να ξεφύγουν από τον «εθνικό άλλο», αλλάζοντας γεωγραφικό χώρο, ούτως ώστε να αναζητήσουν καλύτερες συνθήκες καθημερινής ζωής. Κι αυτό το καταλαβαίνουμε διαβάζοντας την αμέσως επόμενη γραμμή: «ο πόλεμος, η αναζήτηση οικονομικών πόρων, το εμπόριο, τα γράμματα, τους αναγκάζουν να αλλάζουν τόπους και να αναζητούν καλύτερες ευκαιρίες» (σ.28).

Εν κατακλείδι, μπορεί να αναφερθεί πως μέσα από τα κείμενα του συγκεκριμένου εγχειρίδιου απουσιάζουν στοιχεία του πολιτισμού και εικόνες της καθημερινής ζωής σε καιρό ειρήνης του «εθνικά άλλου» με τον «εθνικό εαυτό», γιατί απλά δεν

υπάρχουν εικόνες ειρηνικής ζωής στις χρονικές περιόδους από τις οποίες ξεκινά το εγχειρίδιο, αφού ο «εθνικός εαυτός» ήταν υπόδουλος στον «εθνικά άλλο» και αγωνιζόταν να αποκτήσει την εθνική του ανεξαρτησία και ελευθερία και να ξεφύγει από την παρουσία του «άλλου» με τη συνύπαρξη μαζί του στον ίδιο γεωγραφικό χώρο. Ουσιαστικά, ο «εθνικά άλλος» παρουσιάζεται ως μια μονολιθική ομάδα, γι' αυτό εξάλλου και τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας δεν αναδεικνύουν σχέσεις μεταξύ απλών πολιτών Οθωμανών και Ελλήνων. Ενώ όμως ο «εθνικός εαυτός» μένει ανεπηρέαστος από τον «εθνικό άλλο», στη σελίδα 83 διαβάζουμε πως «κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, η καθημερινότητα των κατοίκων του ελληνικού κράτους διατηρεί πολλά στοιχεία του παραδοσιακού τρόπου ζωής. Παράλληλα, επηρεάζεται από τις κοινωνικές εξελίξεις και να νέα αστικά πρότυπα ζωής και συμπεριφοράς που έρχονται από την Ευρώπη». Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε πως ο «εθνικός εαυτός» επηρεάζεται από πρότυπα ζωής και συμπεριφοράς που έρχονται από την Ευρώπη, ενώ δεν διαβάζουμε πουθενά πως επηρεάζεται η ζωή και η συμπεριφορά του από τον «εθνικά άλλο», με τον οποίο συνυπήρξε στον ίδιο γεωγραφικό χώρο για τέσσερις περίπου αιώνες και αναγκαστικά κάπου θα «συναντήθηκε» μαζί του. Επιπλέον, εκτός των άλλων ήταν και εξακολουθεί να είναι γεωγραφικά γείτονάς ο ένας του άλλου και οι σχέσεις τους περιορίζονται σε χρονικές περιόδους «πολεμικής συνάντησης».

3.2.5 Κατηγορία: Στρατιωτικές και πολεμικές επιχειρήσεις

1ος ισχυρισμός: Παρόλο που μέσα στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας απουσιάζουν αφηγήσεις και περιγραφές «τρομοκρατικών πράξεων» του «εθνικού άλλου», εντούτοις ο «εθνικός εαυτός» εξακολουθεί να υποφέρει από την κυριαρχία του «εθνικού άλλου» (βλ. Πίνακας 9, Παράρτημα).

Από τον τρόπο συγγραφής του εγχειριδίου είναι εμφανής η προσπάθεια για «αποστρατικοποίηση» του «εθνικά άλλου». Αυτό επιτυγχάνεται με την απουσία περιγραφών, αλλά ακόμη και την απλή αναφορά στρατιωτικών και πολεμικών επιχειρήσεων εναντίον του «εθνικού εαυτού» που αφήνουν θάνατο, πόνο και μίσος στο πέρασμά τους. Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν τον πιο πάνω ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 19 αποσπάσματα των 15-60 περίπου γραμμών, που ξεκινούν από τη σελίδα 18, της 2^{ης} ενότητας, του 2^{ου} κεφαλαίου που έχει τίτλο «Η κοινωνική

οργάνωση» και είναι διάσπαρτες σε διάφορα κείμενα μέσα στο εγχειρίδιο και φτάνουν μέχρι τη σελίδα 121, στο 11^ο κεφάλαιο της 5^{ης} ενότητας που έχει τίτλο «Το κυπριακό ζήτημα» (βλ. Πίνακας 5, Παράρτημα).

Ενδεικτικά αναφέρεται (βλ. Πίνακας 5, Παράρτημα) πως:

Η οργάνωση της κοινωνικής ζωής στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς. Αλλάζει επίσης σύμφωνα με τη στάση των υπαλλήλων του σουλτάνου και των πασάδων. Τα προνόμια που παραχωρούνται πολλές φορές σε κάποιες κοινότητες δεν τηρούνται. Οι συνθήκες γίνονται συχνά ανυπόφορες για τις οικογένειες των χριστιανών, κυρίως των λιγότερων προνομιούχων (σ.18).

Αξιοπρόσεκτη είναι η επιλογή των λέξεων, καθώς και η παρατακτική σύνταξη και ο τρόπος συγγραφής του πιο πάνω αποσπάσματος, με τα οποία επιτυγχάνεται η παρουσίαση μιας ήπιας εικόνας του «εθνικά άλλου», ιδιαίτερα σε γεγονότα που σχετίζονται με στρατιωτικές και πολεμικές επιχειρήσεις που προκάλεσαν πόνο, ακόμη και θάνατο στον «εθνικό εαυτό», όπως είναι το παιδομάζωμα και οι «βίαιοι» εξισλαμισμοί. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η απουσία πρωτογενών πηγών, που να παρουσιάζουν περιστατικά που να έχουν σχέση με το παιδομάζωμα, τον πόνο και το μίσος, που άφηγε μια τέτοια ενέργεια του «εθνικά άλλου». Ακόμη, αποφεύγονται λεπτομερείς περιγραφές αρπαγής παιδιών που προορίζονταν να γίνουν γενίτσαροι, αφήνοντας μια μεγάλη σιωπή γύρω από θέμα, όπως και γύρω από το θέμα των εξισλαμισμών. Το όλο θέμα θα μπορούσε ίσως να λεχθεί πως παρουσιάζεται σκηνοθετικά απρόσωπα χωρίς πρωταγωνιστές. Προσωπικές περιπτώσεις, όπως παραδείγματος χάρη το περιστατικό με τον Αθανάσιο Διάκο, το οποίο ενδεικτικά παρουσιάζεται σε προηγούμενα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, παραλείπεται και αποσιωπείται. Το ίδιο και άλλα περιστατικά εξισλαμισμού, τα οποία μάλιστα «εμπλούτισαν» με πολλούς νεομάρτυρες το εορτολόγιο της ορθόδοξης εκκλησίας. Τηλεγραφικά απρόσωπη, ουδέτερη και χωρίς ίχνος συναισθημάτων είναι και η 4^η παράγραφος της σελίδας 36, που έχει ως εξής: «Μερικές φορές υποχρεώνονται να αλλάζουν την πίστη τους για να σώσουν τη ζωή τους και για μη χάνουν τα παιδιά

τους με το παιδομάζωμα. Γι' αυτό συχνά προσπαθούν να εξεγερθούν και να ελευθερωθούν από τον οθωμανικό ζυγό». Σε πηγή 2.8 της σελίδας 19 διαβάζουμε πως «Οι σουλτάνοι συνηθίζουν, όταν κατακτούν ένα βασίλειο ή μια επαρχία να διατηρούν θαυμαστή τάξη. Δημεύουν τις περιουσίες της εκκλησίας και των πολεμιστών που έπεσαν στη μάχη και φυσικά όλα τα αγαθά του ηττημένου ηγεμόνα [...]». Η συγκεκριμένη πηγή παρουσιάζει μια «καλή» εικόνα των σουλτάνων, αφού «συνηθίζουν όταν κατακτούν [...] να διατηρούν θαυμαστή τάξη» και να «δημεύουν περιουσίες», που ανήκουν στην «εκκλησία» και σε «πολεμιστές που έπεσαν στην μάχη» και «φυσικά όλα τα αγαθά του ηττημένου ηγεμόνα»(σ.19). Ενδεχομένως, μπορούμε να συμπεράνουμε πως ο υπόλοιπος «απλός κόσμος», ο οποίος «κατακτάται» δεν επηρεάζεται από τις συγκεκριμένες «συνήθειες» των σουλτάνων. Εν τω μεταξύ όμως, και στη σελίδα 34 (2^η παράγραφος) διαβάζουμε πως «[...] το οθωμανικό απολυταρχικό καθεστώς φαίνεται πιο άδικο για τους λαούς της βαλκανικής χερσονήσου. Γιατί δεν είναι μόνο οι Έλληνες που ζουν στην σκλαβιά. Βούλγαροι, Σέρβοι, Αρμένιοι, βρίσκονται κάτω από την κυριαρχία των Οθωμανών Τούρκων». Σ' αυτό το απόσπασμα διαβάζουμε πως το «οθωμανικό καθεστώς» χαρακτηρίζεται ως «απολυταρχικό» και «φαίνεται πιο άδικο» όχι μόνο για τον «εθνικό εαυτό», αλλά και για τους «λαούς της βαλκανικής χερσονήσου». Ενδιαφέρον, παρουσιάζει η επιλογή των λέξεων «φαίνεται πιο άδικο», με τις οποίες αποφεύγεται η αναφορά σε συγκεκριμένες ενέργειες του «εθνικά άλλου», οι οποίες ενδεχομένως να τον «κακοχαρακτήριζαν». Στην 5^η παράγραφο της ίδιας σελίδας διαβάζουμε πως «Ο Ρήγας συλλαμβάνεται για τη δράση του από την αυστριακή αστυνομία και παραδίνεται στους Τούρκους. Βρίσκει μαζί με τους συντρόφους του μαρτυρικό θάνατο το 1789. Το θάνατό τους καταγγέλλει ο Αδαμάντιος Κοραής και καλεί τους Γραικούς σε εκδίκηση». Αν και μέσα σε αυτό το απόσπασμα διαβάζουμε για τον «μαρτυρικό θάνατο» του Ρήγα Φεραίου από τους «Τούρκους», εντούτοις δεν δίνονται περισσότερες πληροφορίες για το συγκεκριμένο περιστατικό.

Στη 2^η παράγραφο της σελίδας 44 διαβάζουμε πως: «Το Μάρτιο του 1821, ξενικά η Επανάσταση στην Πελοπόννησο και αμέσως μετά στην Ανατολική Στερεά. Ταυτόχρονα τα νησιά του Αιγαίου και κυρίως η Ύδρα. Ο αγώνας των νησιών δημιουργεί προβλήματα στον οθωμανικό στόλο, που απαντά με τις καταστροφές των νησιών της Χίου, της Κάσου και των Ψαρών». Ήπιος, αποστρατικοποιημένος και εντελώς απογυμνωμένος από ουσιώδεις πληροφορίες, είναι επίσης και ο τρόπος με

τον οποίο παρουσιάζονται μάχες, οι οποίες είχαν καταστροφικό για τον «εθνικό εαυτό» αποτέλεσμα, όπως είναι οι καταστροφές της Χίου, της Κάσου, των Ψαρών. Με τον ίδιο τρόπο παρουσιάζεται και η έξοδος του Μεσολογγίου.

Φτάνοντας στην 3^η παράγραφο της σελίδας 44 διαβάζουμε πως « Τα επαναστατικά μέτωπα στη Στερεά Ελλάδα, τη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Μακεδονία και την Κρήτη πληθαίνουν. Οι πολυάριθμες όμως οθωμανικές δυνάμεις, που βρίσκονται στις περιοχές αυτές καταπνίγουν γρήγορα τις εξεγέρσεις». Και σε αυτό το απόσπασμα γίνεται μια απλή αναφορά για τις «πολυάριθμες οθωμανικές δυνάμεις», οι οποίες «καταπνίγουν» και «γρήγορα» μάλιστα «τις εξεγέρσεις». Αποφεύγεται, η αναφορά σε περιγραφές, που να επεξηγούν πως γίνεται αυτή «η γρήγορη κατάπνιξη των εξεγέρσεων». Με τον ίδιο τρόπο γραφής παρουσιάζεται και η έξοδος του Μεσολογγίου. Διαβάζουμε στην 1^η παράγραφο της σελίδας 46: «Στις αρχές του 1825 η οθωμανική Πύλη αποφασίζει να αντιμετωπίσει οριστικά την επανάσταση με τη βοήθεια των αιγυπτιακών στρατευμάτων. Σύμφωνα με το σχέδιο, ο Κιουταχής εκστρατεύει εναντίον της Ρούμελης και ο Ιμπραήμ εναντίον της Πελοποννήσου». Με ποιο όμως τρόπο «η οθωμανική Πύλη αποφασίζει να αντιμετωπίσει» και «οριστικά» μάλιστα την επανάσταση; Γιατί χρειάζεται τη βοήθεια των αιγυπτιακών στρατευμάτων; Ποια η εννοιολογική σημασία του ρήματος «εκστρατεύει»; Είναι μερικές από τις ερωτήσεις που δημιουργούνται, αλλά και που μένουν αναπάντητες από το πιο πάνω απόσπασμα. Στην αμέσως επόμενη παράγραφο της ίδιας σελίδας, διαβάζουμε πως:

Η εμφάνιση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, το 1825, δημιουργεί σημαντικά προβλήματα στην πορεία του Αγώνα. Οι Έλληνες αδυνατούν να συγκρατήσουν τον τουρκοαιγυπτιακό στρατό και ο Ιμπραήμ τελικά καταπνίγει την επανάσταση στην Πελοπόννησο και κατευθύνεται στο Μεσολόγγι (σ.46).

Μέσα και σε αυτό το απόσπασμα, μένουν εντελώς αδιευκρίνιστα τα «σημαντικά προβλήματα», που ο Ιμπραήμ δημιουργεί με την εμφάνισή του, αλλά και με τις ενέργειες με τις οποίες «καταπνίγει την επανάσταση». Στην 3^η παράγραφο της σελίδας 46 διαβάζουμε πως :

Ο Κιουταχής ξεκινά με πολυπληθή στρατό από τη Λάρισα, υποτάσσει πολλές περιοχές τη Ρούμελης και πολιορκεί το Μεσολόγγι από τον Απρίλιο του 1825. Το Δεκέμβριο του 1825, τα τουρκικά στρατεύματα ενισχύονται με την άφιξη των αιγυπτιακών στρατευμάτων και ο Ιμπραήμ αναλαμβάνει την αρχηγία της πολιορκίας. Η θέση των κατοίκων του Μεσολογγίου δυσκολεύει ακόμη περισσότερο. Χωρίς τροφή και πολεμοφόδια αναγκάζονται τελικά σε ηρωική Έξοδο τον Απρίλιο του 1826.

Γιατί όμως δυσκολεύει η θέση των κατοίκων του Μεσολογγίου ακόμη περισσότερο; Γιατί μένουν οι Μεσολογγίτες χωρίς τροφή και πολεμοφόδια; Τι σημαίνει η φράση «αναγκάζονται τελικά σε ηρωική Έξοδο τον Απρίλιο του 1821»; Εκτός του ότι οι πιο πάνω ερωτήσεις δημιουργούνται από το ίδιο το κείμενο, μένουν και αναπάντητες. Επιπλέον, αφήνεται ατεκμηρίωτη και η 3^η παράγραφος της σελίδας 56, στην οποία διαβάζουμε πως: «Η πτώση του Μεσολογγίου έχει μεγάλο αντίκτυπο και συγκινεί την κοινή γνώμη των ευρωπαϊκών χωρών», κάτι που δε φαίνεται μέσα στα κείμενα του εγχειρίδιου, τα οποία αναφέρονται στη πτώση του Μεσολογγίου.

Στη συνέχεια διαβάζουμε πως:

Ο Αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους είναι μακρύς και δύσκολος. Οι μεγάλες ηρωικές στιγμές εναλλάσσονται με δύσκολες περιόδους και ήττες. Ιδιαίτερα μετά τη συνεργασία οθωμανικών και αιγυπτιακών δυνάμεων η Επανάσταση υποχωρεί και περιορίζεται εδαφικά» (σ.56).

Το πώς όμως γίνεται αυτό δεν επεξηγείται, ούτε επίσης και το γιατί «Η ηγεσία των Ελλήνων απευθύνεται αρκετές φορές κατά τη διάρκεια του Αγώνα στις Μεγάλες Δυνάμεις και ζητά την προστασία και τη βοήθειά τους» (2^η παράγραφος, σ.56).

Στην 3^η παράγραφο της σελίδας 58 διαβάζουμε πως:

Η έλλειψη νερού, τροφίμων και πυρομαχικών δυσκολεύει τη ζωή κυρίως των πληθυσμών που πολιορκούνται, σε πολλές περιπτώσεις για μήνες, μέσα σε φρούρια και κάστρα. Η πολύχρονη ενασχόληση με τον πόλεμο δεν επιτρέπει στους κατοίκους να ασχοληθούν με τη γη, οι καλλιέργειες καταστρέφονται και η σοδειά είναι ανύπαρκτη. Ο ανεφοδιασμός και η τροφοδοσία εμποδίζεται από τον αντίπαλο με αποτέλεσμα πολλοί άμαχοι κυρίως πεθαίνουν από ασιτία. Οι απώλειες μεγαλώνουν και από επιδημίες που εξαπλώνονται.

Μέσα σε αυτό το απόσπασμα ο «εθνικά άλλος» χαρακτηρίζεται ως ο αντίπαλος, που εμποδίζει τον ανεφοδιασμό και την τροφοδοσία του «εθνικού εαυτού», ο οποίος λόγω της πολύχρονης ενασχόλησης του με τον πόλεμο, δεν του επιτρέπει να ασχοληθεί με τη γη. Αυτή η έλλειψη νερού και τροφίμων, έχει ως αποτέλεσμα, πολλοί άμαχοι να πεθαίνουν, κυρίως από ασιτία. Δε διαβάζουμε πουθενά πως ενδεχομένως, κάποιιοι από τους άμαχους να πεθαίνουν, γιατί τραυματίστηκαν από τα όπλα του «εθνικά άλλου». Μέσα από αυτή τη σιωπή, ίσως να μένει «εκτεθειμένη» η 4^η παράγραφος της σελίδας 54, στην οποία διαβάζουμε πως:

Σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις αλλά και στη Β. Αμερική οργανώνονται επιτροπές με φιλανθρωπική δραστηριότητα για τους άμαχους της Επανάστασης. Ανάμεσα στις φροντίδες τους είναι η αποστολή φαρμάκων και πολεμοφοδίων καθώς και η στρατολόγηση και η διευκόλυνση της μεταφοράς εθελοντών.

Πουθενά μέσα στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας δε διαβάζουμε για τραυματίες, οι οποίοι να χρειάζονται φάρμακα, ούτε για έλλειψη πολεμοφοδίων, ούτε καν γίνεται καμιά αναφορά σχετική με τις πολεμικές ανάγκες του «εθνικού εαυτού», τόσο σε πολεμοφόδια, όσο και σε στρατιωτικές δυνάμεις.

Στη 2^η παράγραφο της σελίδας 94 διαβάζουμε πως « Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος, ανάμεσα στους συμμάχους και την Τουρκία, ξεσπά τον Οκτώβριο του 1912. Οι πολεμικές επιχειρήσεις, τόσο στη στεριά όσο και στη θάλασσα, είναι σκληρές [...]».

Μέσα στους συμμάχους συγκαταλέγεται και ο «εθνικός εαυτός». Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιλογή του επιθέτου «σκληρές», το οποίο χαρακτηρίζει τις πολεμικές επιχειρήσεις και αποφεύγεται η ακριβής αναφορά και περιγραφή των επιχειρήσεων αυτών. Για μια ακόμη φορά ο «εθνικά άλλος» παρουσιάζεται να συμπεριφέρεται «σκληρά», χωρίς όμως να παρουσιάζεται με αιματοβαμμένα χέρια.

Στην 5^η παράγραφο της σελίδας 100 διαβάζουμε πως: «Στις 27 Αυγούστου 1922 ο τουρκικός στρατός μπαίνει στη Σμύρνη. Χιλιάδες Έλληνες συνωστίζονται στο λιμάνι προσπαθώντας να μπουν στα πλοία και να φύγουν για την Ελλάδα». Μεγάλη ασάφεια παρουσιάζεται μέσα και σε αυτό το απόσπασμα. Εκτός των άλλων, παραλείπεται να αναφερθούν οι ενέργειες του τουρκικού στρατού που και μόνο η είσοδός του στη Σμύρνη, προκαλεί «συνωστισμό» του «εθνικού εαυτού» στο λιμάνι, ο οποίος προσπαθεί να μπει στα πλοία και να φύγει για την Ελλάδα. Επιπλέον, στη πρώτη παράγραφο της σελίδας 103 διαβάζουμε πως: « Με την ήττα των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Μικρά Ασία, το 1922, και τη Μικρασιατική Καταστροφή επανέρχονται σε συζήτηση τα σύνορα Ελλάδας και Τουρκίας». Μέσα σε αυτό το απόσπασμα διαβάζουμε για μια «αναίμαχτη ήττα» του «εθνικού εαυτού» από τον «εθνικά άλλο». Την ίδια «αναίμαχτη» αντιμετώπιση έχει και η 4^η παράγραφος της σελίδας 121, η οποία αναφέρεται στο «κυπριακό ζήτημα». Διαβάζουμε πως « [...] Η Τουρκία εισβάλλει τότε στην Κύπρο και στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού. Σχηματίζουν ένα τουρκοκυπριακό κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα. Μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων εκτοπίζεται βίαια και το νησί διχοτομείται». Σε αυτό το απόσπασμα διαβάζουμε πως ο «εθνικά άλλος» «εισβάλλει» και «καταλαμβάνει» με τα «στρατεύματά του», «το βόρειο τμήμα του νησιού», «εκτοπίζει βίαια μεγάλο αριθμό Ελληνοκυπρίων» και «διχοτομεί» το νησί. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως μένει κι εδώ με καθαρά από αίμα χέρια, αφού «κρύβεται» πίσω από το επίθετο «βίαια» και τα ρήματα «εισβάλλει» και «καταλαμβάνει».

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να λεχθεί, πως μέσα από τα κείμενα τις συγγραφικής ομάδας οι στρατιωτικές και οι πολεμικές επιχειρήσεις του «εθνικά άλλου» εναντίον του «εθνικού εαυτού» παρουσιάζονται μέσα από μια ήπια μορφή γραφής και αποφεύγεται η αναφορά σε μάχες ή συγκεκριμένα περιστατικά και «τρομοκρατικές» πράξεις. Ενδεχομένως, θα μπορούσε να λεχθεί πως η όλη αντιμετώπιση του

συγκεκριμένου θέματος, γίνεται μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, αλλά και μέσα από τις σχεδόν ανύπαρκτες πρωτογενείς πηγές, σκηνοθετικά απρόσωπα και «ήπια». Μέσα από την επιλογή ενός τέτοιου τρόπου γραφής, εκτός του ότι εντοπίζονται «ένοχες σιωπές», οι οποίες (σε κάποια αποσπάσματα), διαβάζουμε πως συγκίνησαν την κοινή γνώμη της Ευρώπης και στέλνουν φάρμακα για τους άμαχους της επανάστασης και καλλιτέχνες όπως το Γάλλο Ντελακρουά να ζωγραφίζουν τη σφαγή στη Χίο (πίνακας, σ.45), αφήνουν σε κάποιες περιπτώσεις εκτεθειμένα τα ίδια τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας.

3.3 «Εθνικός εαυτός» - ο Έλληνας:

3.3.1 Κατηγορία: Ελληνικό έθνος

1^{ος} Ισχυρισμός: Το έθνος βρίσκεται κάτω από την κυριαρχία του «εθνικά άλλου» και ζητά την εθνική του ανεξαρτησία (βλ. Πίνακας 10, Παράρτημα)

Στο κείμενα του εγχειριδίου παρουσιάζεται ένα ελληνικό έθνος και κράτος στη συνέχεια, το οποίο βρίσκεται κατά καιρούς μέσα στην ιστορική του πορεία, κάτω από την «κυριαρχία» του «εθνικά άλλου» και ζητά την «εθνική του ανεξαρτησία». Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν αυτό τον ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 19 παραγράφους των 18-60 περίπου λέξεων, που μπορούμε να τις βρούμε από το εισαγωγικό σημείωμα της 2^{ης} ενότητας της σελίδας 15, που έχει τον τίτλο «Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία» και στη συνέχεια βρίσκονται διάσπαρτες μέχρι τη σελίδα 121, στο κεφάλαιο 11 που έχει τίτλο «Το κυπριακό ζήτημα», της ενότητας 5.

Στη σελίδα 15 διαβάζουμε για μια «ξένη κυριαρχία» η οποία «αρχίζει με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453 και καταλήγει στην ελληνική επανάσταση του 1821», με την οποία οι Έλληνες διεκδικούν την «εθνική τους ανεξαρτησία», αφού όπως διαβάζουμε βρίσκονται κάτω από την «οθωμανική κυριαρχία» (σελ.24), και την «οθωμανική απειλή» (σ.26). Χαρακτηρίζονται ως «υπόδουλοι Έλληνες» (σελ.28), που στο σύνολό τους χαρακτηρίζονται ως ο υπόδουλος πληθυσμός» (σ.24). Διαβάζουμε ενδεικτικά πως: «Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας η καθημερινή ζωή οργανώνεται γύρω από την οικογένεια» (σ.24, 1^η παράγραφος). [...] οι συνθήκες ζωής δεν είναι βέβαια παντού και για όλους τους υπόδουλους πληθυσμούς » (σ.24, 5^η παράγραφος). «Κάτω από την οθωμανική

απειλή, πολλοί Έλληνες λόγιοι μετακινούνται προς τις ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως την Ιταλία (σ.26, 1^η παράγραφος). Αυτά «τα κρίσιμα χρόνια, πριν την Ελληνική επανάσταση, η επαφή των υπόδουλων ελλήνων με τον υπόλοιπο κόσμο γίνεται ιδιαίτερα χρήσιμη. Βοηθά την πορεία προς την εθνική ανεξαρτησία»(σ.28, 4^η παράγραφος). Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι Έλληνες αποφασίζουν να επαναστατήσουν «για να αποκτήσουν την ελευθερία τους». Αυτή η επανάσταση χαρακτηρίζεται ως «μεγάλη» αλλά και ως «Αγώνας της Ανεξαρτησίας» (σ.37, 1^η παράγραφος). Επομένως, το έθνος, σύμφωνα με τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας είναι εθνικά μη ανεξάρτητο, γι' αυτό απαιτείται η «καλύτερευσις του έθνους, και αν ο Θεός το συγχωρέση η ελευθερία του» [3.8, σ.41, Από τον Κανονισμό λειτουργίας της Φιλικής Εταιρείας], αφού βρισκόταν κάτω από την «οθωμανική εξουσία» και από το «καθεστώς της κυριαρχίας» (σ.22) ενός «οθωμανικού κράτους» (σ.18).

Όμως, ακόμη και μετά το τέλος της επανάστασης του 1821

με τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, μεγάλο μέρος των εδαφών που οι Έλληνες θεωρούν ελληνικά μένουν εκτός των ελληνικών συνόρων», «τα σύνορα θεωρούνται προσωρινά και η επέκτασή τους γίνεται εθνικός στόχος. Η πολιτική ζωή της χώρας καθορίζεται από τον εθνικό αυτό στόχο που παίρνει, το 1844, το όνομα της Μεγάλης Ιδέας (σ.71).

Όμως, «η επίτευξη του εθνικού αυτού στόχου είναι δύσκολη στις συνθήκες του 19^{ου} αιώνα» κι αυτό γιατί «το ελληνικό κράτος» αν και έχει «πολλές προσδοκίες», διαθέτει «περιορισμένες οικονομικές, διπλωματικές και στρατιωτικές δυνατότητες» (σ.71). Εντούτοις,

παρά τις δυσκολίες, οι Έλληνες προσπαθούν να επιτύχουν τον εθνικό τους στόχο» με «τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων και την ενίσχυση της ελληνικότητας των περιοχών που παραμένουν αλύτρωτες», αλλά και «με την προσφυγή στα όπλα. Εξεγέρσεις και επαναστάσεις μαρτυρούν την επιθυμία των Ελλήνων να διεκδικήσουν την ένταξή τους στο ελληνικό εθνικό κράτος. Η εθνική ολοκλήρωση γίνεται σταδιακά κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και συνεχίζεται και τον επόμενο αιώνα (σ.71).

Αυτό οδηγεί στους Βαλκανικούς πολέμους. Διαβάζουμε ενδεικτικά πως: «στις αρχές της δεκαετίας του 1910 αρχίζει μια προσπάθεια συνεννόησης ανάμεσα στα Βαλκανικά κράτη» που έχει ως στόχο,

να διεκδικήσουν τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Βαλκανική χερσόνησο. [...] Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος, ανάμεσα στους συμμάχους και την Τουρκία ξεσπά τον Οκτώβριο του 1912. Οι πολεμικές επιχειρήσεις τόσο στη στεριά, όσο και στη θάλασσα είναι σκληρές. Ο ελληνικός στρατός καταλαμβάνει εδάφη της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Απελευθερώνει σημαντικές πόλεις, όπως η Θεσσαλονίκη και τα Ιωάννινα. Ο ελληνικός στόλος καταλαμβάνει επίσης πολλά νησιά του ανατολικού Αιγαίου (σ.71).

Στη συνέχεια ο «εθνικός εαυτός» έρχεται ξανά σε πολεμική σύγκρουση με τον «εθνικά άλλο» το 1922 στην Μικρασία. Διαβάζουμε στη σελίδα 100:

Η ελληνική πλευρά αποφασίζει, [...], να προχωρήσει στις πολεμικές επιχειρήσεις στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Το καλοκαίρι του 1921 ο ελληνικός στρατός επιτίθεται με στόχο την κατάληψη της Άγκυρας. Η πορεία του όμως ανακόπτεται στο Σαγγάριο ποταμό, χωρίς να πετύχει το στόχο του. Ένα χρόνο μετά, οι τουρκικές δυνάμεις, με τη νίκη του Κεμάλ, επιτίθεται και αναγκάζουν τα ελληνικά στρατεύματα να υποχωρήσουν προς τα παράλια. Στις 27 Αυγούστου 1922 ο τουρκικός στρατός μπαίνει στη Σμύρνη. Χιλιάδες Έλληνες συνωστίζονται στο λιμάνι προσπαθώντας να μπουν στα πλοία και να φύγουν για την Ελλάδα.

Μέσα από αυτή τη καταστροφική σύγκρουση, «οι ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις» «ηττώνται» και η «Μικρασιακή καταστροφή» ήταν ένα γεγονός που σημάδεψε τον «εθνικό εαυτό». Γίνεται

ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία [...] μετακινούνται στην Ελλάδα περίπου 1.200.000 Έλληνες ορθόδοξοι που κατοικούν στη Μικρά Ασία και, αντίστοιχα, 500.000 μουσουλμάνοι που κατοικούν στην Ελλάδα μετακινούνται στην Τουρκία.[...] Με την ανταλλαγή πληθυσμών πολλοί άνθρωποι φεύγουν οριστικά από τις πατρίδες τους. Μεγάλος αριθμός προσφύγων κινείται προς τον Πειραιά...[...] Η εγκατάστασή τους στην Ελλάδα παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες. Η στέγαση και η περίθαλψή τους αποτελούν τα πρώτα προβλήματα τα οποία ζητούν λύση. Μένουν προσωρινά σε καταυλισμούς και αργότερα δημιουργούνται οικισμοί για τη στέγαση των προσφύγων (σ.103).

Το κυπριακό ζήτημα, είναι το επόμενο «εθνικό ζήτημα» στο οποίο ο «εθνικός εαυτός», και ποιο συγκεκριμένα οι Ελληνοκύπριοι, συγκρούονται με τον «εθνικά άλλο», το 1974, στην Κύπρο. Διαβάζουμε στη σελίδα 121:

Το κυπριακό ζήτημα είναι σημαντικό εθνικό θέμα και απασχολεί έντονα τη διεθνή κοινότητα στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα.[...] Τον Ιούλιο του 1974, η ελληνική χούντα προσπαθεί με πραξικόπημα να ανατρέψει τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η Τουρκία εισβάλλει τότε στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού. Σχηματίζουν εκεί ένα τουρκοκυπριακό κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα. Μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων εκτοπίζεται βίαια και το νησί διχοτομείται. Από τότε η Κύπρος παραμένει διχοτομημένη και το κυπριακό πρόβλημα άλυτο. Η ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, δίνει ελπίδες για τη λύση του ζητήματος.

Τραγική για τον «εθνικό εαυτό» είναι και αυτή η σύγκρουση με τον «εθνικά άλλο». Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως στο πιο πάνω απόσπασμα διαβάζουμε πως «η ελληνική χούντα προσπαθεί με πραξικόπημα να ανατρέψει τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας» και δίνει την ευκαιρία στην «Τουρκία» να εισβάλλει στην

Κύπρο και να «καταλάβει» με «τα στρατεύματά της» το «βόρειο τμήμα του νησιού». Η εισβολή αυτή είχε ως συνέπειες το «βίαιο» εκτοπισμό μεγάλου αριθμού Ελληνοκυπρίων, τη «διχοτόμηση» του νησιού, η οποία υφίσταται μέχρι σήμερα και ένα «άλυτο κυπριακό πρόβλημα».

Συμπερασματικά θα μπορούσε να λεχθεί πως ο «εθνικός εαυτός», μέσα σε όλο το φάσμα της ιστορικής του πορείας, βρισκόταν όχι μόνο σε σύγκρουση με τον «εθνικά άλλο», αλλά και κάτω από την κυριαρχία του και μέχρι σήμερα έχει ανοιχτά ζητήματα μαζί του σε εθνικό επίπεδο.

2^{ος} Ισχυρισμός: Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, η «συλλογική ταυτότητα» του «εθνικού εαυτού» αποτελεί στοιχείο αντίστασης απέναντι στον «εθνικά άλλο» και προϋπάρχει του «ελληνικού κράτους» (βλ. Πίνακας 11, παράρτημα)

Μέσα στα κείμενα του συγκεκριμένου εγχειριδίου, από την αρχή μέχρι το τέλος, το έθνος συσπειρώνεται γύρω από μια συλλογική ταυτότητα. Η συλλογική αυτή ταυτότητα εκφράζεται μέσα από τις έννοιες «Έλληνες» (σσ.21, 29 κ.λπ.), καθώς και μέσα απ' όλα τα επίθετα και ουσιαστικά τα οποία παράγονται, όπως «Ελληνική ιστορία», «Ελληνική επανάσταση» (σ.15), «ελληνικοί πληθυσμοί», «ελληνικές» (πόλεις, κοινότητες, περιοχές). Δεν διαβάζουμε όμως πουθενά για όλα αυτά που οδήγησαν στη διαμόρφωση της συλλογικής αυτής ταυτότητας που εμπερικλείεται στον όνομα «Έλληνες» και όλες τις παράγωγες έννοιες – λέξεις. Με αυτό τον τρόπο υπονοείται μια συνέχεια και ομοιογένεια της συλλογικής αυτής ταυτότητας και κατά συνέπεια του ελληνικού έθνους, η οποία όμως ούτε υποστηρίζεται, αλλά ούτε και απορρίπτεται μέσα από τα κείμενα του εγχειριδίου. Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν αυτό τον ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 13 παραγράφους - αποσπάσματα των 13- 60 περίπου λέξεων, που μπορούμε να τις βρούμε από τη 2^η ενότητα της σελίδας 16, που έχει τον τίτλο «Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία» και στη συνέχεια βρίσκονται διάσπαρτες μέχρι τη σελίδα 136 στο κεφάλαιο 15 με τίτλο «Η Ελλάδα στον 20^ο αιώνα» της ενότητας 5.

Στη σελίδα 36, στο κεφάλαιο με τίτλο «οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία», διαβάζουμε πως:

κατά την περίοδο της ξένης κυριαρχίας, οι υπόδουλοι ελληνικοί πληθυσμοί διατηρούν πολλά από τα ήθη και τα έθιμα, τη θρησκεία και τη γλώσσα τους, διατηρούν δηλαδή την ταυτότητά τους. Αυτό γίνεται γιατί έχουν το δικαίωμα να κρατήσουν τη θρησκεία και τη γλώσσα τους και να λειτουργούν σε κοινότητες εκλέγοντας τους άρχοντές τους.

Μέσα από αυτό το κείμενο της συγγραφικής ομάδας, πληροφορούμαστε πως «οι υπόδουλοι ελληνικοί πληθυσμοί», την περίοδο της «ξένης κυριαρχίας», όταν δηλαδή ήταν υπόδουλοι στον κυρίαρχο «εθνικό άλλο», «διατηρούν» την «εθνική τους ταυτότητα», η οποία συνίσταται στη διατήρηση των ηθών, των εθίμων και της θρησκείας τους, δηλαδή της ορθόδοξης θρησκείας, και της γλώσσας, δηλαδή της ελληνικής γλώσσας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο παροντικός χρόνος του ρήματος «διατηρούν» (και όχι διατήρησαν), ρηματική χρονική επιλογή που ενδεχομένως να παραπέμπει στο συμπέρασμα της αδιάσπαστης χρονικής συνέχειας αυτής της ταυτότητας, ακόμη και κάτω από την κυριαρχία του «εθνικά άλλου». Εντούτοις, ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο λόγος για τον οποίο διαβάζουμε πως καταφέρνουν και «διατηρούν» αυτή την ταυτότητα. Ότι «αυτό γίνεται γιατί έχουν το δικαίωμα» να «διατηρούν» την εθνική τους ταυτότητα, το οποίο δικαίωμα αφήνεται να νοηθεί πως τους το παρέχει ο «εθνικά άλλος». Δηλαδή, μπορούμε να συμπεράνουμε πως ο «εθνικά άλλος», τους παρέχει το δικαίωμα να διατηρούν την εθνική τους ταυτότητα και πως δεν είχε καμία πρόθεση να τους την αλλοιώσει ή να την αφανίσει, αφού τους παρέχει «το δικαίωμα να κρατήσουν τη θρησκεία και της γλώσσα τους και να λειτουργούν σε κοινότητες εκλέγοντας τους άρχοντές τους». Εδώ θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε μια αντίφαση στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας. Ο «εθνικός εαυτός» καταφέρνει να αντισταθεί στον «εθνικά άλλο», μέσα από το δικαίωμα που ο ίδιος του παρέχει. Αυτό μοιάζει οξύμωρο και αντιφατικό, τη στιγμή μάλιστα που στην ίδια σελίδα διαβάζουμε πως «μερικές φορές υποχρεώνονται να αλλάζουν τη πίστη τους για να σώσουν τη ζωή τους και για να μην χάσουν τα παιδιά τους με το παιδομάζωμα» και στη σελίδα 32 πως «οι Ρωμιοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους». Εντούτοις, μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας διαβάζουμε ότι οι Έλληνες αντιστέκονται μέσα στην ιστορική τους πορεία στη σύγκρουση με τον «εθνικά άλλο» και υπάρχουν ως

έθνος μέσα από τη διατήρηση της εθνικής τους ταυτότητας (σ.32, σ.86) και την ενίσχυση την ελληνικότητάς τους (σ.71).

Πέρα απ' αυτά, μέσα από τα κείμενα του εγχειριδίου, παρατηρείται μια πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση εντός του «εθνικού εαυτού» σε καιρό ειρήνης. Διαβάζουμε ενδεικτικά στη σελίδα 86 πως:

Στο ελληνικό κράτος του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα διακινούνται μέσα από εφημερίδες και περιοδικά, φιλολογικά σαλόνια, λογοτεχνικούς διαγωνισμούς και εκθέσεις έργων τέχνης. Οι πνευματικές αναζητήσεις της ελληνικής κοινωνίας έχουν σχέση με το εθνικό ζήτημα και τη διαμόρφωση της ελληνικής ταυτότητας. Προβάλλονται στη διαμάχη για τη γλώσσα, την εκπαίδευση, τη λογοτεχνία» (σ.86).

Επομένως, μπορούμε να συμπεράνουμε πως η «ελληνική γλώσσα», η οποία διακινείται μέσα στο χρόνο, παραδίδεται κάθε φορά στους επόμενους και αποτελεί στοιχείο της «ελληνικής» ταυτότητας, χωρίς όμως να μένει αναλλοίωτη στο χρόνο, αφού αποτελεί σημείο διαμάχης ανάμεσα στους δημοτικιστές και τους αντίπαλούς τους. Διαβάζουμε ενδεικτικά στη ίδια σελίδα πως

το γλωσσικό ζήτημα δημιουργεί μεγάλες εντάσεις στην πνευματική ζωή της χώρας, κυρίως στο τέλος του 19^{ου} αιώνα. Οι δημοτικιστές υποστηρίζουν τη χρήση μιας κοινής και κατανοητής από όλους γλώσσας, ενώ οι αντίπαλοι τους μάχονται για μια γλώσσα που συγγενεύει με την αρχαία ελληνική.

Εν τω μεταξύ, ως «ελληνική ταυτότητα», στην προκειμένη περίπτωση, ορίζεται από τη συγγραφική ομάδα «το σύνολο των στοιχείων που αποτελούν τη φυσιογνωμία του Έλληνα και της Ελληνίδας» (σ.86). Αυτή « η πνευματική αναζήτηση της ελληνικής κοινωνίας», όπως χαρακτηρίζεται, έχει «σχέση με το εθνικό ζήτημα για τη διαμόρφωση της ελληνικής ταυτότητας». Επομένως, μπορούμε να συμπεράνουμε,

πως η «ελληνική ταυτότητα» του «εθνικού εαυτού» εμπεριέχει το στοιχείο της «πνευματικής κίνησης», αλλά και «αναζήτησης της ελληνικής κοινωνίας». Η κινητικότητα αυτή εκφράζεται και διακινείται μέσα από «περιοδικά, εφημερίδες, φιλολογικά σαλόνια, λογοτεχνικούς διαγωνισμούς και εκθέσεις έργων τέχνης».

Επιπλέον, «το νέο ελληνικό κράτος», από τον καιρό της σύστασής του και μετά, ακολουθεί μια ανοδική πορεία. Παρά την «τραγική κατάσταση» στην οποία το παραλαμβάνει το 1827 ο Ιωάννης Καποδίστριας, ο ίδιος στοχεύει «να δημιουργήσει ένα ισχυρό κράτος με αποτελεσματική διοίκηση και δυνατή οικονομία». Όμως, αν και «το έργο του σταματά απότομα με τη δολοφονία του, το 1831...» (σ.60), το ελληνικό κράτος προχωρά, και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ακολουθεί μια πορεία εκσυγχρονισμού. Ενδεικτικά διαβάζουμε πως

μετά το κίνημα στο Γουδί, το 1909, η Ελλάδα ακολουθεί μια νέα πορεία. Τα κύρια ζητήματα είναι ο εκσυγχρονισμός του κράτους και η οικονομική ανάπτυξή του. Επίσης επιδιώκει συμμαχίες με μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις, με στόχο την απελευθέρωση των εδαφών που παραμένουν αλύτρωτα. Αυτή η πορεία συνδυάζεται με την παρουσία του Ελευθέριου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδας.[...] Ο Ε. Βενιζέλου ξεκινά ένα πολύπλευρο έργο με στόχο να εκσυγχρονίσει την Ελλάδα. Προσπαθεί να τη φέρει κοντά στα πρότυπα των αναπτυγμένων ευρωπαϊκών κρατών. Αναδιοργανώνει το στρατό και τον εκπαιδεύει με τους πιο σύγχρονους τρόπους. Αναθεωρεί το Σύνταγμα (σ.91).

Επιπλέον, στη σελίδα 127 με τίτλο «η καθημερινή ζωή» διαβάζουμε πως:

Κατά τη διάρκεια του 20^{ού} αιώνα μεγάλες επιστημονικές και τεχνολογικές ανακαλύψεις αλλάζουν τον κόσμο, κυρίως στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες. Νέες τεχνολογίες εισβάλλουν στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων και την αλλάζουν. Οι αλλαγές αυτές επηρεάζουν καθοριστικά και τη καθημερινή ζωή στην Ελλάδα. Η σταδιακή επέκταση της χρήσης ηλεκτρικής ενέργειας απλοποιεί πολλές καθημερινές ασχολίες των

ανθρώπων. Οι ηλεκτρικές συσκευές, όπως το ψυγείο, το πλυντήριο και η ηλεκτρική κουζίνα, γίνονται απαραίτητες για κάθε σπίτι. Το ραδιόφωνο και η τηλεόραση ενημερώνουν και ψυχαγωγούν τους κατοίκους των πιο απομακρυσμένων περιοχών. Οι άνθρωποι επικοινωνούν μεταξύ τους, όπου κι αν βρίσκονται, με σταθερά και κινητά τηλέφωνα. Η χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή και του διαδικτύου επιτρέπει την επικοινωνία, την ευκολότερη αναζήτηση πληροφοριών και την ταχύτερη επεξεργασία τους.

Ακόμη διαβάζουμε στη σελίδα 133, στο κεφάλαιο με τίτλο «Ο πολιτισμός», πως «στην Ελλάδα, πολλοί άνθρωποι του πνεύματος όσο και της τέχνης επηρεάζονται στο έργο τους από την τέχνη άλλων χωρών [...]. Οι άνθρωποι κατανοούν σταδιακά ότι η τέχνη δεν έχει σύνορα και ο χαρακτήρας της είναι παγκόσμιος». Ακόμη κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, «η Ελλάδα κυρίως μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974 γίνεται σταδιακά ένα σύγχρονο ευρωπαϊκό κράτος και εντάσσεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση» (σ.136).

Συμπερασματικά, μπορεί να αναφερθεί πως μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, η «συλλογική ταυτότητα» του «εθνικού εαυτού» αποτελεί στοιχείο αντίστασης απέναντι στον «εθνικά άλλο». Παρουσιάζει μια «πνευματική κινητικότητα» στις αρχές του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα και προϋπάρχει από το «ελληνικό κράτος», το οποίο με τη σειρά του παρουσιάζεται να ακολουθεί μια πορεία εκσυγχρονισμού από τον καιρό της σύστασής του, μέχρι τη σύγχρονη εποχή.

3^{ος} Ισχυρισμός: Μέσα στα κείμενα του εγχειριδίου μικρή είναι η παρουσία της «ορθόδοξης πίστης» ως χαρακτηριστικό του «εθνικού εαυτού» (Βλ. Πίνακας 12, παράρτημα)

Μέσα στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, όπως και μέσα στις επιλεγμένες πηγές, μικρή είναι η παρουσία της ορθόδοξης πίστης, ως χαρακτηριστικό στοιχείο του «ελληνικού έθνους». Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν αυτό τον ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 8 παραγράφους των 20- 70 περίπου λέξεων, που μπορούμε να τις βρούμε από τη 2^η ενότητα της σελίδας 18 που έχει τον τίτλο «Έλληνες κάτω από

ξένη κυριαρχία» και στη συνέχεια βρίσκονται διάσπαρτες μέχρι τη σελίδα 47 της 3^{ης} ενότητας (βλ. Πίνακας 7, παράρτημα).

Διαβάζουμε ενδεικτικά στο 2^ο κεφάλαιο με τίτλο «η κοινωνική οργάνωση (σ.18) της 2^{ης} ενότητας: «Σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο οι ορθόδοξοι χριστιανοί των κατακτημένων περιοχών αποτελούν αναγνωρισμένη θρησκευτική ομάδα. Ηγέτης τους είναι ο Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης και έχει ειδικά προνόμια. Φροντίζει τις εκκλησιαστικές υποθέσεις, αλλά και θέματα σχετικά με την οικογένεια και την εκπαίδευση. Η έδρα του είναι στο Φανάρι, όπου σταδιακά δημιουργείται ισχυρή ελληνική συνοικία». Στο πιο πάνω απόσπασμα διαβάζουμε πως ο ισλαμικός νόμος αναγνωρίζει τους ορθόδοξους χριστιανούς ως «αναγνωρισμένη θρησκευτική ομάδα» που έχει ως «ηγέτη» τον «Πατριάρχη» και κατ' επέκταση θα αναγνωρίζει και την ορθόδοξη θρησκεία ως την πίστη του «εθνικού εαυτού». Στο 4^ο κεφάλαιο της 2^{ης} ενότητας που έχει τίτλο «Η εκπαίδευση» (σ.22) διαβάζουμε πως : «Το 1454, ιδρύεται η Πατριαρχική Σχολή στην Κωνσταντινούπολη που παραμένει σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας πνευματική εστία, όπου φοιτούν πολλοί νέοι». Στη σελίδα 26 στο κεφάλαιο με τίτλο «η πνευματική ζωή» διαβάζουμε πως «στις τέχνες κυριαρχεί η εκκλησιαστική ζωγραφική, ιδιαίτερα στα μεγάλα θρησκευτικά κέντρα της εποχής, το Άγιο Όρος και τα Μετέωρα. Ξεχωρίζουν σημαντικοί αγιογράφοι όπως ο Θεοφάνης και ο Μ. Δαμασκηνός». Επιπρόσθετα «η θρησκεία», όπως διαβάζουμε στη σελίδα 32 στο κεφάλαιο με τίτλο «Οι μορφές αντίστασης», αποτέλεσε στοιχείο που μαζί με «τις μνήμες» και «τη γλώσσα», συνιστά τρόπο με τον οποίο «οι Ρωμιοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς».

Πέρα από αυτές τις αναφορές, στην πηγή 3.27 της σελίδας 49 διαβάζουμε πως :

το ελληνικό έθνος που βρισκόταν κάτω από τη φρικιαστική οθωμανική κυριαρχία [...] διακηρύσσει σήμερα μέσω των νόμιμων αντιπροσώπων του, που συγκεντρώθηκαν σε εθνική Συνέλευση, μπροστά σε Θεό και ανθρώπους την πολιτική του ύπαρξη και ανεξαρτησία.[Επίδαυρος , 1 Ιανουαρίου 1822 και πρώτο έτος της Ανεξαρτησία].

Μέσα από αυτή τη πηγή διαβάζουμε πώς το «ελληνικό έθνος» «μέσω των νόμιμων αντιπροσώπων του» «διακηρύσσει» « την πολιτική ύπαρξη και ανεξαρτησία» του «μπροστά σε Θεό και ανθρώπους». Ενδιαφέρον στην πιο πάνω πηγή, παρουσιάζει το γεγονός πως αυτή τη διακήρυξη την κάνει το ίδιο το «ελληνικό έθνος» μπροστά σε «Θεό» και «ανθρώπους». Ενδεχομένως, θα μπορούσαμε να διαγνώσουμε ένα δίπτυχο πολιτικής και θρησκευτικής σύστασης και ύπαρξης του «ελληνικού έθνους». Αυτό το δίπτυχο θα μπορούσαμε να το εντοπίσουμε και μέσα από τον κανονισμό λειτουργίας της Φιλικής Εταιρείας. Διαβάζουμε ενδεικτικά πως : «ο σκοπός των μελών της είναι η καλύτερευσις του έθνους, και αν ο Θεός το συγχωρέση η ελευθερία του» [3.8, σ.41, Από τον Κανονισμό λειτουργίας της Φιλικής Εταιρείας]. Οι ίδιοι οι φιλικοί στο πιο πάνω απόσπασμα δηλώνουν πως το έθνος θα ελευθερωθεί μόνο κι αν το επιτρέψει ο Θεός και όχι μόνο διά μέσου της ανθρώπινης προσπάθειας. Επομένως, σύμφωνα με την πιο πάνω πηγή και ο ίδιος ο Θεός έχει λόγο για την ύπαρξη την πολιτική και την ελευθερία του έθνους, η οποία αν και εξαρτάται και από τον απελευθερωτικό αγώνα που διεξάγει ο «εθνικός εαυτός», τον πρώτιστο λόγο τον έχει ο Θεός.

Επιπλέον, στη σελίδα 18 της 2^{ης} Ενότητας, στο 2^ο κεφάλαιο που έχει τίτλο «Η κοινωνική οργάνωση», στη 4^η παράγραφο διαβάζουμε πως «η οργάνωση της κοινωνικής ζωής στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς». Επομένως, μπορούμε να καταλάβουμε πως το παιδομάζωμα και οι βίαιοι εξισλαμισμοί, αποτέλεσαν μια σοβαρή «αναστάτωση» στην οργάνωση της κοινωνικής ζωής του «εθνικού εαυτού». Συνέχεια του πιο πάνω αποσπάσματος θα μπορούσε να αποτελέσει το κείμενο στη σελίδα 36, στο οποίο διαβάζουμε, πως «οι ελληνικοί πληθυσμοί» που ζουν κάτω από την «οθωμανική κυριαρχία», «μερικές φορές υποχρεώνονται να αλλάζουν την πίστη τους για να σώσουν τη ζωή τους και για να μη χάνουν τα παιδιά τους με το παιδομάζωμα», «γι' αυτό και συχνά προσπαθούν να εξεγερθούν και να ελευθερωθούν από τον οθωμανικό ζυγό». Τα πιο πάνω αποσπάσματα ενδεχομένως, να μας οδηγούν στη διαπίστωση πως το στοιχείο της πίστης αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της σύστασης του «εθνικού εαυτού», αφού για να γλιτώσει από τους εξισλαμισμούς και τα παιδιά του από το παιδομάζωμα προσπαθεί συχνά να εξεγερθεί και να ελευθερωθεί από τον οθωμανικό ζυγό. Επιπλέον, μέσα στα πιο πάνω αποσπάσματα μπορεί να επισημανθεί πως το

στοιχείο της «Θείας βοήθειας» διαδραματίζει ένα σημαντικό παράγοντα που προσδίδει μια ελπίδα και βοήθεια «εκ των άνω» στον «εθνικό εαυτό» για την εξέγερσή του εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας, για την «καλύτερευση του έθνους» και «αν ο θεός το συγχωρέσει την ελευθερία του» (πηγή 3.8, σελ. 41). Εξάλλου, όπως διαβάζουμε σε πρωτογενή πηγή [3.32, σ.47], οι Μεσολογγίτες σε απόσπασμα από το σχέδιο της εξόδου τους (1826) λένε πως :«Εν ονόματι της Αγίας Τριάδος, [...] ότι εκπληρώσαμεν τα χρέη μας ως πιστοί στρατιώται της πατρίδος εις την στενήν πολιορκίαν ταύτην [...]» Η πιο πάνω πηγή μας παραπέμπει στη διαπίστωση πως ο απελευθερωτικός αγώνα του «εθνικού εαυτού» έναντι του «εθνικού άλλου», βασίζεται και ξεκινά πρώτιστα με τη πίστη πως ο Θεός, θα είναι βοηθός, αλλά και μια πίστη που περιέχει το στοιχείο της ελπίδας. Αυτή η σύνδεση του έθνους με το θρησκευτικό στοιχείο προσδίδει δύναμη στον «εθνικό εαυτό», να αγωνίζεται για να εκπληρώνει το χρέος του απέναντι στην πατρίδα. Το μόνο που διαφαίνεται να τον προβληματίζει και αφήνεται να νοηθεί είναι πως όποιος έχει το Θεό με το μέρος του σίγουρα νικά, φτάνει να το θέλει όμως κι ο ίδιος ο Θεός.

Συμπερασματικά, μπορεί να αναφερθεί πως, αν και το στοιχείο της «ορθόδοξης πίστης» έχει μικρή παρουσία μέσα στο εγχειρίδιο ως χαρακτηριστικό του «εθνικού εαυτού», μέσα από τα κείμενα και τις ενυπάρχουσες πηγές διαφαίνεται πως το θρησκευτικό στοιχείο εμπεριέχεται στην ίδια τη σύσταση του ελληνικού έθνους. Εξάλλου, οι βίαιοι εξισλαμισμοί και το παιδομάζωμα αποτέλεσαν σημαντικά κίνητρα που οδήγησαν την προσπάθεια του «εθνικού εαυτού» να εξεγερθεί για να ελευθερωθεί από τον οθωμανικό ζυγό. Από την άλλη, σοβαρή παράλειψη στα κείμενα του εγχειριδίου ενδεχομένως ν' αποτελεί η μη αναφορά σε κάποιους από τους «εθνικά άλλους» που γίνονταν κρυπτοχριστιανοί , καθώς και σε αυτούς από τον «εθνικό εαυτό» που τη συγκεκριμένη αυτή χρονική περίοδο --που βρισκόντουσαν υπό την κυριαρχία του «εθνικά άλλου»-- μαρτύρησαν για την πίστη τους και έχουν ονομαστεί νεομάρτυρες και γιορτάζονται ως άγιοι από την ορθόδοξη εκκλησία.

3.3.2 Κατηγορία: Χαρακτηριστικά του «εθνικού εαυτού»:

1^{ος} Ισχυρισμός: Ο «εθνικός εαυτός» κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας χαρακτηρίζεται «υπόδουλος ορθόδοξος χριστιανός» και σε κάποιες

περιπτώσεις ονομάζεται «Ρωμιός», «Γραικός», «Έλληνας» και «ραγιάς» (βλ. Πίνακας 14, Παράρτημα)

Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας ο «εθνικά άλλος» κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας ονομάζεται «Ρωμιός», «Γραικός» «Έλληνας» και χαρακτηρίζεται «υπόδουλος ορθόδοξος χριστιανός», «ραγιάς», στον οποίο το οθωμανικό κράτος αναγνωρίζει κάποια δικαιώματα με την προϋπόθεση κάποιων ανταλλαγμάτων. Τις επιλεγμένες ενδείξεις που τεκμηριώνουν το πιο πάνω ισχυρισμό μπορούμε να τις διαβάσουμε σε 9 παραγράφους των 10-40 περίπου λέξεων. Ξεκινούν από το 2^ο κεφάλαιο της 2^{ης} ενότητας στη σελίδα 18 και φτάνουν μέχρι το εισαγωγικό σημείωμα της 3^{ης} ενότητας, στη σελίδα 37. Φυσικά, την ονομασία «Έλληνες» τη βρίσκουμε διάσπαρτη σχεδόν μέσα σε όλο το εγχειρίδιο (βλ. Πίνακας 9, παράρτημα).

Διαβάζουμε ενδεικτικά στο κείμενο της συγγραφικής ομάδας, στο 2^ο κεφάλαιο της 2^{ης} ενότητας πως «σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο οι ορθόδοξοι χριστιανοί των κατακτημένων περιοχών αποτελούν αναγνωρισμένη θρησκευτική ομάδα» (1^η παράγραφος, σ.18). Μέσα σε αυτό το απόσπασμα, ο εθνικός εαυτός προσδιορίζεται αρχικά ως ο «ορθόδοξος χριστιανός των κατακτημένων περιοχών», ο οποίος σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο αναγνωρίζεται ως θρησκευτική ομάδα. Ακολούθως, διαβάζουμε πως: «το οθωμανικό κράτος αναγνωρίζει το δικαίωμα της ζωής και της περιουσίας στους υπόδουλους ορθόδοξους χριστιανούς με αντάλλαγμα πολλές υποχρεώσεις και φόρους» (2^η παράγραφος, σ.18). Παρατηρούμε, πως μέσα σε αυτές τις κειμενικές γραμμές, προστίθεται το επίθετο «υπόδουλος» δίπλα στον «ορθόδοξο χριστιανό», χωρίς όμως να επεξηγείται το τι ακριβώς σημαίνει «υπόδουλος», πέρα από το ότι διαβάζουμε πως στους «υπόδουλους ορθόδοξους χριστιανούς» αναγνωριζόταν από το οθωμανικό κράτος «το δικαίωμα της ζωής και της περιουσίας», «με αντάλλαγμα πολλές υποχρεώσεις και φόρους». Και πάλι όμως δεν γίνεται ακριβής αναφορά για ποιες ήταν οι συγκεκριμένες αυτές «υποχρεώσεις και οι φόροι», ούτε παρατίθεται κάποιες πρωτογενείς πηγές που να επιτρέπουν την εύρεσή τους. Αξιοπρόσεκτο στο πιο πάνω απόσπασμα είναι το γεγονός, ότι πρώτα αναφέρονται «τα δικαιώματα» των «υπόδουλων» και κατόπιν τα «ανταλλάγματα» που απαιτούνταν, που θα τους επέτρεπε «το οθωμανικό κράτος» για να έχουν αυτά

τα «δικαιώματα». Εν τω μεταξύ, ο τρόπος γραφής του πιο πάνω αποσπάσματος φαίνεται στον αναγνώστη να διέπεται από τη λογική που λέει ότι, από τη στιγμή που έχεις δικαιώματα, τότε έχεις και υποχρεώσεις. Στην αμέσως επόμενη γραμμή του πιο πάνω αποσπάσματος, προστίθεται από τη συγγραφική ομάδα η λέξη «ραγιάς». Διαβάζουμε ενδεικτικά πως « οι ραγιάδες πληρώνουν φόρο και για τη ζωή τους και για τη γη που καλλιεργούν» (2^η παράγραφος, σ.18), αφήνοντας να νοηθεί ότι αναφέρονται στους προαναφερθέν «υπόδουλους ορθόδοξους χριστιανούς». Εντούτοις, στο γλωσσάριο της ίδιας σελίδας που ακολουθεί, οι «ραγιάδες» ορίζονται ως «οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι της οθωμανικής αυτοκρατορίας». Εδώ, είναι πιθανόν να δημιουργηθεί μια σύγχυση στον αναγνώστη για την εννοιολογική ασάφεια που παρατηρείται. Στο 9^ο κεφάλαιο της ίδιας ενότητας, στη σελίδα 32, συναντούμε τη λέξη «Ρωμιοί», οι οποίοι ορίζονται στο σχετικό γλωσσάριο της ίδιας σελίδας ως « οι ορθόδοξοι ελληνικοί πληθυσμοί της οθωμανικής αυτοκρατορίας» (σ.32). «[...] Οι Ρωμιοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους» (1^η παράγραφος, σ.32) σύμφωνα με το κείμενο της συγγραφικής ομάδας. Στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο (10^ο, σ.34), συναντούμε τη λέξη «γραικοί» στο πιο κάτω απόσπασμα: «[...] Το θάνατο τους [του Ρήγα και των συντρόφων του] καταγγέλλει ο Αδαμάντιος Κοραής και καλεί τους Γραικούς σε εκδίκηση» (5^η παράγραφος, σ.34). Στο σχετικό γλωσσάριο που ακολουθεί, διαβάζουμε πως τον «όρο» «Γραικοί» τον χρησιμοποιούν οι Ευρωπαίοι για τους Έλληνες ή Ρωμιούς και πως «ο όρος προέρχεται από την ελληνική μυθολογία. Ο Γραικός ήταν ο γιος της Πανδώρας και του Δία» (σελ.34).

Ακόμη, ο «εθνικός εαυτός» «κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας» προσδιορίζεται και ως ο «υπόδουλος ελληνικός πληθυσμός». Ο προσδιορισμός αυτός χαρακτηρίζει ένα κοινωνικό σύνολο που αποτελείται από «ορθόδοξους χριστιανούς», είτε αυτοί ονομάζονται «ραγιάδες», «γραικοί», «Ρωμιοί» ή «Έλληνες», όπου «η καθημερινή» τους «ζωή οργανώνεται γύρω από την οικογένεια» (1^η παράγραφος, σ.28). Το 1821 «κάνουν επανάσταση [...] για να αποκτήσουν την ελευθερία τους» (σ.37). Εντούτοις, αν και μέσα στα πιο πάνω αποσπάσματα οι «υπόδουλοι ορθόδοξοι χριστιανοί» παρουσιάζονται ως ένα ομοιόμορφο σύνολο «υπόδουλων» ανθρώπων, το πιο κάτω απόσπασμα που ακολουθεί μας ανατρέπει αυτή την εντύπωση. Συγκεκριμένα διαβάζουμε πως «οι συνθήκες γίνονται συχνά ανυπόφορες για τις οικογένειες των χριστιανών, κυρίως

των λιγότερων προνομιούχων», (4^η παράγραφος, σ.18) και πως « οι συνθήκες ζωής δεν είναι βέβαια παντού και για όλους τους υπόδουλους πληθυσμούς οι ίδιες. Αλλιώς ζουν για παράδειγμα οι εύπορες οικογένειες των νησιών και αλλιώς οι κολίγοι στη Θεσσαλία» (5^η παράγραφος, σ.24). Αν και μέσα σε αυτά τα κείμενα γίνεται μια μικρή αναφορά για προνομιούχες και μη προνομιούχες ομάδες, εντούτοις μέσα στα υπόλοιπα κείμενα του εγχειριδίου, απουσιάζει η κοινωνική διαστρωμάτωση αυτού του λαού. Αυτή η «απουσία» ενδεχομένως να προσδίνει «εθνική ενότητα» και ομοιογένεια στον «εθνικό εαυτό».

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να αναφερθεί πως μέσα στα κείμενα του συγκεκριμένου εγχειριδίου ο «εθνικός εαυτός» κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας προσδιορίζεται ως «ραγιάς», ως «γραιοκός», ως «Ρωμιός» και ως «Έλληνας». Προσδιορίζεται επίσης ως το σύνολο των «υπόδουλων ορθόδοξων χριστιανών», στους οποίους το Οθωμανικό κράτος αναγνωρίζει το «το δικαίωμα της ζωής και της περιουσίας» «με αντάλλαγμα πολλές υποχρεώσεις και φόρους». Όμως, αν και μέσα σε κάποια κείμενα γίνεται αναφορά σε κάποιες προνομιούχες ομάδες εντός του ίδιου του «εθνικού εαυτού», εντούτοις στα πλείστα κείμενα απουσιάζει αυτή η κοινωνική διαστρωμάτωση του συνόλου του «εθνικού εαυτού», παράλειψη η οποία ενδεχομένως να υπονοεί μια εθνική ομογενοποίηση του.

2^{ος} Ισχυρισμός: Μέσα από πρωτογενείς πηγές του εγχειριδίου παρουσιάζεται «η αγάπη» του εθνικού εαυτού» για την πατρίδα και την ελευθερία ως αγνό συναίσθημα και «ως χρέος», ενώ στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας ως μια «ιδέα» και ως «απελευθερωτικό όραμα» (βλ. Πίνακας 15, Παράρτημα)

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως, ενώ μέσα από τις επιλεγμένες πρωτογενείς πηγές παρουσιάζεται η αγάπη του «εθνικού εαυτού» προς την πατρίδα ως αγνό συναίσθημα «αγάπης» και «χρέους», τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας την παρουσιάζουν ως μια «ιδέα» και απελευθερωτικό όραμα, εμπνευσμένο κυρίως από το κίνημα του διαφωτισμού. Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν αυτόν τον ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 8 παραγράφους των 10-90 περίπου γραμμών, που ξεκινούν από τη σελίδα 33, της 2^{ης} ενότητας του 9 κεφαλαίου και είναι διάσπαρτες σε διάφορα κείμενα μέσα στο εγχειρίδιο και φτάνουν μέχρι τη σελίδα 86, στην ενότητα 4 στο

κεφάλαιο με τίτλο «Καλλιτεχνική και πνευματική ζωή» (βλ. Πίνακας 10, Παράρτημα).

Ενδεικτικά, διαβάζουμε στην επιστολή των Σουλιωτών προς τον Αλή πασά τα εξής:

Βεζύρ Αλή πασά σε χαιρετούμεν. Η πατρίς μας είναι ασυγκρίτως γλυκύτερα και από τα πουγκεία σου, και από τους ευτυχείς τόπους, τους οποίους υπόσχεται να μας δώσεις. Όταν ματαίως κοπιάζεις, επειδή η ελευθερία μας δεν πωλείται, ούτε αγοράζεται σχεδόν με όλους τους θησαυρούς της γης, παρά με το αίμα και θάνατον έως του τελευταίου Σουλιώτου. Όλοι οι Σουλιώτες μικροί και μεγάλοι [2.44, σ.33].

Μέσα από τις γραμμές της πιο πάνω επιστολής, φαίνεται η αγάπη όλων του Σουλιωτών, μικρών και μεγάλων, προς την πατρίδα τους, που είναι «ασυγκρίτως γλυκύτερη» και από «τα πουγκεία του» και από τους «ευτυχείς τόπους» που ο Αλή πασάς τους τάζει εις αντάλλαγμα. Οι Σουλιώτες τονίζουν πως η ελευθερία της πατρίδας τους δεν πωλείται ούτε αγοράζεται, παρά κερδίζεται με το αίμα και το θάνατο μέχρι και του τελευταίου Σουλιώτη. Μάλιστα την πιο πάνω επιστολή, την προσυπογράφουν όλοι οι Σουλιώτες, μικροί και μεγάλοι. Στη συνέχεια, σε απόσπασμα από το σχέδιο της Εξόδου των κατοίκων του Μεσολογγίου (1826) [3.23,σ.47] διαβάζουμε τους συλλογισμούς που οδηγούν τους Σουλιώτες να πάρουν την απόφαση για έξοδο από τη στενή πολιορκία του «εθνικά άλλου»:

Εν ονόματι της Αγίας Τριάδος

[...] ότι εκπληρώσαμε τα χρέη μας ως πιστοί στρατιώται της πατρίδος εις την στενή πολιορκία ταύτην και ότι, εάν μίαν ημέραν υπομείνωμεν περισσότερο, θέλομεν αποθάνει όρθιοι εις τους δρόμους όλοι. Θεωρούντες εκ του άλλου ότι μας εξέλιπεν κάθε ελπίς βοηθείας και εκ του άλλου ότι μας εξέλιπεν κάθε ελπίς βοηθείας και προμηθείας, τόσον από την θάλασσαν καθώς και από την ξηρών(ώστε να δυνηθώμεν) να βαστάζωμεν, ενώ ευρισκόμεθα νικηταί του εχθρού, αποφασίσαμεν ομοφώνως: Η έξοδος μας να γίνει βράδυ εις τας δύο ώρας της νυχτός της 10 Απριλίου, ημέραν

*Σάββατο και ξημερώνοντας των Βαίων, [...] ή έλθη ή δεν έλθη
βοήθεια...»* (3.23,σ.47). [Δεν γράφεται η προέλευση της πηγής].

Στο πιο πάνω απόσπασμα, διαβάζουμε πως οι Σουλιώτες θεωρούν ως χρέος τους να πολεμήσουν «ως πιστοί στρατιώτες της πατρίδος» και να την ελευθερώσουν, παίρνοντας την τύχη τους στα χέρια τους, θυσιάζοντας ακόμη και την ίδια τη ζωή τους σε περίπτωση που χρειαστεί, χωρίς να ελπίζουν ή να περιμένουν βοήθεια από κανέναν. Πολύ δυνατός είναι και ο λόγος του Κολοκοτρώνη στην απάντηση που δίνει εκ μέρους των Μεσσηνίων προς τον Ιμπραήμ. Συγκεκριμένα, διαβάζουμε τα εξής: «...όχι τα κλαριά να μας κόψης, όχι τα δέντρα, όχι τα σπίτια που μας έκαψες, μόνον πέτρα πάνω στην πέτρα να μη μείνει, ημείς δεν προσκυνούμε» (σ.46, δεν αναγράφεται η προέλευση της πηγής). Αν και το πιο πάνω απόσπασμα είναι μόνο δυο γραμμές, εντούτοις μπορούμε να διαγνώσουμε μέσα από τις γραμμές του την αγάπη του Κολοκοτρώνη και των Μεσσηνίων που εκπροσωπεί. Την αγνή αγάπη για την πατρίδα και την άρνηση του «εθνικού εαυτού» να σκύψει κεφάλι και να προσκυνήσει τον «εθνικά άλλο», ακόμη και αν αυτός κόψει όχι μόνο τα κλαριά, τα δέντρα και τα σπίτια που ήδη έχει κάψει, αλλά ακόμη κι αν μην αφήσει πέτρα πάνω στην πέτρα. Αυτή η αγάπη προς την πατρίδα φαίνεται και μέσα από τους πιο κάτω στίχους του Ρήγα Φεραίου στο «Θούριο» του, ο οποίος χαρακτηρίζεται από τον ίδιο ως «ορμητικός πατριωτικός ύμνος» που λειτουργεί ως «μια προσταγή μεγάλη», μια διαταγή [2.47, σ.35] για διεκδίκηση της ελευθερίας. Οι συγκεκριμένοι στίχοι έχουν ως εξής: «[...] Καλλιώς' μιας ώρας ελεύθερη ζωή, Παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή».[2.48, Στίχοι από το Θούριο του Ρήγα Φεραίου, 1797] (σ.35). Η λέξη «Θούριος» ορίζεται στο γλωσσάριο της σελίδας 34 από τη συγγραφική ομάδα, ως «επαναστατικό τραγούδι του Ρήγα Φεραίου για τον ξεσηκωμό των υπόδουλων Ελλήνων». Εν τω μεταξύ, είναι και η πρώτη φορά που βρίσκουμε μέσα στο κείμενο της συγγραφικής ομάδας το επίθετο «επαναστατικό», το οποίο χαρακτηρίζει το Θούριο, που αποσκοπεί σύμφωνα με τον ορισμό της συγγραφικής ομάδας στο να «ξεσηκώσει» τους «υπόδουλους Έλληνες».

Σε αντίθεση με τις πιο πάνω πηγές, στις οποίες φαίνεται η αγάπη του «εθνικού εαυτού» προς την σκλαβωμένη του πατρίδα ως αγνό συναίσθημα αγάπης και χρέους, στο κείμενο της συγγραφικής ομάδας, και συγκεκριμένα στη σελίδα 34,

διαβάζουμε για «απελευθερωτικά οράματα», δηλαδή «σκέψεις και επιθυμίες για την απόκτηση της ελευθερίας» που δεν «λείπουν» κατά τη διάρκεια της «οθωμανικής κυριαρχίας» και τα οποία «περιέχονται κυρίως στους θρύλους και στους θρήνους για την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την επανάκτησή της. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, τα οράματα αυτά γίνονται πιο συγκεκριμένα και συνδέονται με τις ιδέες της ελευθερίας και της ισότητας των ανθρώπων». Μέσα από αυτό το κείμενο της συγγραφικής ομάδας, δεν φαίνεται η «ανάγκη για ξεσηκωμό των υπόδουλων Ελλήνων». Η έννοια της ελευθερίας παρουσιάζεται ως «όραμα» που χαρακτηρίζεται ως «απελευθερωτικό», «κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας» και το οποίο «περιέχεται» σε θρύλους και θρήνους για την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Δεν παρουσιάζεται ως ανάγκη των «υπόδουλων Ελλήνων» να ξεσηκωθούν και να «επαναστατήσουν», εναντίον των «κυρίαρχων Οθωμανών» για να γλιτώσουν «από την σκλαβιά και τη φυλακή» που προστάζει ο Θούριος του Ρήγα. Καθοδόν, διαβάζουμε στην ίδια σελίδα (σελ. 34), στη 2^η παράγραφο, πως με βάση τις ιδέες της «ελευθερίας και της ισότητας των ανθρώπων, το οθωμανικό απολυταρχικό καθεστώς, φαίνεται πιο άδικο για τους λαούς της βαλκανικής χερσονήσου. Γιατί δεν είναι μόνο οι Έλληνες που ζουν στην σκλαβιά. Βούλγαροι, Σέρβοι, Αρμένιοι, Αρβανίτες βρίσκονται κάτω από την κυριαρχία των Οθωμανών Τούρκων». Μέσα από αυτό το κείμενο, η ελευθερία παρουσιάζεται ως μια «ιδέα», κάτι το αφηρημένο, που συνδέεται με την ιδέα της «ισότητας των ανθρώπων» και όχι με την «σκλαβιά» στην οποία ζουν οι Έλληνες, μια πραγματική κατάσταση που «βιώνεται» και κερδίζεται με «αίμα και θάνατον», όπως είπαν οι Σουλιώτες στην προαναφερθείσα επιστολή τους. Επομένως, αν και το οθωμανικό καθεστώς, χαρακτηρίζεται μέσα στο κείμενο της συγγραφικής ομάδας ως «απολυταρχικό» και «άδικο» με «βάση τις ιδέες της ελευθερίας και της ισότητας», όχι μόνο για τους Έλληνες, αλλά και για τους υπόλοιπους λαούς τη βαλκανικής χερσονήσου, δεν υπάρχει πουθενά τεκμηρίωση αυτών των χαρακτηρισμών μέσα στο κείμενο της συγγραφικής ομάδας.

Στη συνέχεια, διαβάζουμε μέσα από το κείμενο της συγγραφικής ομάδας πως:

οι συνθήκες για την ελευθερία των Ελλήνων ωριμάζουν στην αρχή του 19^{ου} αιώνα. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός προετοιμάζει το έδαφος για την εθνική ανεξαρτησία. Οι ιδέες

της ελευθερίας και της παιδείας κυκλοφορούν στις υπόδουλες περιοχές από τους Έλληνες λόγιους και δασκάλους και εμπνέουν τους υπόδουλους Έλληνες (σ.36).

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα, διαβάζουμε πως «ωριμάζουν» «οι συνθήκες για την ελευθερία των Ελλήνων», χωρίς όμως να αναφέρονται αυτές οι συνθήκες, ούτε και στο πως επιτυγχάνεται αυτή τη ωρίμανση. Επιπλέον, δεν έχει ξεκαθαρίσει ακόμα το γιατί οι Έλληνες θέλουν να ελευθερωθούν από την «ξένη κυριαρχία», αφού σύμφωνα με το κείμενο: «Κατά την περίοδο της ξένης κυριαρχίας, οι υπόδουλοι ελληνικοί πληθυσμοί διατηρούν πολλά από τα ήθη και τα έθιμα, τη θρησκεία και τη γλώσσα τους, διατηρούν δηλαδή την ταυτότητά τους. Αυτό γίνεται γιατί έχουν το δικαίωμα να κρατήσουν τη θρησκεία και τη γλώσσα τους και να λειτουργούν σε κοινότητες εκλέγοντας τους άρχοντες τους» (3^η παράγραφος, σ.36). Εντούτοις, σε αυτό το απόσπασμα συγκεκριμενοποιούνται τα στοιχεία, που σύμφωνα με τα γραφόμενα της συγγραφικής ομάδας αποτελούν τα στοιχεία της ελληνικής ταυτότητας και τα οποία αναφέρεται πως είναι η θρησκεία, η γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμα. Η επιλογή του ρήματος «διατηρούν» παραπέμπει στο συλλογισμό ότι αυτά τα στοιχεία ήδη προϋπήρχαν και συνεχίζουν και τώρα να διατηρούνται αναλλοίωτα και να αντέχουν από τις επιδράσεις του χρόνου και την επαφή για τέσσερις αιώνες με τους Οθωμανούς Τούρκους. Η έννοια της «ελληνικής ταυτότητας» ορίζεται και στο γλωσσάριο της σελίδας 86 ως «το σύνολο των στοιχείων που αποτελούν τη φυσιογνωμία του Έλληνα και της Ελληνίδας». Κι αυτός ο ορισμός παραπέμπει στη αδιάκοπη και συνεχή πορεία του έθνους του «Έλληνα» και της «Ελληνίδας», που μένει αναλλοίωτος στο χρόνο και χαρακτηρίζεται από ομοιογένεια ως προς την πληθυσμιακή του σύσταση. Μ' αυτά τα στοιχεία, που αποτελούν την ελληνική ταυτότητα, διαβάζουμε πως «οι Ρωμιοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς [...]» (σ.32).

Εν τω μεταξύ, στη σελίδα 36 διαβάζουμε πως:

Οι συνθήκες για την ελευθερία των Ελλήνων ωριμάζουν στην αρχή του 19^{ου} αιώνα. Ο Νεοελληνικός διαφωτισμός προετοιμάζει το έδαφος για την εθνική ανεξαρτησία. Οι

*ιδέες της ελευθερίας και της παιδείας κυκλοφορούν στις
υπόδουλες περιοχές από τους Έλληνες λόγιους και
δασκάλους και εμπνέουν τους υπόδουλους Έλληνες.*

Εν συντομία, το πιο πάνω απόσπασμα, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως περιγραφικό και συμπυκνόμενο, αφού δεν μας δίνει ξεκάθαρη εικόνα για τις «συνθήκες για την ελευθερία» στις οποίες αναφέρεται. Ταυτόχρονα, έχουμε την προσθήκη της έννοιας του «Νεοελληνικού Διαφωτισμού», ο οποίος ως έννοια έρχεται να οριστεί στην επόμενη σελίδα (τη σελίδα 38), όπου αναφέρεται πως προετοιμάζει το έδαφος για «την εθνική ανεξαρτησία». Ο όρος «εθνική ανεξαρτησία» είναι κι αυτός καινούργιος και αδιευκρίνιστος, όπως και η ιδέα της «παιδείας», που τη βρίσκουμε σε παρατακτική σύνδεση στην ίδια πρόταση, δίπλα από την ιδέα της «ελευθερίας», να «κυκλοφορεί» και αυτή στις «υπόδουλες περιοχές» από «Έλληνες λόγιους» και «δασκάλους» που εμπνέουν τους «υπόδουλους Έλληνες». Η επιλογή του ρήματος «κυκλοφορώ» παρουσιάζει ενδιαφέρον. Επίσης και η έννοια «παιδεία,» εκτός του ότι είναι καινούργια, είναι κι αυτή αδιευκρίνιστη. Πώς ακριβώς «κυκλοφορούν» αυτές οι ιδέες οι οποίες «εμπνέουν», από τους Έλληνες λόγιους και τους δασκάλους; Ποιοι είναι αυτοί οι λόγιοι και οι δάσκαλοι; Γιατί οι υπόδουλοι Έλληνες έχουν ανάγκη αυτή την έμπνευση; Είναι μερικές από τις ερωτήσεις που προκύπτουν από το πιο πάνω κείμενο.

Διαβάζοντας ενδεικτικά τα πιο πάνω, ενδεχομένως μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η ελευθερία παρουσιάζεται μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας ως μια αφηρημένη ιδέα, που κυκλοφορεί στους υπόδουλους Έλληνες μέσα από τις ιδέες του διαφωτισμού, ο οποίος προετοιμάζει το δρόμο προς την ανεξαρτησία. Οι ιδέες αυτές κυκλοφορούν στον υπόδουλο «εθνικό εαυτό» από Έλληνες λόγιους και δασκάλους και εμπνέουν τους υπόδουλους Έλληνες» (σ.38). Εν τω μεταξύ, όμως, μέσα από πρωτογενείς πηγές του εγχειριδίου, παρουσιάζεται η αγάπη του «εθνικού εαυτού» για την πατρίδα και την ελευθερία, όχι ως αφηρημένη ιδέα αλλά ως αγνό συναίσθημα και ως χρέος, το οποίο εξαργυρώνεται έμπρακτα και κερδίζεται «με το αίμα και θάνατον έως του τελευταίου Σουλιώτου».

3^{ος} Ισχυρισμός: Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας παρουσιάζονται και συγκρούσεις εντός του «εθνικού εαυτού» (βλ. Πίνακας 16, Παράρτημα)

Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας παρουσιάζονται και συγκρούσεις που υπάρχουν εντός του «εθνικού εαυτού» και οι οποίες δημιουργούν προβλήματα στον Αγώνα. Αυτός ο ισχυρισμός τεκμηριώνεται μέσα από τα 9 αποσπάσματα (βλ. Πίνακας 11, Παράρτημα) των 15 – 60 περίπου λέξεων, που ξεκινούν από τη σελίδα 42, της 3^{ης} ενότητας του 3^{ου} κεφαλαίου, που έχει τίτλο «Η στρατιωτική οργάνωση του αγώνα» και είναι διάσπαρτες σε διάφορα κείμενα μέσα στο εγχειρίδιο και φτάνουν μέχρι τη σελίδα 121, στην 5^η ενότητα που τιτλοφορείται «Η Ελλάδα στον 20^ο αιώνα» μέχρι το 11^ο κεφάλαιο, που έχει τίτλο «Το κυπριακό ζήτημα».

Διαβάζουμε ενδεικτικά στη σελίδα 42 πως: «Τα πολλά επαναστατικά μέτωπα δυσκολεύουν τους Οθωμανούς. Έτσι, αναγκάζονται να διασπούν τα στρατεύματά τους για να τα αντιμετωπίσουν». Όμως, αν και «τα πολλά επαναστατικά μέτωπα δυσκολεύουν τους Οθωμανούς», οι οποίοι αναγκάζονται «να διασπούν τα στρατεύματά τους για να τα αντιμετωπίσουν», «η έλλειψη συντονισμού, οι διαφωνίες και ο ανταγωνισμός για την διεκδίκηση της στρατιωτικής αρχηγίας, δημιουργούν προβλήματα στον Αγώνα και σε αρκετές περιπτώσεις δημιουργούν διαμάχες» (σ.42). Στη σελίδα 52, στο κεφάλαιο με τίτλο «Οι εμφύλιες συγκρούσεις» διαβάζουμε:

[...] Τα πρώτα ζητήματα που απασχολούν την Εθνοσυνέλευση είναι η μορφή του νέου κράτους που θα δημιουργηθεί, ο τρόπος εκλογής της ηγεσίας του και ποιοι θα αναλάβουν τη Διοίκηση. Τα παραπάνω θέματα οδηγούν σε συγκρούσεις μεταξύ των διαφόρων ομάδων που διεκδικούν για τον εαυτό τους τη στρατιωτική και πολιτική ηγεσία. Οι πρόκριτοι της Πελοποννήσου θέλουν κι αυτοί την εξουσία [...]. Οι άνθρωποι των όπλων προβάλλουν τους εαυτούς τους ως φυσικούς αρχηγούς του Αγώνα για την Ανεξαρτησία, επειδή αυτοί πολεμούν, όποτε δικαιούνται και την εξουσία ή τουλάχιστον τη συμμετοχή τους σ' αυτήν. Την ίδια άποψη έχουν και οι πρόκριτοι των νησιών που κατέχουν το εμπόριο και

συνεισφέρουν υλικά στον Αγώνα. Νέες ομάδες πολιτικών εμφανίζονται επίσης και διεκδικούν την εξουσία. Προέρχονται κυρίως από το φανάρι [...]. Οι κάτοικοι των επαναστατημένων περιοχών νιώθουν να απειλούνται απ' αυτούς και αντιδρούν έντονα. Η διαμάχη μεταξύ των αντίπαλων ομάδων καταλήγει πολλές φορές σε ένοπλες εμφύλιες συγκρούσεις με μεγάλες υλικές καταστροφές και ανθρώπινες απώλειες. Σ' αυτές τις περιπτώσεις οι πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Τούρκων περνούν σε δεύτερη μοίρα (σ.52).

Τα πιο πάνω, τεκμηριώνονται και με τις επιλεγμένες πρωτογενής πηγές της συγγραφικής ομάδας. Παρατίθεται οι στίχοι από τον «Ύμνο εις την ελευθερία» [3.34] του Διονύσιου Σολωμού, στους οποίους προβάλλεται το «εθνικό ελάττωμα της διχόνοιας», το οποίο χαρακτηρίζει τον «εθνικό εαυτό»: «Η διχόνοια που βαστάει ένα σκήπτρο η δολερή καθενός χαμογελάει, «παρ' το» λέγοντας, «και συ» (σ.52). Επιπρόσθετα, διαβάζουμε «από τα Απομνημονεύματα του Θ. Κολοκοτρώνη»:

*Ανέβηκα επάνω εις μία πέτρα για να ακούν όλοι και τους είπα:
-Διατί θέλομεν τον χαϊμό μας μονάχοι μας; Ημείς εσηκώσαμεν τα
άρματα δια τους Τούρκους και έτσι ακουστήκαμε εις την Ευρώπη,
ότι σηκωθήκαμε οι Έλληνες διά τους τυράννους, [...] αν
σκοτώσουμε τους προεστούς, θα ειπούν [...] ότι τούτοι δεν
εσηκώθηκαν δια την ελευθερίαν, αλλά δια να σκοτωθούν συνατοί
τους [...] Γράφομε και έρχεται οπίσω ο Υψηλάντης και μην επήρε
ο νους σας αέρα. Τότε τους ησύχασα [3.38, σελ.53].*

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως αυτά τα ελαττώματα του «εθνικού εαυτού» τα συναντούμε και στα νεότερα χρόνια της ιστορίας του. Στο κεφάλαιο με τίτλο «Το κυπριακό ζήτημα» διαβάζουμε πως «τον Ιούλιο του 1974, η ελληνική χούντα προσπαθεί με πραξικόπημα να ανατρέψει τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας», κάτι που είχε ως αποτέλεσμα την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο και «Από τότε η Κύπρος παραμένει διχοτομημένη και το κυπριακό πρόβλημα άλυτο» (σ.121). Την ίδια χρονική περίοδο, στον ελληνικό χώρο

πολιτικά πρόσωπα, άνθρωποι των γραμμάτων αλλά και απλοί πολίτες, γνωστοί για τις δημοκρατικές αντιλήψεις τους, γίνονται από την πρώτη στιγμή στόχος του καθεστώτος της χούντας. Φυλακές, αλλά και τόποι εξορίας, όπου οδηγούνται όσοι θεωρούνται επικίνδυνοι για το καθεστώς, γεμίζουν με ανθρώπους που διώκονται για τις ιδέες τους. Η χούντα καταργεί κάθε ελευθερία και ατομικό δημοκρατικό δικαίωμα του πολίτη (σ.118)

Συμπερασματικά, διαπιστώνουμε πως, ενώ γίνεται μια ενδεικτική αναφορά και τεκμηρίωση μέσα από πρωτογενείς πηγές των εθνικών ελαττωμάτων του «εθνικού εαυτού», όπως είναι η διχόνοια, οι διαφωνίες, ο ανταγωνισμός, η έλλειψη συντονισμού και οι εμφύλιες συγκρούσεις, εντούτοις, αυτά δεν στηρίζονται με πηγές, οι οποίες να «δείχνουν» τη γενεσιουργό αιτία αυτών την «εσωτερικών συγκρούσεων». Επιπλέον, ούτε φαίνεται για το ποιος τελικά αναλαμβάνει τις ευθύνες για τις καταστροφικές για τον «εθνικό εαυτό» συνέπειες αυτών των εμφύλιων συγκρούσεων. Αυτό ενδεχομένως θα οδηγούσε σε προβληματισμό και καλλιέργεια της ιστορικής κριτικής γνώσης και σκέψης, για μελλοντική βελτίωση και αποφυγή τους από τις νέες γενιές που εντρυφούν στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο σχολικής Ιστορίας.

4^{ος} Ισχυρισμός: Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, ο «εθνικός εαυτός» μένει ανεπηρέαστος από τον «εθνικά άλλο», ενώ επηρεάζεται και εξελίσσεται πνευματικά από τον «έξω κόσμο» (βλ. Πίνακας 13, Παράρτημα)

Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, καθώς και μέσα από τις επιλεγμένες πηγές, ο «εθνικός εαυτός» μένει ανεπηρέαστος από την επαφή του με τον «εθνικά άλλο», υπό το καθεστώς του οποίου και την «απειλή» ζει για τέσσερις αιώνες. Εντούτοις, όμως, και κάτω από αυτό το καθεστώς, ο «εθνικός εαυτός» παρουσιάζεται να «ταξιδεύει», να «μετακινείται» και «να αναζητεί καλύτερες ευκαιρίες» έξω από τα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην κεντρική και δυτική Ευρώπη, τη Ρωσία και τις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Έρχεται σε επαφή και επηρεάζεται από την ευρωπαϊκή σκέψη και τις ιδέες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού.

Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν τον πιο πάνω ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 11 αποσπάσματα, που ξεκινούν από τη σελίδα 26, της 2^{ης} ενότητας του 6^{ου} κεφαλαίου, που έχει τίτλο «Η πνευματική ζωή» και είναι διάσπαρτες σε διάφορα κείμενα μέσα στο εγχειρίδιο που φτάνουν μέχρι τη σελίδα 127, στην 5^η ενότητα, στο 13^ο κεφάλαιο που έχει τίτλο «Η καθημερινή ζωή» (βλ. Πίνακας 8, παράρτημα).

Ενδεικτικά αναφέρεται πως «κάτω από την οθωμανική απειλή, πολλοί Έλληνες λόγιοι μετακινούνται προς τις ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως στην Ιταλία. Εκεί, αναπτύσσουν σημαντική συγγραφική και εκδοτική δραστηριότητα» (σ.26). Προχωρώντας προς τη σελίδα 28 (2^η παράγραφος) διαβάζουμε πως :

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι άνθρωποι μετακινούνται και ταξιδεύουν, κυρίως όμως οι χριστιανοί. Ο πόλεμος, η αναζήτηση οικονομικών πόρων, το εμπόριο, τα γράμματα, τους αναγκάζουν να αλλάζουν τόπους και να αναζητούν καλύτερες ευκαιρίες. Πολλές από αυτές τις ευκαιρίες βρίσκονται έξω από τα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην κεντρική και δυτική Ευρώπη καθώς και στη Ρωσία και τις παραδουνάβιες ηγεμονίες (1^η παράγραφος, σ.28) [...] Στη Βιέννη, τη Βουδαπέστη, τη Βενετία, τη Μασσαλία, την Οδησό, το Λιβόρνο και αλλού, οι Έλληνες της διασποράς έρχονται σε επαφή με τον έξω κόσμο.

Αυτή η επαφή μερίδας του «εθνικού εαυτού» με τον «έξω κόσμο» γίνεται, όπως διαβάζουμε μέσα στο πιο πάνω απόσπασμα, όχι μόνο λόγω «του πολέμου» αλλά και για την «αναζήτηση» «οικονομικών πόρων», για «το εμπόριο», «τα γράμματα» και γενικά για τις «καλύτερες ευκαιρίες», οι οποίες θα «ικανοποιήσουν» αυτή την «αναζήτηση» του «εθνικού εαυτού» που ενδεχομένως να του στερεί η ύπαρξη του «εθνικά άλλου». Ενδιαφέρον στο πιο πάνω απόσπασμα παρουσιάζει η επιλογή του ουσιαστικού «ευκαιρίες», οι οποίες προσδιορίζεται πως «βρίσκονται έξω από τα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας», καθώς και η επιλογή του ουσιαστικού «η αναζήτηση», η οποία ενδεχομένως να δείχνει το ανικανοποίητο και την έλλειψη κάποιων «πραγμάτων», υλικών και πνευματικών, τα οποία είναι απαραίτητα για την ζωή «κυρίως» του «εθνικού εαυτού». Μάλιστα, «στους ξένους αυτούς τόπους

εξελίσσονται και προοδεύουν. Γνωρίζουν διαφορετικά ήθη και έθιμα και συναντούν τις νέες ιδέες που διακινούνται στην Ευρώπη των νεότερων χρόνων [...]» (2^η παράγραφος ,σ.28). Αυτή «η επαφή των υπόδουλων Ελλήνων με τον υπόλοιπο κόσμο γίνεται «ιδιαίτερα χρήσιμη, τα κρίσιμα χρόνια πριν την Ελληνική Επανάσταση», αφού «βοηθά την πορεία προς την εθνική ανεξαρτησία» (4^η παράγραφος, σ.28). Στη συνέχεια, διαβάζουμε πως :

Στα χρόνια πριν την Επανάσταση του 1821, ομάδες εμπόρων και μορφωμένων Ελλήνων ταξιδεύουν όλο και πιο πολύ στην Ευρώπη. Γνωρίζουν την ευρωπαϊκή σκέψη και εμπνέονται από τις ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Ένα νέο πνευματικό κίνημα, το οποίο αργότερα παίρνει το όνομα Νεοελληνικός Διαφωτισμός, διαμορφώνεται σταδιακά στις περιοχές που ζουν Έλληνες και κυρίως σ' αυτές που ανθεί το εμπόριο.[...] Λόγιοι και μορφωμένοι Έλληνες υποστηρίζουν και μεταφέρουν το νέο πνεύμα. Κεντρική μορφή ανάμεσά τους είναι ο Αδαμάντιος Κοραής και το σημαντικό έργο του (σελ. 38).

Από το πιο πάνω απόσπασμα μαθαίνουμε πως αυτοί που ταξίδευαν ήταν «ομάδες εμπόρων», αλλά και «μορφωμένων» «λόγιων» «Ελλήνων», οι οποίοι «εμπνέονται» από το «νέο πνευματικό κίνημα», το οποίο ονομάζεται στη συνέχεια «Νεοελληνικός Διαφωτισμός» και το «μεταφέρουν» στην συνέχεια πίσω στην «Ελλάδα», κάτι που «βοηθά την πορεία προς την εθνική ανεξαρτησία». Ενδιαφέρον στην συνέχεια παρουσιάζει και η πρωτογενής πηγή της σελίδας 29, στην οποία διαβάζουμε πως:

Εξενιτεύοντον (οι Κοζανίτες) [...] Το εμπόριον και η κοινωνία των με αλλά πεπολιτισμένα έθνη τους πληροφορήσαν περί της ωφελείας των μαθήσεων και της βοηθείας των εις τα έργα των όθεν και έδειξαν πολύν ζήλον και προθυμίαν να συστήσωσι σχολεία εις την πατρίδα των [...]
[2.34, σ.29 , Μεγδάνη Χ.Αγγελία περί της αρχής προόδου της ελληνικής Σχολής, Βιέννη 1820].

Μέσα από αυτή την πηγή διαχέεται έμμεσα το μήνυμα πως οι «Οθωμανοί» δεν ήταν «πεπολιτισμένο έθνος», ούτε αγαπούσαν τη «μάθηση», σε αντίθεση με τα «πεπολιτισμένα έθνη» με τα οποία ήρθε σε επαφή ο «εθνικός εαυτός» και τα οποία τους «πληροφόρησαν περί της ωφελείας των μαθήσεων». Μέσα απ' αυτή την κινητικότητα, ο «εθνικός εαυτός» αν και στερείται της «εθνικής του ανεξαρτησίας», δεν εμποδίζεται να «μαθαίνει» και να ωφελείται μάλιστα απ' αυτή τη «μάθηση». Μπορούμε ενδεχομένως να συμπεράνουμε ότι ο «εθνικός εαυτός» διακατέχεται από μια πνευματικότητα, εσωτερικότητα και συνεχή αναζήτηση για καλυτέρευση του «εαυτού» του και κατ' επέκταση του «συλλογικού εαυτού» του, η οποία φαίνεται μέσα από την κινητικότητά του και με την επαφή του με «άλλους», την οποία ενδεχομένως δεν του προσφέρει η επαφή του με τον «εθνικά άλλο». Αυτή η «αναζήτηση» διαβάζουμε πως συνεχίζεται και «κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα», όπου ο «εθνικός εαυτός» «επηρεάζεται από τις κοινωνικές εξελίξεις και τα νέα αστικά πρότυπα ζωής και συμπεριφοράς που έρχονται από την Ευρώπη» (σ.83). Επιπλέον,

στο ελληνικό κράτος του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα υπάρχει έντονη καλλιτεχνική και πνευματική κίνηση. Οι απόψεις διακινούνται μέσα από εφημερίδες και περιοδικά, φιλολογικά σαλόνια, λογοτεχνικούς διαγωνισμούς και εκθέσεις έργων τέχνης. Οι πνευματικές αναζητήσεις της ελληνικής κοινωνίας έχουν σχέση με το εθνικό ζήτημα και τη διαμόρφωση της ελληνικής ταυτότητας [...] (σ.86).

Στο πιο πάνω απόσπασμα διαβάζουμε για μια «ελληνική κοινωνία», που στις αρχές του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα έχει «πνευματικές αναζητήσεις» που σχετίζονται με το «εθνικό ζήτημα», αλλά και με τη «διαμόρφωση της ελληνικής ταυτότητας». Αξιόλογο είναι το γεγονός πως η έννοια της «διαμόρφωσης της ελληνικής ταυτότητας» γίνεται κατόπιν «πνευματικής αναζήτησης». Εντούτοις, όμως, δεν ορίζεται με ακρίβεια τι σημαίνει αυτή η «πνευματική αναζήτηση», ούτε ποια είναι τα στοιχεία που τη συνθέτουν, πώς τελικά διαμορφώνεται, αλλά και ποια είναι η χρησιμότητα της ύπαρξης μιας τέτοιας ταυτότητας για την «ελληνική κοινωνία». Γι' αυτήν την «αναζήτηση» του «εθνικού εαυτού» διαβάζουμε και στη σελίδα 133 ότι «στην Ελλάδα πολλοί άνθρωποι του πνεύματος όσο και της τέχνης επηρεάζονται στο

έργο τους από την τέχνη άλλων χωρών. Το ίδιο συμβαίνει και σε άλλες χώρες. Οι άνθρωποι κατανοούν σταδιακά ότι η τέχνη δεν έχει σύνορα και ο χαρακτήρας της είναι παγκόσμιος». Ενδιαφέρον σε αυτό το απόσπασμα, παρουσιάζει το στοιχείο του αλληλοεπηρεασμού των «ανθρώπων του πνεύματος» και της «τέχνης», πέρα από τα σύνορα του «εθνικού εαυτού», σε ένα παγκόσμιο επίπεδο. Εκτός τούτου, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο «εθνικός εαυτός» επηρεάζεται «καθοριστικά» και από τις «μεγάλες επιστημονικές και τεχνολογικές ανακαλύψεις» που «αλλάζουν τον κόσμο» (σ.127).

Μπορούμε ενδεχομένως να παρατηρήσουμε πως μέσα σε αυτά τα κείμενα δεν γίνεται καμιά αναφορά για τον «εθνικά άλλο», ο οποίος αφήνεται να νοηθεί πως δεν έχει καμιά πνευματικότητα και αγάπη για την πρόοδο, τη μάθηση και τον εκσυγχρονισμό. Αντίθετα, ο «εθνικός εαυτός» ταξιδεύει, κινείται, εμπορεύεται, εμπνέεται από τις ιδέες του διαφωτισμού, βρίσκεται σε μια συνεχή αναζήτηση ταυτότητας, αλληλοεπηρεάζεται σε παγκόσμιο επίπεδο από «άλλους», τόσο στο χώρο του πνεύματος όσο και των τεχνών. Επιπρόσθετα, είναι σε θέση να αξιοποιήσει τις «μεγάλες επιστημονικές και τεχνολογικές ανακαλύψεις» του νέου παρόντος που θα τον βοηθήσουν να ανταποκριθεί στην καθημερινότητά του.

5^{ος} Ισχυρισμός: Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός», ο οποίος, παρόλα όσα του συμβαίνουν, στην συνάντησή του με τον «εθνικά άλλο» το παλεύει και προχωρά (Βλ. Πίνακας 17, Παράρτημα).

Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός», του οποίου η εικόνα παρουσιάζει μια εξελικτική πορεία, παρ' όλες τις δυσκολίες και τις αντιξοότητες που «συναντά» στην ιστορική πορεία συνύπαρξής του με τον «εθνικά άλλο». Οι ενδείξεις τεκμηρίωσης αυτού του ισχυρισμού εμπεριέχονται σε 20 παραγράφους των 20-60 περίπου λέξεων, που ξεκινούν από τη σελίδα 18 του 2^{ου} κεφαλαίου, της 2^{ης} Ενότητας και φτάνουν μέχρι το 5^ο κεφάλαιο της 5^{ης} Ενότητας στη σελίδα 121.

Συγκεκριμένα διαβάζουμε πως κατά την περίοδο της «Οθωμανικής κυριαρχίας» «δεν λείπουν τα απελευθερωτικά οράματα», τα οποία «περιέχονται στους θρύλους

και στους θρήνους για την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την επανάκτησή της» (1^η παράγραφος, σ.34). Ο «εθνικός εαυτός», μέσα από θρύλους και θρήνους παρηγορείται και ελπίζει πως μια μέρα πάλι θα ξαναπάρει πίσω την Πόλη, έστω κι αν αυτή βρίσκεται στα χέρια των «εθνικά άλλων». Αυτοί οι θρήνοι και οι θρύλοι γεννούν απελευθερωτικά οράματα για την απελευθέρωσή του «εθνικού εαυτού» από την οθωμανική κυριαρχία, κατά την οποία «ο εθνικός εαυτός» χαρακτηρίζεται ως ο «ραγιάς», ως ο «ορθόδοξος χριστιανός», ο οποίος είναι «υπόδουλος» στον «εθνικά άλλο» και είναι υποχρεωμένος να πληρώνει φόρους και για τη ζωή και για τη γη που καλλιεργεί» (2^η παράγραφος, σ.18). Η κοινωνική του ζωή του «αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς»(4^η παράγραφος, σ.18). Η συνάντησή του με τον «εθνικά άλλο» «διακόπτει» και την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας», χωρίς όμως να εξαφανίζει την παράδοσή της (1^η παράγραφος, σ.22). Διαβάζουμε ενδεικτικά πως «από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα με την οικονομική υποστήριξη των εμπόρων και την ενεργό συμμετοχή των λογίων, γίνονται προσπάθειες για ανανέωση της εκπαίδευσης» (5^η παράγραφος, σ.22). Επιπλέον, «κάτω από την οθωμανική απειλή, πολλοί Έλληνες λόγιοι μετακινούνται προς τις ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως την Ιταλία. Εκεί, αναπτύσσουν σημαντική συγγραφική και εκδοτική δραστηριότητα »(1^η παράγραφος, σ.26). «Εμπορικά κέντρα, όπως η Χίος και η Κωνσταντινούπολη, αναδεικνύονται και σε σημαντικά πνευματικά κέντρα. Ιδιαίτερη πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση παρατηρείται στα Ιόνια νησιά, καθώς σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας βρίσκονται σε διαρκή επαφή με τη Δύση» (2^η παράγραφος, σ.26). Ακόμη, «τα χρόνια πριν την Επανάσταση, με το κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, διευρύνεται η πνευματική και καλλιτεχνική ζωή των Ελλήνων. Τα ενδιαφέροντα τους περιλαμβάνουν θεατρικές παραστάσεις, μεταφράσεις βιβλίων και αρχαίων ελληνικών κειμένων, ποιητικές συλλογές, λογοτεχνικά έργα αλλά και έργα τέχνης και αρχιτεκτονικής» (6^η παράγραφος, σ.26).

Εν τω μεταξύ, αν και υπόδουλοι στους «Οθωμανούς Τούρκους», δεν τους λείπουν και οι «ευκαιρίες διασκεδάσεων» (πηγή 2.24, σ.25). Συχνάζουν «στα τοπικά πανηγύρια», τα οποία «γίνονται αφορμή για ψυχαγωγία» και εκτός τούτου «βοηθούν στην διατήρηση της παράδοσης, ενώ ταυτόχρονα τονώνουν και την οικονομική δραστηριότητα των περιοχών» (4^η παράγραφος, σ.24). «Μετακινούνται και ταξιδεύουν», «αναζητούν καλύτερες ευκαιρίες» (1^η παράγραφος, σ.28), ενώ

ταυτόχρονα «αντιστέκονται» (2^η παράγραφος, σ.32) ενάντια στους Οθωμανούς, «διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους» (1^η παράγραφος, σ.32). Όταν χρειάζεται αντιστέκονται και με «ένοπλες μορφές αντίστασης», με «εξεγέρσεις» (2^η παράγραφος, σ.32). Ο «εθνικός εαυτός» προετοιμάζεται για την «εθνική ανεξαρτησία» του από τον «νεοελληνικό διαφωτισμό» και «εμπνέεται» από τις «ιδέες της ελευθερίας και της παιδείας» «από τους Έλληνες λόγιους και δασκάλους» (5^η παράγραφος, σ.36). Όταν είναι έτοιμος «επαναστατεί» και διεκδικεί την «εθνική του ανεξαρτησία», με όλες τις συνέπειες που έχει αυτή η επανάσταση. Καταφέρνει να συγκινήσει τους «φιλέλληνες» της Ευρώπης, οι οποίοι «με τον ενθουσιασμό τους συμβάλλουν στο να διατηρηθεί ζωντανό το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων για την Ελληνική Επανάσταση», στέλνοντας φάρμακα, πολεμοφόδια στους άμαχους της Επανάστασης (σ.54). Εν τω μεταξύ, «Ο Αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους είναι μακρύς και δύσκολος. Οι μεγάλες ηρωικές στιγμές εναλλάσσονται με δύσκολες περιόδους και ήττες» (1η παράγραφος, σ.56). Παρ' όλες όμως τις δυσκολίες «ο εθνικός εαυτός» δεν τα βάζει κάτω. Συνεχίζει να προσπαθεί και να αγωνίζεται. Αυτό συμβαίνει κάθε φορά που «ο εθνικός εαυτός» έρχεται αντιμέτωπος με τον «εθνικά άλλο», σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές και διαφορετικούς γεωγραφικούς χώρους, όπως στο χώρο των Βαλκανίων, όπου μάλιστα στο Β' Βαλκανικό πόλεμο «η Ελλάδα σχεδόν διπλασιάζει την έκτασή της» (4η παράγραφος, σ.94). Στη Μικρασιατική καταστροφή, παρ' όλες τις τραγικές συνέπειες και την προσφυγοποίηση που υπέστηκε, στη σελίδα 103 (4η παράγραφος) διαβάζουμε πως «η παρουσία των προσφύγων στο ελληνικό κράτος ενισχύει τόσο τον πληθυσμό των πόλεων όσο και τον αγροτικό πληθυσμό της χώρας. Με τον πολιτισμό τους, το μορφωτικό επίπεδό τους και την εργατικότητά τους βοηθούν σημαντικά στην ανάπτυξη του κράτους». Ακόμη και πρόσφυγας κουβαλά μαζί του «τον πολιτισμό του», «το μορφωτικό του επίπεδο», «την εργατικότητά του» τα οποία βοηθούν το ελληνικό κράτος να αναπτυχθεί. Και με την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, παρόλο που διαβάζουμε πως η Κύπρος «διχοτομείται», «μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων εκτοπίζεται βίαια» και το «κυπριακό πρόβλημα παραμένει άλυτο», εντούτοις «η ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2004, δίνει ελπίδες για τη λύση του ζητήματος» (σ.121).

Μπορούμε ενδεχομένως να συμπεράνουμε πως ο «εθνικός εαυτός», παρ' όλες τις συνέπειες της σύγκρουσής του με τον «εθνικά άλλο», δεν τα βάζει κάτω. Μεταποιεί

τον θρήνο του σε θρύλο και σε απελευθερωτικά οράματα. Αντιστέκεται ενάντια στην «υποδούλωση» του «εθνικά άλλου», όχι μόνο με ένοπλες μορφές αντίστασης, αλλά και διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία του. Ακόμη βρίσκει ευκαιρίες ψυχαγωγίας και διασκέδασης μέσα στην ίδια του την σκλαβιά. Επιπλέον, δε μένει στάσιμος, αλλά κινείται, ταξιδεύει, εμπνέεται από «άλλους», έχει πνευματικές και καλλιτεχνικές αναζητήσεις, τις οποίες μάλιστα και διευρύνει. Και όταν ακόμη προσφυγοποιείται από τον «εθνικά άλλο», «αυτός» κουβαλά μαζί του στο χώρο εγκατάστασής του τον πολιτισμό του, το μορφωτικό του επίπεδο, την εργατικότητά του, τα οποία μάλιστα βοηθούν το ελληνικό κράτος να αναπτυχθεί. Εν κατακλείδι, θα μπορούσε να λεχθεί πως ο «εθνικός εαυτός», παρ' όλες τις τραγικές συνέπειες που έχει στη συνάντησή του με τον «εθνικά άλλο», δεν τα βάζει κάτω και από κάπου αρπάζεται κάθε φορά για να βρει ελπίδα και να προχωρήσει.

3.3.3 Κατηγορία: Εξωτερική πολιτική

1^{ος} Ισχυρισμός: Ο «εθνικός εαυτός» απευθύνεται συχνά στις Μεγάλες Δυνάμεις για να αντιμετωπίσει, είτε διπλωματικά είτε στρατιωτικά, τον «εθνικό άλλο» (βλ. Πίνακα 19, Παράρτημα).

Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός», ο οποίος απευθύνεται συχνά στις Μεγάλες Δυνάμεις για να αντιμετωπίσει, είτε διπλωματικά είτε στρατιωτικά, τον «εθνικά άλλο». Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν το πιο πάνω ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 17 παραγράφους των 10-50 λέξεων, ξεκινώντας από το 10^ο κεφάλαιο της 3^{ης} ενότητας στη σελίδα 56 και βρίσκονται διάσπαρτες μέχρι το 11^ο κεφάλαιο της 5^{ης} ενότητας στη σελίδα 121.

Ενδεικτικά, στη 2^η παράγραφο της σελίδας 56, διαβάζουμε πως:

Η ηγεσία των Ελλήνων απευθύνεται στις Μεγάλες δυνάμεις και ζητά την προστασία και τη βοήθειά τους. Οι Μεγάλες Δυνάμεις αρχικά καταδικάζουν την Ελληνική Επανάσταση σύμφωνα με τις θέσεις της Ιεράς Συμμαχίας. Σταδιακά όμως οι διπλωματικές ενέργειές τους για

την επίλυση του ελληνικού ζητήματος συνδέονται με τα συμφέροντα τους στην περιοχή αλλά και με τον ανταγωνισμό μεταξύ τους.

Μέσα απ' αυτή την παράγραφο, διαβάζουμε πως η ηγεσία του «εθνικού εαυτού», «απευθύνεται στις Μεγάλες Δυνάμεις και ζητά την προστασία και τη βοήθειά τους». Στην αρχή, έχοντας ως κριτήριο τις θέσεις της Ιεράς Συμμαχίας, καταδικάζουν τον αγώνα του «εθνικού εαυτού». Στη συνέχεια όμως και «σταδιακά», «οι διπλωματικές τους ενέργειες» που αποσκοπούν στην «επίλυση του ελληνικού ζητήματος συνδέονται» όχι μόνο «με τα συμφέροντά τους στην περιοχή», αλλά και «με τον ανταγωνισμό μεταξύ τους» (σ.56). Στη συνέχεια διαβάζουμε πως :

Η πτώση του Μεσολογγίου έχει μεγάλο αντίκτυπο και συγκινεί την κοινή γνώμη των ευρωπαϊκών χωρών. Μέσα σ' αυτό το κλίμα, οι Μεγάλες δυνάμεις μεσολαβούν στο ελληνικό ζήτημα. Αποφασίζουν στο Λονδίνο, το 1827, την κατάπαυση των εχθροπραξιών και την έναρξη διαπραγματεύσεων για τη συγκρότηση ενός αυτόνομου ελληνικού κράτους. Στις αποφάσεις αυτές όμως αντιδρά η Υψηλή Πύλη. Οι Μεγάλες Δυνάμεις μετά την άρνηση του σουλτάνου να συνεργαστεί αποφασίζουν να επιβάλουν τη θέση τους (3^η παράγραφος, σ.56).

Η πτώση του Μεσολογγίου, διαβάζουμε στο πιο πάνω απόσπασμα πως συγκινεί την κοινή γνώμη στην Ευρώπη και επηρεάζει και την απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων ως προς το να αποφασίζουν να «μεσολαβήσουν» στο «ελληνικό ζήτημα». Αρχικά «αποφασίζουν, το 1827, την κατάπαυση των εχθροπραξιών και την έναρξη διαπραγματεύσεων για τη συγκρότηση ενός αυτόνομου ελληνικού κράτους» (σ.56). Βρίσκουν όμως την αντίδραση της Υψηλής Πύλης και αποφασίζουν να επιβάλουν τη θέση τους προς επίτευξιν της ειρήνης, «την οποίαν απαιτούν το καλόν της θρησκείας και της ανθρωπότητας, ως και το συμφέρον της ησυχίας της Ευρώπης». [3.45, σ.57]. Έτσι, το 1827, στη ναυμαχία του Ναβαρίνο «ο ενωμένος στόλος των Μεγάλων Δυνάμεων καταστρέφει τον τουρκο-αιγυπτιακό στόλο», «ο σουλτάνος συνθηκολογεί για μια Ελλάδα εδαφικά περιορισμένη» και το 1803 με «το πρωτόκολλο του Λονδίνου, η Ελλάδα αναγνωρίζεται ως ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος». (4^η παράγραφος, σ.56). Μετά από αυτή τη καθοριστική για τον

«εθνικό εαυτό» επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, «το ελληνικό κράτος είναι πολιτικά και οικονομικά εξαρτημένο» από τις Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες πλέον «έχουν αποφασιστικό ρόλο στη ρύθμιση των εθνικών ζητημάτων» (σ.71). Μάλιστα,

Οι Μεγάλες Δυνάμεις με μια νέα Συνθήκη στο Λονδίνο, το 1832, αναγορεύουν τον Όθωνα βασιλιά της Ελλάδας. Ταυτόχρονα, ορίζονται Εγγυήτριες Δυνάμεις του ανεξάρτητου κράτους. Η Ελλάδα αποκτά έτσι τις προϋποθέσεις για την αναγνώριση της από τα άλλα κράτη. [...] Η οριστική ρύθμιση για τα σύνορα του νέου κράτους γίνεται, μετά από έντονες διπλωματικές προσπάθειες, με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, το 1832. Οι Μεγάλες Δυνάμεις λαμβάνουν υπόψη τους και τις εδαφικές διεκδικήσεις της ελληνικής πλευράς και τα σύνορα ορίζονται μεταξύ του Αμβρακικού και του Παγασητικού κόλπου (σ.64).

Ως «Μεγάλες Δυνάμεις» στο γλωσσάριο της σελίδας 56 ορίζονται ως «η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία». Εν τω μεταξύ, στη σελίδα 74, διαβάζουμε πως :

Οι σχέσεις της Ελλάδας με τους γύρω της λαούς και τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις καθορίζονται στη διάρκεια του 19^{ου} και των αρχών του 20 αιώνα από τον αλυτρωτισμό.[...] Η εξάρτηση όμως του ελληνικού κράτους από τις Μεγάλες Δυνάμεις, απαιτεί τη συναίνεση και την υποστήριξη τους για τη λύση του αλυτρωτικού ζητήματος [...] Οι δυτικές ευρωπαϊκές Δυνάμεις έχουν εμπορικά και άλλα οικονομικά συμφέροντα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η διατήρηση των συνόρων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διασφαλίζει αυτά τα συμφέροντα.

Επομένως, διαβάζουμε ξεκάθαρα μέσα στο πιο πάνω κείμενο, πως το ελληνικό κράτος, κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα εξαρτάται από τις Μεγάλες δυνάμεις, ότι οι σχέσεις τους καθορίζονται από τον αλυτρωτισμό και ότι οι «δυτικές ευρωπαϊκές δυνάμεις» έχουν «εμπορικά» και «άλλα οικονομικά συμφέροντα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία». Επιπρόσθετα στο κείμενο της σελίδας 89, διαβάζουμε πως :

Με τις συμφωνίες που υπογράφηκαν στο Λονδίνο (1830-1832) ρυθμίζεται το ελληνικό ζήτημα και ολοκληρώνεται ο Αγώνας των Ελλήνων για την ελευθερία τους. Οι ρυθμίσεις δεν ικανοποιούν όμως τις προσδοκίες των Ελλήνων. Το ελληνικό κράτος είναι ανεξάρτητο από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν είναι όμως και από την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία, που εγγυήθηκαν την ανεξαρτησία του. Οι Μεγάλες Δυνάμεις παρεμβαίνουν με καθοριστικό τρόπο στη διακυβέρνηση της χώρας. Στηρίζονται στις διεθνείς συμβάσεις αλλά και στις ελληνικές πολιτικές δυνάμεις».

«Οι ρυθμίσεις» επομένως του «ελληνικού ζητήματος» από τις «Μεγάλες Δυνάμεις» δεν «ικανοποιεί τις προσδοκίες του «εθνικού εαυτού». Ενδιαφέρον, παρουσιάζει το πιο κάτω απόσπασμα της σελίδας 89, στο οποίο διαβάζουμε πως

Το ελληνικό κράτος είναι ανεξάρτητο από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν είναι όμως και από την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία, που εγγυήθηκαν την ανεξαρτησία του. Οι Μεγάλες Δυνάμεις παρεμβαίνουν με καθοριστικό τρόπο στη διακυβέρνηση της χώρας. Στηρίζονται στις διεθνείς συμβάσεις αλλά και στις ελληνικές πολιτικές δυνάμεις.

Στη συνέχεια διαβάζουμε στη σελίδα 94, πως «το 1913, με τη συμμετοχή των Μεγάλων Δυνάμεων υπογράφεται στο Λονδίνο μια συνθήκη μεταξύ των αντίπαλων πλευρών. Η ρύθμιση των συνόρων όμως, ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη, δημιουργεί προβλήματα μεταξύ τους. Έτσι, ξεσπά ο Β΄ Βαλκανικός πόλεμος». Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε από το πιο πάνω κείμενο, πως η ρύθμιση των συνόρων που εισηγούνται οι Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες προφανώς πρωτίστως θα διασφαλίζουν τα δικά τους εμπλεκόμενα συμφέροντα, είναι η αιτία για να ξεσπάσει το Β΄ Βαλκανικός πόλεμος. Στη συνέχεια, διαβάζουμε στη σελίδα 124 πως, το 1950 «διατυπώνεται» «η ιδέα της ένωσης των ευρωπαϊκών κρατών», η οποία ονομάζεται Ευρωπαϊκή Ένωση και στην οποία εντάσσεται η Ελλάδα το 1981 και η Κύπρος το 2004. « Η ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2004, δίνει νέες ελπίδες

για τη λύση του ζητήματος» (σ.121), του «Κυπριακού προβλήματος» το οποίο μένει «άλυτο» από το 1974.

Συμπερασματικά, με βάση τα πιο πάνω κείμενα της συγγραφικής ομάδας, θα μπορούσε να διαπιστωθεί πως, ο «εθνικός εαυτός» σε αρκετές περιπτώσεις της ιστορικής του πορεία απευθύνθηκε στις «Μεγάλες Δυνάμεις», για να τον βοηθήσουν να αντιμετωπίσει τις συγκρούσεις του με τον «εθνικά άλλο» και να του «λύσει» τα προβλήματα που του προκαλούσε αυτή η σύγκρουση. Την ίδια ώρα όμως, παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός», ο οποίος δεν «υποψιάζεται» καν οποιεσδήποτε επιπτώσεις αυτού του «δικαιώματος» «εμπιστοσύνης» που παρέχει στις Μεγάλες Δυνάμεις, κάθε φορά που απευθύνεται σ' αυτές. Μάλιστα ο «εθνικός εαυτός» εξακολουθεί να απευθύνεται και τον 20^ο αιώνα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία αντικαθιστά τις «Μεγάλες Δυνάμεις», στην οποία αναθέτει τις ελπίδες για τη λύση του «Κυπριακού ζητήματος». Αξιοπρόσεκτο, είναι το γεγονός πως μέσα στο εγχειρίδιο απουσιάζουν οποιαδήποτε κείμενα και πρωτογενής πηγές που να καλλιεργούν την κριτική ιστορική σκέψη και να βοηθούν τον αναγνώστη του, να κατανοεί αλλά και να υποψιάζεται αυτά που συμβαίνουν γύρω του και αφορούν το μέλλον του, ώστε να είναι σε θέση να παίρνει τη τύχη του στα χέρια του και να μην εξαρτάται από «άλλους», οι οποίοι τυχόν να τον επιβουλεύονται. Η απουσία αυτή ενδεχομένως να οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο «εθνικός εαυτός» δεν μπορεί ή νομίζει πως δε μπορεί από μόνος του να αντιμετωπίσει τον «εθνικά άλλο» και «απευθύνεται» σε «άλλους» που «φαίνονται» πρόθυμοι να τον βοηθήσουν, χωρίς όμως να συλλογάζεται εκ των προτέρων τις συνέπειες αυτής του της κίνησης.

3.3.4 Κατηγορία: Πολιτισμός – πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά

1^{ος} Ισχυρισμός: Απαραίτητη προϋπόθεση για την διεκδίκηση της ελευθερίας του έθνους στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, είναι να αποκτήσει παιδεία ο «εθνικός εαυτός» (Βλ. Πίνακας 20, Παράρτημα).

Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, καθώς και μέσα από τις επιλεγμένες πηγές η απόκτηση παιδείας και η μόρφωση του ίδιου του «εθνικού εαυτού»,

παρουσιάζεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για την διεκδίκηση της ελευθερίας του έθνους. Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν τον πιο πάνω ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 8 αποσπάσματα των 10- 60 περίπου λέξεων, που ξεκινούν από τη σελίδα 22 του 4^{ου} κεφαλαίου, της 2^{ης} Ενότητας και φτάνουν μέχρι το 1^ο κεφάλαιο, της 3^{ης} Ενότητας στη σελίδα 38.

Ενδεικτικά, στο 4^ο κεφάλαιο της 2^{ης} ενότητας που έχει τίτλο «Η εκπαίδευση», διαβάζουμε πως: «Η εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων στα βυζαντινά εδάφη και οι αλλαγές που προκαλούνται από το καθεστώς της κυριαρχίας τους, ανακόπτουν την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας. Η παράδοσή της όμως δεν εξαφανίζεται» (1^η παράγραφος, σ.22). Ενδιαφέρον σε αυτό το απόσπασμα παρουσιάζει η επιλογή του ρήματος «ανακόπτουν», το οποίο αναφέρεται «στην εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων στα βυζαντινά εδάφη», η παρουσία των οποίων όμως, αν και «ανακόπτει» «την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας», εντούτοις δεν τη «διακόπτει» και δεν την «εξαφανίζει». Στην αμέσως επόμενη παράγραφο, διαβάζουμε πως «το 1454, ιδρύεται η Πατριαρχική Σχολή στην Κωνσταντινούπολη που παραμένει σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας πνευματική εστία, όπου φοιτούν πολλοί νέοι» (2^η παράγραφος, σ.22). Επιπλέον διαβάζουμε πως «Από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, πληθαίνουν τα σχολεία, κυρίως στα αστικά κέντρα των ελληνικών περιοχών. Σημαντικά εκπαιδευτικά κέντρα είναι η Κωνσταντινούπολη, η Θεσσαλονίκη, η Χίος, η Πάτμος» (3^η παράγραφος, σ.22). Μέσα σε αυτό το απόσπασμα, ενδεχομένως να θεωρείται ως σοβαρή παράλειψη και η μη αναφορά στην ίδρυση σχολείων από τον Κοσμά τον Αιτωλό, η οποία αναφέρεται εντελώς ξεκομμένη από το κύριο αυτό κείμενο του κεφαλαίου, ως πηγή των δύο γραμμών στη διπλανή σελίδα (σ.23, πηγή 2.20, δεν αναγράφεται η προέλευσή της) και στην οποία διαβάζουμε πως ο Κοσμάς ο Αιτωλός, το 1779, αναφέρει: «... έως τριάκοντα επαρχίας περιήλθαν, δέκα σχολεία ελληνικά εποίησα, διακόσια δια κοινά γράμματα». Στη συνέχεια διαβάζουμε πως :

στην πρώτη βαθμίδα της εκπαίδευσης δάσκαλοι, συνήθως ιερείς, διδάσκουν ανάγνωση και γραφή μέσα από εκκλησιαστικά βιβλία, στα σχολεία των κοινών γραμμάτων. Εκεί φοιτούν κυρίως αγόρια, ενώ τα κορίτσια είναι λιγοστά. Τις ανάγκες για ανώτερη μόρφωση καλύπτουν τα σχολεία των

ελληνικών μαθημάτων, όπου διδάσκονται κυρίως τα αρχαία ελληνικά γράμματα (3^η παράγραφος, σ.22)

Το ενδιαφέρον σε αυτό το απόσπασμα είναι ότι, ενώ γίνεται αναφορά πως στην πρώτη βαθμίδα της εκπαίδευσης διδάσκουν «συνήθως ιερείς», δεν γίνεται καμιά αναφορά στον ευρεία διαδεδομένο θρύλο του «κρυφού σχολείου». Η μη αναφορά στο συγκεκριμένο θρύλο, ενδεχομένως να οφείλεται στο γεγονός πως διά μέσω του να περνούσε το μήνυμα πως ο «εθνικά άλλος» όχι μόνο δυσκόλευε την εκπαίδευση και τη μόρφωση του «εθνικού εαυτού», αλλά και του προκαλούσε φόβο. Εντούτοις, παρουσιάζει ενδιαφέρον, η μεγάλη αντίθεση που παρατηρείται στο περιεχόμενο του αντίστοιχου κεφαλαίου του προηγούμενου εγχειριδίου Ιστορίας (*Στα νεότερα χρόνια, Ιστορία Στ' Δημοτικού*, 1997) στο οποίο διαβάζουμε πως :

Τον πρώτο καιρό της σκλαβιάς το σκοτάδι της αμάθειας σκέπασε τον ελληνισμό. «Ο ήλιος εσκοτειδίασε και το φεγγάρι έχαθη, όπως είπε ο λαός». Οι περισσότεροι λόγιοι του Βυζαντίου κατέφυγαν στη χριστιανική Δύση, όπου βοήθησαν στη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων. Ο σκλαβωμένος λαός έμεινε χωρίς δασκάλους και σχολεία. Τα πρώτα κυρίως σχολεία ιδρύθηκαν με τη φροντίδα της εκκλησίας. Παπάδες και καλόγεροι, κυρίως, προσπαθούσαν σ' εκείνα τα δύσκολα χρόνια να μάθουν τα παιδιά λίγα γράμματα μέσα από τα βιβλία της εκκλησίας. Αυτό φαίνεται πως δημιούργησε το θρύλο για το «κρυφό σχολειό», ότι δηλαδή τα σχολεία σε κάποια εποχή λειτουργούσαν κρυφά, επειδή οι Έλληνες φοβούνταν τους Τούρκους. Σχολεία ακόμα ίδρυσαν και κάποιοι μορφωμένοι Έλληνες, που είχαν σπουδάσει στην Ευρώπη, και δίδαξαν σ' αυτά. Την προσπάθεια αυτή ενίσχυσαν πλούσιοι Έλληνες του εσωτερικού και του εξωτερικού. Έτσι, το 18^ο αιώνα ο αριθμός των σχολείων αυξήθηκε σημαντικά (σ.55).

Στο πιο πάνω απόσπασμα του προηγούμενου εγχειριδίου Ιστορίας διαβάζουμε πως «ο σκλαβωμένος λαός έμεινε χωρίς δασκάλους και σχολεία,» γιατί οι «περισσότεροι λόγιοι του Βυζαντίου κατέφυγαν στη χριστιανική Δύση». Γι' αυτό το «τα πρώτα

σχολεία ιδρύθηκαν με τη φροντίδα της εκκλησίας», όπου «παπάδες και καλόγεροι», «προσπαθούσαν σ' εκείνα τα δύσκολα χρόνια να μάθουν τα παιδιά λίγα γράμματα μέσα από τα βιβλία της εκκλησίας». Την προσπάθεια αυτή ενίσχυσαν και κάποιοι «μορφωμένοι Έλληνες, αλλά και κάποιοι «πλούσιοι Έλληνες του εσωτερικού και του εξωτερικού», γι' αυτό και το 18^ο αιώνα «ο αριθμός των σχολείων αυξήθηκε σημαντικά» (σ.55). Το πιο πάνω κείμενο υποστηριζόταν μάλιστα με το ποίημα του Ιωάννη Πολέμη για «Το κρυφό σχολειό». Διαβάζουμε στη σελίδα 57 (του προηγούμενου εγχειριδίου):

Οι δυσκολίες για μόρφωση στα χρόνια της σκλαβιάς τροφοδότησαν το θρύλο για το κρυφό σχολειό. Ο ποιητής Ι. Πολέμης σ' ένα σχετικό ποίημα γράφει:

*Εκεί καταδιωγμένη κατοικεί
του σκλάβου η αλυσόδετη πατρίδα.
Βραχνά ο παπάς, ο δάσκαλος εκεί
θεριεύει την αποσταμένη ελπίδα
με λόγια μαγικά
εκεί η ψυχή πικρότερο αγροικά
τον πόνο της σκλαβιάς της, εκεί βλέπει
τι έχασε, τι έχει, τι της πρέπει.*

Επιστρέφοντας πίσω, διαβάζουμε πως :

από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα με την οικονομική υποστήριξη των εμπόρων και την ενεργό συμμετοχή των λογίων, γίνονται προσπάθειες για ανανέωση της εκπαίδευσης. Ο αριθμός των μαθητών αυξάνεται και τα σχολεία ακολουθούν νέες μεθόδους διδασκαλίας. [...] Σημαντική είναι η προσφορά των δασκάλων του γένους, που με τις ιδέες και τη διδασκαλία τους συμβάλλουν στην πνευματική ανάπτυξη και προετοιμάζουν το γένος των Ελλήνων για την εθνική ανεξαρτησία. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Κοσμάς ο Αιτωλός και ο Αδαμάντιος Κοραΐς (σ.22).

Σε αυτό το απόσπασμα διαβάζουμε για τις προσπάθειες που γίνονται το 18^ο αιώνα, για «ανανέωση της εκπαίδευσης» με την «οικονομική υποστήριξη των εμπόρων και την ενεργό συμμετοχή των λογίων», την αύξηση του αριθμού των μαθητών και την διαφοροποίηση στις μεθόδους διδασκαλίας. Αναφέρεται ακόμη και «η σημαντική προσφορά των δασκάλων του γένους», οι οποίοι τόσο με τις «ιδέες» τους όσο και με τη «διδασκαλία» τους «συμβάλλουν στην πνευματική ανάπτυξη και προετοιμάζουν το γένος των Ελλήνων για την εθνική ανεξαρτησία. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Κοσμάς ο Αιτωλός και ο Αδαμάντιος Κοραής». Στο γλωσσάριο της ίδια σελίδας διαβάζουμε πως «δάσκαλος τους γένους» ονομάζεται ο «άνθρωπος των γραμμάτων που ξεχωρίζει για την προσφορά του στην παιδεία των υπόδουλων Ελλήνων» (σ.22).

Στη συνέχεια, διαβάζουμε στο 1^ο κεφάλαιο της 3^{ης} ενότητας, με τίτλο «Η προετοιμασία του αγώνα: ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός» πως:

Σύμφωνα με τις ιδέες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, η ελευθερία του Γένους συνδέεται με την απόκτηση παιδείας. Οι Έλληνες διαφωτιστές πιστεύουν ότι μόνο η μόρφωση μπορεί να δώσει τα εφόδια για τη διεκδίκηση της ελευθερίας. Γι' αυτό το λόγο ιδρύουν, με την υποστήριξη κυρίως των εμπόρων, σχολεία» (2^η παράγραφος, σ.38).

Η επιλογή των λέξεων «με την υποστήριξη κυρίως των εμπόρων» στο πιο πάνω απόσπασμα, αφήνει να νοηθεί ότι δεν ήταν μόνο οι έμποροι που βοήθησαν στην ίδρυση σχολείων αλλά και κάποιοι άλλοι, οι οποίοι δεν αναφέρονται σε αυτό το συγκεκριμένο απόσπασμα. Ενδεχομένως, να είναι μεγάλη παράλειψη η μη σύνδεση και αναφορά στο όνομα του Κοσμά του Αιτωλού, ο οποίος όπως έχει προαναφερθεί «...έως τριάκοντα επαρχίας περιήλθαν, δέκα σχολεία ελληνικά εποίησα, διακόσια δια κοινά γράμματα» [2.20, σ.23]. Ως «Νεοελληνικός Διαφωτισμός» ορίζεται «η κίνηση των ιδεών του Διαφωτισμού ανάμεσα στους ελληνοφώνους πληθυσμούς που κατοικούν στην οθωμανική επικράτεια αλλά και σε παροικίες του εξωτερικού» (γλωσσάριο, σ.38).

Προχωρώντας παρακάτω, διαβάζουμε πως εκτός του ότι οι Έλληνες διαφωτιστές ιδρύουν σχολεία, εφαρμόζουν και νέα προγράμματα σπουδών, τα οποία βοηθούν στην εξάπλωση των διαφωτιστικών ιδεών. «Εκδίδονται αρχαία ελληνικά κείμενα και μεταφράζονται σημαντικά βιβλία στην ελληνική γλώσσα. Εφημερίδες και περιοδικά που υποστηρίζουν τις νέες ιδέες, κυκλοφορούν με μεγάλη απήχηση» (σ.38). Και όλα αυτά γίνονται από λόγιους και μορφωμένους Έλληνες που υποστηρίζουν και μεταφέρουν το νέο πνεύμα. «Κεντρική μορφή ανάμεσά τους είναι ο Αδαμάντιος Κοραής και το σημαντικό έργο του» (σ.38). Σε αυτό το σημείο, είναι εμφανής η απουσία και άλλων ονομάτων δασκάλων του γένους, αλλά και η μη αναφορά για την ανακάλυψη της τυπογραφίας, που ήταν και ο κύριος λόγος έκδοσης «αρχαίων ελληνικών κειμένων», αλλά «η μετάφραση σημαντικών βιβλίων στην ελληνική γλώσσα». Εκτός τούτου όμως, στα κείμενα του εγχειριδίου δεν ξεκαθαρίζεται η έννοια «εκπαίδευση», αλλά ούτε και η έννοια «παιδεία», καθώς και η σχέση των δυο αυτών εννοιών. Εξάλλου, η ύπαρξη οποιωνδήποτε πρωτογενών πηγών για κατανόηση και κατάκτηση της προσφερόμενης ιστορικής γνώσης είναι εντελώς ανύπαρκτη.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να αναφερθεί, πως μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας και τις επιλεγμένες πηγές προκύπτει ως απαραίτητη προϋπόθεση για την διεκδίκηση της ελευθερίας του έθνους η απόκτηση «παιδείας» και η μόρφωση του «εθνικού εαυτού». Η προϋπόθεση αυτή παρουσιάζεται ως απόρροια των ιδεών του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, σύμφωνα με τις οποίες η ελευθερία του Γένους συνδέεται με την απόκτηση παιδείας. Μάλιστα, οι Έλληνες διαφωτιστές, εκτός του ότι ιδρύουν σχολεία, εφαρμόζουν και νέα προγράμματα σπουδών, τα οποία βοηθούν στην εξάπλωση των διαφωτιστικών ιδεών, όπως είναι και η ιδέα της ελευθερίας. Ακόμη, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως μέσα στα κείμενα του συγκεκριμένου εγχειριδίου απουσιάζουν οι οποιεσδήποτε αναφορές στο θρύλο του «κρυφού σχολείου». Αυτή η απουσία ενδεχομένως να αποφεύγεται, ούτως ώστε να μη παρουσιάζεται μια κακή εικόνα για τον «εθνικά άλλο», ο οποίος μέσα από το θρύλο του «κρυφού σχολείου» προκαλεί φόβο στον «εθνικό εαυτό» και επιπλέον τον εμποδίζει να πηγαίνει σχολείο να μορφωθεί.

2^{ος} Ισχυρισμός: Ο πολιτισμός της ελληνικής αρχαιότητας συνδέεται με την ελευθερία του εθνικού «εαυτού» από την κυριαρχία των Οθωμανών (βλ. Πίνακας 21, Παράρτημα)

Μέσα από το κείμενο της συγγραφικής ομάδας, καθώς και μέσα από τις επιλεγμένες πηγές, οι «Έλληνες» παρουσιάζονται ως απόγονοι των Αρχαίων Ελλήνων και συνεχιστές της «ελληνικής αρχαιότητας». Αυτή η «κληρονομιά» φορτώνει τον «εθνικό εαυτό» με το χρέος του αγώνα για την ελευθερία της πατρίδας από τον «εθνικά άλλο» στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας, ο οποίος έχει τέτοιους ένδοξους προγόνους, οι οποίοι μάλιστα θαυμάζονται και από τους Ευρωπαίους. Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν τον πιο πάνω ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 7 παραγράφους των 10 - 60 περίπου λέξεων, που ξεκινούν από το 1^ο κεφάλαιο της 3^{ης} Ενότητας στη σελίδα 38 και φτάνουν μέχρι την σελίδα 55, στο 9^ο κεφάλαιο της ίδιας ενότητας.

Ενδεικτικά, διαβάζουμε στη 2^η παράγραφο της σελίδας 38 πως οι «Έλληνες διαφωτιστές»: «Θαυμάζουν [...] τους Αρχαίους Έλληνες, τους οποίους θεωρούν προγόνους τους. Συνδέουν τον πολιτισμό της Ελληνικής Αρχαιότητας με την ελευθερία και την παιδεία». (σελ. 38). Ο τρόπος γραφής της συγκεκριμένη πρότασης, εκτός του ότι δηλώνει το θαυμασμό των «Ελλήνων διαφωτιστών» προς την ελληνική αρχαιότητα, ενδεχομένως να υποδηλώνει και μια αδιαμφισβήτητη ανωτερότητα του ελληνικού πολιτισμού, αφού συνδέεται με τις υψηλές ιδέες της ελευθερίας και της παιδείας. Επιπλέον, στην 3^η παράγραφο (της ίδιας σελίδας) διαβάζουμε πως «εκδίδονται αρχαία ελληνικά κείμενα και μεταφράζονται σημαντικά βιβλία στην ελληνική γλώσσα». Στο γλωσσάριο της σελίδας 38 διαβάζουμε τον ορισμό της έννοιας «ελληνική αρχαιότητα». Σύμφωνα να με τον συγκεκριμένο ορισμό «ελληνική αρχαιότητα» «εννοείται η ιστορία και ο πολιτισμός των Αρχαίων Ελλήνων».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει, ίσως και για πρώτη φορά μέσα στο εγχειρίδιο, η «δυνατή» επιλογή των πρωτογενών πηγών από τη συγγραφική ομάδα για τεκμηρίωση των πιο πάνω κειμένων. Μας λέει ο Μακρυγιάννης στην πηγή 3.6 της σελίδας 39:

*Είχα δυο αγάλματα περίφημα, μια γυναίκα κι ένα βασιλόπουλο
ατόφια – φαίνονταν οι φλέβες, τόση εντέλειαν είχαν....] τα' χαν
πάρεi κάτι στρατιώτες, και εις το Άργος θα τα πουλούσαν κάτι
Ευρωπαϊών χίλια τάλαρα γύρευαν [...] πήρα τους στρατιώτες, τους
μίλησα: «Αυτά, και δέκα χιλιάδες τάλαρα να σας δώσουνε, να μην
τα καταδεχτείτε να βγουν από την πατρίδα μας. Δι' αυτά
πολεμήσαμε.*

Τη συγκεκριμένη πηγή συνοδεύει και η ερώτηση «για τι πολέμησαν οι Έλληνες σύμφωνα με τον Μακρυγιάννη;», οπότε δίνεται ξεκάθαρα η κατευθυντηρία γραμμής του μηνύματος του κειμένου. Μορφή σύνδεσης και συνέχειας του πολιτισμού των Νεοελλήνων με τους αρχαίους Έλληνες, είναι και η διατήρηση και η συνέχεια των αρχαίων Ελληνικών ονομάτων.

Διαβάζουμε στη πηγή 3.5 (δεν αναγράφεται η πηγή) στη σελίδα 39: Λέει ο Αλή Πασάς, πριν την Ελληνική Επανάσταση: « Εσείς οι Έλληνες, μπρε, κάτι μεγάλο έχετε στο κεφάλι σας. Δεν βαφτίζετε πια τα παιδιά σας Γιάννη, Πέτρο, Κώστα, παρά Λεωνίδα, Θεμιστοκλή, Αριστείδα! Σίγουρα κάτι μαγειρεύετε». Κάτω και από αυτή την πηγή τίθεται από τη συγγραφική ομάδα ως ερώτημα προς απάντηση το «Τι μαρτυρεί την αξία που αποκτά η Ελληνική Αρχαιότητα;» και ως ερώτηση σύνθεσης το «ποια είναι η σχέση που διαμορφώνεται ανάμεσα στους Αρχαίους Έλληνες και τους Νεοέλληνες;». Για μια ακόμη φορά, μέσα από τη διατύπωση των δύο αυτών συγκεκριμένων ερωτήσεων, δίνεται ξεκάθαρα η κατευθυντήρια γραμμή του μηνύματος του κειμένου. Προχωρώντας στο κεφάλαιο 9 της 3^{ης} ενότητας, στο κεφάλαιο με τον τίτλο «Οι σχέσεις με την Ευρώπη: ο Φιλελληνισμός» διαβάζουμε πως: «από την εποχή της Αναγέννησης δημιουργείται έντονο ενδιαφέρον στην Ευρώπη για τα αρχαία ελληνικά κείμενα, την τέχνη και τον πολιτισμό. Πολλοί Ευρωπαίοι επισκέπτονται τις περιοχές όπου ζουν οι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων» (1^η παράγραφος, σ.55). Επιπρόσθετα, διαβάζουμε μέσα από την πρωτογενή πηγή –τον πρόλογο του λυρικού δράματος του Άγγλου ποιητή Π. Σέλλεϋ «Ελλάς» (1821)- πως ο ελληνικός πολιτισμός θεωρείται και από τους ίδιους τους φιλέλληνες ότι αποτελεί τη ρίζα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Διαβάζουμε ενδεικτικά:

η απάθεια των κυβερνώντων, του πολιτισμένου κόσμου απέναντι [...] του έθνους, στο οποίο οφείλουν τον πολιτισμό τους, [...] είναι κάτι το τελείως ανεξήγητο.[...] Είμαστε όλοι Έλληνες. Οι νόμοι μας, η φιλολογία μας, η θρησκεία μας, οι τέχνες μας έχουν όλα τις ρίζες τους στην Ελλάδα... (πηγή 3.40, σ.55)

Συμπερασματικά, μπορεί να αναφερθεί, ότι μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας καθώς και μέσα από τις επιλεγμένες πηγές, οι «Έλληνες» παρουσιάζονται ως απόγονοι των Αρχαίων Ελλήνων και συνεχιστές του έργου τους. Ο «εθνικός εαυτός», εκτός του ότι φέρει τα ονόματα των προγόνων του είναι και συνεχιστής της ελληνικής γλώσσας. Επιπλέον, οφείλει να νιώθει περήφανος, γιατί κληροδότησε και τον πολιτισμό τους, ο οποίος δεν είναι ένας τυχαίος πολιτισμός, αφού τον θαυμάζουν και οι Ευρωπαίοι. Γι' αυτό ο «εθνικός εαυτός» έχει χρέος να αγωνιστεί για την ελευθερία της πατρίδας που έχει τόσον άξιους προγόνους. Αυτό, πρώτιστα θα επιτευχθεί με την απόκτηση παιδείας, αφού σύμφωνα με τις ιδέες των Ελλήνων διαφωτιστών, μόνο η μόρφωση μπορεί να εφοδιάσει τον «εθνικό εαυτό» με τα απαραίτητα προσόντα που θα τον βοηθήσουν να διεκδικήσει την ελευθερία του. Γι' αυτό εξάλλου «εκδίδονται αρχαία ελληνικά κείμενα και μεταφράζονται σημαντικά βιβλία στην ελληνική γλώσσα» (σ.38).

3^{ος} Ισχυρισμός: Μέσα από το κείμενο της συγγραφικής ομάδας και τις επιλεγμένες πηγές, η καθημερινή ζωή του «εθνικού εαυτού» στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας και πιο συγκεκριμένα πριν από «Μεγάλη Επανάσταση» παρουσιάζεται να ακολουθεί μια ήρεμη και ειρηνική καθημερινότητα (βλ. Πίνακας 22, Παράρτημα).

Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας και τις επιλεγμένες πηγές, η καθημερινή ζωή του «εθνικού εαυτού» στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας και κυρίως στα χρόνια πριν από τη «Μεγάλη Επανάσταση», παρουσιάζεται να κυλά

μέσα σε μια ήρεμη και ειρηνική καθημερινότητα, μέσα από την οποία δε «φαίνεται» και τόσο ξεκάθαρα η υπάρχουσα «οθωμανική κυριαρχία». Ο ενδείξεις που τεκμηριώνουν τον πιο πάνω ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 13 αποσπάσματα των 20-50 περίπου γραμμών, που ξεκινούν από την 2^η ενότητα στη σελίδα 19 και βρίσκονται διάσπαρτες στα επόμενα κεφάλαια που ακολουθούν, μέχρι το τέλος της 2^{ης} ενότητας στο κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο «Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία».

Διαβάζουμε ενδεικτικά στο 3^ο κεφάλαιο της 2^{ης} ενότητας, που έχει τον τίτλο «Οικονομία και επαγγέλματα» πως: «Στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας άνδρες και γυναίκες, ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Καλλιεργούν ως ελεύθεροι καλλιεργητές τη γη, πληρώνοντας φόρο στους Οθωμανούς ή δουλεύουν ως κολίγοι στα τσιφλίκια τους» (σ.20). Μέσα σε αυτό το απόσπασμα διαβάζουμε πως «στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας», «ο εθνικός εαυτός» και πιο συγκεκριμένα «άντρες και γυναίκες ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία». Ενδιαφέρον αποκτά στη συνέχεια η πρόταση, η οποία συμπληρώνει την προηγούμενη και λέει πως «καλλιεργούν ως ελεύθεροι καλλιεργητές τη γη» τους, και απλά πληρώνουν «φόρο στους Οθωμανούς ή δουλεύουν ως κολίγοι στα τσιφλίκια τους». Μέσα σε αυτό το απόσπασμα, καθώς και μέσα από την επιλογή των λέξεων που το αποτελούν, παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός», ο οποίος ασχολείται με τη γεωργία και τη κτηνοτροφία, ασχολίες που παραπέμπουν ενδεχομένως σε μια συνηθισμένη καθημερινότητα, η οποία δεν επιβαρύνεται από την κυριαρχία του «εθνικά άλλου». Η επιβολή της φορολογίας παρουσιάζεται ως ένα φυσικό συνεπακόλουθο γεγονός, που δεν επιβαρύνει τον «εθνικό εαυτό», αφού διαβάζουμε πως καλλιεργεί τη γη ως «ελεύθερος καλλιεργητής». Μάλιστα, όπως είναι γραμμένη η πρόταση «ή δουλεύουν ως κολίγοι στα τσιφλίκια τους», το διαζευκτικό αυτό «ή», που παραπέμπει ή στο ένα ή στο άλλο, αφήνει να νοηθεί πως είχαν και επιλογή ως προς το πώς να ανταποκριθούν στην κυριαρχία του «εθνικά άλλου». Στη συνέχεια διαβάζουμε στην αμέσως επόμενη παράγραφο πως:

Η παγκόσμια αύξηση του εμπορίου και το ενδιαφέρον για τις αγορές της οθωμανικής επικράτειας ευνοούν την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου. Έλληνες έμποροι, εκμεταλλεύονται την οθωμανική επέκταση στη βαλκανική χερσόνησο, οργανώνουν σημαντικούς χερσαίους

εμπορικούς σταθμούς και αναλαμβάνουν τη διακίνηση αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων προς τις ευρωπαϊκές χώρες (σ.20).

Μέσα σε αυτό το απόσπασμα διαβάζουμε πως ο «εθνικός εαυτός», όχι μόνο δεν ζει κάτω από τη κυριαρχία του «εθνικά άλλου», αλλά μπορεί και «εκμεταλλεύεται την οθωμανική επέκταση στη βαλκανική χερσόνησο» και αναπτύσσει εμπορικές σχέσεις με τις ευρωπαϊκές χώρες». Στη 3^η παράγραφο διαβάζουμε πως:

Βασικά αγροτικά προϊόντα όπως το μαλλί, το βαμβάκι, το μετάξι, το λάδι, το κρασί γίνονται βιοτεχνικά και κατόπιν εμπορεύσιμα προϊόντα. Η εμπειρία της οικογένειας αξιοποιείται τώρα στη βιοτεχνία και το εμπόριο. Δημιουργούνται συντεχνίες και σημαντικά συνεταιριστικά βιοτεχνικά κέντρα στα Αμπελάκια για τη βαφή νημάτων, στο Πήλιο για την επεξεργασία μεταξιού και στη Καστοριά για τα γουναρικά (σ.20).

Εδώ, διαβάζουμε όχι μόνο για την ανάπτυξη του εμπορίου, αλλά και για την ανάπτυξη της βιοτεχνίας, για τις συντεχνίες που δημιουργούνται, αλλά και για «σημαντικά συνεταιριστικά βιοτεχνικά κέντρα». Ενδιαφέρον, παρουσιάζει το γεγονός πως μέσα και σε αυτό το απόσπασμα δε φαίνεται πουθενά η κυριαρχία του «εθνικά άλλου», λες και ο «εθνικός εαυτός» ζούσε και δρούσε σε μια καθημερινότητα όπου ο «εθνικά άλλος» είναι ανύπαρκτος. Στην 4^η παράγραφο που ακολουθεί διαβάζουμε πως:

Λιμάνια όπως η Πρέβεζα, το Γαλαζίδι, η Χίος γίνονται ισχυρά εμπορικά κέντρα. Πόλεις, όπως η Τριπολιτσά και τα Γιάννενα, αναδεικνύονται σε σπουδαίους εμπορικούς σταθμούς για τη διακίνηση αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων. Σε διάφορες περιοχές στήνονται παζάρια και εμποροπανηγύρεις, όπου γίνονται αγοραπωλησίες προϊόντων».

Μέσα και σε αυτό το απόσπασμα διαβάζουμε για λιμάνια που γίνονται εμπορικά κέντρα και για πόλεις που «αναδεικνύονται σε σπουδαίους εμπορικούς σταθμούς για

τη διακίνηση αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων». Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως ενώ «Σε διάφορες περιοχές στήνονται παζάρια και εμποροπανηγύρεις, όπου γίνονται αγοραπωλησίες προϊόντων», δεν διαβάζουμε πουθενά για την παρουσία του «εθνικά άλλου», ούτε ακόμη και σε αυτές τις «χαλαρές» εκδηλώσεις των εμποροπανηγύρεων και των εμπορικών συναλλαγών προϊόντων των ημερησίων αναγκών, σε αγροτικά και βιοτεχνικά προϊόντα. Πέρα από αυτές τις εμπορικές συναλλαγές, διαβάζουμε στην 5^η παράγραφο πως:

Μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ - Καϊναρτζή (1784) τα ελληνικά εμπορικά καράβια ταξιδεύουν με περισσότερη άνεση. Έλληνες πλοιοκτήτες από την Ύδρα, τις Σπέτσες και τα Ψαρά εκμεταλλεύονται τις ευνοϊκές συνθήκες, αυξάνουν τον αριθμό των πλοίων, επενδύουν τα κέρδη και μεγαλώνουν ακόμη περισσότερο τις επιχειρήσεις τους.

Εδώ διαβάζουμε για πρώτη φορά για τη συνθήκη του «Κιουτσούκ- Καϊναρτζή» και πως μετά απ' αυτήν τα «εμπορικά καράβια ταξιδεύουν με περισσότερη άνεση», χωρίς όμως να έχουμε διαβάσει πουθενά προηγουμένως για τις αιτίες της «έλλειψης» αυτής της «άνεσης». Μάλιστα, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως «Έλληνες πλοιοκτήτες [...] εκμεταλλεύονται τις ευνοϊκές συνθήκες αυξάνουν τον αριθμό των πλοίων, επενδύουν τα κέρδη και μεγαλώνουν ακόμη περισσότερο τις επιχειρήσεις τους».

Στη συνέχεια, στο 5^ο κεφάλαιο με τίτλο « Η καθημερινή ζωή», διαβάζουμε πως «κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας η καθημερινή ζωή οργανώνεται γύρω από την οικογένεια» (σ.24). Στη συγκεκριμένη πρόταση, έτσι όπως είναι γραμμένη, δεν δηλώνεται σε «ποιους» συγκεκριμένα αναφέρεται, όταν μιλά για την οργάνωση της καθημερινής τους ζωής. Την απάντηση στο σε «ποιους» αναφέρεται, την βρίσκουμε στην δεύτερη παράγραφο του κεφαλαίου. Ενδέχεται να αναφέρεται στους «υπόδουλους πληθυσμούς», χωρίς και πάλι να προσδιορίζεται η εθνικότητά τους, ότι δηλαδή αναφέρεται στους «ελληνικούς υπόδουλους πληθυσμούς», προσδιορισμό που διαβάζουμε στο τέλος της σελίδας 25, σε ερώτηση του κεφαλαίου της «σύνθεσης» και συγκεκριμένα στη ερώτηση «Με ποιες εργασίες ασχολούνται οι οικογένειες των υπόδουλων Ελλήνων;»

Συνεχίζοντας, διαβάζουμε πως «οι οικογένειες είναι πολυμελείς και στηρίζονται στην προσφορά και τη συνεργασία των μελών τους για τις καθημερινές ανάγκες. Τα παιδιά μαθαίνουν συνήθως το επάγγελμα των γονιών τους για να εξασφαλίσουν τη ζωή τους» (σ.24). Οι «υπόδουλοι πληθυσμοί για τη διαβίωσή τους» ασχολούνται με την οικοτεχνία, τη γεωργία, την κτηνοτροφία, την αλιεία, την αμπελοργία κ.λπ. Οι γυναίκες ασχολούνται με το σπίτι, τη φροντίδα των παιδιών, με τον αργαλειό, το κέντημα, αλλά και τα χωράφια και με τα ζωντανά.

Η γέννηση του παιδιού, ο γάμος αλλά και ο θάνατος αποτελούν σημαντικά γεγονότα και συνδέονται με πλήθος έθιμα που φέρνουν κοντά τους ραγιάδες. Έθιμα που έχουν σχέση με τις καθημερινές ασχολίες και τη θρησκευτική ζωή προσφέρουν ευκαιρίες για κοινωνική συναναστροφή. Τα τοπικά πανηγύρια γίνονται αφορμή για ψυχαγωγία και βοηθούν στη διατήρηση της παράδοσης, ενώ τονώνουν και την οικονομική δραστηριότητα των περιοχών» (σ.24, 4^η παράγραφος).

Μέσα απ' αυτά τα αποσπασματικά κείμενα, η ζωή του «εθνικού εαυτού» παρουσιάζεται να κυλά κανονικά, χωρίς να φαίνεται πουθενά ότι οι πληθυσμοί στους οποίους αναφέρονται είναι «υπόδουλοι» στην «οθωμανική κυριαρχία». Αυτή μάλιστα η διαπίστωση, ενισχύεται και με την άποψη του Γάλλου περιηγητή Γκρελό, ο οποίος γράφει το 1670 πως «οι Έλληνες έχουν και μερικές ακόμα ευκαιρίες διασκεδάσεων. Είναι οι τέσσερες κυριότερες γιορτές του χρόνου: του Αγίου Ανδρέου, του Αγίου Νικολάου, των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων και του Αγίου Γεωργίου [...] (2.24, σ.25). Η μοναδική νύξη που γίνεται είναι στην τελευταία παράγραφο της σελίδας 24, όπου διαβάζουμε πως «οι συνθήκες ζωής δεν είναι βέβαια παντού και για όλους τους υπόδουλους πληθυσμούς οι ίδιες. Αλλιώς ζουν για παράδειγμα οι εύπορες οικογένειες των νησιών και αλλιώς οι κολίγοι στη Θεσσαλία». Η επιλογή του επιρρήματος «βέβαια» παρουσιάζει ενδιαφέρον. Προσδίνει μια αδιαμφισβήτητη βεβαιότητα στα γραφόμενα, τα οποία παρουσιάζονται ως ένα συμπέρασμα της συγγραφικής ομάδας, παρά ως μια προσφερόμενη γνώση που θα θέσει σε λειτουργία τη διαδικασία της ιστορικής

σκέψης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η επιλογή των λέξεων «για παράδειγμα», οι οποίες αφήνουν να νοηθεί ότι όλες οι εύπορες οικογένειες των νησιών ζουν «αλλιώς» από όλες τις οικογένειες των «κολίγων» στην Θεσσαλία. Το επίθετο «εύπορες» είναι η ειδοποιός διαφορά των συνθηκών ζωής, χωρίς να έχει καμιά σύνδεση με τους «υπόδουλους πληθυσμούς» και με αυτό το «αλλιώς», το οποίο δεν προσδιορίζεται.. Μάλιστα, αυτή την εποχή, στο κεφάλαιο 6 με τίτλο «η πνευματική ζωή» διαβάζουμε πως:

Τα χρόνια πριν την Επανάσταση, με το κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, διευρύνεται η πνευματική και η καλλιτεχνική ζωή των Ελλήνων. Τα ενδιαφέροντά τους περιλαμβάνουν θεατρικές παραστάσεις, μεταφράσεις βιβλίων και αρχαίων ελληνικών κειμένων, ποιητικές συλλογές, λογοτεχνικά έργα αλλά και έργα τέχνης και αρχιτεκτονικής (σ. 26).

Επιπρόσθετα, στη σελίδα 36 (3^η παράγραφος) διαβάζουμε:

Κατά την περίοδο της ξένης κυριαρχίας, οι υπόδουλοι ελληνικοί πληθυσμοί διατηρούν πολλά από τα ήθη και τα έθιμα, τη θρησκεία και τη γλώσσα τους, διατηρούν δηλαδή την ταυτότητά τους. Αυτό γίνεται γιατί έχουν το δικαίωμα να κρατήσουν τη θρησκεία και τη γλώσσα τους και να λειτουργούν σε κοινότητες εκλέγοντας τους άρχοντές τους. [...]

Η διατήρηση των «ηθών» και των «εθίμων», για τα οποία διαβάζουμε στο πιο πάνω απόσπασμα, παραπέμπει στην επανάληψη ενός καθημερινού κύκλου ζωής «κατά τη περίοδο της ξένης κυριαρχίας», από τον οποίο απουσιάζει ως παρουσία ο «εθνικά άλλος», ο οποίος μάλιστα παρέχει το «δικαίωμα» στον «εθνικό εαυτό» να διατηρεί όχι μόνο τα ήθη και τα έθιμά του, αλλά και τη θρησκεία και τη γλώσσα του. Αυτός ο ισχυρισμός τεκμηριώνεται και από την πιο κάτω πηγή:

Οι σουλτάνοι συνηθίζουν, όταν κατακτούν ένα βασίλειο ή μια επαρχία να διατηρούν θαυμαστή τάξη. Δημεύουν τις περιουσίες

της εκκλησίας και των πολεμιστών που έπεσαν στη μάχη και φυσικά όλα τα αγαθά του ηττημένου ηγεμόνα. Όσο για το λαό, αφήνεται να ζει σύμφωνα με τα ήθη και τα έθιμά του. Διατηρεί τα αγαθά του και έχει θρησκευτική ελευθερία.(2.8, δεν αναγράφεται η προέλευσή της, σ.19)

Τα πιο πάνω, διαβάζουμε πως τα λέει ο ντε Μπρεβ πρεσβευτής της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη (1590-1606), προς το βασιλιά Λουδοβίκο ΙΓ'. Ενδιαφέρον στη συγκεκριμένη περίπτωση παρουσιάζει η επιλογή του ρήματος «αφήνεται» στη τελευταία πρόταση του πιο πάνω αποσπάσματος. Αναφέρεται στο «λαό», ο οποίος «αφήνεται» από τους «σουλτάνους» να «ζει σύμφωνα με τα ήθη και τα έθιμά του», αλλά και να «διατηρεί τα αγαθά του και» να «έχει θρησκευτική ελευθερία».

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να αναφερθεί πως μέσα από τα πιο πάνω αποσπάσματα των κειμένων της συγγραφικής ομάδας, παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός», ο οποίος κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, «αφήνεται» ν' ακολουθεί ένα καθημερινό κύκλο ζωής, ανενόχλητο από τους «κυρίαρχους Οθωμανούς». Δεν φαίνεται ότι υποφέρει από καμιά σκλαβιά, ώστε να υπάρχει αυτή «η ελπίδα για λευτεριά», η οποία εκφράζεται μέσα από το δημοτικό τραγούδι, το οποίο διαβάζουμε στη σελίδα 26 πως «συνδέεται με την καθημερινή ζωή των ραγιάδων».

3.3.5 Κατηγορία : Στρατιωτική οργάνωση και πολεμικές επιχειρήσεις

1ος Ισχυρισμός: Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός» υποδουλωμένος στον «εθνικά άλλο», ο οποίος προσπαθεί να απελευθερωθεί στηριζόμενος στις δικές του δυνάμεις (βλ. Πίνακας 23, Παράρτημα).

Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός», ο οποίος βρίσκεται υποδουλωμένος από τον «εθνικά άλλο» και προσπαθεί να απελευθερωθεί στηριζόμενος στις δικές του δυνάμεις. Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν τον πιο πάνω ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 19 αποσπάσματα των 10-70

περίπου λέξεων, οι οποίες ξεκινούν από το 7^ο κεφάλαιο της 2^{ης} ενότητας στη σελίδα 28 και φτάνουν μέχρι το 11^ο κεφάλαιο της 5^{ης} ενότητας στη σελίδα 121.

Ενδεικτικά, διαβάζουμε πως «τα κρίσιμα χρόνια, πριν από την Ελληνική Επανάσταση» οι «υπόδουλοι Έλληνες έρχονται σε επαφή με τον υπόλοιπο κόσμο», κάτι που «βοηθά την πορεία προς την εθνική ανεξαρτησία» (4^η παράγραφος, σ.28). Κατά τη διάρκεια όμως «της οθωμανικής αυτοκρατορίας» «οι Ρωμιοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους» (1^η παράγραφος, σ.32). Όταν απαιτείται, αντιστέκονται και με ένοπλες εξεγέρσεις, γίνονται κλέφτες και αρματολοί στα βουνά (σ.32). Μάλιστα σε περιοχές όπως:

Το Σούλι, η Μάνη και τα Σφακιά, περιοχές που έχουν ειδικό καθεστώς ελευθερίας και προσπαθούν να διατηρήσουν την αυτονομία τους, αποτελούν μόνιμες εστίες αντίστασης. Συχνά συγκρούονται με τους Οθωμανούς για να διαφυλάξουν το καθεστώς και τα προνόμια τους (3^η παράγραφος, σελ. 169).

Εν τω μεταξύ όμως:

Μορφή ένοπλης αντίστασης θεωρείται και η δράση των κλεφτών. Οι κλέφτες συγκροτούν ένοπλες ομάδες, κάνουν επιθέσεις σε εμπορικές αποστολές, σε κρατικούς αξιωματούχους, σε ταξιδιώτες, ακόμα και σε χωριά και πόλεις, αρπάζοντας χρήματα, όπλα και τρόφιμα. Οι κλέφτες ζουν ελεύθεροι κατά ομάδες και λημέρια. Κάθε ομάδα έχει τον καπετάνιο της και το δικό της μπαϊράκι. Με το πέρασμα των χρόνων οι κλέφτες γίνονται μόνιμη απειλή αντίστασης εναντίον του οθωμανικού κράτους και των τοπικών αρχόντων, το ίδιο και οι αρματολοί. Ενώ αρχικά είναι βοηθητικά στρατεύματα των Τούρκων που χρησιμοποιούνται και στη δίωξη των κλεφτών, οι αρματολοί παραβαίνουν συχνά τις συμφωνίες τους με τους Οθωμανούς και γίνονται κλέφτες (4^η παράγραφος, σ. 32)

Ενδιαφέρον, παρουσιάζει το γεγονός πως στο πιο πάνω απόσπασμα δε γίνεται καμιά αναφορά για τα κλέφτικα δημοτικά τραγούδια, ούτε παρατίθεται κάποιο ως πρωτογενής πηγή.

Πέρα από αυτές τις «μορφές ένοπλης αντίστασης», στη σελίδα 38 διαβάζουμε πως «οι Έλληνες διαφωτιστές πιστεύουν ότι μόνο η μόρφωση μπορεί να δώσει τα εφόδια για την διεκδίκηση της ελευθερίας. Γι' αυτό το λόγο ιδρύουν, με την υποστήριξη κυρίως των εμπόρων, σχολεία» (2^η παράγραφος), μέσα από τα οποία ο «εθνικός εαυτός» διεκδικεί τη μόρφωσή του, η οποία με τη σειρά της θα τον οδηγήσει στη διεκδίκηση της εθνικής του ελευθερίας.

Μέσα από τα πιο πάνω αποσπάσματα διαπιστώνουμε πως υπάρχουν τόσο κάποια «πιστεύω», όσο και κάποιες «μορφές ένοπλης αντίστασης», με τα οποία ο «εθνικός εαυτός» οδεύει προς τη διεκδίκηση της εθνικής του ανεξαρτησίας. Αυτή η προσπάθεια οργανώνεται με την ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας,

το 1814 στην Οδησό, σ' ένα σχετικά φιλόξενο για τους Έλληνες περιβάλλον, από τον Εμμανουήλ Ξάνθο, το Νικόλαο Σκουφά και τον Αθανάσιο Τσακάλωφ. Στόχος της οργάνωσης είναι η προετοιμασία ενός απελευθερωτικού αγώνα που θα στηρίζεται στις δυνάμεις των Ελλήνων. Για να πετύχει αυτό το στόχο η Φιλική Εταιρεία επιδιώκει τη μύηση των Ελλήνων ραγιάδων. Μια ηγετική ομάδα αποτελεί ως την έναρξη της Επανάστασης την Υπέρτατη Αρχή και συντονίζει τη δράση της Φιλικής Εταιρείας. [...] Στα επτά χρόνια της ύπαρξής της, η Φιλική Εταιρεία εξαπλώνεται σ' όλες τις περιοχές που δρουν και κατοικούν Έλληνες. Άνθρωποι με διαφορετική κοινωνική προέλευση και οικονομικές δραστηριότητες γίνονται μέλη της Εταιρείας και συμμετέχουν στο κοινό απελευθερωτικό όραμα» (σ.40).

Μέσα από αυτό το κείμενο συμπεραίνουμε πως οι «Έλληνες» από την Οδησό προσπαθούν να οργανώσουν τον «εθνικό εαυτό» σε μια οργάνωση, ώστε να προετοιμάσουν ένα απελευθερωτικό αγώνα, ο οποίος «θα στηρίζεται στις δυνάμεις των Ελλήνων». Ενδιαφέρον μέσα στο κείμενο αυτό παρουσιάζει η διαβάθμιση των

«Ελλήνων», «σε ανθρώπους με διαφορετική κοινωνική προέλευση και οικονομικές δραστηριότητες». Όλοι όμως αυτοί οι άνθρωποι, αν και από διαφορετική «κοινωνική προέλευση» και με διαφορετικές «οικονομικές δραστηριότητες», έχουν ένα κοινό «απελευθερωτικό όραμα» και συμμετέχουν στις «στρατιωτικές επιχειρήσεις», «με ενέδρες νυχτερινές επιθέσεις, αιφνιδιασμούς και κλεφτοπόλεμο αντιμετωπίζουν οι επαναστάτες τον οθωμανικό στρατό» (σ.42). «Όλοι αγωνίζονται με τον τρόπο τους. ο αγώνας τους είναι διπλός, αγωνίζονται για τον τόπο τους και για τη δική τους επιβίωση» (σ.58). «Συγκροτούνται εθνοσυνελεύσεις, ψηφίζονται Συντάγματα, δημιουργείται κεντρική Αρχή, οργανώνεται τακτικός στρατός δίπλα στα άτακτα σώματα που προϋπάρχουν» (σ.66). «Κατά τη διάρκεια του επτάχρονου πολέμου η Επανάσταση καταγράφει μεγάλες ηρωικές στιγμές αλλά και σημαντικές ήττες» (σ.67).

Με το τέλος της Επανάστασης και

με τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, μεγάλο μέρος των εδαφών που οι Έλληνες θεωρούν ελληνικά μένουν εκτός ελληνικών συνόρων. Έτσι τα σύνορα θεωρούνται προσωρινά και η επέκτασή τους γίνεται εθνικός στόχος [...] Παρά τις δυσκολίες, οι Έλληνες προσπαθούν να επιτύχουν τον εθνικό τους στόχο [...] με την ενίσχυση της ελληνικότητας των περιοχών που μένουν αλύτρωτες και με την προσφυγή στα όπλα [...] (σ.71).

Στη συνέχεια:

Με το κίνημα στο Γουδί, το 1909, η Ελλάδα ακολουθεί μια νέα πορεία. Τα κύρια ζητήματα είναι ο εκσυγχρονισμός του κράτους και η οικονομική του ανάπτυξη. Επίσης επιδιώκει συμμαχίες με μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις, με στόχο την απελευθέρωση των εδαφών που παραμένουν αλύτρωτα (σ.91).

Ακολούθως, ο «εθνικός εαυτός» συμμετέχει και στον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο, σε μια προσπάθεια του να διεκδικήσει

τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βαλκανική Χερσόνησο. [...] Οι πολεμικές επιχειρήσεις, τόσο από στεριά όσο και στη θάλασσα, είναι σκληρές. Ο ελληνικός στρατός καταλαμβάνει εδάφη της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Απελευθερώνει σημαντικές πόλεις, όπως η Θεσσαλονίκη και τα Ιωάννινα. Ο ελληνικός στόλος καταλαμβάνει επίσης πολλά νησιά του ανατολικού Αιγαίου (σ.94).

Οι «ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις» στη συνέχεια δέχονται μια μεγάλη ήττα από τον «εθνικά άλλο» το 1922 στη Μικρά Ασία. Όμως, και το 1974 «η Τουρκία εισβάλλει στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού», όταν

τον Ιούλιο του 1974, η ελληνική χούντα προσπαθεί με πραξικόπημα να ανατρέψει τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας. [...] Σχηματίζουν εκεί ένα τουρκοκυπριακό κράτος το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα. Μεγάλος μέρος Ελληνοκυπρίων εκτοπίζεται βίαια και το νησί διχοτομείται. Από τότε η Κύπρος παραμένει διχοτομημένη και το κυπριακό πρόβλημα άλυτο (σ.121).

Διαβάζοντας τα πιο πάνω αποσπάσματα, από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πως ο «εθνικός εαυτός», όταν ήταν κάτω από την κυριαρχία του «εθνικά άλλου» προσπαθούσε όπως μπορούσε να τον αντιμετωπίσει, τόσο με «ένοπλες μορφές αντίστασης» όσο και μέσα από τα πιστεύω και τις ιδέες του που καθοδηγούσαν και οργάνωναν τις κινήσεις του. Σημαντικό βήμα ήταν η οργάνωση της Φιλικής Εταιρείας από Έλληνες που ζούσαν στην Οδησό, και οι οποίοι προσπαθούσαν να οργανώσουν τον «εθνικό εαυτό» σε μια οργάνωση που θα προετοίμαζε ένα απελευθερωτικό αγώνα, ο οποίος θα στηριζόταν στις δυνάμεις των Ελλήνων. Κατά τη διάρκεια της επανάστασης όλοι αγωνίστηκαν, και καταγράφηκαν μεγάλες ηρωικές στιγμές αλλά και σημαντικές ήττες. Στη συνέχεια ο «εθνικός εαυτός» συμμετέχει σε σκληρές πολεμικές επιχειρήσεις στους Βαλκανικούς πολέμους, διεκδικώντας τα αλύτρωτα ελληνικά εδάφη. Στη συνέχεια, οι «ελληνικές

στρατιωτικές δυνάμεις» δέχονται μια μεγάλη ήττα από τον «εθνικά άλλο» το 1922 στη Μικρά Ασία. Στην περίπτωση μάλιστα της τουρκικής εισβολής του 1974 στην Κύπρο, παρουσιάζεται πως ευθύνεται ο ίδιος ο «εθνικός εαυτός» γι' αυτές τις συνέπειες της πολεμικής συνάντησης με τον «εθνικά άλλο» στο γεωγραφικό χώρο της Κύπρου.

2ος Ισχυρισμός: Ο απλός άνθρωπος, ο καθημερινός, ανώνυμος «εθνικός εαυτός» είναι αυτός που συμμετέχει στις στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον του «εθνικά άλλου» κατά τη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (βλ. Πίνακας 24, Παράρτημα).

Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας προβάλλεται και παρουσιάζεται ο απλός άνθρωπος, ο καθημερινός, ανώνυμος «εθνικός εαυτός», ο οποίος είναι αυτός που συμμετέχει στις στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον του «εθνικά άλλου» και διεκδικεί την εθνική του ανεξαρτησία κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Απουσιάζουν οι μεγάλες επικές αφηγήσεις κατορθωμάτων και η εκτεταμένη ονομαστική αναφορά σε ιστορικές προσωπικότητες που ξεχώρισαν με τη δράση και τη ζωή τους. Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν τον πιο πάνω ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 9 παραγράφους των 30-50 περίπου λέξεων, που ξεκινούν από το 3^ο κεφάλαιο της 3^{ης} ενότητας στη σελίδα 42 και βρίσκονται μέχρι το 7^ο κεφάλαιο της ίδιας ενότητας στη σελίδα 50.

Ενδεικτικά διαβάζουμε πως:

Στις στρατιωτικές επιχειρήσεις συμμετέχουν κλέφτες και αρματολοί, ναυτικοί, φιλέλληνες αλλά κυρίως απλοί άνθρωποι. Λίγοι έχουν όπλα και ακόμη λιγότεροι γνωρίζουν να πολεμούν. Με ενέδρες, νυχτερινές επιθέσεις, αιφνιδιασμούς και κλεφτοπόλεμο αντιμετωπίζουν οι επαναστάτες τον οθωμανικό στρατό (2^η παράγραφος, σελ.42).

Σε αυτό το απόσπασμα διαβάζουμε πως αυτοί που «συμμετέχουν» από την πλευρά του «εθνικού εαυτού» «στις στρατιωτικές επιχειρήσεις» εναντίον του «εθνικά

άλλου» κατά την περίοδο της «Μεγάλης Επανάστασης» το 1821, είναι «κλέφτες και αρματολοί, ναυτικοί, φιλέλληνες αλλά κυρίως απλοί άνθρωποι» (σ.42). Όλοι αυτοί χαρακτηρίζονται ως «επαναστάτες», που έστω κι αν «λίγοι» από αυτούς έχουν όπλα και ακόμη «λιγότεροι γνωρίζουν να πολεμούν», εντούτοις τολμούν και «αντιμετωπίζουν» τον «οθωμανικό στρατό» «με ενέδρες, νυχτερινές επιθέσεις, αιφνιδιασμούς και κλεφτοπόλεμο» (σ.42). Ενδιαφέρον, παρουσιάζει η φράση «κυρίως απλοί άνθρωποι», την οποία διαβάζουμε στην πιο πάνω παράγραφο και που ενδεχομένως να υποδηλώνει μια ενότητα, ισότητα και δυναμική που διέπει τους «απλούς ανθρώπους», οι οποίοι συσπειρώνονται κάτω από ένα κοινό εθνικό στόχο. Σε αυτόν τον αγώνα προσφέρουν ότι έχουν και δεν έχουν.

Οι πλοιοκτήτες προσφέρουν στον Αγώνα τα εμπορικά πλοία τους με τα εμπειροπόλεμα πληρώματά τους. Τα μικρά σε όγκο και δύναμη ελληνικά πλοία μεταφέρουν εφόδια και περιορίζουν με τα πυρπολικά τους τη δράση του οθωμανικού στόλου» (3^η παράγραφος, σ.42).

Τα «ελληνικά πλοία», αν και «μικρά σε όγκο και δύναμη», καταφέρνουν να «περιορίσουν» τη «δράση του οθωμανικού στόλου». Η επιλογή του επιθέτου «μικρά» στο πιο πάνω απόσπασμα, τονίζει την απλότητα του καθημερινού ανθρώπου που συμμετέχει στον αγώνα, αλλά και τη δύναμη και την αποφασιστικότητά του. Επιπρόσθετα, μέσα στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι αποφεύγεται η αναφορά σε Εθνικά ονόματα, όπως «Σουλιώτες», «Μεσολογγίτες» κ.λπ. και γίνεται αναφορά μόνο «στους επαναστατημένους Έλληνες» ως σύνολο. Αυτός ο ισχυρισμός ενισχύεται και από το απόσπασμα που διαβάζουμε στη 4^η παράγραφο της σελίδας 44 και έχει ως εξής:

Οι προσπάθειες των επαναστατημένων Ελλήνων επικεντρώνονται στην πολιορκία και την κατάληψη των φρουριών, όπου καταφεύγουν οι Οθωμανοί για να αμυνθούν. Παράλληλα προσπαθούν να αποκρούσουν τις οθωμανικές εκστρατείες από στεριά και θάλασσα και να διατηρήσουν τα πρώτα εδάφη που καταλαμβάνουν σε περιοχές της Ρούμελης και του Μοριά.

Το πιο πάνω είναι ένα ενδεικτικό απόσπασμα των κειμένων της συγγραφικής ομάδας, από τα οποία, πέρα από την απλά αναφορά στις «προσπάθειες των επαναστατημένων Ελλήνων» για «πολιορκία και κατάληψη φρουρίων», απουσιάζει κάποια αφήγηση που να εξιστορεί τη δράση μεγάλων ανδρών και να περιγράφει μεγάλα κατορθώματα. Αυτή η άποψη τεκμηριώνεται και από το πιο κάτω απόσπασμα, στο οποίο διαβάζουμε πως «Η επιτυχής απόκρουση των στρατευμάτων του Δράμαλη, το 1822, αποτελεί τη σπουδαιότερη ανάμεσα στις σημαντικές επιτυχίες των επαναστατών τα πρώτα χρόνια, με ηγέτη τον Θ. Κολοκοτρώνη». Στη σελίδα 46 διαβάζουμε πως «η εκστρατεία του Κιουταχή το 1826 στην Αθήνα, μετά την πτώση του Μεσολογγίου, έχει ως στόχο την κατάληψη της Ακρόπολης. Οι Έλληνες, με ηγέτη τον Γ. Καραϊσκάκη, αποκρούουν αρχικά τις επιθέσεις.» Στη σελίδα 50, στο κεφάλαιο 7 που έχει τίτλο «Οι μορφές του 1821» διαβάζουμε πως «ο Αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία τους συνδέεται και με τα ονόματα των πρωταγωνιστών του», χωρίς όμως να γίνεται ονομαστική αναφορά σε αυτούς τους πρωταγωνιστές. Ενδεικτικά διαβάζουμε πως:

Οπλαρχηγοί και ναύαρχοι αντιμετωπίζουν ηρωικά τους αντίπαλους στρατούς και στόλους. Κοντά τους, σημαντικά πολιτικά πρόσωπα ασχολούνται με το δύσκολο έργο της σύστασης του ελληνικού κράτους και αναπτύσσουν σημαντική διπλωματική δράση για την αναγνώριση της Επανάστασης. Οι μορφές του 1821 είναι λοιπόν και στρατιωτικοί και πολιτικοί (1^η παράγραφος, σ.50).

Μέσα από αυτό το απόσπασμα προσφέρονται ενδεικτικές πληροφορίες, παρά ιστορική γνώση, στο οποίο μάλιστα η ίδια η συγγραφική ομάδα καταλήγει στα δικά της συμπεράσματα από την πρώτη κιόλας παράγραφο του κεφαλαίου. Ακολούθως διαβάζουμε πως:

Οι άνθρωποι των όπλων αναλαμβάνουν τα στρατιωτική οργάνωση του Αγώνα. Ο Κολοκοτρώνης, ο Καραϊσκάκης, ο Παπαφλέσσας, ο Ανδρούτσος, ο Νικηταράς, ο Μπότσαρης στη στεριά και ο Μιαούλης, ο Κανάρης, η Μπουμπουλίνα, η

Μαυρογένους, η Βισβίζη στη θάλασσα, καταφέρνουν να πετύχουν σημαντικές νίκες και να αναδειχτούν σε ηρωικές φυσιογνωμίες. Αποκτούν κύρος και συμμετέχουν και στα πολιτικά πράγματα (2^η παράγραφος, σ.50).

Πέρα από τους «ανθρώπους των όπλων», στην ίδια σελίδα διαβάζουμε πως:

η πολιτική οργάνωση του Αγώνα εμφανίζει επίσης σημαντικά πολιτικά πρόσωπα. Ο Μαυροκορδάτος, ο Κωλέττης, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, ο Μαυρομιχάλης, ο Κουντουριώτης, ο Ζαΐμης, ο Λόντος, ο Δεληγιάννης παίρνουν ενεργά μέρος στη συγκρότηση της κεντρικής πολιτικής εξουσίας. Παράλληλα, επεμβαίνουν και στα στρατιωτικά θέματα. Έμποροι, προεστοί και κοτζαμπάσηδες, λόγιοι, κληρικοί, κλέφτες, αρματολοί και ναυτικοί συντάσσονται στον κοινό αγώνα και πολλοί περνούν επώνυμα στην ιστορία. Υπάρχουν όμως και πολλοί άλλοι, ένοπλοι και άμαχοι, που αγωνίζονται για την ελευθερία και τα ονόματά τους δεν καταγράφονται στην ιστορία. Ανάμεσά τους άνδρες, γυναίκες και παιδιά, γέροι και νέοι, προσφέρουν με τη δράση τους σημαντικό έργο (3^η παράγραφος, σ.50).

Μέσα σε αυτό το απόσπασμα γίνεται μια απλή ονομαστική αναφορά σε ανθρώπους που πέρασαν επώνυμα στην ιστορία για την προσφορά και τη δράση τους, τόσο σε πολιτικό όσο και σε στρατιωτικό πλαίσιο, χωρίς όμως αυτή να συγκεκριμενοποιείται. Τονίζεται όμως πως υπάρχουν «και πολλοί άλλοι», τόσο «ένοπλοι» όσο και «άμαχοι», που αγωνίζονται για την ελευθερία και τα ονόματά τους δεν καταγράφονται στην ιστορία. Ανάμεσά τους άνδρες, γυναίκες και παιδιά, γέροι και νέοι, προσφέρουν με τη δράση τους σημαντικό έργο.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να αναφερθεί, πως τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας είναι εντελώς απογυμνωμένα από αφηγήσεις και περιγραφές περιστατικών και ηρωικών κατορθωμάτων που να εξυμνούν συγκεκριμένα πρόσωπα που πέρασαν επώνυμα στην ιστορία για την προσφορά και τη δράση τους. Ο «εθνικός εαυτός»,

την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, προσδιορίζεται ως ο «επαναστάτης», ο οποίος προσπαθεί να αποκρούσει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις του «εθνικά άλλου», προσφέροντας στον αγώνα αυτό ό,τι έχει. Τονίζεται πως ανάμεσα στα ονόματα που πέρασαν επώνυμα στην ιστορία υπάρχει μια μεγάλη μερίδα «κυρίως απλών ανθρώπων», ανδρών, γυναικών παιδιών, γέρον και νέων που αγωνίστηκαν για την ελευθερία της πατρίδας τους. χωρίς όμως τα ονόματά τους να καταγραφούν στην ιστορία.

3ος Ισχυρισμός: Παρόλο που μέσα στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας απουσιάζουν αφηγήσεις και περιγραφές «τρομοκρατικών πράξεων» του «εθνικού άλλου», εντούτοις ο «εθνικός εαυτός» εξακολουθεί να υποφέρει από την κυριαρχία του «εθνικού άλλου» (βλ. Πίνακας 25, Παράρτημα).

Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, καθώς και μέσα από τις επιλεγμένες πηγές, παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός», ο οποίος υποφέρει από την εκάστοτε κυριαρχία του εθνικά άλλου. Αποφεύγονται περιγραφές «τρομοκρατικών πράξεων» του «εθνικού άλλου» και επικρατεί μια «σιωπή» γύρω από συγκεκριμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις, οι οποίες είχαν καταστροφικές για τον «εθνικό εαυτό» συνέπειες. Οι ενδείξεις που τεκμηριώνουν αυτό τον ισχυρισμό εμπεριέχονται σε 18 παραγράφους των 20-60 περίπου γραμμών, που ξεκινούν από το 1^ο κεφάλαιο της 2^{ης} ενότητας στη σελίδα 16 και βρίσκονται διάσπαρτες μέχρι το 11^ο κεφάλαιο της 5^{ης} ενότητας στη σελίδα 121.

Ενδεικτικά διαβάζουμε πως στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας:

[...] Συχνά εκδηλώνονται κοινωνικές εξεγέρσεις εναντίον της βενετικής και τοπικής αριστοκρατίας. Αντίθετα οι εξεγέρσεις στις τουρκοκρατούμενες περιοχές έχουν απελευθερωτικό χαρακτήρα (4^η παράγραφος, σ.16).

Μέσα σε αυτό το απόσπασμα διαβάζουμε για τον «απελευθερωτικό χαρακτήρα» των εξεγέρσεων «στις τουρκοκρατούμενες περιοχές». Αυτό υπονοεί την κυριαρχία του «εθνικά άλλου» στον «εθνικό εαυτό», από τον οποίο προσπαθεί να απελευθερωθεί.

Ποιες ήταν όμως οι συνέπειες αυτής της κυριαρχίας; Την απάντηση σε αυτό το ερώτημα τη διαβάζουμε στην 4^η παράγραφο της σελίδας 18:

Η οργάνωση της κοινωνικής ζωής στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς. Αλλάζει επίσης σύμφωνα με τη στάση των υπαλλήλων του σουλτάνου και των πασάδων. Τα προνόμια που παραχωρούνται πολλές φορές σε κάποιες κοινότητες δεν τηρούνται. Οι συνθήκες γίνονται συχνά ανυπόφορες για τις οικογένειες των χριστιανών, κυρίως των λιγότερο προνομιούχων.

Με τρόπο «ήπιο», ουδέτερο και με πολλές «σιωπές» διαβάζουμε στο πιο πάνω απόσπασμα πως «η οργάνωση της κοινωνικής ζωής» του «εθνικού εαυτού» «στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς. Μάλιστα οι συνθήκες στις οποίες ζουν οι λιγότερο προνομιούχες οικογένειες των χριστιανών «γίνονται συχνά ανυπόφορες». Επιπλέον, «οι ελληνικοί πληθυσμοί που ζουν κάτω από την οθωμανική κυριαρχία είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν φόρους στον κατακτητή και για τη ζωή τους και για την περιουσία τους» (4^η παράγραφος, σ.36). Επομένως, μπορούμε να συμπεράνουμε πως ο «εθνικός εαυτός» υποφέρει από τον «εθνικά άλλο», ο οποίος του αναστατώνει τη ζωή του, του αρπάζει τα παιδιά του, τον αναγκάζει με τη βία να αλλαξοπιστήσει και να ζει κάτω από ανυπόφορες συνθήκες. Μέσα από αυτό το απόσπασμα αποφεύγονται τυχόν αφηγήσεις και περιγραφές που θα έδειχναν τον πόνο του «εθνικού εαυτού» για όλα αυτά που συμβαίνουν στον ίδιο τον εαυτό του, αλλά και στην οργάνωση της κοινωνικής του ζωής. Εκτός από αυτά, διαβάζουμε στη συνέχεια πως «η εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων» στα «βυζαντινά εδάφη», «ανακόπτουν την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας»(1^η παράγραφος, σ.22), κάτι που αναγκάζει «πολλούς Έλληνες λόγιους», να «μετακινηθούν» «προς τις ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως στην Ιταλία» (1^η παράγραφος, σ.26). Αυτοί που μένουν προσπαθούν εκτός του ότι προσπαθούν να «αντισταθούν» «ενάντια στους Οθωμανούς κατακτητές», «διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους», αντιστέκονται και με ένοπλες μορφές αντίστασης.

Διαβάζουμε στη σελίδα 44, στο κεφάλαιο με τίτλο «Πολεμικές επιχειρήσεις: 1821-1824» πως:

Το Μάρτιο του 1821, ξεκινά η Επανάσταση στην Πελοπόννησο και αμέσως μετά στην Ανατολική Στερεά. Ταυτόχρονα τα νησιά του Αιγαίου και κυρίως η Ύδρα, οι Σπέτσες, τα Ψαρά και η Σάμος ξεσηκώνονται και συμμετέχουν αποφασιστικά στην Επανάσταση. Ο αγώνας των νησιών δημιουργεί προβλήματα στον οθωμανικό στόλο, που απαντά με τις καταστροφές των νησιών της Χίου, της Κάσου και των Ψαρών.

Ενδιαφέρον στο πιο πάνω απόσπασμα, παρουσιάζει η επιλογή του ρήματος «καταστρέφει», το οποίο αναφέρεται για στις «καταστροφές των νησιών της Χίου, της Κάσου και των Ψαρών». Το ρήμα «καταστρέφει», το οποίο έχει τη σημασία του «προκαλώ μεγάλη φθορά», «αφανίζω» (λεξικό «Τεγόπουλος -Φυτράκης») και το οποίο έχει ως υποκείμενο τον «οθωμανικό στόλο», δεν τεκμηριώνεται μέσα στο κείμενο και τις επιλεγμένες πηγές της συγγραφικής ομάδας. Αυτό που γίνεται είναι μια απλή, ονομαστική αναφορά σε πολεμικές επιχειρήσεις με «καταστροφικά» για τον «εθνικό εαυτό» αποτελέσματα, όπως «οι σφαγές στο νησί της Χίου» (όπως διαβάζουμε κάτω από τον πίνακα του Ντελακρούά στη σελίδα 22), «η έξοδος του Μεσολογγίου, η μάχη στην Αλαμάνα με τον Αθανάσιο Διάκο, η καταστροφή των Ψαρών και της Κάσου». Επιπρόσθετα, ο τρόπος που είναι γραμμένη η πρόταση «ο αγώνας των νησιών δημιουργεί προβλήματα στον οθωμανικό στόλο, που απαντά με τις καταστροφές των νησιών της Χίου, της Κάσου και των Ψαρών», παρουσιάζεται ως μια λογική σχέση αιτίας και αποτελέσματος. Εύλογα ο αναγνώστης μπορεί να υποθέσει, πως επειδή ο αγώνας των νησιών «δημιουργεί προβλήματα στον οθωμανικό στόλο», αυτός «απαντά» με τις «καταστροφές» των νησιών Χίου, Κάσου και Ψαρών, ως κάτι το δικαιολογημένο και το αναμενόμενο. Αυτή η λογική σχέση αιτίας και αποτελέσματος, ενισχύεται και από την ανυπαρξία οποιοδήποτε πρωτογενών πηγών, οι οποίες θα προσφέρονταν προς μελέτη για το τι ακριβώς έγινε στις πιο πάνω «καταστροφές» και στο «πώς» ο αγώνας των νησιών δημιουργούσε προβλήματα στον «οθωμανικό στόλο».

Με ένα τέτοιο τρόπο γραφής, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «ουδέτερος», αποφεύγονται οποιοδήποτε αρνητικοί, στερεοτυπικοί χαρακτηρισμοί για τον

«εθνικά άλλο», ο οποίος «απαντά» με αυτές τις «καταστροφές». Μάλιστα διαβάζουμε στη σελίδα 44 πως οι «Οι πολυάριθμες όμως οθωμανικές δυνάμεις, που βρίσκονται στις περιοχές αυτές, καταπνίγουν γρήγορα τις εξεγέρσεις. Σύντομα η Επανάσταση περιορίζεται στην Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και σε νησιά του Αιγαίου». Ενδιαφέρον παρουσιάζει το επίθετο «πολυάριθμες», το οποίο χαρακτηρίζει τις «οθωμανικές δυνάμεις», οι οποίες δρουν γρήγορα και «καταπνίγουν» τις «εξεγέρσεις». Το ρήμα «καταπνίγουν» αν και είναι ένα δυνατό ρήμα που σημαίνει «καταστέλλω κάτι πριν να εκδηλωθεί ή και μετά την εκδήλωσή του για να μην επικρατήσει» (λεξικό «Τεγόπουλος - Φυτράκης»), μένει αδιευκρίνιστο ως προς το τι ακριβώς έκαναν για να «καταπνίξουν» αυτές τις εξεγέρσεις. Το ίδιο αδιευκρίνιστο μένει και η λέξη «εξεγέρσεις». Στη σελίδα 46 διαβάζουμε πως «στις αρχές του 1825 η οθωμανική πύλη αποφασίζει να αντιμετωπίσει οριστικά την επανάσταση με τη βοήθεια των αιγυπτιακών στρατευμάτων», χωρίς να εξηγείται το «γιατί» παίρνεται αυτή η απόφαση. Αλλά διαβάζουμε πως «η εμφάνιση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, το 1825, δημιουργεί σημαντικά προβλήματα στην πορεία του αγώνα» (σ.46), χωρίς να διευκρινίζεται και πάλι ποια είναι αυτά τα «σημαντικά προβλήματα» που δημιουργούνται. «Οι Έλληνες αδυνατούν να συγκρατήσουν τον τουρκοαιγυπτιακό στρατό και ο Ιμπραήμ τελικά καταπνίγει την επανάσταση στην Πελοπόννησο και κατευθύνεται στο Μεσολόγγι» (σ.46). Στη συνέχεια της ίδιας σελίδας διαβάζουμε πως:

ο Κιουταχής ξεκινά με πολυπληθή στρατό από τη Λάρισα, υποτάσσει πολλές περιοχές της Ρούμελης και πολιορκεί το Μεσολόγγι από τον Απρίλιο του 1825. Τον Δεκέμβριο του 1825, τα τουρκικά στρατεύματα ενισχύονται με την άφιξη των αιγυπτιακών στρατευμάτων και ο Ιμπραήμ αναλαμβάνει την αρχηγία της πολιορκίας. Η θέση των κατοίκων του Μεσολογγίου δυσκολεύει ακόμη περισσότερο. Χωρίς τροφή και πολεμοφόδια αναγκάζονται τελικά σε ηρωική έξοδο τον Απρίλιο του 1826.

Διαβάζοντας το πιο πάνω κείμενο, μπορούμε να διαπιστώσουμε πως η «ηρωική έξοδος» των Μεσολογγιτών αναφέρεται τηλεγραφικά μέσα από το κείμενο της συγγραφικής ομάδας. Δεν γίνεται καμιά αναφορά για την «πολιορκία» του από τον

Ιμπραήμ και τον Κιουταχή, ούτε και στα αποτελέσματα αυτής της «πολιορκίας» της τουρκοαιγυπτιακής συνεργασίας. Στο γλωσσάριο της ίδιας σελίδας διαβάζουμε ότι ως «έξοδος του Μεσολογγίου», εννοείται «η κίνηση των πολιορκημένων Ελλήνων να βγουν απ' το φρούριο του Μεσολογγίου και να λύσουν έτσι την ασφυκτική πολιορκία των Οθωμανών». Εντούτοις, μέσα στο κείμενο της συγγραφικής ομάδας, δε φαίνεται καθόλου αυτή «η ασφυκτική πολιορκία των Οθωμανών». Στην αμέσως επόμενη παράγραφο που ακολουθεί, διαβάζουμε: «Η εκστρατεία του Κιουταχή το 1826 στην Αθήνα, μετά την πτώση του Μεσολογγίου, έχει ως στόχο την κατάληψη της Ακρόπολης» (σ.46). «Η πτώση του Μεσολογγίου», μένει κι αυτή τηλεγραφικά αδιευκρίνιστη στο κείμενο της συγγραφικής ομάδας και δεν συνδέεται καθόλου με την «ασφυκτική πολιορκία των Οθωμανών». Σε πρωτογενή πηγή [3.23] της διπλανής σελίδας (47) διαβάζουμε:

Εν ονόματι της Αγίας Τριάδος, [...] ότι εκπληρώσαμεν τα χρέη μας ως πιστοί στρατιώται της πατρίδος εις την στενήν πολιορκία ταύτην και ότι, εάν μίαν ημέραν υπομείνωμεν περισσότερον, θέλομεν αποθάνει όρθιοι εις τους δρόμους όλοι. Θεωρούντες εκ του άλλου ότι μας εξέλιπεν κάθε ελπίς βοήθειας και προμηθείας, τόσον από την θάλασσα καθώς και από την ξηράν (ώστε να δυνηθώμεν) να βαστάζωμεν, ενώ ευρισκόμεθα νικηταί του εχθρού, αποφασίσαμεν ομοφώνως: Η έξοδος μας να γίνει βράδυ εις τας δύο ώρας της νυχτός της 10 Απριλίου, ημέραν Σάββατον και ξημερώνοντας των Βαίων, [...] ή έλθη ή δεν έλθη βοήθεια...» (Απόσπασμα από το σχέδιο της Εξόδου των κατοίκων του Μεσολογγίου, 1826).

Εντούτοις, εξακολουθούμε να μην μπορούμε να καταλάβουμε (ειδικά τα παιδιά – αναγνώστες) γιατί «η πτώση του Μεσολογγίου έχει μεγάλο αντίκτυπο και συγκινεί την κοινή γνώμη των ευρωπαϊκών χωρών» (πρόταση που διαβάζουμε στη σελίδα 56). Εντελώς απροσδόκητη είναι και η ερώτηση–σύνθεση που συνοδεύει την πιο πάνω πηγή, η οποία είναι: «Ποια είναι η έκβαση της πολιορκίας του Μεσολογγίου;» Γιατί ακριβώς η πιο πάνω πηγή δεν λέει για το ποια ήταν η έκβαση της πολιορκίας, αλλά ποια ήταν η απόφαση των Μεσολογγιτών. Για προσφορά της ιστορικής γνώσης, απαραίτητη θα ήταν και η ύπαρξη άλλων πηγών, που να δείχνουν τις συνέπειες που είχε η πιο πάνω απόφαση για τους κατοίκους του Μεσολογγίου.

Στο μεταξύ, στη σελίδα 54, στο κεφάλαιο με τίτλο «Οι σχέσεις με την Ευρώπη: ο Φιλελληνισμός» διαβάζουμε:

Σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις αλλά και στη Β. Αμερική οργανώνονται επιτροπές με φιλανθρωπική δραστηριότητα για τους άμαχους της Επανάστασης. Ανάμεσα στις φροντίδες τους είναι η αποστολή φαρμάκων και πολεμοφοδίων καθώς και η στρατολόγηση και διευκόλυνση της μεταφοράς εθελοντών..

Οι πιο πάνω γραμμές δείχνουν πως οι «άμαχοι της Επανάστασης» αποτελούν αντικείμενο «φιλανθρωπικής δραστηριότητας» των φιλελλήνων της «Ευρώπης» και της «Β. Αμερικής». Φαίνεται πως υποφέρουν και έχουν ανάγκη από φάρμακα, πολεμοφόδια και στρατολόγηση εθελοντών, κάτι που δεν φαίνεται μέσα στα κείμενα και τις επιλεγμένες πηγές της συγγραφικής ομάδας.

Στη συνέχεια, διαβάζουμε στη σελίδα 56 πως: «Ο Αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους είναι μακρύς και δύσκολος. Οι μεγάλες ηρωικές στιγμές εναλλάσσονται με δύσκολες περιόδους και ήττες». Όμως, μέσα στα κείμενα και τις πηγές τις συγγραφικής ομάδας, δεν φαίνεται αυτή η εναλλαγή των «μεγάλων ηρωικών στιγμών», με τις «δύσκολες περιόδους και ήττες». Επιπρόσθετα, διαβάζουμε στη σελίδα 58 πως:

Η καθημερινή ζωή συνδέεται κυρίως με τον πόλεμο. Στα στρατόπεδα, στα οχυρά και στα κάστρα, στην ύπαιθρο και τη νησιώτικη χώρα, όλοι αγωνίζονται με τον τρόπο τους. Ο αγώνας τους είναι διπλός, αγωνίζονται και για τον τόπο τους και για τη δική τους επιβίωση. Η έλλειψη νερού, τροφίμων και πυρομαχικών δυσκολεύει τη ζωή κυρίως των πληθυσμών που πολιορκούνται, σε πολλές περιπτώσεις για μήνες, μέσα σε φρούρια και κάστρα. Η πολύχρονη ενασχόληση με τον πόλεμο δεν επιτρέπει στους κατοίκους να ασχοληθούν με τη γη, οι καλλιέργειες καταστρέφονται και η σοδειά είναι ανύπαρκτη. Ο

ανεφοδιασμός και η τροφοδοσία εμποδίζεται από τον αντίπαλο με αποτέλεσμα πολλοί άμαχοι κυρίως να πεθαίνουν από αστία. Οι απώλειες μεγαλώνουν και από τις επιδημίες που εξαπλώνονται.

Στο πιο πάνω απόσπασμα ουδέτερες και τηλεγραφικές είναι οι λέξεις που χρησιμοποιούνται, όπως είναι η αναφορά στις «απώλειες» ανθρώπων λόγω αστίας και όχι λόγω της «πολύχρονης ενασχόλησης με τον πόλεμο», ο οποίος «συνδέεται με την καθημερινή ζωή». Επιπλέον, αυτό το «όλοι αγωνίζονται», δίνεται ως πληροφοριακή και περιγραφική «ηρωική στιγμή», η οποία ισοπεδώνει τα πάντα, χωρίς να δίνονται περισσότερες εξηγήσεις και λόγοι για τους οποίους κάποιοι έμειναν επώνυμα στην ιστορία.

Εκτός από την ελληνική επανάσταση του 1821, η μικρασιατική καταστροφή είναι ένα άλλο πεδίο πολεμικής σύγκρουσης, το οποίο προκάλεσε πόνο και θάνατο στον «εθνικό εαυτό». Διαβάζουμε σε πρωτογενή πηγή της σελίδας 104 [5.43], σε μαρτυρία του Α. Μυκονιάτη από τον Ατζανό, κοντά στο Πέργαμο:

Εμείς οι άλλοι περιμέναμε τρεις μέρες, ώσπου μπήκαμε σε καϊκια και μπαρκάραμε για τη Μυτιλήνη. Όσπου να πατήσει το ποδάρι του ο τούρκικος στρατός στο χωριό, άραζαν καϊκια και μας παίρναν.[...] Βασανιστήκαμε, κακοκοιμηθήκαμε, κακοφάγαμε, μεγάλη συμφορά πάθαμε. Και ποιος δεν έκλαψε, νεκρούς; Και ποιος δεν κακοπάθησε και ποιος δεν κλαίει ακόμα; Μονάχα τα παιδιά που γεννήθηκαν εδώ, τ' ακούνε σαν ψεύτικα παραμύθια.

«Βίαιος εκτοπισμός» και των Ελληνοκυπρίων γίνεται το 1974, όταν «η Τουρκία εισβάλλει στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού. Σχηματίζουν εκεί τουρκοκυπριακό κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα.» (σ.121)

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να αναφερθεί πως ο «αγώνας» του «εθνικού εαυτού» παρουσιάζεται μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας με λόγο περιληπτικό,

πληροφοριακό και περιγραφικό. Τα γεγονότα παρατίθενται ατεκμηρίωτα με πρωτογενής πηγές και σε αρκετές περιπτώσεις το κείμενο της συγγραφικής ομάδας μένει εντελώς περιγραφικό και επιφανειακό, χωρίς να καταφέρνει να διεισδύσει στη διαδικασία της ιστορικής σκέψης. Ως εκ τούτου, αν και παρουσιάζεται εντελώς «τηλεγραφικά» ένας εθνικός εαυτός», ο οποίος υποφέρει από τον «εθνικά άλλο», εντούτοις αποφεύγονται οι λεπτομερείς περιγραφές περιστατικών εξισλαμισμών, στρατιωτικών επιχειρήσεων, με καταστροφικές για τον εθνικό εαυτό συνέπειες, καθώς και περιστατικά παιδομαζώματος. Με αυτό τον τρόπο, ενδεχομένως να αποφεύγεται η ενίσχυση της στερεοτυπικής εικόνας του «εθνικά άλλου» ως του «κακού» και του «εθνικού εαυτού» ως του θύματος, που υποφέρει και πεθαίνει από τον «εθνικά άλλο» στη διεκδίκηση της εθνικής του ανεξαρτησίας κάθε φορά που απειλείται από τις συνέπειες της κυριαρχίας του «εθνικά άλλου».

Κεφάλαιο 4

Συζήτηση αποτελεσμάτων

4.1 Εισαγωγή

Με την παρούσα εργασία επιχειρήθηκε διερεύνηση της εικόνας του Έλληνα ως «εθνικού εαυτού» και η εικόνα του Τούρκου ως «εθνικά άλλου», όπως προβάλλεται και διαμορφώνεται μέσα από το βιβλίο Ιστορίας *Στα νεότερα χρόνια* της Στ' Δημοτικού, των Ρεπούση, Ανδρεάδου, Πουταχίδη, Τσίβα (2006). Οι έρευνες που ασχολούνται με την εικόνα του «άλλου» θεωρούνται σημαντικές, γιατί συμβάλλουν μέσα από τη διαδικασία αντιπαραβολής στην εικόνα του εθνικού εαυτού και στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας του μαθητή και, ενδεχομένως, καθορίζουν σε κάποιο βαθμό την ποιότητα των μελλοντικών σχέσεων και της γενικότερης συνεργασίας των λαών (Ξωχέλλης, Καψάλης, Ισχυρλιάδου, Λουκίδου, Μπονίδης & Χατζησαββίδης, 2000). Το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας εντάχθηκε στην κριτική παιδαγωγική και στην παιδαγωγική της ειρήνης.

Η ανάλυση κατευθύνθηκε από τα εξής τρία ερευνητικά ερωτήματα, εξίσου σημαντικά, αλληλοσυμπληρούμενα και περιεκτικά:

1. Υπάρχουν στερεότυπες απεικονίσεις και γίνονται οποιοδήποτε διπολικό διαχωρισμοί ανάμεσα στον εθνικό «εαυτό» και τον εθνικό «άλλο»;
2. Διατυπώνονται ιδέες που πλαισιώνονται στην αλληλοκατανόηση, συνεργασία και ειρήνη ανάμεσα στον εθνικό «εαυτό» και τον εθνικά «άλλο»;
3. Πώς μπορεί να χαρακτηριστεί γενικά ο προσανατολισμός του εγχειριδίου όσον αφορά στην «εθνοκεντρικότητά» του;

4.2 Ο «καλός εθνικός εαυτός» κι ο «κακός εθνικός άλλος»;

Σε έρευνες προηγούμενων εγχειριδίων Ιστορίας, ο εθνικά άλλος προσδιορίζεται ως ο «Τούρκος»/ οι «Τούρκοι». Παρουσιάζονται και χαρακτηρίζονται ως «βάρβαροι», «θηριώδεις», «άγριοι» (Κουλούρη, 1988), ως οι διαχρονικοί εχθροί πέρα από συγκεκριμένες εποχές και συγκυρίες (Μήλλας, 2005), «νωθροί», «μοιρολάτρες», «φανατισμένοι», «άξεστοι», «άγριοι», «απολίτιστοι», «ιμπεριαλιστές», «Τούρκοι», «μισημένοι», «βάρβαροι», «γειτονικοί μας εχθροί» (Άχλης, 1983, σσ.53-54). Ακόμη,

χαρακτηρίζονται ως ύπουλοι, ανέντιμοι, δόλιοι, ότι παραβιάζουν συνθήκες και συμφωνίες, δίνουν απατηλές υποσχέσεις, δεν είναι δημιουργικοί στην τέχνη, έχουν ύφεση στον πολιτισμό, συμμαχούν πάντα με τον εχθρό των Ελλήνων κ.ά. (Άχλης, 1983,όπ. αναφ. ο Μήλλας, 2005). «Συνδέονται με δυσάρεστα γεγονότα για τη συνείδηση των Ελλήνων, δεδομένου ότι παρουσιάζονται ως ο εχθρικός τους εθνικός «άλλος» από τη βυζαντινή περίοδο έως και την εισβολή της Κύπρου το 1974» (σ.62), αφού «ο πολιτισμός τους είναι υλικός, συνήθως στρατιωτικός» (Ξωχέλλης, 2000, σ.81). Ο τρόπος που παρουσιάζονται κάθε φορά σύμφωνα με τον Μήλλα (2005) είναι αντιστρόφως ανάλογος με την αναπτυσσόμενη «εθνική συνείδηση» (σ.293).

Σε αντίθεση με αυτούς τους χαρακτηρισμούς των προηγούμενων ερευνών, στο ερευνώμενο εγχειρίδιο ο εθνικά «άλλος» δεν χαρακτηρίζεται με «βαριές» λέξεις και δεν συνοδεύεται με βίαιες «ενέργειες». Επιχειρείται η «κατασκευή» μιας καλής εικόνας του «εθνικά άλλου» με την παράλειψη κάποιων περιστατικών, μαχών, θρύλων κ.λπ., τα οποία υπήρχαν σε προηγούμενα εγχειρίδια Ιστορίας. Η μη αναφορά παραδείγματος χάρη στο θρύλο του κρυφού σχολειού, «παράλειψη» η οποία απασχόλησε έντονα και το δημόσιο διάλογο που ξέσπασε με αφορμή το εγχειρίδιο, ενδεχομένως να οφείλεται στο γεγονός πως διά μέσω του να περνούσε το μήνυμα πως ο «εθνικά άλλος», όχι μόνο δυσκόλευε την εκπαίδευση και τη μόρφωση του «εθνικού εαυτού», αλλά του προκαλούσε και φόβο, κάτι που θα χαλούσε την κατασκευή μιας «καλής» εικόνα του «εθνικά άλλου». Ακόμη, παραλείπονται γεγονότα και «τρομοκρατικά» περιστατικά , ούτως ώστε να δίνεται η καλή εικόνα ενός «εθνικά άλλου». Επιπλέον, απουσιάζουν οι πηγές που θα έδειχναν τον «εθνικό άλλο» από την οπτική πλευρά του εθνικού εαυτού και αντίστροφα. Μ' αυτό τον τρόπο γίνεται εμφανής μια προσπάθεια παρουσίασης του «εθνικά άλλου» από την οπτική των προσεγμένων κειμενικών λέξεων της συγγραφικής ομάδας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, ένας αναγνώστης των κειμένων, ο οποίος δεν έχει «ξανασυναντηθεί» ή δεν έχει ένα νοητό, γνωστικό σχήμα ή μια στερεοτυπική εικόνα γι' αυτό τον «εθνικά άλλο», να σχηματίζει μια «καλή» εικόνα ενός «εθνικά άλλου», ο οποίος δεν είναι και τόσο «κακός» ή «εχθρικός» με τον «εθνικό εαυτό». Ωστόσο, όμως, τα κείμενα του εγχειριδίου δεν παρέχουν στον αναγνώστη την ευκαιρία να «γνωρίσουν» «εκ του σύνεγγυς» αυτόν τον «εθνικά άλλο», πέρα από την κατασκευή μιας επιφανειακής εξωτερικής εικόνας. Αν και διαβάζουμε στο «Ισλάμ» του Γιαννουλάτου (2006) πως

«κατά την Τουρκοκρατία οι Έλληνες είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν το Ισλάμ εκ του σύνεγγυς» (σ.40), και πως «κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας διακόπηκε ο νηφάλιος «διάλογος», ο οποίος είχε αρχίσει κατά τον 14^ο και 15^ο αιώνα» ξεκινώντας για τους Έλληνες χριστιανούς η ώρα μιας μακρόχρονης σιωπής και για τους μουσουλμάνους «η ώρα του από θέσεων ισχύος «μονολόγου» (σ.41), πουθενά μέσα στο εγχειρίδιο -καθώς επίσης και στα προηγούμενα- δε διαβάζουμε για την ύπαρξη οποιοδήποτε «νηφάλιου διαλόγου ανάμεσα στον «εθνικό εαυτό» και τον «εθνικά άλλο» σ' οποιαδήποτε χρονική στιγμή της συνάντησής τους, ούτε και για καμιά «εκ του σύνεγγυς» γνωριμία τους κατά την Τουρκοκρατία.

Επίσης, στο ερευνώμενο εγχειρίδιο ο «εθνικά άλλος» -σε αντίθεση με τα προηγούμενα εγχειρίδια στα οποία ονομαζόταν «Τούρκος»- προσδιορίζεται με το όνομα «Οθωμανός Τούρκος», ενώ η ονομαζόμενη στα προηγούμενα εγχειρίδια «Τουρκοκρατία», στο ερευνώμενο εγχειρίδιο προσδιορίζεται τις περισσότερες φορές με τους χαρακτηρισμούς «Οθωμανική» και «ξένη κυριαρχία». Σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις συναντούμε το όνομα «Τούρκος», κυρίως μέσα σε κάποιες πρωτογενείς πηγές, οι οποίες όμως είναι τόσο λίγες που δεν επηρεάζουν καθόλου την υπόλοιπη κειμενική εικόνα με την οποία παρουσιάζεται ο «Οθωμανός Τούρκος» μέσα στα κείμενα του εγχειριδίου. Εν τω μεταξύ, μετά το 19^ο αιώνα, ο «εθνικά άλλος», προσδιορίζεται ουδέτερα και απρόσωπα μέσα από τις έννοιες «Τουρκία», «τουρκικές δυνάμεις», «τα στρατεύματά της» κ.λπ. Αποφεύγεται έτσι η στερεοτυπική ονομασία «Τούρκος» με την αρνητική εικόνα του «προαιώνιου εχθρού» (Αχλῆς, 1983) που κουβαλάει μαζί της από τα προηγούμενα εγχειρίδια ιστορίας.

Ταυτόχρονα, μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας και τις επιλεγμένες πηγές, ο «εθνικός εαυτός» προσδιορίζεται ως ο «Έλληνας», ο οποίος παρουσιάζεται ως απόγονος των Αρχαίων Ελλήνων και συνεχιστής της «ελληνικής αρχαιότητας». Αυτή η «κληρονομιά» τον φορτώνει με το χρέος του αγώνα για την ελευθερία της πατρίδας από την κυριαρχία του «εθνικά άλλου». Κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας ο «εθνικός εαυτός» προσδιορίζεται και ως «ραγιάς», «γραικός» και «Ρωμιός». Προσδιορίζεται επίσης και ως το σύνολο των «υπόδουλων ορθόδοξων χριστιανών». Όμως, αν και μέσα σε κάποια κείμενα γίνεται αναφορά σε κάποιες προνομιούχες ομάδες εντός του ίδιου του «εθνικού εαυτού», εντούτοις στα πλείστα

κείμενα απουσιάζει η κοινωνική διαστρωμάτωση του συνόλου του «εθνικού εαυτού», παράλειψη η οποία ενδεχομένως να υπονοεί μια εθνική ομογενοποίηση του. Εν τω μεταξύ, μέσα από πρωτογενείς πηγές του εγχειριδίου, παρουσιάζεται - όπως και στα προηγούμενα εγχειρίδια- η αγάπη του «εθνικού εαυτού» για την πατρίδα και την ελευθερία ως αγνό συναίσθημα και ως χρέος, ενώ στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας ως μια ιδέα και ως απελευθερωτικό όραμα. Ακόμη, επισημαίνεται πως ενώ γίνεται μια ενδεικτική αναφορά και τεκμηρίωση μέσα από πρωτογενείς πηγές των εθνικών ελαττωμάτων του εθνικού εαυτού, όπως είναι η διχόνοια, οι διαφωνίες, ο ανταγωνισμός, η έλλειψη συντονισμού και οι εμφύλιες συγκρούσεις, αυτά όλα δεν στηρίζονται με πηγές, οι οποίες να «δείχνουν» τη γενεσιουργό αιτία αυτών την «εσωτερικών συγκρούσεων». Επιπλέον, δεν φαίνεται για το ποιος αναλαμβάνει τις ευθύνες για τις καταστροφικές για τον «εθνικό εαυτό» συνέπειες αυτών των εμφύλιων συγκρούσεων. Επιπρόσθετα, παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός» ο οποίος εμπνέεται από τις ιδέες του διαφωτισμού, της αναγέννησης και της Γαλλικής Επανάστασης --όπως και στα προηγούμενα εγχειρίδια Ιστορίας (Φραγκουδάκη, 1997)-- ταξιδεύει, κινείται, εμπορεύεται, βρίσκεται σε μια συνεχή αναζήτηση ταυτότητας και αλληλοεπηρεάζεται σε παγκόσμιο επίπεδο από «άλλους», τόσο στο χώρο του πνεύματος και των τεχνών. Επίσης, είναι σε θέση να αξιοποιήσει τη σύγχρονη τεχνολογία και τις επιστήμες για να καλυτέρευση την καθημερινότητά του. Τέλος, παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός», του οποίου η εικόνα εμφανίζει μια εξελικτική πορεία, παρ' όλες τις δυσκολίες και τις αντιξοότητες τις οποίες «συναντά» στην ιστορική πορεία συνύπαρξής του με τον «εθνικά άλλο», σε αντίθεση με προηγούμενα εγχειρίδια, στα οποία μέσα από την αφήγηση κατασκευαζόταν η «εικόνα ενός έθνους θυμάτων», «απολύτως ανεύθυνο για τη μεγαλύτερη ήττα της ιστορίας του» (Φραγκουδάκη, 1987, σσ.159, 161).

Καταληκτικά, θα μπορούσαμε να πούμε, πως μέσα στο υπό αξιολόγηση εγχειρίδιο, αν και αποφεύγονται στερεοτυπικές απεικονίσεις του «εθνικά άλλου» ως του προαιώνιου εχθρού και οι βαριοί επιθετικοί χαρακτηρισμοί, εντούτοις οι λέξεις εξακολουθούν να μην είναι αθώες, αλλά να κουβαλούν ιδεολογικά μηνύματα και κάθε λογής πολυάριθμες κοινωνικές πληροφορίες από το χειρισμό των λέξεων μέσα στις πιο απλές φράσεις, μέχρι τη σύνταξη και τις γραμματικές επιλογές (Φραγκουδάκη, 1999). Εξάλλου, η γλώσσα με την οποία κατασκευάζεται η εικόνα

του εθνικού «εαυτού» και του εθνικού «άλλου», ως προϊόν της ανθρώπινης νόησης και ως μια νοητική κατηγορία και έννοια, δεν είναι ουδέτερη από τις μορφές της κοινωνίας, αλλά και τις πολιτικές επιλογές, τις ιδεολογικές αξίες και την γλώσσα την οποία η εξουσία επιδιώκει να προωθήσει (Chorppin, 1992).

Η κατασκευή μάλιστα του «εμείς» -του «εθνικού εαυτού»- σε αντιπαράθεση με τους «άλλους» -τους «εθνικά άλλους»- μέσα στον κειμενικό λόγο, γίνεται αυτόματα με την τοποθέτηση στη θέση του υποκειμένου ενός αξιακού «εμείς», το οποίο αυτόματα έρχεται σε αντιπαράθεση με τους «άλλους», οι οποίοι δεν χρειάζεται να οριστούν, αφού δεν έχουν τις ιδιότητες του «εμείς» (Φραγκουδάκη, 1999). Στην παρούσα περίπτωση, ο «εθνικός εαυτός» έχει ένδοξους προγόνους άξιους θαυμασμού, αγνά συναισθήματα όπως είναι η αγάπη για την πατρίδα, την ελευθερία και τα γράμματα, αγωνίζεται για την ελευθερία τη δική του και της πατρίδας του, ταξιδεύει, κινείται, προοδεύει, επηρεάζεται από πρότυπα ζωής και συμπεριφοράς που έρχονται από την Ευρώπη, μπορεί να ακολουθεί την πρόοδο και να χρησιμοποιεί τα σύγχρονα τεχνολογικά επιτεύγματα για την καλύτερευση της καθημερινής του ζωής. Αυτομάτως, δημιουργείται μια «ανωτερότητα» του «εθνικού εαυτού» έναντι ενός κατώτερου «εθνικού άλλου», ο οποίος με την ανάδυση του υποκειμενικού «εμείς» αποκλείεται αυτομάτως από τα χαρακτηριστικά του «εμείς».

Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός πως, ενώ ο «εθνικός εαυτός» μπορεί να τα κάνει όλα αυτά, πουθενά μέσα στο εγχειρίδιο δε διαβάζουμε πως επηρεάζεται η ζωή και η συμπεριφορά του από τον «εθνικά άλλο», με τον οποίο συνυπήρξε στον ίδιο γεωγραφικό χώρο για τέσσερις περίπου αιώνες και λογικά κάπου θα «συναντήθηκε» μαζί του. Ακόμη απουσιάζουν στοιχεία του πολιτισμού και εικόνες της καθημερινής ζωής σε καιρό ειρήνης του «εθνικά άλλου» με τον «εθνικό εαυτό», γιατί απλά δεν υπάρχουν εικόνες ειρηνικής ζωής στις χρονικές περιόδους από τις οποίες ξεκινά το εγχειρίδιο, αφού ο «εθνικός εαυτός» ήταν υπόδουλος στον «εθνικά άλλο» και αγωνιζόταν να αποκτήσει την εθνική του ανεξαρτησία και ελευθερία και να ξεφύγει από την παρουσία του «άλλου» με τη συνύπαρξη μαζί του στον ίδιο γεωγραφικό χώρο.

Ουσιαστικά, ο «εθνικά άλλος» παρουσιάζεται μέσα στο ερευνώμενο εγχειρίδιο ως μια μονολιθική ομάδα γι' αυτό εξάλλου και τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας δεν

αναδεικνύουν σχέσεις μεταξύ απλών πολιτών, Οθωμανών και Ελλήνων. Ο «εθνικά άλλος» παρουσιάζεται μέσα από τα κείμενα του εγχειριδίου να ακολουθεί μια επεκτατική πολιτική και συμπεριφορά και να εδραιώνει σχέσεις κυριαρχίας σε κάθε «συνάντησή του» με τον «εθνικό εαυτό», χωρίς να έχει μάλιστα τα χαρακτηριστικά του «εθνικού εαυτού». Ακόμη, αν και παρουσιάζεται κατώτερος από τον «εθνικό εαυτό», ο οποίος υπεραξιολογείται, εντούτοις αυτός που έχει την «κυριαρχία» --η οποία χαρακτηρίζεται μάλιστα μέσα στα κείμενα του εγχειριδίου ως «ξένη»-- είναι ο «εθνικά άλλος» και όχι ο «εθνικός εαυτός».

Επιπρόσθετα, είναι εμφανής η απουσία μέσα στο εγχειρίδιο μιας πολυπρισματική θεώρησης των πολλαπλών πηγών που θα επέτρεπε ένα ευσυνείδητο κοίταγμα στο παρελθόν από διάφορες γωνίες (Stradling, 2001), αφήνοντας έτσι περιθώρια ενδεχόμενης παραγνώρισης της ιστορικής πραγματικότητας (Λυγερός & Παυλίδης, 2006). Η απουσία αυτή εκτός του ότι εδραιώνει την αυθεντία της αυταπόδεικτης αλήθειας και την τεράστια δύναμη που κουβαλά ένα εγχειρίδιο (Φραγκουδάκη, 1999), το θέτει επιπλέον «υπεράνω υπονοιών και επιφυλάξεων» (Καψάλης & Χαραλάμπους, σ.204), κάνει τα μηνύματά του άτρωτα (Φραγκουδάκη, 1999) και ενδεχομένως να δημιουργεί νέα στερεότυπα (Λυγερός & Παυλίδης, 2006). Σύμφωνα με την Βούρη (2006), η αποδόμηση οποιοδήποτε στερεοτύπων και πιθανών προκαταλήψεων είναι εκ φύσεως έργο δύσκολο αν όχι ανέφικτο, γιατί οι εθνοπολιτισμικές διαφορές αποτελούν άμεση προέκταση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων.

4.3 Υπάρχουν γέφυρες ή αγεφύρωτα χάσματα ανάμεσα στον «εθνικό εαυτό» και τον «εθνικά άλλο»;

Σε έρευνες προηγούμενων εγχειριδίων Ιστορίας, επισημαίνεται πως η εικόνα των «Τούρκων» σκιαγραφείται μέσα από τη στρατιωτική και πολεμική τους δράση, παρουσιάζονται ως ο εχθρικός «εθνικός άλλος», ως ιμπεριαλιστές και κατακτητές και συνδέονται με δυσάρεστα γεγονότα για τη συνείδηση των Ελλήνων, από τη βυζαντινή περίοδο έως την εισβολή της Κύπρου το 1974 (Ξωχέλλης κ.ά., 2000). Σε έρευνά του ο Άχλης (1983) αναφέρει πως οι Τούρκοι παρουσιάζονται μέσα από τα εγχειρίδια ως μια νομαδική στρατιωτική φυλή, η οποία κατά βάση είναι φιλοπόλεμοι, απάνθρωπα σκληροί, άγριοι, βίαιοι, με θρησκευτικό φανατισμό και

μανιώδη συμπεριφορά, η οποία εκδηλώνεται μέσα από μια σειρά «τρομοκρατικών» πράξεων, όπως είναι οι απαγχονισμοί, οι λεηλασίες, οι αυθαιρεσίες, οι καταστροφές, οι λαφυραγωγίες, χωρίς ποτέ να έχουν ασχοληθεί με το εμπόριο, τη βιοτεχνία ή την ναυτιλία, μιας και ο πολιτισμός τους είναι υλικός και συνήθως στρατιωτικός (Ξωχέλλης κ.ά., 2000).

Αν και είναι ελάχιστες οι αναφορές κατά τις οποίες οι Τούρκοι συνυπάρχουν και συμβιώνουν ειρηνικά και αρμονικά με τους γειτονικούς λαούς και ειδικότερα με τους Έλληνες, ακόμη κι αυτές οι αναφορές παρουσιάζονται ως περίοδοι στρατιωτικής ανασυγκρότησης και προετοιμασίας για την επόμενη σύγκρουση (Ξωχέλλης, κ.ά., 2000). Επιπλέον, στην «αριθμητική στρατιωτική υπεροχή», τη «βαρβαρότητα» και την «κατωτερότητα» του Τούρκου παραβάλλεται η «γενναιότητα», η «ευφυΐα» και η «ανωτερότητα» του εθνικού εαυτού (ό.π). Με τον τρόπο αυτό αποσιωπάται η σύγχρονη κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική ζωή των Τούρκων, χρησιμοποιείται το παρελθόν ως έρεισμα για τη νομιμοποίηση του παρόντος και οι Τούρκοι αναλαμβάνουν τον ρόλο της εθνικής ετερότητας που θα συμβάλει και στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας (ό.π).

Στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο όμως, είναι εμφανής η προσπάθεια που γίνεται για παρουσίαση των στρατιωτικών και πολεμικών επιχειρήσεων των «Οθωμανών Τούρκων», εναντίον του «εθνικού εαυτού», μέσα από μια ήπια μορφή γραφής, ένα ξύλινο, αποστασιοποιημένο και αποσπασματικό αφηγηματικό λόγο (Ρωμανός, 2006, Μαργαρίτης, 2007, Τουλιάτος, 2007), μια σκηνοθετική αντίληψη της Ιστορίας μέσα από τις σχεδόν ανύπαρκτες πρωτογενείς πηγές, σκηνοθετικά απρόσωπα και «ήπια» που αποδυναμώνει και εξαλείφει κάθε «τρομοκρατική πράξη» του «εθνικά άλλου» (Άχλης, 1983). Ο Τουλιάτος (2007) επισημαίνει μια επιστημονική ανεπάρκεια του εγχειριδίου, εξαιτίας της αποσπασματικότητας και της παράλειψης βασικών ιστορικών γεγονότων και ερμηνειών, που αφυπνίζει τα σύνδρομα του εθνικισμού.

Εν τω μεταξύ, ο «εθνικός εαυτός», προσδιορίζεται μέσα στα κείμενα του εγχειριδίου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας ως ο «επαναστάτης», ο οποίος προσπαθεί να αποκρούσει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις του «εθνικά άλλου», προσφέροντας στον αγώνα αυτό ό,τι έχει. Τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας είναι εντελώς απογυμνωμένα από αφηγήσεις και περιγραφές περιστατικών και ηρωικών

κατορθωμάτων που να εξυμνούν συγκεκριμένα πρόσωπα που πέρασαν επώνυμα στην ιστορία για την προσφορά και τη δράση τους. Τονίζεται, χωρίς να δίνεται περισσότερη έμφαση, όπως δινόταν στα προηγούμενα εγχειρίδια Ιστορίας, πως ανάμεσα στα ονόματα που πέρασαν επώνυμα στην ιστορία, υπάρχει μια μεγάλη μερίδα «κυρίως απλών ανθρώπων», ανδρών, γυναικών, παιδιών, γέρον και νέων που αγωνίστηκαν για την ελευθερία της πατρίδας τους χωρίς όμως τα ονόματά τους να καταγραφούν στην ιστορία. Το σημείο μάλιστα αυτό απασχόλησε έντονα και το δημόσιο διάλογο. Λέχθηκε πως οι συγγραφείς του εγχειριδίου αποφάσισαν να διαγράψουν από την ιστορία ο,τιδήποτε θα μπορούσε να ενοχλήσει τους Τούρκους, ούτως ώστε να βελτιωθούν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις (Χολεβάς, 2006). Γι' αυτό αποφασίστηκε να μην προβληθεί ο ηρωισμός, η αυτοθυσία και το μαρτύριο, αλλά να παρουσιαστεί η ιστορία ως μια ξερή παράθεση αριθμών και γεγονότων (ό.π.π.). Τη θέση αυτή οι κατήγοροι του εγχειριδίου την τεκμηριώνουν επικαλούμενοι το γεγονός πως στις 4 Φεβρουαρίου του 2000 υπεγράφη μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας Μορφωτική Συμφωνία με στόχο την απάλειψη των υπερβολικών αναφορών στα σχολικά βιβλία (Χολεβάς, 2007). Ωστόσο όμως αυτή η συμφωνία κατέληξε σε μονομερή διαγραφή σοβαρών κεφαλαίων και γεγονότων από τα ελληνικά βιβλία της Ιστορίας την ώρα που η Τουρκία δεν έχει κάνει το παραμικρό βήμα καλής θέλησης (ό.π.π.).

Μέσα όμως από την επιλογή ενός αποσπασματικού τρόπου γραφής και παρουσίασης της ιστορικής γνώσης, εκτός του ότι εντοπίζονται «ένοχες σιωπές», οι οποίες -σε κάποια αποσπάσματα διαβάζουμε πως συγκίνησαν την κοινή γνώμη της Ευρώπης, με αποτέλεσμα να στέλνουν φάρμακα για τους άμαχους της επανάστασης και να εμπνέουν καλλιτέχνες, όπως τον Γάλλο Ντελακρουά να ζωγραφίσει τη σφαγή στη Χίο (πίνακας, σ. 45) - αφήνουν σε κάποιες περιπτώσεις εκτεθειμένα τα ίδια τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας. Σύμφωνα με τους Λυγερό & Παυλίδη (2006), το περιεχόμενο του εγχειριδίου με την προσεγμένη παράθεση επιλεγμένων πηγών και ερωτημάτων, καθώς και με την σημειολογία των ρημάτων που χρησιμοποιούνται, απενοχοποιεί ακόμη και εξιδανικεύει την οθωμανική κατοχή, διαγράφει σημαντικά ιστορικά δεδομένα και διαμορφώνει ένα πλαίσιο προπαγάνδας.

Παρόλα αυτά, μέσα από το εγχειρίδιο, όπως και στα προηγούμενα εγχειρίδια Ιστορίας, παρουσιάζεται μια «Οθωμανική Αυτοκρατορία», η οποία ακολουθούσε

μια επεκτατική και κατακτητική εξωτερική πολιτική στο βαλκανικό χώρο, από την οποία δεν ξέφυγε και ο «εθνικός εαυτός». Αυτή η κατακτητική πολιτική επιτυγχανόταν μέσω ικανών σουλτάνων, αλλά και με συνεχείς πολέμους, οι οποίοι χαρακτηρίζονταν ως «ιεροί πόλεμοι» και οι οποίοι εκτός από τη διεύρυνση και ανάπτυξη της ίδιας της αυτοκρατορίας, στόχευαν και στη διάδοση της ισλαμικής θρησκείας, αφού ήταν πόλεμοι εναντίον αυτών που δεν πίστευαν στο Μωάμεθ. Την ίδια επεκτατική-εξωτερική πολιτική ακολουθεί στη συνέχεια και η «Τουρκία», η οποία με στρατεύματά της καταλαμβάνει τη Σμύρνη το 1922 και το βόρειο τμήμα της Κύπρου το 1974, τα οποία μέχρι σήμερα εξακολουθούν να βρίσκονται υπό την κατοχή της. Εξάλλου, οι σχέσεις που η Τουρκία αναπτύσσει κάθε φορά που «συναντάται» με τον «εθνικό εαυτό» είναι σχέσεις κυριαρχίας και κατοχής ζωτικού γεωγραφικού χώρου. Είναι σχέσεις που εξυπηρετούν την επεκτατική εξωτερική της πολιτική.

Εν τω μεταξύ, ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζονται και προσεγγίζονται «ευαίσθητα», εθνικά θέματα, όπως είναι η «Μικρασιατική καταστροφή» και η «τουρκική εισβολή του 1974» είναι «ήπιος» και «αλαφροϊσκιωτος». Περιβόητο είναι το παράδειγμα της «ατυχούς εκφράσεως», όπως χαρακτηρίστηκε από τη συγγραφική ομάδα, της φράσης «Χιλιάδες Έλληνες συνωστίζονταν στο λιμάνι προσπαθώντας να μπουν στα πλοία και να φύγουν για την Ελλάδα» (σ.100), «όπου η κορύφωση του δράματος του μικρασιατικού ελληνισμού στη Σμύρνη εμφανίζεται σαν αναχώρηση για διακοπές» (Λυγερός & Παυλίδης, 2006). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως δεν γράφεται πουθενά πως η προσφυγοποίηση αυτή των Ελλήνων έγινε βίαια, πως χύθηκε πολλή αίμα και πως η Σμύρνη πνίγηκε στις φλόγες. Την ίδια περίπου «αλαφροϊσκιωτη» αντιμετώπιση έχουν και άλλα «ευαίσθητα εθνικά ζητήματα», όπως είναι το θέμα της άλωσης της Κωνσταντινούπολης, η «Μεγάλη Ιδέα» και το «Κυπριακό ζήτημα». Μήπως όμως, πίσω από τέτοιου είδους «ατυχείς εκφράσεις» και τη προσεγμένη επιλογή λέξεων κρύβονται σκοπίμες ιδεολογικές τοποθετήσεις (Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008);

Επιπλέον, απουσιάζουν στοιχεία πολιτισμού και εικόνες της καθημερινής ζωής σε καιρό ειρήνης του «εθνικά άλλου» με τον «εθνικό εαυτό», γιατί απλά δεν υπάρχουν εικόνες ειρηνικής ζωής στις χρονικές περιόδους από τις οποίες ξεκινά το εγχειρίδιο, αφού ο «εθνικός εαυτός» ήταν υπόδουλος στον «εθνικά άλλο» και αγωνιζόταν να

αποκτήσει την εθνική του ανεξαρτησία και ελευθερία και να ξεφύγει από την παρουσία του «άλλου» με τη συνύπαρξη μαζί του στον ίδιο γεωγραφικό χώρο. Εν τω μεταξύ, ο «εθνικός εαυτός» μέσα σε όλο το φάσμα της ιστορικής του πορείας, βρισκόταν όχι μόνο σε σύγκρουση με τον «εθνικά άλλο», αλλά και κάτω από την κυριαρχία του. Μέχρι σήμερα μάλιστα έχει ανοιχτά ζητήματα μαζί του σε εθνικό επίπεδο.

Την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας ο «εθνικός εαυτός» προσπαθούσε όπως μπορούσε να αντιμετωπίσει τον «εθνικά άλλο», τόσο με «ένοπλες μορφές αντίστασης» όσο και μέσα από τα πιστεύω και τις ιδέες του, που καθοδηγούσαν και οργάνωναν τις κινήσεις του. Σημαντικό βήμα ήταν η οργάνωση της Φιλικής Εταιρείας από Έλληνες που ζούσαν στην Οδησό, και οι οποίοι προσπαθούσαν να οργανώσουν τον «εθνικό εαυτό» σε μια οργάνωση που θα προετοίμαζε ένα απελευθερωτικό αγώνα ο οποίος θα στηριζόταν στις δυνάμεις των Ελλήνων. Κατά τη διάρκεια της επανάστασης όλοι αγωνίστηκαν και καταγράφηκαν τόσο μεγάλες ηρωικές στιγμές, όσο και σημαντικές ήττες. Στη συνέχεια ο «εθνικός εαυτός» συμμετέχει σε σκληρές πολεμικές επιχειρήσεις στους Βαλκανικούς πολέμους, διεκδικώντας τα αλύτρωτα ελληνικά εδάφη. Οι «ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις» δέχονται μια μεγάλη ήττα από τον «εθνικά άλλο» το 1922 στη Μικρά Ασία. Στην περίπτωση μάλιστα της τουρκικής εισβολής του 1974 στην Κύπρο, παρουσιάζεται πως ευθύνεται ο ίδιος ο «εθνικός εαυτός» γι' αυτές τις συνέπειες της πολεμικής συνάντησης με τον «εθνικά άλλο» στο γεωγραφικό χώρο της Κύπρου. Ακόμη, με βάση τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας διαπιστώνεται πως, ο «εθνικός εαυτός» σε αρκετές περιπτώσεις της ιστορικής του πορεία απευθύνθηκε στις «Μεγάλες Δυνάμεις» για να τον βοηθήσει να αντιμετωπίσει τις συγκρούσεις του με τον «εθνικά άλλο» και να του «λύσει» τα προβλήματα που του προκαλούσε αυτή η σύγκρουση.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να αναφερθεί πως στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο, σε αντίθεση με συμπεράσματα προηγούμενων ερευνών (Ξωχέλλης κ.ά, 2000, Άχλης, 1983), απουσιάζουν οι βαριοί επιθετικοί προσδιορισμοί του «εθνικά άλλο», απουσιάζουν οι αφηγήσεις και περιγραφές ηρωικών κατορθωμάτων, μαχών και άλλων «τρομοκρατικών πράξεων» (Άχλης, 1983). Όμως, παρά τις προσεγμένες λέξεις, πηγές και το ύφος γραφής και σύνταξης των κειμένων, ο «εθνικά άλλος» εξακολουθεί να «συναντιέται» και να συγκρούεται πολεμικά με τον «εθνικό εαυτό».

Ωστόσο, αν και οι συγκρούσεις αυτές παρουσιάζονται να έχουν και παροντικές συνέπειες, δεν τοποθετούνται μέσα στο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο στο οποίο διεξάχθησαν (Salomon 2002 & Salomon 2003). Επιπλέον το περιεχόμενο του εγχειριδίου δεν εισηγείται την καλλιέργεια δεξιοτήτων επικοινωνίας για το κτίσιμο και τη διαχείριση συγκρούσεων μέσα από ειρηνικές διαπροσωπικές και ενδο-ομαδικές σχέσεις (Harris, 2002).

Μια τέτοια αντιμετώπιση, όμως, η οποία δεν κατευθύνεται προς μια προσπάθεια ανάλυσης των αιτιών και στην ανεύρεση σχέσης αιτίας και αιτιατού, δεν οδηγεί σε μελλοντική μείωση νέων συγκρούσεων (Wulf, 1978, όπ. αναφ. ο Μπονίδης, 1998). Ούτε οδηγεί σε αλλαγή στάσεων και αποδυνάμωση στερεοτύπων, αλλά και ούτε δίνεται στον «εαυτό» η ευκαιρία να αντιληφθεί τον «άλλο», μέσα από τη θέαση και της δικής του πλευράς (Salomon, 2003). Πέρα απ' αυτά, δεν δίνεται η ευκαιρία ούτε στην ίδια την ιστορική γνώση τύχει επεξεργασίας μέσα από τη διαλεκτική αντιπαράθεση ενός διαλογικού κριτικού στοχασμού (McLaren, 2001), ο οποίος θα οδηγούσε σε κριτική συνειδητοποίηση της γνώσης ως πράξης και ως πολιτικού ερωτήματος (Φρέιρε, 1977). Αυτή η συνειδητοποίηση θα οδηγούσε σε ιστορική συνείδηση, σε μια διαφορετική κατανόηση της ιστορίας και στην κινητοποίηση του «εαυτού», αλλά και της ίδιας της κοινωνίας, προς μια κατεύθυνση αλλαγής στάσεων, στερεοτύπων και συμφιλίωσης με τον «άλλο» (Salomon 2002 & Salomon 2003, Γρόλλιος, 2005).

4.4 Προς ή πέρα από τον εθνοκεντρισμό;

Το μάθημα της σχολικής Ιστορίας όλων των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων φορτώνεται με τον καθοριστικό ρόλο της διαμόρφωσης και αναπαραγωγής της εθνικής ταυτότητας, την ανάπτυξη ηθικών στάσεων και της συνείδησης του πολίτη (Φραγκουδάκη 1997, Αβδελά 1998). Αυτό έχει ως συνέπεια την καλλιέργεια ενός εθνοκεντρισμού και τη δημιουργία «εθνικών στερεοτύπων», με τον κίνδυνο εμφάνισης εθνικιστικών και ρατσιστικών φαινομένων και ιδεολογιών μέσα από μια διαδικασία συγκρότησης του «εμείς» σε διάκριση με τους «άλλους», αφού ως δομικό στοιχείο της ταυτότητας αποτελεί η παρουσία του «άλλου» (Φραγκουδάκη, 1997). Η διαπίστωση αυτή τεκμηριώνεται και από τα πορίσματα ερευνών, τόσο στο διεθνή όσο και στον ελληνικό χώρο (Αχλῆς, 1983, Μήλλας 1995, Μήλλας 2005,

Μπονίδης 1995, Φλουρής & Ιβρίντελη 2000, Φραγκουδάκη 1997). Η συγκεκριμένη διαδικασία επιτυγχάνεται μέσα από μια αφηγηματική, εθνοκεντρική και ευρωπαιοκεντρική αντίληψη της ιστορίας, η οποία πηγάζει από την αρχαιότητα (Φραγκουδάκη, 1997). Η αντίληψη και η προσέγγιση αυτή θεωρεί ότι «αυτονότητα διαβεβαιώνει ότι αποδίδει την αλήθεια» με το «πιο πλούσιο και εύληπτο ή εύγλωττο και ευανάγνωστο πεδίο ανθρωπογνωσίας και κοινωνιογνωσίας» (Βώρου, 1997, σ.37). Όμως, μέσα από μια τέτοια θεώρηση παραγνωρίζεται πως η εθνική ταυτότητα είναι μια έννοια ρευστή, που αλλάζει με την πάροδο του χρόνου, αφού δεν είναι ένα κληροδοτημένο αντικείμενο, αλλά ένα κοινό ανθρώπινο φαινόμενο, που περιορίζεται σε ορισμένο χρόνο και τόπο (Ιβρίντελη, 2002).

Η έρευνα στο προηγούμενο εγχειρίδιο Ιστορίας ανέδειξε μια ισχυρή εθνοκεντρική ιστορική αφήγηση, αναπαραγωγή αρνητικών στερεότυπων και προκαταλήψεων για τους εθνικά, πολιτισμικά και θρησκευτικά «άλλους», καθώς και υποβάθμισή τους σε σχέση με τον εθνικό «εαυτό» (Ανδρέου & Κασβίσκης, 2008). Ακόμη, επισημάνθηκε μια γραμμική, αδιάσπαστη ιστορική συνέχεια του εθνικού «εαυτού» στο χώρο και το χρόνο, άμβλυνση των κοινωνικών συγκρούσεων και ταξικών αντιπαραθέσεων, χρήση και αναπαραγωγή «εθνικών» μύθων, εξιδανίκευση της κλασικής αρχαιότητας και απουσία συστηματικής αξιοποίησης των ιστορικών πηγών (ό.π.π., σ.82). Τα προβλήματα αυτά ενδεχομένως θα αναμενόταν να ξεπεραστούν με τη συγγραφή του νέου εγχειριδίου Ιστορίας. Ωστόσο, ο εθνικός προσανατολισμός του νέου εγχειριδίου αποτέλεσε το έναυσμα του δημοσίου διαλόγου, κατά τον οποίο το περιεχόμενο του υπό έρευνα εγχειριδίου κατηγορήθηκε ως «αντιεθνικό» και «αφελληνιστικό», κατευθυνόμενο από δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης (Ρέππας, 2007). Ωστόσο, σύμφωνα με τον Αθανασιάδη (2007) το συγκεκριμένο εγχειρίδιο είναι εξίσου εθνικό με τα προηγούμενα, απλώς «πιο έξυπνα εθνικό», αφού με το να αποφεύγει να αναπαράγει ορισμένους «δημοφιλείς πλην χονδροειδείς μύθους, με υπερτονισμούς, αποσιωπήσεις, παραποιήσεις και αναχρονισμούς, οι οποίες καλύπτονται με το ένδυμα του επιστημονισμού και της αξιολογικής ουδετερότητας όχι μόνο δεν ανατρέπει το κυρίαρχο σχήμα της εθνικής ιστορικής αφήγησης», αλλά το εκσυγχρονίζει και το διασώζει από την ανυποληψία. «Διότι το ουσιώδες δεν είναι, βεβαίως, το Κρυφό Σχολείο και η Αγία Λαύρα, αλλά η αντίληψη περί αδιάσπαστης συνέχειας του Ελληνισμού στο χρόνο, ως εάν το ελληνικό έθνος να είναι μια άχρονη, α- ιστορική, υπερβατική οντότητα» (ό.π.π.).

Στην ανάλυση του συγκεκριμένου εγχειριδίου, διαπιστώθηκε πως το ελληνικό έθνος και κράτος, το οποίο βρισκόταν κάτω από την «κυριαρχία» του «εθνικά άλλου» και ζητούσε την «εθνική του ανεξαρτησία» συσπειρώνεται γύρω από μια συλλογική ταυτότητα που εκφράζεται μέσα από τις έννοιες «Έλληνες», «Ελληνική ιστορία», «Ελληνική επανάσταση», «ελληνικοί πληθυσμοί» κ.λπ. Πουθενά όμως δε διαβάζουμε για το πώς διαμορφώθηκε η «ελληνική» αυτή συλλογική ταυτότητα, ούτε για τις αλλαγές και την κοινωνική πραγματικότητα που κρύβεται στην έννοια αυτής της ονοματοποιίας που εξακολουθεί να υπάρχει στη διάρκεια τόσων πολλών αιώνων (Οζκιριμλί & Σοφός, 2008, σ.25) μέσα σε «ονόματα, δοχεία με διαφορετικό περιεχόμενο σε διαφορετικές εποχές» (Geary, 2002, σ.118).

Μ' αυτό τον τρόπο υπονοείται μια αδιάσπαστη συνέχεια και ομοιογένεια της συλλογικής αυτής ταυτότητας και κατά συνέπεια του ελληνικού έθνους (Φραγκουδάκη, 1997), μιας και το παρελθόν επηρεάζει το παρόν και μέσω της αποδεδειγμένης εθνικής συνέχειας, η οποία εντοπίζεται και στα «κοινά κύρια ονόματα, εθνικά τοπωνύμια και γλωσσικούς κώδικες, που είναι δυνατό να διατηρηθούν ακόμα και όταν χαθεί ολοκληρωτικά η κοινότητα που τα είχε δημιουργήσει» (Οζκιριμλί & Σοφός, 2008 σ.22). Μάλιστα ο Smith (2001) αναφέρει τους Έλληνες ως ένα εξαιρετικό παράδειγμα μιας εθνικής ακαμψίας μέσω της συνέχειας των ονομάτων, της γλώσσας και των τοπωνυμίων (όπ. αναφ. οι Οζκιριμλί & Σοφός, 2008). Επιπρόσθετα, η συνεχής χρήση της αδιατάρακτης πολιτισμικής συνέχειας και ομοιογένειας του «εθνικού εαυτού» μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια ως αντικειμενικό γεγονός (Ασκούνη, 2001) αλλά και ως μέσο υπεράσπισης της ελληνικής εθνικής ταυτότητας (Οζκιριμλί & Σοφός, 2008) οδηγεί στην υπεραξιολόγησή του «εθνικού εαυτού» (Αβδελά, 1998), αλλά και στην προβολή μιας κοινωνικά και ταξικά αδιαφοροποίητης εθνικής ταυτότητας, ως την πιο ισχυρή ταυτότητα ύπαρξης των ατόμων, η οποία όμως καλύπτει, περιθωριοποιεί, αγνοεί και αποσιωπά την κοινωνική ετερογένεια του ελληνικού έθνους (Ασκούνη, 2001). Μέσα όμως απ' αυτή την αποσιώπηση λογοκρίνονται ως αντεθνικές οι διαφοροποιήσεις συμφερόντων ή διεκδικήσεων, με αποτέλεσμα να καλλιεργείται ο κοινωνικός αυταρχισμός και η εθνική ομοιογένεια να γίνεται επικίνδυνο φαινόμενο, που εμποδίζει την αλληλεπίδραση μεταξύ των λαών (Φραγκουδάκη & Δραγώνα, 1987). Ταυτοχρόνως, περιθωριοποιούνται και αποκλείονται όλοι όσοι δεν

ταυτίζονται με το εθνικό πρότυπο (Ασκούνη, 2001), με συνέπειες τη γενεσιουργό αιτία του εθνικισμού και του ρατσισμού (Φραγκουδάκη, Δραγώνα& Ανδρούσου, 1997) . Η Ιστορία έχει να μας επιδείξει πολλά παραδείγματα που αποδεικνύουν πως, ο μονοπολιτισμικός και εθνοκεντρικός τρόπος σκέψης δεν είναι μόνο δυσλειτουργικός, αλλά προκαλεί και συγκρούσεις (Δαμανάκης, 1997).

Επιπρόσθετα, ο «εθνικός εαυτός» κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας προσδιορίζεται ως ο «ραγιάς», ο «γραικός», ο «Ρωμιός», ο «Έλληνας» και ως ο «υπόδουλος ορθόδοξος χριστιανός». Παρόλο όμως που μέσα σε κάποια κείμενα γίνεται αναφορά σε κάποιες προνομιούχες ομάδες εντός του ίδιου του «εθνικού εαυτού», στα πλείστα κείμενα απουσιάζει η κοινωνική διαστρωμάτωση του συνόλου του «εθνικού εαυτού», παράλειψη η οποία ενδεχομένως να υπονοεί μια εθνική ομογενοποίηση του. Ωστόσο, αν και στο εγχειρίδιο παρουσιάζονται και συγκρούσεις εντός του εθνικού εαυτού, αυτός δε διασπάται και εξακολουθεί να μένει ανεπηρέαστος από τον «εθνικά άλλο» τα τετρακόσια χρόνια σκλαβιάς, αντιστέκεται μέσα στην ιστορική του πορεία στη σύγκρουση με τον «εθνικά άλλο» και υπάρχει ως έθνος μέσα από τη διατήρηση της εθνικής του ταυτότητας και την ενίσχυση της ελληνικότητάς του. Ταυτόχρονα, επηρεάζεται και από τον έξω κόσμο και οδηγείται σε πνευματική εξέλιξη. Στοιχείο της αντίστασής του, διαβάζουμε στο εγχειρίδιο πως υπήρξε η διατήρηση της μνήμης, της γλώσσας και της θρησκείας. Και τα τρία αυτά στοιχεία παραπέμπουν σε μια αδιάσπαστη συνέχεια και ομοιογένεια και επιβίωση του έθνους μέσα στο χρόνο. Επιπλέον, γίνεται αναφορά και για την ύπαρξη μιας «πνευματικής κίνησης» και «αναζήτησης της ελληνικής κοινωνίας», η οποία όμως μένει ατεκμηρίωτη και αδιευκρίνιστη μέσα στα κείμενα με την ανυπαρξία πρωτογενών ή άλλων πηγών που να το αναλύουν και να το επεξηγούν.

Ακόμη, αν και το δημόσιο διάλογο έχει απασχολήσει και η υποβάθμιση του ρόλου της εκκλησίας στο περιεχόμενο του εγχειριδίου, εντούτοις το στοιχείο της «ορθόδοξης πίστης» εξακολουθεί να έχει παρουσία -αν και μικρή- μέσα στο εγχειρίδιο ως χαρακτηριστικό του εθνικού εαυτού. Επίσης, σύμφωνα με συμπεράσματα έρευνας της Φραγκουδάκη (1997) «η ορθοδοξία έχει ποσοτικά μικρή παρουσία μέσα στα εγχειρίδια» (σ.351). Ωστόσο, μέσα από τα κείμενα και τις ενυπάρχουσες πηγές του συγκεκριμένου εγχειριδίου διαφαίνεται πως το θρησκευτικό στοιχείο εμπεριέχεται στην ίδια τη σύσταση του ελληνικού έθνους.

Εξάλλου, οι βίαιοι εξισλαμισμοί και το παιδομάζωμα αποτέλεσαν σημαντικά κίνητρα που οδήγησαν την προσπάθεια του «εθνικού εαυτού» να εξεγερθεί για να ελευθερωθεί από τον οθωμανικό ζυγό, έστω κι αν η αναφορά τους μέσα στο εγχειρίδιο είναι περιγραφική.

Ακόμη, μέσα στο ερευνώμενο εγχειρίδιο παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός», ο οποίος έχει ένδοξους προγόνους που θαυμάζονται και από τους Ευρωπαίους. Εκτός τούτου, ο πολιτισμός της ελληνικής αρχαιότητας συνδέεται με την ελευθερία του «εθνικού εαυτού» από την κυριαρχία των Οθωμανών. Ακόμη, η αναγνώριση μιας αρχέγονης και ιδεώδους ταυτότητας, που προέρχεται από τη «σύνδεση» των σύγχρονων Ελλήνων με τους θεωρούμενους προγόνους λειτούργησε σε μεγάλο βαθμό ως σύμβολο πολιτισμικής διαφοράς ή ακόμα και «πολιτισμικής ανωτερότητας» των σύγχρονων Ελλήνων ενάντια του «οπισθοδρομικού» και «ανατολίτικου» χαρακτήρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενός «κατώτερου Άλλου» που αποδείχθηκε καθοριστικός στον προσδιορισμό των Ελλήνων (Οζκιριμλί & Σοφό, 2008, σ.45) . Η έμφαση αυτή στην κλασική αρχαιότητα αποτελεί μια επιλεκτική και ιδεολογική διαχείριση του παρελθόντος από το νεοελληνικό διαφωτισμό που εκτοπίζει ένα σημαντικό κομμάτι της ιστορίας, της μνήμης και των εμπειριών που θα έπρεπε να φέρουν οι σύγχρονοι Έλληνες (ό.π.π., σ.45).

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να αναφερθεί πως «αδίκως θορυβούν οι εθνικιστικοί κύκλοι» (Αθανασιάδης, 2007) για την εθνική κατεύθυνση του συγκεκριμένου εγχειριδίου, αφού εξακολουθεί ν' ακολουθεί τον άξονα της γραμμικής διαβάθμισης του ιστορικού χρόνου, γεγονός που αποτελεί δομικό στοιχείο «για μια διακριτικότερη εθνοκεντρική γραφή», κάτι που έρχεται σε αντίφαση με το γενικό σκοπό της διδασκαλίας της Ιστορίας στην ελληνική εκπαίδευση όπως διατυπώνεται στο ΔΕΠΠΣ⁵ (Ανδρέου & Κασβίσκης, 2008, σσ.95-96). Μέσα από μια τέτοια

⁵. Δηλώνεται ότι: «Γενικός σκοπός διδασκαλίας της Ιστορίας είναι η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και της ιστορικής συνείδησης. Η ανάπτυξη ιστορικής σκέψης αφορά την κατανόηση των ιστορικών γεγονότων μέσα από την εξέταση αιτιών και αποτελεσμάτων, ενώ η καλλιέργεια ιστορικής συνείδησης αφορά την κατανόηση της συμπεριφοράς των ανθρώπων σε συγκεκριμένες καταστάσεις και τη διαμόρφωση αξιών και στάσεων που οδηγούν στην εκδήλωση υπεύθυνης συμπεριφοράς στο παρόν και στο μέλλον. Έτσι, με τη διδασκαλία της ιστορίας ο μαθητής μπορεί να αποκτήσει όχι μόνο την επίγνωση ότι ο σύγχρονος κόσμος αποτελεί συνέχεια του παρελθόντος, αλλά και την αντίληψη ότι ο σύγχρονος ιστορικός ορίζοντας συνδέεται άμεσα με τη ζωή του. Ο σκοπός της ιστορικής σκέψης και της ιστορικής συνείδησης συνδέεται έτσι με τον γενικότερο σκοπό της εκπαίδευσης που αναφέρεται την προετοιμασία υπεύθυνων πολιτών». (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 2002, σ.184).

γραφή ο «εθνικός εαυτός» θεωρείται σαφώς ανώτερος από τον «εθνικά άλλο» σε πνευματικό, πολιτισμικό και θρησκευτικό επίπεδο, αφού είναι απόγονος ένδοξων προγόνων και συνεχιστής των ονομάτων, της γλώσσας, της μνήμης, της θρησκείας και του πολιτισμού του (Φραγκουδάκη, 1997). Μια τέτοια ταυτότητα όμως μπορεί να περικλείσει τους «άλλους», μιας και η πολιτισμική ετερότητα είναι ο κανόνας, τόσο στην εγχώρια όσο και στην διεθνή σκηνή» (Cummins, 2005); Προετοιμάζει «υπεύθυνους πολίτες» με ιστορική σκέψη και συνείδηση που θα ζήσουν σε ένα παρόν και μέλλον (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 2002, σ.184). Μήπως τελικά δεν μπορούμε να δεχθούμε τους «άλλους», γιατί δε μας επιτρέπεται να δούμε τους εαυτούς μας ως «άλλους» (Ταίηλορ, 1999).

Το όραμα μιας καλύτερης κοινωνίας δεν μπορεί πια να τοποθετείται στο παρελθόν, αλλά να μετατεθεί στο μέλλον» (Φραγκουδάκη, 1987). Και το μέλλον μιας χώρας θα κτιστεί υπό το πνεύμα μιας συνέχειας με βαθιές μεταμορφώσεις, χωρίς να είναι μια απλή προέκταση της ιστορίας, γιατί θα ήταν μεγάλη δυστυχία για ένα λαό να λατρεύει περισσότερο την ιστορία του από το μέλλον του (Μααλούφ, 1999). Απαιτείται όμως να πάρουμε την απόφαση να πάμε προς τον «άλλο» με την αγκαλιά μας ανοιχτή και το κεφάλι ψηλά, χωρίς να νιώθουμε πως προδίδουμε τους δικούς μας και ν' αρνούμαστε τον εαυτό μας (ό.π.π.) και χωρίς να παγιδεύουμε τον εθνοπολιτισμικό μας εαυτό ρίχνοντας ένα πέπλο λήθης στον «άλλο» και να νομίζουμε πως έτσι τον προστατεύουμε από τον κίνδυνο πολιτισμικής μόλυνσης (Ταίηλορ, 1999).

Εξάλλου, η ιστορία αφορά όχι μόνο συλλογικές ομάδες του «κράτους-έθνους» ή του «έθνους-κράτους», αλλά και θρησκευτικές κοινότητες, αστικούς πληθυσμούς, ηλικιακές ομάδες, φύλα, γλωσσολογικές κοινότητες ή μειονότητες (Borris, 2005, όπ. αναφ. η Σακκά, 2006, σ.9). Τα άτομα έχουν πάντοτε διαφορετικές ταυτότητες, σε διαφορετικές συλλογικότητες κατά τον ίδιο χρόνο, είναι μέλη προνομιούχων ομάδων και ομάδων που αντιμετωπίζουν την προκατάληψη και τη μεροληψία (ό.π.π.). Γι' αυτό, αυτή η αναπόφευκτη ανισότητα και αδικία δε θα πρέπει να αναπαραχθεί και να επαναληφθεί από τη διδασκαλία της Ιστορίας, αλλά να γίνει αντιληπτή, να αμφισβητηθεί και να δουλευτεί διεξοδικά (ό.π.π.). «Συνειδησιακό αποτέλεσμα» θα επιτευχθεί μόνο όταν βρεθεί το σημείο συνάντησης με τον «άλλο» μέσα από μια σχέση αλληλόδρασης και τοποθέτησης του εαυτού μας στη θέση του «άλλου»

(Βώρου, 1997) . Ωστόσο, όμως, ο «δρόμος κατανόησης του άλλου και εδραίωσης διαλόγου μαζί του περνάει κατ' ανάγκη μέσα από την κατανόηση της πολλαπλότητας, της ετερογένειας και της αντιφατικότητας της «δικής μας ομάδας» (Δραγώνα, 2001, σ.22). Μπορούν όμως όλα αυτά να επιτευχθούν μέσα από ένα σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας; Μπορεί από μόνη της η εκπαίδευση να συμβάλει καθοριστικά στην άμβλυνση των στερεοτυπικών αντιλήψεων, μέσα από την οποιαδήποτε μορφή γνώσης και να οδηγήσει στην πραγματική κατανόηση, και στο άνοιγμα προς τους «άλλους» μέσα στα πλαίσια της καθημερινής ζωής (Ιβρίντελη, 2002); Έχει τη δυνατότητα να δημιουργήσει τις κατάλληλες δομές συνείδησης και να επηρεάσει έστω και μακροπρόθεσμα τις κοινωνικές δομές συντείνοντας στην πρόκληση κοινωνικών αλλαγών (Αδάμου , 2003);

Κεφάλαιο 5

Επίλογος – Συμπεράσματα

Αν και «δε θα πρέπει να πιστέψουμε ότι τα σχολικά βιβλία είναι πανάκεια και ότι η μεταρρύθμισή τους από μόνη της αρκεί για την αλλαγή των κυρίαρχων αντιλήψεων για τους άλλους λαούς» (Ντέλλα, 2005,σ.2) και αν όμως «οι πόλεμοι ξεκινούν από τα μυαλά των ανθρώπων» (Unesco, 1999), τότε η συγγραφή σχολικών εγχειριδίων είναι μια πολύ σοβαρή υπόθεση. Ειδικά «τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας» δεν πρέπει να εκλαμβάνονται «ως στατικές οντότητες, αλλά ως γενετικές και εξελικτικές διαδικασίες» (Ιωάννου, 2007, σ.3). Μέσα από το σχεδιασμό εκπαιδευτικής πολιτικής θα πρέπει να υπερβούν το στενό εθνικό τους πλαίσιο και να αποκτήσουν κοινωνική και πολιτισμική διάσταση, ώστε οι γνώσεις του παρελθόντος να οδηγήσουν σε καλύτερη κατανόηση και εκτίμηση του παρόντος (Unesco, έκθεση της Διεθνούς επιτροπής για την εκπαίδευση του 21^{ου} αιώνα, 2002) μέσα από μια αντικειμενική πληροφόρηση «με εθνική εντιμότητα και ειλικρίνεια» (Παπάς, 1998, σσ.291-292).

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο με τη Σύσταση Rec (2001)⁶, διατυπώνει την ανάγκη εδραίωσης αμοιβαίας κατανόησης και εμπιστοσύνης μεταξύ των λαών μέσω της διδακτέας ύλης της σχολικής Ιστορίας, που να αποσκοπεί στην εξάλειψη της προκατάληψης και στην καλλιέργεια σεβασμού σε κάθε είδους διαφορετικότητας που να πηγάζει από την κατανόηση της εθνικής ταυτότητας. Η Unesco επίσης (1999) δίνει τις κατευθυντήριες γραμμές για συγγραφή και αναθεώρηση των σχολικών εγχειριδίων, μέσα από μια στοχοθετική κατεύθυνση Αναλυτικών Προγραμμάτων, που να προωθεί τη διεθνή κατανόηση, τη συνεργασία, την ειρήνη, τα ανθρώπινα δικαιώματα και εξάλειψη οποιονδήποτε στερεότυπων και προκαταλήψεων για τους «άλλους» που περιέχονται σε αυτά, με στόχο την αποφυγή νέων πολέμων, έξαρση των συγκρούσεων, των εθνικισμών, της ξеноφοβίας και κάθε είδους ρατσιστικής ιδεολογίας και αποκλεισμού.

Πέρα όμως από τη συγγραφή και αναθεώρησή των σχολικών εγχειριδίων, απαιτείται και μια κριτική παιδαγωγική αντιμετώπισή τους, μέσα από μια διαλεκτική σχέση και

⁶ Η Σύσταση Rec (2001)15 καθόρισε στόχους σχετικά με τη διδασκαλία της ιστορίας στην Ευρώπη του 21^{ου} αιώνα. Εγκρίθηκε από την Επιτροπή Υπουργών στις 31 Οκτωβρίου 2001 κατά την 771^η συνεδρίαση των αναπληρωτών υπουργών.

μια διανοητική ανταλλαγή ανάμεσα στο δάσκαλο και το μαθητή, κατά την οποία να επαναπροσδιορίζεται το ζήτημα του τρόπου κατανόησης της κοινωνίας μέσα από μια βαθύτερη πολιτική ανάγνωση της καθημερινότητας και τη δυνατότητα αλλαγής της (McLaren, 2001). Κι αυτό γιατί η αξία της κατανόησης του «άλλου» απαιτεί την ανάπτυξη κοινωνικών ικανοτήτων, κριτικής στάσης, ανοχής αντιφάσεων, επικοινωνιακής ικανότητας (Καϊλά, Καλαβάση & Πολεμικός, 2002), μέσα από μια διαδικασία διαλογικού αναστοχασμού της δομής και των περιεχομένων της ίδια μας της ταυτότητας (Αντωνιάδου & Γκόβαρης, 2007).

Ακόμη απαιτείται μια αποστασιοποίηση και μετατόπιση από τον παροντικό, εγωκεντρικό «εαυτό» μας και την εποχή μας (Μαυροσκούφης, 2002), προς αναζήτηση ενοποιητικών κατευθύνσεων προς τον «άλλο», μέσα σε από μια διαδικασία ενσυναίσθησης (Mopiot, 2000) και καθάριας ματιάς στο επίπεδο της καθημερινής συνείδησης (Παυλίδης, 2003). «Γιατί είναι το βλέμμα μας που φυλακίζει συχνά τους άλλους στις στενές τους υπαγωγές, και γιατί είναι πάλι το βλέμμα μας που μπορεί να τους απελευθερώσει» (Μααλούφ, 1999, σ.32). Γιατί να το κάνουμε αυτό; Γιατί η κατανόηση των άλλων θα μας επιτρέψει να κατανοήσουμε καλύτερα τον εαυτό μας (Unesco, έκθεση της Διεθνούς επιτροπής για την εκπαίδευση του 21^{ου} αιώνα, 2002). Ωστόσο, αυτό μπορεί να επιτευχθεί πλήρως, μόνο εάν κατανοηθούν οι μηχανισμοί που παράγουν και αναπαράγουν την κοινωνική ανισότητα και αναδομηθεί το κοινωνικό σύστημα μέσω πολιτικών αποφάσεων (Δραγώνα κ.ά., 2001).

Επιτακτική παραμένει όμως και η «ανάγκη να καλλιεργεί το σχολείο την εθνική αυτογνωσία, δηλαδή μια εθνική ταυτότητα αρκετά ισχυρή ώστε να μην την υπερασπίζονται οι φορείς της αμυντικά σαν να κινδυνεύει από την ανάμιξη των πολιτισμών και τις επιρροές, κι ακόμα αρκετά ανεκτική ώστε να μην την υπερασπίζονται επιθετικά χωρίς να γίνεται σεβαστό το δικαίωμα στη διαφορά» (Φραγκουδάκη & Δραγώνα, 1997,σ.19). Το ζητούμενο είναι μια ιστορία ανθρωποκεντρική και όχι εθνοκεντρική, κοινωνική και όχι γεγονοτολογική, ανεκτική σε πολλές αναγνώσεις και όχι μονοσήμαντη, που εντάσσει και δεν περιθωριοποιεί, αφυπνίζει και δεν κοιμίζει, που έλκει και δεν απωθεί (Ρεπούση, 2007). Ο Κόκκινος (2000) τονίζει πως ο σκοπός και στόχος του μαθήματος της Ιστορίας, μετατίθεται από την κατασκευή ανελαστικών και στεγανοποιημένων

συλλογικών ταυτοτήτων, που επιλεκτικά περιθωριοποιούν τον ιστορικό ρόλο του Άλλου, στην καλλιέργεια και διαμόρφωση ερευνητικού ήθους ενός ενημερωμένου, υπεύθυνου και ενεργού, σκεπτόμενου πολίτη, με κριτική και ιστορική σκέψη με κατανόηση στην διαφορά, με ηθική του σεβασμού στην γνωριμία του «με τον Άλλο, το Άλλοτε και το Αλλού» (σ.345).

Από την άλλη, όμως, δε θα πρέπει να παραγνωριστεί ο σύνθετος και αντιφατικός χαρακτήρας των διαφορών, των ταυτοτήτων και των συγκρούσεων, γιατί τότε μπορεί να οδηγηθούμε σ' ένα πολιτισμικό σχετικισμό (Ασκούνη, 2001) Σε μια τέτοια περίπτωση παραγκωνίζεται η ταυτότητα του κάθε ατόμου και η ιδιαιτερότητα του κάθε λαού (Ιβρίντελη, 2002). Ούτε όμως θα πρέπει να αναζητήσουμε μια «ουδέτερη γραφή» χωρίς προκαταλήψεις και στερεότυπα, γιατί τότε υπάρχει ο κίνδυνος να καταλήξουμε σε απλές αποσιωπήσεις ή σε μια στείρα γεγονοτολογική αφήγηση χωρίς ερμηνευτικές προτάσεις (Κουλούρη, 2007). Πώς όμως μπορούν να επιτευχθούν όλα αυτά;

Ο Κόκκινος (2000) εισηγείται πρώτιστα την αποϊδεολογικοποίηση του μαθήματος της Ιστορίας μέσα από ερμηνευτικό πλουραλισμό των διδακτικών εγχειριδίων, την επινόηση τεχνικών κριτικής προσέγγισης των ιστορικών πηγών που θα οδηγήσουν στην απεμπλοκή από την τρομακτική βεβαιότητα της μιας και μόνης αλήθειας, μέσα από ανοιχτές ερμηνείες που να καταλήγουν σε έγκυρα πορίσματα με τη χρήση πολυπρισματικών μεθόδων. Σύμφωνα με το Stradling (2001) η πολυπρισματικότητα προδιαθέτει την εξέταση διαφορετικών οπτικών γωνιών, ιστορικών γεγονότων, προσωπικοτήτων, πολιτισμών, κοινωνιών, μέσω της αξιοποίησης διαδικασιών και διεργασιών θεμελιωδών για την Ιστορία ως επιστήμη. Όπως τονίζει, προϋποθέτουν και την κατανόηση των θέσεων των δημιουργών του υλικού των πηγών. Εξάλλου, η Ιστορία δεν είναι μόνο απαρίθμηση γεγονότων, αλλά είναι και επιστήμη. Σύμφωνα με τους Καψάλη και Χαραλάμπους (2008) «το σχολικό εγχειρίδιο πρέπει να δίνει στους μαθητές πραγματική επιστήμη και όχι υποκατάστατα» (σ.219). Αυτό σημαίνει πως τα παιδιά έχουν δικαίωμα να γνωρίσουν από νωρίς και συστηματικά τη μεθοδολογία της Ιστορίας ως επιστήμης, ώστε να μπορούν να τη χρησιμοποιούν για να αποκτούν τις αναγκαίες πληροφορίες που θα τους βοηθήσει να κρίνουν αυτόματα όλα τα ιστορικά γεγονότα (Τσιάκαλος, 2008).

Μια τέτοια προσέγγιση, όμως, απαιτεί επιμόρφωση και ευαισθητοποίηση των δασκάλων της Ιστορίας και των μαθητών στη χρήση ορθολογικών αναλυτικών μεθόδων, που θα μεταβάλλουν το μάθημα της Ιστορίας σε πεδίο αυτοπροσδιοριζόμενου διαλόγου ισότιμων πληροφορημένων και ορθολογικά σκεπτόμενων εταίρων (Κόκκινος, 2000). Είναι όμως τα πράγματα τόσο εύκολα; Η Βούρη (2006) πιστεύει πως το όλο ζήτημα είναι πολιτικό και η διαπραγμάτευσή του δεν είναι απλή υπόθεση. Διαπιστώνει πως το σύστημα δεν φαίνεται ν' αντέχει ούτε στις προτάσεις για αποδόμηση της εθνικής ιστορίας, αλλά ούτε και στην υπέρβαση του εθνοκεντρισμού, γιατί απουσιάζει όπως τονίζει μια συνολική οπτική και μια ενιαία πολιτική βούληση που θα υπερβεί τους περιορισμούς του συγκεντρωτικού συστήματος. Εξάλλου, επισημαίνει πως η αποδόμηση των στερεότυπων και η απελευθέρωση της σχολικής διδασκαλίας από προκαταλήψεις είναι εκ φύσεως έργο δύσκολο αν όχι ανέφικτο, μιας και οι εθνοπολιτισμικές διαφορές αποτελούν άμεση προέκταση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων .

Επειδή όμως οι σύγχρονες κοινωνίες είναι πολύπλοκες όσο ποτέ άλλοτε και τα εθνικιστικά φαινόμενα εξακολουθούν να υπάρχουν (Φραγκουδάκη, 1987), η κατασκευή και αποτύπωση της ιστορία στο ένα και μοναδικό εγχειρίδιο, κατά τρόπο δεσμευτικό και ανελαστικό, αναιρεί τις επιστημολογικές, μεθοδολογικές και αξιολογικές του βάσεις (Κασίδου, 2006). Ακόμη όμως, κι αν αυτό πολύ δύσκολα μπορεί ν' αλλάξει μέσα σε ένα συγκεντρωτικό σύστημα, όπως είναι το δικό μας, θα έπρεπε να υπάρχουν σε όλα τα σχολεία καλά εξοπλισμένες, σύγχρονες, κλασικές, αλλά και ηλεκτρονικές βιβλιοθήκες στις οποίες τα παιδιά θα μπορούσαν να ανατρέξουν για παροχή πηγών και οπτικοαουστικών μέσων. Το ένα και μοναδικό εγχειρίδιο, σε ένα συγκεντρωτικό σύστημα σίγουρα θα είναι εθνοκεντρικό, δείχνοντας στα παιδιά μια τοπική εικόνα του κόσμου, «σα να ήταν η εθνική οπτική γωνία η μόνη οπτική γωνία, που θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς τον κόσμο» (Γκότοβος, 1997, σ. 23). Επιπλέον, το ερευνώμενο εγχειρίδιο θα έπρεπε να παραπέμπει και να εισηγείται ιστοχώρους, καθώς και ενδεικτική βιβλιογραφία σε κάθε ενότητα -όπως γίνεται και στα νέα εγχειρίδια των ελληνικών- προτείνοντας μια πολυπρισματική, πολυτροπική και δι- επιστημονική αντιμετώπιση, αλλά και ποικιλία εναλλακτικού υλικού που θα απεγκλώβιζαν τη μορφωτική διαδικασία του ενός και μοναδικού σχολικού εγχειριδίου (Σπυριδάκης, 2000). Θα μπορούσε να γίνει κάτι τέτοιο όμως;

Ο Shapiro (1980) παρατηρεί ότι η έννοια της ουδετερότητας ή της ανεξαρτησίας του εκπαιδευτικού συστήματος, το οποίο αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα μιας συγκεκριμένης κοινωνικής δομής, είναι μια αυταπάτη. Η Βούρη (2006) διαπιστώνει «την εξάρτηση του μαθήματος της Ιστορίας από την πολιτική εξουσία, τους περιορισμούς που θέτει το ίδιο το συγκεντρωτικό καθεστώς και την απουσία πολιτικής συναίνεσης των πολιτικών δυνάμεων που θεσμοθετούν τις αλλαγές στην εκπαίδευση»(σ.33). Ακόμη, θα ήταν «αφελές να αναμένει κανείς ότι σε μια πολύπλοκη, διαρκώς μεταβαλλόμενη κοινωνία, εύκολα μπορεί να επιτευχθεί συναίνεση με τις κύριες κατευθύνσεις της σχολικής Ιστορίας» (Husbands, 2004, σελ. 176). Απαιτείται μια διαρκής αναζήτηση, ανάδειξης και επεξεργασίας των αντιφάσεων και των αντιστάσεων (Δραγώνα, 2001) μιας σχεδιασμένης κοινωνικής αλλαγής, η οποία αποτελεί τη μεγαλύτερη πρόκληση και ελπίδα για το μέλλον της σύγχρονης κοινωνίας (Ιατρίδης, 1990). Γιατί η εκπαίδευση έχει την ευθύνη να συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός κόσμου περισσότερο αλληλέγγυου (Unesco, έκθεση της Διεθνούς επιτροπής για την εκπαίδευση του 21^{ου} αιώνα, 2002).

Όσον αφορά στο «συμβολικό πόλεμο» που ξέσπασε με αφορμή το συγκεκριμένο εγχειρίδιο Ιστορίας, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας πως πόλεμοι μνήμης και οι διαμάχες για την ιστορία γίνονται παντού στον κόσμο, από τις Ηνωμένες πολιτείες, στην Ολλανδία, στην Ιταλία, στη Σοβιετική Ένωση, τη Νότια Αφρική στην Κίνα, στην Ιαπωνία κ.α. (Λιάκος, 2007). Ωστόσο, όμως, θα πρέπει να μας προβληματίζει το γεγονός πως η απόσυρσή του συγκεκριμένου εγχειριδίου έγινε «δια βοής», χωρίς να έχει προηγηθεί οποιαδήποτε επιστημονική έρευνα του ούτε πριν ούτε και μετά. Παραμένει, λοιπόν, μετέωρο το ερώτημα για το ποιος τελικά γράφει την εθνική ιστορία; Οι ιστορικοί ή τα τηλεπαράθυρα και το πολιτικό κόστος των κομμάτων (ό.π.π.); Επιπλέον, ο δημόσιος αυτός διάλογος έγινε κατά τη διάρκεια διδασκαλίας του βιβλίου με πραγματικά «πειραματόζωα» το σύνολο των μαθητών της Στ' τάξης στην Ελλάδα (Κουμέντος, 2007) και την Κύπρο, κάτι που θα μπορούσε να αποφευχθεί αν είχε προηγηθεί μια πιλοτική εφαρμογή του εγχειριδίου, η οποία θα εντόπιζε «πιθανές απροσδόκητες δυσκολίες σχετικά με οποιαδήποτε πλευρά» του εγχειριδίου (Cohen & Manion, 2000, σ.243), οι οποίες ενδεχομένως να απέτρεπαν την περιπλοκή του ζητήματος σε εκπαιδευτικό και πολιτικό πρόβλημα (Γκότοβος, 2007). Ωστόσο, το τι θα διδαχθεί στο σχολείο ως ιστορία δεν είναι υπόθεση μόνον της ιστορικής επιστήμης, η οποία εξάλλου δεν είναι ούτε ενιαία, ούτε ιδεολογικά

ουδέτερη, αλλά είναι ζήτημα παιδαγωγικό, καθώς και ιδεολογική και πολιτική υπόθεση, η οποία αφορά όλους τους πολίτες μέσα σε μια δημοκρατία (ό.π.π.). Επιπλέον, η διαφωνία για το βιβλίο ήταν στον πυρήνα της ιδεολογική, γι' αυτό το θέμα των προτεινόμενων διορθώσεων έμοιαζε κάπως ανούσιο (ό.π.π.).

Εκτός τούτου, η συγγραφή σχολικών εγχειριδίων απαιτεί τη τήρηση κάποιων σημαντικών κατευθύνσεων και αποφυγή κάποιων πηγών «λαθών», οι οποίες σύμφωνα με τους Καψάλη & Χαραλάμπους (2008) «είναι γνωστές στους συγγραφείς σχολικών εγχειριδίων» (σ.318). Πηγές «λαθών» είναι η αποφυγή «ατυχών εκφράσεων», οι οποίες «μπορούν να δημιουργήσουν ή να συντηρήσουν συγκεκριμένες στάσεις ή διαθέσεις» (Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008, σ.316). Ακόμη, «συνειδητές παραλείψεις και παρασιωπήσεις» «καθιστούν ανέφικτη την αντικειμενική κατά το δυνατόν παρουσίαση της Ιστορίας» (ό.π.π., σ.317). Επιπρόσθετα, όπως οι ίδιοι επισημαίνουν «μολονότι παρατηρείται τα τελευταία χρόνια μια μετατόπιση της έμφασης της ιστορίας από πολεμικά και στρατιωτικά γεγονότα σε οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες» που «επηρεάζουν τον ρου της ιστορίας, εντούτοις δεν δίνεται η κατάλληλη έμφαση σε πολιτιστικά γεγονότα και στοιχεία». Αναφέρουν ακόμη πως «ανάλογη παραμέληση διαπιστώνεται» και «στον ρόλο της θρησκείας στην διαμόρφωση των ιστορικών εξελίξεων» (σ.317). Επίσης τονίζουν πως «η προέλευση της πηγής πρέπει να δηλώνεται ρητώς» (σ.243), ούτως ώστε οι μαθητές να έρχονται «σε επαφή με τις ίδιες της πηγές της γνώσης» (σ.216), κάτι που δεν έχει προσεχθεί ιδιαίτερα στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο. Όλα αυτά τα σημεία, προφανώς και θα έπρεπε να προσεχτούν ιδιαίτερα από την ομάδα συγγραφής του εγχειριδίου.

Η παρούσα εργασία θα μπορούσε να αποτελέσει έναυσμα για τη διεξαγωγή παρόμοιων ερευνών, που ενδεχομένως θα μπορούσαν να προσφέρουν εγκυρότητα και αξιοπιστία στη συγκεκριμένη έρευνα για έλεγχο, αποδοχή ή απόρριψη των συμπερασμάτων της, αφού ως γνωστό τέτοιου είδους ποιοτικές έρευνες εμπεριέχουν πάντα τον κίνδυνο υποκειμενισμού του ερευνητή (Cohen & Manion, 2000). Επιπλέον, καλό θα ήταν να γίνουν και άλλες έρευνες σχετικές με την εικονογράφηση του εγχειριδίου, τη μεθοδολογία που προτείνει και ακολουθεί, τη γλώσσα συγγραφής του --αν είναι η ενδεδειγμένη για τη συγκεκριμένη ηλικία στην οποία απευθύνεται-- το πώς προσεγγίζονται και προσφέρονται οι ιστορικές έννοιες και η ίδια η ιστορική

γνώση κ.λπ., ούτως ώστε να «κατασκευαστεί» μια ολοκληρωμένη «εικόνα» για το συγκεκριμένο εγχειρίδιο, «απογυμνωμένη» κατά το δυνατόν από κάθε ιδεολογική τοποθέτηση και σκοπιμότητα. Εξάλλου, θα έπρεπε να ερωτηθούν και οι απόψεις του ίδιου του μαθητικού πληθυσμού για το συγκεκριμένο εγχειρίδιο Ιστορίας, ο οποίος αν και δεν αποτελεί συμπαγή ομάδα πίεσης, είναι ο κύριος αποδέκτης του εγχειριδίου (Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008). Ακόμη, ενδιαφέρον θα παρουσίαζε η διεξαγωγή μιας έρευνα που να βολιδοσκοπούσε κατά πόσον υπάρχει στους κόλπους της κοινωνίας μια γενική συναίνεση για συμφιλίωση με τον «άλλο», γιατί μια ενδεχόμενη απουσία μιας τέτοιας συναίνεσης, σύμφωνα με τον Salomon (2002, 2003) υπερεκτιμά το ρόλο των σχολικών εγχειριδίων. Μόνο τότε θα μπορούσε να τεκμηριωθεί επιστημονικά η απόφαση για απόσυρση ή όχι του συγκεκριμένου εγχειριδίου, μιας κι ένα σχολικό εγχειρίδιο είναι ένα «μέσον» από πολλές απόψεις (Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008). Επιπλέον, πέρα από οποιαδήποτε μορφή κριτικής, θετική ή αρνητική, που δέχτηκε ή θα δεχτεί το συγκεκριμένο εγχειρίδιο, συμπεριλαμβανομένης και της παρούσας κριτικής ανάλυσης, η «δύναμη» του εγχειριδίου κρύβεται στην ίδια του τη σύσταση και τη μεταμορφωτική του λειτουργία (ό.π.π.). Στο αν το περιεχόμενό του μπορεί να γίνει κατανοητό από τους μαθητές «της συγκεκριμένης ηλικιακής και γνωστικής βαθμίδας», αν επισημαίνεται σε αυτό η σχέση της γνώσης που προσφέρει με την ίδια τη καθημερινή ζωή των μαθητών και αν τελικά μπορέσει να «ενεργοποιήσει» τους μαθητές, πέρα από κάθε στασιμότητα (ό.π.π., σσ.219) προς συνειδητοποίηση και κατανόηση του ρόλου τους μέσα στην ιστορία ως μια κίνηση αλλαγής και πράξης (Φρέιρε, 1977).

Πέρα όμως απ' όλα αυτά, «εμείς» έχουμε το δικαίωμα να γνωρίσουμε τους «γείτονες μας» «εκ του σύνεγγυς» (Γιαννουλάτος, 2006) και αυτοί ενδεχομένως «εμάς», όχι βέβαια μέσα από μια μονομερή αναθεώρηση ή συγγραφή νέων εγχειριδίων Ιστορίας, αλλά μέσα από μια αμοιβαία πολιτική βούληση και απόφαση, τόσο από την μεριά του «εθνικού εαυτού» όσο και του «εθνικά άλλου» για «ουσιαστικότερη αλληλοκατανόηση του πνευματικού πλούτου των δύο κόσμων», κάτι που «αποτελεί αμοιβαίο χρέος - μεστό προσδοκίας», αφού, όπως λέει και ο αρχιεπίσκοπος Αλβανίας κ. κ. Γιαννουλάτος (2006), «παρά τις βαθιές θεολογικές διαφορές και τις δραματικές συγκρούσεις του παρελθόντος» που είχαμε με τον «εθνικά άλλου» «στεκόμαστε εν πολλοίς πάνω σε κοινό πολιτισμικό και θρησκευτικό έδαφος» και πως ακόμα «από όλες τις ζώσες θρησκείες, το Ισλάμ βρίσκεται πλησιέστερα - τόσο

γεωγραφικά όσο και πνευματικά - προς τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό» (σ.406). Σύμφωνα και με τον Μήλλα (2002), αν και το να αλλάξει κανείς τις παραστάσεις του για τον «άλλο» είναι τόσο δύσκολο όσο και το ν' αλλάξει την εθνική του ταυτότητα, μπορούμε όμως να προσπαθήσουμε να γνωρίσουμε το «μύθο» της άλλης πλευράς, χωρίς να χρειάζεται να τον αποδεχτούμε. Αυτό, αν και δε θα λύσει τα προβλήματά μας με τον «εθνικά άλλο», μπορεί να μας βοηθήσει να κάνουμε μια κουβέντα μαζί του, μέσα σε μια ατμόσφαιρα που δε θα δηλητηριάζεται από κακοπιστία και υπεροψία και που μια σπίθα δε θα μπορέσει να την τινάξει στον αέρα (ό.π.π.). Μήπως όμως κι αυτό είναι λίγο; Τότε μόνο οι ταυτότητες μας θα πάνε να είναι φονικές και τα σχολεία να «κατασκευάζουν» «δολοφόνους» (Μααλούφ, 1999) μέσα από το σχεδιασμό των εκπαιδευτικών τους πολιτικών, δίνοντας την ευκαιρία στα παιδιά του παρόντος και του μέλλοντος να ζήσουν απεγκλωβισμένα απ' οποιαδήποτε μορφή καταπίεσης, πολιτική, κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική και την ευκαιρία για κριτική συνειδητοποίηση και ιστορική γνώση που θα οδηγεί σε μια πραγματική ελευθερία, χειραφετημένη από κάθε μορφή συμβολικής βίας (Bourdieu, 1990, όπ. αναφ. ο Παναγιωτόπουλος, 1994).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας 1

Μορφές απεικόνισης στο εγχειρίδιο Ιστορίας της Στ' τάξης	
Είδος απεικόνισης	Αριθμός εικόνων
Χρονογραμμές και χρονολογικοί πίνακες	39
Χάρτες	31
Εικονογραφικά αποσπάσματα από έντυπα(αγγελίες εφημερίδων, ετικέτες προϊόντων, εφοδιαστικά εγγράφων, προγράμματα παραστάσεων κ.λπ.)	22
Πίνακες ζωγραφικής	53
Ξυλογραφίες, χαλκογραφίες, λιθογραφίες	30
γελοιογραφίες	8
Φωτογραφίες εποχής	59
Καρτ ποστάλ	7
Αφίσες	9
Τοιχογραφίες	5
Γλυπτά έργα- προτομές- αγάλματα	4
Αρχαιολογικοί χώροι, μνημεία, κτίρια	5
Διάφορα (μικρογραφίες, σφραγίδες, μετάλλια αγώνων, τεχνουργήματα, κατόψεις και πολεοδομικά σχέδια, λογότυποι, ιστοσελίδες, σκίτσα, εξώφυλλα δίσκων)	24

(Ανδρέου & Κασβίκης, 2008, σ. 122)

Πίνακας 2

Κατηγορίες:

A. ΕΘΝΙΚΟΣ «ΑΛΛΟΣ»	B. ΕΘΝΙΚΟΣ «ΕΑΥΤΟΣ»
1. Τουρκικό έθνος – κράτος	1. Ελληνικό έθνος - κράτος
2. Χαρακτηριστικά του τουρκικού έθνους- των Τούρκων	2. Χαρακτηριστικά του ελληνικού έθνους- των Ελλήνων
3. Εξωτερική πολιτική	3. Εξωτερική πολιτική
4. Πολιτισμός - Πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά (θρησκεία, τέχνη, εκπαίδευση)	4. Πολιτισμός - Πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά (θρησκεία, τέχνη, εκπαίδευση)
5. Στρατιωτική οργάνωση και πολεμικές επιχειρήσεις	5. Στρατιωτική οργάνωση και πολεμικές επιχειρήσεις

Πίνακας 3

Ισχυρισμοί:

Α. ΕΘΝΙΚΟΣ «ΑΛΛΟΣ»	Β. ΕΘΝΙΚΟΣ «ΕΑΥΤΟΣ»
<p>1.Τουρκικό έθνος - κράτος</p> <p>1^{ος} Ισχυρισμός: Η «Οθωμανική αυτοκρατορία» αναπτύσσεται και διευρύνεται με συνεχείς πολέμους. Μετά την πτώση της, μετεξελίσσεται σε «κράτος» με το όνομα «Τουρκία» (βλ. Πίνακας , Παράρτημα).</p>	<p>1. Ελληνικό έθνος - κράτος</p> <p>1^{ος} ισχυρισμός: Το έθνος παρουσιάζεται να βρίσκεται κάτω από την κυριαρχία του «εθνικά άλλου» και να ζητά την εθνική του ανεξαρτησία (βλ. Πίνακας 6, Παράρτημα).</p> <p>2^{ος} ισχυρισμός: Η «συλλογική ταυτότητα» του «εθνικού εαυτού» αποτελεί στοιχείο αντίστασης απέναντι στον «εθνικά άλλο» και προϋπάρχει του «ελληνικού κράτους» (βλ. Πίνακας 7, Παράρτημα).</p> <p>3^{ος} ισχυρισμός: Μικρή είναι η παρουσία της «ορθόδοξης πίστης» ως χαρακτηριστικό του εθνικού εαυτού (βλ. Πίνακας 8, Παράρτημα).</p>
<p>2. Χαρακτηριστικά του τουρκικού έθνους - των Τούρκων</p> <p>1^{ος} ισχυρισμός: Ο εθνικά άλλος προσδιορίζεται ως ο «Οθωμανός» και σε αρκετές περιπτώσεις ως «Οθωμανός Τούρκος», ενώ η «Τουρκοκρατία» προσδιορίζεται ως «Οθωμανική» και «ξένη κυριαρχία» (βλ. Πίνακας 2, Παράρτημα).</p> <p>2^{ος} ισχυρισμός: Ο εθνικά «άλλος» παρουσιάζεται με μια σχετικά ήπια και «καλή εικόνα» στις σχέσεις του με τον εθνικό «εαυτό» (βλ. Πίνακας 3, Παράρτημα).</p>	<p>2. Χαρακτηριστικά του ελληνικού έθνους- των Ελλήνων</p> <p>1^{ος} ισχυρισμός: Ο «εθνικός εαυτός» κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας χαρακτηρίζεται ως «ο υπόδουλος ορθόδοξος χριστιανός» και σε κάποιες περιπτώσεις ονομάζεται ως ο «Ρωμιός», ο «Γραικός», ο «Έλληνας» και ως ο «ραγιάς» (βλ. Πίνακας 9, Παράρτημα).</p> <p>2^{ος} ισχυρισμός: Μέσα από πρωτογενείς πηγές του εγχειριδίου παρουσιάζεται «η αγάπη» των Ελλήνων για την πατρίδα και την ελευθερία ως αγνό συναίσθημα και «ως χρέος», ενώ στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας ως μια «ιδέα» και ως «απελευθερωτικό όραμα» (βλ. Πίνακας 10, Παράρτημα).</p> <p>3^{ος} ισχυρισμός: Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας παρουσιάζονται και συγκρούσεις εντός του «εθνικού εαυτού» (βλ. Πίνακας 11, Παράρτημα).</p> <p>4^{ος} ισχυρισμός: Ο «εθνικός εαυτός» μένει</p>

	<p>ανεπηρέαστος από τον «εθνικά άλλο», ενώ επηρεάζεται και εξελίσσεται πνευματικά από τον «έξω κόσμο» (βλ. Πίνακας 12, Παράρτημα).</p> <p>5^{ος} ισχυρισμός: Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός» ο οποίος παράλα όσα του συμβαίνουν, στην συνάντησή του με τον «εθνικά άλλο», αυτός το παλεύει και προχωρά (βλ. Πίνακας 13, Παράρτημα).</p>
<p>3. Εξωτερική πολιτική</p> <p>1^{ος} ισχυρισμός: Ο «εθνικά άλλος» ακολουθεί μια επεκτατική εξωτερική πολιτική και αναπτύσσει σχέσεις «κυριαρχίας» με τον «εθνικό εαυτό» κάθε φορά που συναντάται μαζί του (βλ. Πίνακας ..., Παράρτημα).</p>	<p>3. Εξωτερική πολιτική</p> <p>1^{ος} ισχυρισμός: Ο «εθνικός εαυτός» απευθύνεται συχνά στις Μεγάλες Δυνάμεις για να αντιμετωπίσει, είτε διπλωματικά είτε στρατιωτικά, τον «εθνικό άλλο» (βλ. Πίνακας 21, Παράρτημα).</p>
<p>4. Πολιτισμός - Πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά (θρησκεία, τέχνη, εκπαίδευση)</p> <p>1^{ος} ισχυρισμός: Απουσιάζουν στοιχεία του πολιτισμού και εικόνες της καθημερινής ζωής του «εθνικά άλλου» με τον «εθνικό εαυτό» (βλ. Πίνακας 4, παράρτημα).</p>	<p>4. Πολιτισμός - Πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά (θρησκεία, τέχνη, εκπαίδευση)</p> <p>1^{ος} ισχυρισμός: Απαραίτητη προϋπόθεση για την διεκδίκηση της ελευθερίας του έθνους, στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας είναι να αποκτήσει «παιδεία» ο «εθνικός εαυτός» (βλ. Πίνακας 15, Παράρτημα).</p> <p>2^{ος} ισχυρισμός: Ο πολιτισμός της Ελληνικής Αρχαιότητας συνδέεται με την ελευθερία του «εθνικού εαυτού» από την κυριαρχία των Οθωμανών (βλ. Πίνακας 16, Παράρτημα).</p> <p>3^{ος} ισχυρισμός: Η καθημερινή ζωή των περισσότερων υπόδουλων πληθυσμών, στα χρόνια πριν από τη «Μεγάλη Επανάσταση», παρουσιάζεται να ακολουθεί μια ήρεμη και ειρηνική καθημερινότητα(βλ. Πίνακας 17, Παράρτημα).</p>

<p>5. Στρατιωτική οργάνωση και πολεμικές επιχειρήσεις</p> <p>1^{ος} ισχυρισμός: Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας στρατιωτικές και πολεμικές επιχειρήσεις του «εθνικά άλλου» εναντίον του «εθνικού εαυτού» παρουσιάζονται μέσα από μια ήπια μορφή γραφής και αποφεύγονται περιγραφές που στάζουν αίμα (βλ. Πίνακας 5, Παράρτημα).</p>	<p>5. Στρατιωτική οργάνωση και πολεμικές επιχειρήσεις</p> <p>1^{ος} ισχυρισμός: Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός» υποδουλωμένος στον «εθνικά άλλο», ο οποίος προσπαθεί να απελευθερωθεί στηριζόμενος στις δικές του δυνάμεις (βλ. Πίνακας 18, Παράρτημα).</p> <p>2^{ος} ισχυρισμός: Ο απλός, καθημερινός και ανώνυμος «εθνικός εαυτός» είναι αυτός που συμμετέχει στις στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον του «εθνικά άλλου» (βλ. Πίνακας 19, Παράρτημα).</p> <p>3^{ος} ισχυρισμός: Παρόλο που μέσα στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας απουσιάζουν αφηγήσεις και περιγραφές «τρομοκρατικών πράξεων» του «εθνικού άλλου», εντούτοις ο «εθνικός εαυτός» εξακολουθεί να υποφέρει από την κυριαρχία του «εθνικού άλλου» (βλ. Πίνακας 20, Παράρτημα).</p>
--	--

Πίνακας 4

A. «ΕΘΝΙΚΑ ΑΛΛΟΣ»: 1^η Κατηγορία : Οθωμανικό κράτος		
1^{ος} Ισχυρισμός:		Η «Οθωμανική αυτοκρατορία» αναπτύσσεται και διευρύνεται με συνεχείς πολέμους. Μετά την πτώση της, μετεξελίσσεται σε «κράτος» με το όνομα «Τουρκία».
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 2 «Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία» - Κεφ.8.Η οθωμανική Αυτοκρατορία: ακμή και παρακμή (σ.30 -31):	1^η παράγραφος: «Από τα μέσα του 14 ^{ου} αιώνα και μέχρι το τέλος του 16 ^{ου} αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναπτύσσεται και ενισχύει την κυριαρχία της στην Ανατολική Μεσόγειο. Ικανοί σουλτάνοι, όπως ο Σουλεϊμάν Α΄ ο Μεγαλοπρεπής (1520-1566), με συνεχείς πολέμους διευρύνουν τα σύνορά της. Οι Οθωμανοί με τον Ιερό πόλεμο που διεξάγουν, έχουν ως στόχο την εξάπλωση της ισλαμικής θρησκείας.»
2.	σ.30	2^η παράγραφος: «Από την αρχή του 17 ^{ου} αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετωπίζει σημαντικά οικονομικά προβλήματα. Η μεγάλη επέκταση της δυσκολεύει τη συνοχή της. Οι πόλεμοι παύουν να φέρνουν έσοδα. Ισχυρές δυνάμεις, όπως η Ρωσία και η Αυστρία, αντιστέκονται στον οθωμανικό στρατό και εμποδίζουν την οθωμανική επέκταση.»
3.	σ. 30	3^η παράγραφος: «Η δημιουργία νέων θαλάσσιων δρόμων, μετά την ανακάλυψη της Αμερικής, προκαλεί μεγάλα προβλήματα στο εμπόριο της Ανατολικής Μεσογείου και μειώνει τα έσοδα του οθωμανικού κράτους. Ισχυρά ευρωπαϊκά κράτη εκμεταλλεύονται αυτή την κατάσταση και υπογράφουν συμφωνίες με την Οθωμανική Αυτοκρατορία με τις οποίες αποκτούν σημαντικά οικονομικά προνόμια. Έτσι επιβαρύνεται ακόμα περισσότερο η οθωμανική οικονομία.»
4.	σ.30	4^η παράγραφος: «Η οθωμανική πύλη αναγκάζεται να παραχωρήσει την είσπραξη των φόρων σε ιδιώτες και όχι σε υπαλλήλους τους κράτους. Οι ιδιώτες αυτοί συχνά παραβιάζουν το νόμο, αδικούν τους υπηκόους και πλουτίζουν σε βάρος τους. Γίνονται ισχυροί και επαναστατούν ενάντια στην κεντρική διοίκηση.»

5.	σ.30	5^η παράγραφος: « Οι προσπάθειες για τον εκσυγχρονισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτυγχάνουν και το οθωμανικό κράτος, στις αρχές του 19 ^{ου} αιώνα βρίσκεται σε κρίση.»
6.	Γλωσσάριο (σ.30):	<p>«Ιερός πόλεμος: πόλεμος εναντίον αυτών που δεν πιστεύουν στο Μωάμεθ.»</p> <p>«Σουλτάνος: ο ανώτατος, πολιτικός και στρατιωτικός άρχοντας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.»</p> <p>«Οθωμανική πύλη: η έδρα του σουλτάνου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.»</p>
7.	Πηγή 4.10 (σ.72)	<p>«Λοιπόν πολλοί λαοί βρίσκονται γύρω μας. Κι επειδή ξέρουν πως η Τουρκία γρήγορα θ' αναγκαστεί να φύγει[...] όλοι αυτοί οι λαοί κοιτάζουν ποιος να πρωτοαρπάξει τους τόπους που φεύγοντας θ' αφήσουν οι Τούρκοι.[...]»</p> <p>(Ιων Δραγούμης, Προκήρυξη στους σκλαβωμένους και στους ελευθερωμένους Έλληνες, 1908).</p>
8.	Ενότητα 5 Κεφ.2. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (σ.94)	1^η παράγραφος: «Στις αρχές της δεκαετίας του 1910 αρχίζει μια προσπάθεια συνεννόησης ανάμεσα στα Βαλκανικά κράτη. Στόχος είναι να διεκδικήσουν τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βαλκανική Χερσόνησο[...].»
9.	σ.94	2^η παράγραφος: «Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος, ανάμεσα στους συμμάχους και την Τουρκία, ξεσπά τον Οκτώβριο του 1912. Οι πολεμικές επιχειρήσεις, τόσο στη στεριά όσο και στη θάλασσα, είναι σκληρές[...].»
10.	Κεφ.4. Μικρασία: εκστρατεία και καταστροφή (σ.100)	1^η παράγραφος: «Με το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το μέλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι αβέβαιο. Οι δυνάμεις της Αντάντ προσανατολίζονται στη δημιουργία μιας μικρής εδαφικά Τουρκίας[...].»

11.	11. Το Κοπριακό ζήτημα (σ. 121)	4^η παράγραφος: [...] <i>Η Τουρκία εισβάλλει τότε στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού.[...].»</i>
------------	--	---

Πίνακας 5

Α. «ΕΘΝΙΚΑ ΑΛΛΟΣ»: 2^η Κατηγορία : Χαρακτηριστικά του Τουρκικού έθνους – των Τούρκων:		
1^{ος} Ισχυρισμός:	Ο προσδιορισμός του εθνικά «άλλου» είναι «Οθωμανός» και σε αρκετές περιπτώσεις «Οθωμανός Τούρκος», ενώ η «Τουρκοκρατία» προσδιορίζεται τις περισσότερες φορές με τους χαρακτηρισμούς «Οθωμανική» και «ξένη κυριαρχία».	
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα2: Εισαγωγή <i>«Ελληνες κάτω από ξένη κυριαρχία»</i> σ. 15	1^η παράγραφος: <i>«Ξένη κυριαρχία θεωρείται η περίοδος της ελληνικής ιστορίας που αρχίζει με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453 και καταλήγει στην ελληνική επανάσταση του 1821.»</i>
2.	Ενότητα 2: Κεφ.1. Η κυριαρχία στον ελληνικό χώρο: Λατίνοι και Οθωμανοί σ.16	1^η παράγραφος: <i>«[...] όταν οι Οθωμανοί Τούρκοι καταλαμβάνουν την Κωνσταντινούπολη (1453), πολλές περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας βρίσκονται ήδη κάτω από τη λατινική κυριαρχία [...]</i>
3.	σ.16	3^η παράγραφος: <i>"[...]οι κατακτητές δεν αναγνωρίζουν κανένα δικαίωμα εκπροσώπησης των ντόπιων πληθυσμών στην τοπική αυτοδιοίκηση. Έτσι δημιουργούνται εντάσεις και αντιπαραθέσεις, που διευκολύνουν πολλές φορές την οθωμανική κατάκτηση.»</i>
4.	σ. 16	4^η παράγραφος: <i>"[...] Στις βενετικές κτήσεις [...] συχνά εκδηλώνονται κοινωνικές εξεγέρσεις εναντίον της βενετικής και τοπικής αριστοκρατίας. Αντίθετα, οι εξεγέρσεις στις τουρκοκρατούμενες περιοχές έχουν απελευθερωτικό χαρακτήρα.»</i>
5.	Πηγή 2.6 σ. 17	<i>« [...] οι συνεχείς πόλεμοι της Βενετίας με τους Τούρκους, την υποχρεώνουν να βρίσκεται πάντα έτοιμη [...].»</i>

		(Σουμάκης Α., Το ρεμπελιό των ποπολάρων, Κ. Πορφύρης(επιμ.), Αθήνα 1983,σ.23-24).
6.	Κεφ.4. Η εκπαίδευση σ.22	«...η εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων στα βυζαντινά εδάφη...», «...σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας...».
7.	Κεφ.5. Η καθημερινή ζωή σελ.24	1^η παράγραφος: «Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας[...].»
8.	Κεφ.8. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: ακμή και παρακμή σ.30	1^η παράγραφος: «[...]οι Οθωμανοί με τον Ιερό πόλεμο που διεξάγουν[...].»
10.	Κεφ.9. Οι μορφές αντίστασης σ.32	« [...]πολλές είναι οι μορφές αντίστασης ενάντια στους Οθωμανούς κατακτητές [...].»
11.	Πηγή 3.23 «Απόσπασμα από το σχέδιο της Εξόδου των κατοίκων του Μεσολογγίου (1826)	«[...] Θεωρούντες εκ του άλλου ότι μας εξέλιπεν κάθε ελπίς βοήθειας και προμηθείας, τόσον από τη θάλασσαν καθώς και από την ξηράν (ώστε να δυνηθώμεν) να βαστάζωμεν, ενώ ευρισκόμεθα νικηταί του εχθρού, αποφασίσαμεν [...].»
12.	Ενότητα 5 Κεφ.2. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι σ.94	2^η παράγραφος: «Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος, ανάμεσα στους συμμάχους και την Τουρκία, ξεσπά τον Οκτώβριο του 1912[...].»
13.	Κεφ. 4. Μικρασία:εκστρατεία και καταστροφή» σ.100	4^η παράγραφος: «Ένα χρόνο μετά, οι τουρκικές δυνάμεις, με ηγέτη τον Κεμάλ, επιτίθενται και αναγκάζουν τα ελληνικά στρατεύματα να υποχωρήσουν προς τα παράλια. Στις 27 Αυγούστου ο τουρκικός στρατός μπαίνει στη Σμύρνη. Χιλιάδες Έλληνες συνωστίζονται στο λιμάνι προσπαθώντας να μπουν στα πλοία και να φύγουν για την

		<i>Ελλάδα.»</i>
14.	Κεφ.11. Το κυπριακό ζήτημα σ.121	4^η παράγραφος: « [...] η Τουρκία εισβάλλει στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού [...]»

Πίνακας 6

A. «ΕΘΝΙΚΑ ΑΛΛΟΣ»:		
2^η Κατηγορία : Χαρακτηριστικά του Τουρκικού έθνους – των Τούρκων:		
2^{ος} ισχυρισμός:	Ο «εθνικά άλλος» παρουσιάζεται με μια σχετικά ήπια και «καλή εικόνα» στις σχέσεις του με τον «εθνικό εαυτό».	
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	2^η Ενότητα «Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία» Κεφ.1. Η κυριαρχία στον ελληνικό χώρο: Λατίνοι και Οθωμανοί σ. 16	4^η παράγραφος: « [...] Συχνά εκδηλώνονται κοινωνικές εξεγέρσεις εναντίον της βενετικής και τοπικής αριστοκρατίας. Αντίθετα, οι εξεγέρσεις στις τουρκοκρατούμενες περιοχές έχουν απελευθερωτικό χαρακτήρα.»
2.	Κεφ. 2. Η κοινωνική ζωή σ.18	4^η παράγραφος: «Η οργάνωση της κοινωνικής ζωής στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς. Αλλάζει επίσης σύμφωνα με τη στάση των υπαλλήλων του σουλτάνου και των πασάδων. Τα προνόμια που παραχωρούνται πολλές φορές σε κάποιες κοινότητες δεν τηρούνται. Οι συνθήκες γίνονται συχνά ανυπόφορες για τις οικογένειες των χριστιανών, κυρίως των λιγότερων προνομούχων.»
3.	Πηγή 2.8 «Οι Ελληνικές κοινότητες κατά την οθωμανική κυριαρχία». σ.19	<i>Λουδοβίκο ΙΓ' :«Οι σουλτάνοι συνηθίζουν, όταν κατακτούν ένα βασίλειο ή μια επαρχία να διατηρούν θαυμαστή τάξη. Δημεύουν τις περιουσίες της εκκλησίας και των πολεμιστών που έπεσαν στη μάχη και φυσικά όλα τα αγαθά του ηττημένου ηγεμόνα. Όσο για το λαό, αφήνεται να ζει σύμφωνα με τα ήθη και τα έθιμά του. Διατηρεί τα αγαθά του και έχει θρησκευτική ελευθερία.».</i>
4.	Σύνθεση σ. 19	<i>«Ποιες ήταν οι δύσκολες συνθήκες που βιώνουν οι ελληνικοί πληθυσμοί κατά τη διάρκεια της οθωμανικής</i>

		κυριαρχίας.»
5.	Κεφ.4. Η εκπαίδευση σ.22	1^η παράγραφος: «Η εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων στα Βυζαντινά εδάφη και οι αλλαγές, που προκαλούνται από το καθεστώς της κυριαρχίας τους, ανακόπτουν την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας. Η παράδοσή της όμως δεν εξαφανίζεται.»
6.	Κεφ.9. Μορφές σ.32	1^η παράγραφος: «Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, πολλές είναι οι μορφές αντίστασης ενάντια στους Οθωμανούς κατακτητές. Οι Ρωμοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους.»
7.	Κεφ.10. Τα απελευθερωτικά οράματα: ο Ρήγας Φεραίος σ. 34	1^η παράγραφος: «Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας δεν λείπουν τα απελευθερωτικά οράματα» τα οποία, «περιέχονται κυρίως στους θρύλους και τους θρήνους για την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την επανάκτησή της. Στα τέλη του 18 ^{ου} αιώνα, τα οράματα αυτά γίνονται πιο συγκεκριμένα και συνδέονται με τις ιδέες της ελευθερίας και της ισότητας των ανθρώπων.»
8.	σ.34	5^η παράγραφος: «Ο Ρήγας συλλαμβάνεται για τη δράση του από την αυστριακή αστυνομία και παραδίνεται στους Τούρκους. Βρίσκει μαζί με τους συντρόφους του μαρτυρικό θάνατο το 1789. Το θάνατό τους καταγγέλλει ο Αδαμάντιος Κοραΐς και καλεί τους Γραικούς σε εκδίκηση».
9.	«Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία» : σ.36	3^η παράγραφος: «Κατά την περίοδο της ξένης κυριαρχίας, οι υπόδουλοι ελληνικοί πληθυσμοί διατηρούν πολλά από τα ήθη και τα έθιμα, τη θρησκεία και τη γλώσσα τους, διατηρούν την ταυτότητά τους. Αυτό γίνεται γιατί έχουν το δικαίωμα να κρατήσουν τη θρησκεία και τη γλώσσα τους και να λειτουργούν σε

		κοινότητες εκλέγοντας τους άρχοντές τους».
10.	σ.36	4^η παράγραφος: « [...] Μερικές φορές υποχρεώνονται να αλλάζουν την πίστη τους για να σώσουν τη ζωή τους και για να μη χάνουν τα παιδιά τους με το παιδομάζωμα [...].»
11.	Πηγή 3.27 ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΔΙΑΙΡΕΤΟΥ ΤΡΙΑΔΟΣ σ.49	«Το ελληνικόν έθνος, το υπό φρικώδη οθωμανικήν δυναστεία,[...] κηρύττει σήμερα δια των νόμιμων παραστατών του, εις εθνικήν συνηγμένων Συνέλευσιν, ενώπιον Θεού και ανθρώπων την πολιτικήν αυτού ύπαρξιν και ανεξαρτηρία». Εν επιδαύρω την α΄Ιανουαρίου έτει ακαβ΄και α΄της Ανεξαρτησίας.»
12.	Πηγή 3.38 Από τα «Απομνημονεύματα» του Θ. Κολοκοτρώνη: σ.53	[.] Ημείς εσηκώσαμεν τα άρματα δια τους Τούρκους και έτσι ακουστήκαμε εις την Ευρώπη, ότι σηκωθήκαμε οι Έλληνες διά τους τυράννους, [...].»
13.	Ενότητα 4 Κεφ. 2. Το εθνικό ζήτημα σ. 71	3^η παράγραφος : «Παρά τις δυσκολίες, οι Έλληνες προσπαθούν να επιτύχουν τον εθνικό τους στόχο με δύο βασικά τρόπους: Α. Με τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων και την ενίσχυση της ελληνικότητας των περιοχών που παραμένουν αλύτρωτες. Β. Με την προσφυγή στα όπλα. Εξεγέρσεις και επαναστάσεις μαρτυρούν την επιθυμία των Ελλήνων να διεκδικήσουν την ένταξή τους στο ελληνικό εθνικό κράτος.»
14.	Γλωσσάριο σ.71	« Μεγάλη Ιδέα: Η ελληνική εθνική ιδέα, για την επέκταση των συνόρων και την απελευθέρωση των αλύτρωτων Ελλήνων.»

<p>15.</p>	<p>Ενότητα 5 «Μικρασιατική καταστροφή» σ. 100</p>	<p>4^η παράγραφος: « Ένα χρόνο μετά οι τουρκικές δυνάμεις, με ηγέτη τον Κεμάλ, επιτίθενται και αναγκάζουν τα ελληνικά στρατεύματα να υποχωρήσουν προς τα παράλια. Στις 27 Αυγούστου 1922 ο τουρκικός στρατός μπαίνει στη Σμύρνη . Χιλιάδες Έλληνες, συνωστίζονται στο λιμάνι προσπαθώντας να μπουν στα πλοία και να φύγουν για την Ελλάδα.»</p>
<p>16.</p>	<p>Κεφ. 11. Το κυπριακό ζήτημα σ. 121</p>	<p>4^η παράγραφος: « [...] Η Τουρκία εισβάλλει τότε στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού. Σχηματίζουν εκεί ένα τουρκοκυπριακό κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα. Μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων εκτοπίζεται βίαια και το νησί διχοτομείται.»</p>

Πίνακας 7

<p>A: «ΕΘΝΙΚΟΣ ΑΛΛΟΣ»: 3^η Κατηγορία : Εξωτερική πολιτική</p>		
<p>1^{ος} ισχυρισμός:</p>		<p>Μέσα από το συγκεκριμένο εγχειρίδιο ο «εθνικός άλλος» ακολουθεί μια επεκτατική εξωτερική πολιτική και αναπτύσσει σχέσεις «κυριαρχίας» με τον «εθνικό εαυτό» κάθε φορά που συναντάται μαζί του.</p>
<p>Ενδείξεις τεκμηρίωσης:</p>		
<p>1.</p>	<p>Ενότητα 2 Εισαγωγικό σημείωμα σ. 15</p>	<p>1^η παράγραφος: «Ξένη κυριαρχία θεωρείται η περίοδος της ελληνικής ιστορίας που αρχίζει με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453 και καταλήγει στην ελληνική Επανάσταση του 1821.»</p>
<p>2.</p>	<p>Κεφάλαιο 1 Η κυριαρχία στον ελληνικό χώρο: Λατίνοι και Οθωμανοί σ.16</p>	<p>1η παράγραφο: « [...] Όταν οι Οθωμανοί Τούρκοι καταλαμβάνουν την Κωνσταντινούπολη (1453) , πολλές περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας βρίσκονται ήδη κάτω λατινική κυριαρχία. Η κυριαρχία αυτή, κυρίως των Βενετών συνεχίζει και κατά τους επόμενους αιώνες.»</p>
<p>3.</p>	<p>Κεφάλαιο 2 Η κοινωνική οργάνωση σ.18</p>	<p>4η παράγραφος: « Η οργάνωση της κοινωνικής ζωής στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς.»</p>
<p>4.</p>	<p>Κεφάλαιο 6 σ. 26</p>	<p>1η παράγραφος: « Κάτω από την Οθωμανική απειλή πολλοί Έλληνες λόγιοι μετακινούνται προς τις ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως στην Ιταλία. Εκεί, αναπτύσσουν σημαντική συγγραφική και εκδοτική δραστηριότητα.»</p>
<p>5.</p>	<p>Κεφάλαιο 6 Οι σχέσεις με τον</p>	<p>1η παράγραφος: «Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι άνθρωποι μετακινούνται και ταξιδεύουν, κυρίως όμως οι</p>

	υπόλοιπο κόσμο σ. 28	<i>χριστιανοί. Ο πόλεμος, η αναζήτηση οικονομικών πόρων, το εμπόριο, τα γράμματα, τους αναγκάζουν να αλλάζουν τόπους και να αναζητούν καλύτερες ευκαιρίες. Πολλές από αυτές τις ευκαιρίες βρίσκονται έξω από τα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην κεντρική και δυτική Ευρώπη καθώς και στη Ρωσία και τις παραδουνάβιες ηγεμονίες.»</i>
6.	Κεφάλαιο 8 Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: ακμή και παρακμή σ.30	1η παράγραφος: <i>«Από τα μέσα του 14ου αιώνα και μέχρι το τέλος του 16ου αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναπτύσσεται και ενισχύει την κυριαρχία της στην Ανατολική Μεσόγειο. Ικανοί σουλτάνοι, όπως ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής (1420-1566), με συνεχείς πολέμους διευρύνουν τα σύνορά της. Οι Οθωμανοί με τον Ιερό πόλεμο που διεξάγουν, έχουν ως στόχο την εξάπλωση της ισλαμικής θρησκείας.»</i>
7.	Γλωσσάριο σ.30	<i>«Ιερός πόλεμος: πόλεμος εναντίον αυτών που δεν πιστεύουν στο Μωάμεθ».</i> <i>«σουλτάνος: ο ανώτατος, πολιτικός και στρατιωτικός άρχοντας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας».</i> <i>«Οθωμανική Πύλη: η έδρα του σουλτάνου της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.»</i>
8.	Κεφάλαιο 10 Τα απελευθερωτικά οράματα: ο Ρήγας Φεραίος σ. 34	2^η παράγραφος: <i>«Με βάση το οθωμανικό απολυταρχικό καθεστώς φαίνεται πιο άδικο για τους λαούς της βαλκανικής χερσονήσου. Γιατί δεν είναι μόνο οι Έλληνες που ζουν στην σκλαβιά. Βούλγαροι, Αρμένιοι, Αρβανίτες βρίσκονται κάτω από την κυριαρχία των Οθωμανών Τούρκων.»</i>
9.	Ενότητα 5 Κεφάλαιο 2 Οι Βαλκανικοί πόλεμοι σ.94	1η παράγραφος: <i>« Στις αρχές της δεκαετίας του 1910 αρχίζει μια προσπάθεια συνεννόησης ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη. Στόχος τους είναι να διεκδικήσουν τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βαλκανική χερσόνησο. Έτσι, υπογράφονται συνθήκες συμμαχίας μεταξύ Σερβίας , και Μαυροβουνίου, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας.»</i>
10.	Κεφάλαιο 4	4η παράγραφος: <i>«Ένα χρόνο μετά, οι τουρκικές δυνάμεις, με</i>

	Μικρασία: εκστρατεία και καταστροφή σ. 100	<i>ηγέτη τον Κεμάλ, επιτίθενται και αναγκάζουν τα ελληνικά στρατεύματα να υποχωρήσουν προς τα παράλια. Στις 27 Αυγούστου 1922 ο τουρκικός στρατός μπαίνει στη Σμύρνη. Χιλιάδες Έλληνες συνωστίζονται στο λιμάνι προσπαθώντας να μπουν στα πλοία και να φύγουν για την Ελλάδα.»</i>
11.	Ενότητα 5 Κεφάλαιο 11 Το κυπριακό ζήτημα σ.121	4η παράγραφος:»[...] Η Τουρκία εισβάλλει τότε στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού. Σχηματίζουν εκεί ένα τουρκοκυπριακό κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα. Μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων εκτοπίζεται βίαια και το νησί διχοτομείται.»

Πίνακας 8

Α. «ΕΘΝΙΚΑ ΑΛΛΟΣ»: 4^η Κατηγορία : Πολιτισμός- Πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά (θρησκεία, τέχνη, εκπαίδευση)		
3ος Ισχυρισμός:	Μέσα από το συγκεκριμένο εγχειρίδιο απουσιάζουν στοιχεία του πολιτισμού και εικόνες της καθημερινής ζωής του «εθνικά άλλου» με τον «εθνικό εαυτό».	
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 2: Κεφ.2 Η κοινωνική οργάνωση σ. 18	4^η παράγραφος: « Η οργάνωση της κοινωνικής ζωή στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς. Τα προνόμια που παραχωρούνται πολλές φορές σε κάποιες κοινότητες δεν τηρούνται. Οι συνθήκες γίνονται συχνά ανυπόφορες για τις οικογένειες των χριστιανών, κυρίως των λιγότερο προνομούχων.»
2.	Κεφ. 3. Οικονομία και επαγγέλματα σ.20	1^η παράγραφος: «Στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας άνδρες και γυναίκες, ασχολούνται με τη γεωργία και τη κτηνοτροφία. Καλλιεργούν ως ελεύθεροι καλλιεργητές τη γη, πληρώνοντας φόρο στους Οθωμανούς ή δουλεύουν ως κολίγοι στα τσιφλίκια τους.»
3.	σ.20	2^η παράγραφος: « Η παγκόσμια αύξηση του εμπορίου και το ενδιαφέρον για τις αγορές της οθωμανικής επικράτειας ευνοούν την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου. Έλληνες έμποροι, εκμεταλλεύονται την οθωμανική επέκταση στη βαλκανική χερσόνησο, οργανώνουν σημαντικούς χερσαίους εμπορικούς σταθμούς και αναλαμβάνουν τη διακίνηση αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων προς τις ευρωπαϊκές χώρες.»
4.	Κεφάλαιο 5. Η καθημερινή ζωή σ.24	1^η παράγραφος: «Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας η καθημερινή ζωή οργανώνεται γύρω από την οικογένεια. Οι οικογένειες είναι πολυμελείς στην προσφορά και τη συνεργασία των μελών τους για τις καθημερινές ανάγκες. Τα παιδιά μαθαίνουν συνήθως το επάγγελμα των γονιών τους για να εξασφαλίσουν τη ζωή τους.»

5.	σ.24	4^η παράγραφος: « <i>Η γέννηση του παιδιού, ο γάμος και ο θάνατος αποτελούν σημαντικά γεγονότα και συνδέονται με πλήθος έθιμα που φέρνουν κοντά τους ραγιαδες. Έθιμα που έχουν σχέση με τις καθημερινές ασχολίες και τη θρησκευτική ζωή προσφέρουν ευκαιρίες για κοινωνική συναναστροφή. Τα τοπικά πανηγύρια γίνονται αφορμή για ψυχαγωγία και βοηθούν στη διατήρηση της παράδοσης, ενώ τονώνουν και την οικονομική δραστηριότητα των περιοχών.</i> »
6.	Κεφάλαιο 6. Η πνευματική ζωή σ. 26	1^η παράγραφος: « <i>Κάτω από την οθωμανική απειλή, πολλοί Έλληνες λόγιοι μετακινούνται προς τις ευρωπαϊκές χώρες.</i> »
7.	Κεφάλαιο 7. Οι σχέσεις με τον υπόλοιπο κόσμο σ.28	1^η παράγραφος: « <i>Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι άνθρωποι μετακινούνται και ταξιδεύουν, κυρίως όμως οι χριστιανοί. Ο πόλεμος, η αναζήτηση οικονομικών πόρων, το εμπόριο, τα γράμματα, τους αναγκάζουν να αλλάζουν τόπους και να αναζητούν καλύτερες ευκαιρίες.</i> »
8.	Ενότητα 3: 4. Πολεμικές επιχειρήσεις: 1821 – 1824 σ. 44	2^η παράγραφος: « <i>Το Μάρτιο του 1821, ξεκινά η Επανάσταση στην Πελοπόννησο και αμέσως μετά στη Ανατολική Στερεά. Ταυτόχρονα τα νησιά του Αιγαίου και κυρίως η Ύδρα, οι Σπέτσες, τα Ψαρά και η Σάμος ξεσηκώνονται και συμμετέχουν αποφασιστικά στην Επανάσταση. Ο αγώνας των νησιών δημιουργεί προβλήματα στον οθωμανικό στόλο, που απαντά με τις καταστροφές των νησιών της Χίου, της Κάσου και των Ψαρών.</i> »
9.	3^η Ενότητα: «Οι πολεμικές επιχειρήσεις: 1825 – 1827» σ.46	3^η παράγραφος: « <i>Ο Κιουταχής ξεκινά με πολυπληθή στρατό από τη Λάρισα, υποτάσσει πολλές περιοχές της Ρούμελης και πολιορκεί το Μεσολόγγι από τον Απρίλιο του 1825. Τον Δεκέμβριο του 1825, τα τουρκικά στρατεύματα ενισχύονται με την άφιξη των αιγυπτιακών στρατευμάτων και ο Ιμπραήμ αναλαμβάνει την αρχηγία της πολιορκίας. Η θέση των κατοίκων του Μεσολογγίου δυσκολεύει ακόμη περισσότερο. Χωρίς τροφή και πολεμοφόδια αναγκάζονται τελικά σε ηρωική Έξοδο τον Απρίλιο του 1826.</i> »
10.	Γλωσσάριο σ.46	«Έξοδος του Μεσολογγίου: <i>η κίνηση των πολιορκημένων Ελλήνων να βγουν απ' το φρούριο του Μεσολογγίου και να λύσουν έτσι την ασφυκτική πολιορκία των Οθωμανών.</i> »

<p>11.</p>	<p>Πηγή 3.23 Απόσπασμα από το σχέδιο της Εξόδου των κατοίκων του Μεσολογγίου (1826) σ.47</p>	<p><i>« Εν ονόματι της Αγίας Τριάδος [...] ότι εκπληρώσαμε τα χρέη μας ως πιστοί στρατιώται της πατρίδος εις την στενήν πολιορκίαν ταύτην και όρθιοι εις στους δρόμους όλοι. Θεωρούντες εκ του άλλου ότι μας εξέλιπεν κάθε ελπίς βοήθειας και προμηθείας, τόσον από τη θάλασσαν καθώς και από την ξηράν (ώστε να δυνηθώμεν) να βαστάζωμεν, ενώ ευρισκόμεθα νικηταί του εχθρού, αποφασίσαμεν ομοφώνως: Η έξοδος μας να γίνει βράδυ εις τας δύο ώρας της νυκτός της 10 Απριλίου, ημέραν Σάββατον και ζημερώνοντας των Βαΐων, [...] ή έλθη ή δεν έλθη βοήθεια...»</i></p>
<p>12.</p>	<p>Ενότητα 4: Κεφάλαιο 6. Η καθημερινή ζωή σ. 83</p>	<p><i>1^η παράγραφος: «Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, η καθημερινότητα των κατοίκων του ελληνικού κράτους διατηρεί πολλά στοιχεία του παραδοσιακού τρόπου ζωής. Παράλληλα, επηρεάζεται από τις κοινωνικές εξελίξεις και να νέα αστικά πρότυπα ζωής και συμπεριφοράς που έρχονται από την Ευρώπη.»</i></p>

Πίνακας 9

Α. «ΕΘΝΙΚΑ ΑΛΛΟΣ»:		
5 ^η Κατηγορία: Στρατιωτικές και πολεμικές επιχειρήσεις –		
1ος Ισχυρισμός:	Παρόλο που μέσα στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας απουσιάζουν αφηγήσεις και περιγραφές «τρομοκρατικών πράξεων» του «εθνικού άλλου», εντούτοις ο «εθνικός εαυτός» εξακολουθεί να υποφέρει από την κυριαρχία του «εθνικού άλλου».	
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 2 Κεφ. 2 Η κοινωνική οργάνωση σ. 18	4 ^η παράγραφος: « Η οργάνωση της κοινωνικής ζωής στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς. Αλλάζει επίσης σύμφωνα με τη στάση των υπαλλήλων του σουλτάνου και των πασάδων. Τα προνόμια που παραχωρούνται πολλές φορές σε κάποιες κοινότητες δεν τηρούνται. Οι συνθήκες γίνονται συχνά ανυπόφορες για τις οικογένειες των χριστιανών, κυρίως των λιγότερων προνομούχων.»
2.	Πηγή 2.8 Ο ντε Μπεβ πρεσβευτής της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη (1590-1606), προς το βασιλιά Λουδοβίκο ΙΓ΄ σ.19	«Οι σουλτάνοι συνηθίζουν, όταν κατακτούν ένα βασίλειο ή μια επαρχία να διατηρούν θαυμαστή τάξη. Δημεύουν τις περιουσίες της εκκλησίας και των πολεμιστών που έπεσαν στη μάχη και φυσικά όλα τα αγαθά του ηττημένου ηγεμόνα. [...]»
3.	Ενότητα 2 Κεφ. 10 Τα απελευθερωτικά οράματα: ο Ρήγας Φεραίος σ. 34	2 ^η παράγραφος: «Με βάση αυτές τις ιδέες, το οθωμανικό απολυταρχικό καθεστώς φαίνεται πιο άδικο για τους λαούς της βαλκανικής χερσονήσου. Γιατί δεν είναι μόνο οι Έλληνες που ζουν στην σκλαβιά. Βούλγαροι, Σέρβοι, Αρμένιοι βρίσκονται κάτω από την κυριαρχία των Οθωμανών Τούρκων.»
4.	σ. 34	5 ^η παράγραφος: «Ο Ρήγας συλλαμβάνεται για τη δράση του από την αυστριακή αστυνομία και παραδίνεται στους Τούρκους. Βρίσκει μαζί με τους

		<i>συντρόφους του μαρτυρικό θάνατο το 1789. Το θάνατό τους καταγγέλλει ο Αδαμάντιος Κοραΐς και καλεί τους Γραικούς σε εκδίκηση.»</i>
5.	Ενότητα 2 Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία σ.36	4^η παράγραφος: <i>« Την ίδια περίοδο οι ελληνικοί πληθυσμοί που ζουν κάτω από την οθωμανική κυριαρχία είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν φόρους στον κατακτητή και για τη ζωή τους και για την περιουσία τους. Μερικές φορές υποχρεώνονται να αλλάζουν την πίστη τους για να σώσουν τη ζωή τους και για μη χάνουν τα παιδιά τους με το παιδομάζωμα. Γι' αυτό συχνά προσπαθούν να εξεγερθούν και να ελευθερωθούν από τον οθωμανικό ζυγό.»</i>
6.	σ.44	2^η παράγραφος: <i>« Το Μάρτιο του 1821, ξενικά η Επανάσταση στην Πελοπόννησο και αμέσως μετά στην Ανατολική Στερεά. Ταυτόχρονα τα νησιά του Αιγαίου και κυρίως η Ύδρα. Ο αγώνας των νησιών δημιουργεί προβλήματα στον οθωμανικό στόλο, που απαντά με τις καταστροφές των νησιών της Χίου, της Κάσου και των Ψαρών.»</i>
7.	σ. 44	3^η παράγραφος: <i>« Τα επαναστατικά μέτωπα στη Στερεά Ελλάδα, τη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Μακεδονία και την Κρήτη πληθαίνουν. Οι πολυάριθμες όμως οθωμανικές δυνάμεις, που βρίσκονται στις περιοχές αυτές καταπνίγουν γρήγορα τις εξεγέρσεις. Σύντομα η Επανάσταση περιορίζεται στην Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και σε νησιά του Αιγαίου.»</i>
8.	Ενότητα 3 Κεφ. 5 Οι πολεμικές επιχειρήσεις: 1825 - 1827 σ. 46	1^η παράγραφος: <i>« Στις αρχές του 1825 η οθωμανική Πύλη αποφασίζει να αντιμετωπίσει οριστικά την επανάσταση με τη βοήθεια των αιγυπτιακών στρατευμάτων. Σύμφωνα με το σχέδιο ο Κιουταχής εκστρατεύει εναντίον της Ρούμελης και ο Ιμπραήμ</i>

		εναντίον της Πελοποννήσου.»
9.	σ. 46	2^η παράγραφος: « Η εμφάνιση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, το 1825, δημιουργεί σημαντικά προβλήματα στην πορεία του Αγώνα. Οι Έλληνες αδυνατούν να συγκρατήσουν τον τουρκοαιγυπτιακό στρατό και ο Ιμπραήμ τελικά καταπνίγει την επανάσταση στην Πελοπόννησο και κατευθύνεται στο Μεσολόγγι.»
10.	σ. 46	3^η παράγραφος: « Ο Κιουταχής ξεκινά με πολυπληθή στρατό από τη Λάρισα, υποτάσσει πολλές περιοχές τη Ρούμελης και πολιορκεί το Μεσολόγγι από τον Απρίλιο του 1825. Το Δεκέμβριο του 1825, τα τουρκικά στρατεύματα ενισχύονται με την άφιξη των αιγυπτιακών στρατευμάτων και ο Ιμπραήμ αναλαμβάνει την αρχηγία της πολιορκίας. Η θέση των κατοίκων του Μεσολογγίου δυσκολεύει ακόμη περισσότερο. Χωρίς τροφή και πολεμοφόδια αναγκάζονται τελικά σε ηρωική Έξοδο τον Απρίλιο του 1826.»
11.	Ενότητα 3 Κεφ. 9 Οι σχέσεις με την Ευρώπη: ο Φιλελληνισμός σ. 54	4^η παράγραφος: « Σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις αλλά και στη Β. Αμερική οργανώνονται επιτροπές με φιλανθρωπική δραστηριότητα για τους άμαχους της Επανάστασης. Ανάμεσα στις φροντίδες τους είναι η αποστολή φαρμάκων και πολεμοφοδίων καθώς και η στρατολόγηση και διευκόλυνση της μεταφοράς εθελοντών.»
12.	Ενότητα 3 Κεφ. 10 Η έκβαση του Αγώνα σ. 56	1^η παράγραφος: « Ο Αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους είναι μακρύς και δύσκολος. Οι μεγάλες ηρωικές στιγμές εναλλάσσονται με δύσκολες περιόδους και ήττες. Ιδιαίτερα μετά τη συνεργία οθωμανικών και αιγυπτιακών δυνάμεων η Επανάσταση υποχωρεί και περιορίζεται εδαφικά.»
13.	σ. 56	2^η παράγραφος: « Η ηγεσία των Ελλήνων απευθύνεται αρκετές φορές κατά τη διάρκεια του Αγώνα στις

		<i>Μεγάλες Δυνάμεις και ζητά την προστασία και τη βοήθειά τους.»</i>
14.	σ.56	3^η παράγραφος: <i>«Η πτώση του Μεσολογγίου έχει μεγάλο αντίκτυπο και συγκινεί την κοινή γνώμη των ευρωπαϊκών χωρών.»</i>
15.	σ. 58	3^η παράγραφος: <i>« Η έλλειψη νερού, τροφίμων και πυρομαχικών δυσκολεύει τη ζωή κυρίως των πληθυσμών που πολιορκούνται, σε πολλές περιπτώσεις για μήνες, μέσα σε φρούρια και κάστρα. Η πολύχρονη ενασχόληση με τον πόλεμο δεν επιτρέπει στους κατοίκους να ασχοληθούν με τη γη, οι καλλιέργειες καταστρέφονται και η σοδειά είναι ανύπαρκτη. Ο ανεφοδιασμός και η τροφοδοσία εμποδίζεται από τον αντίπαλο με αποτέλεσμα πολλοί άμαχοι κυρίως πεθαίνουν από αστία. Οι απώλειες μεγαλώνουν και από επιδημίες που εξαπλώνονται.»</i>
16.	Ενότητα 5 Κεφ. 2 Οι Βαλκανικοί πόλεμοι σ. 94	2^η παράγραφος: <i>« Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος, ανάμεσα στους συμμάχους και την Τουρκία, ξεσπά τον Οκτώβριο του 1912. Οι πολεμικές επιχειρήσεις, τόσο στη στεριά όσο και στη θάλασσα, είναι σκληρές.[....]»</i>
17.	Ενότητα 5 Κεφ. 4 Μικρασία: εκστρατεία και καταστροφή σ. 100	4^η παράγραφος: <i>« Ένα χρόνο μετά, οι τουρκικές δυνάμεις, με ηγέτη τον Κεμάλ, επιτίθενται και αναγκάζουν τα ελληνικά στρατεύματα να υποχωρήσουν προς τα παράλια. Στις 27 Αυγούστου 1922 ο τουρκικός στρατός μπαίνει στη Σμύρνη. Χιλιάδες Έλληνες συνωστίζονται στο λιμάνι προσπαθώντας να μπουν στα πλοία και να φύγουν για την Ελλάδα.»</i>
18.	Ενότητα 5 Οι τελικές ρυθμίσεις: τα σύνορα και η ανταλλαγή πληθυσμών σ. 103	1^η παράγραφος: <i>« Με την ήττα των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Μικρά Ασία, το 1922, και τη Μικρασιατική Καταστροφή επανέρχονται σε συζήτηση τα σύνορα Ελλάδας και Τουρκίας.»</i>
19.	Ενότητα 5 Κεφ. 11	4^η παράγραφος: <i>« [...] Η Τουρκία εισβάλλει τότε στην Κύπρο και στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο</i>

	Το κυπριακό ζήτημα σ. 121	<i>τμήμα του νησιού. Σχηματίζουν ένα τουρκοκυπριακό κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα. Μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων εκτοπίζεται βίαια και το νησί διχοτομείται.».</i>
--	--	---

Πίνακας 10

B: «ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ»:		
1^η Κατηγορία : Ελληνικό έθνος		
1^{ος} Ισχυρισμός:	Το έθνος βρίσκεται κάτω από την κυριαρχία του «εθνικά άλλου» και ζητά την εθνική του ανεξαρτησία.	
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 2 «Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία» σ. 15	<i>«Ξένη κυριαρχία θεωρείται η περίοδος της ελληνικής ιστορίας που αρχίζει με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453 και καταλήγει στην ελληνική Επανάσταση του 1821.»</i>
2.	Ενότητα 2 Η κοινωνική ζωή σ.18	2^η παράγραφος: <i>« Το οθωμανικό κράτος αναγνωρίζει το δικαίωμα της ζωής και της περιουσίας στους υπόδουλους ορθόδοξους χριστιανούς με αντάλλαγμα πολλές υποχρεώσεις και φόρους.»</i>
3.	Κεφ. 4 Η εκπαίδευσης σ. 22	1^η παράγραφος: <i>« Η εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων στα βυζαντινά εδάφη και οι αλλαγές που προκαλούνται από το καθεστώς της κυριαρχίας ανακόπτουν την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας. Η παράδοσή της όμως δεν εξαφανίζεται.»</i>
4.	Κεφ. 6 Η πνευματική ζωή σ.26	1^η παράγραφος: <i>«Κάτω από την οθωμανική απειλή, πολλοί Έλληνες λόγιοι μετακινούνται προς τις ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως την Ιταλία. Εκεί αναπτύσσουν σημαντική συγγραφική και εκδοτική δραστηριότητα.»</i>
5.	Κεφ. 7 Οι σχέσεις με τον υπόλοιπο κόσμο	4^η παράγραφος: <i>«Τα κρίσιμα χρόνια, πριν την Ελληνική επανάσταση, η επαφή των υπόδουλων Ελλήνων με τον υπόλοιπο κόσμο γίνεται ιδιαίτερα</i>

	σ.28	χρήσιμη. Βοηθά την πορεία προς την εθνική ανεξαρτησία.»
6.	Ενότητα 3 Η Μεγάλη Επανάσταση σ.37	1^η παράγραφος: «Με τον όρο Μεγάλη Επανάσταση εννοούμε την Επανάσταση που κάνουν οι Έλληνες το 1821 για να αποκτήσουν την ελευθερία τους. Ονομάζεται και «Επανάσταση του 1821» ή «Αγώνας για την ανεξαρτησία.»
7.	Πηγή 3.8 Από τον κανονισμό λειτουργίας της Φιλικής Εταιρείας σ.41	«[...] Σκοπός των μελών της είναι η «καλύτερευσις του έθνους, και ο Θεός το συγχωρέση η ελευθερία του.»
8.	Ενότητα 4 Κεφ. 2 Το εθνικό ζήτημα σ. 71	1^η παράγραφος: « Με τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, μεγάλο μέρος των εδαφών που οι Έλληνες θεωρούν ελληνικά μένουν εκτός των ελληνικών συνόρων, τα σύνορα θεωρούνται προσωρινά και η επέκτασή τους γίνεται εθνικός στόχος. Η πολιτική ζωή της χώρας καθορίζεται από τον εθνικό αυτό στόχο που παίρνει, το 1844, το όνομα της Μεγάλης Ιδέας.»
9.	σ. 71	2^η παράγραφος: « Η επίτευξη του εθνικού αυτού στόχου είναι δύσκολη στις συνθήκες του 19 ^{ου} αιώνα. Το ελληνικό κράτος έχει πολλές προσδοκίες, αλλά περιορισμένες οικονομικές, διπλωματικές και στρατιωτικές δυνατότητες.»
10.	σ. 71	3^η παράγραφος: « Παρά τις δυσκολίες, οι Έλληνες προσπαθούν να επιτύχουν τον εθνικό τους στόχο με δυο βασικά τρόπους. Α. Με τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων και την ενίσχυση της ελληνικότητας των περιοχών που παραμένουν αλύτρωτες. Β. Με την προσφυγή στα όπλα. Εξεγέρσεις και επαναστάσεις μαρτυρούν την επιθυμία των Ελλήνων να διεκδικήσουν την ένταξή τους στο ελληνικό

		<i>κράτος. Η εθνική ολοκλήρωση γίνεται σταδιακά κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και συνεχίζεται και τον επόμενο αιώνα.»</i>
11.	Ενότητα 5 Κεφ. 2 Οι Βαλκανικοί πόλεμοι σ.94	1^η παράγραφος: « Στις αρχές της δεκαετίας του 1910 αρχίζει μια προσπάθεια συνεννόησης ανάμεσα στα Βαλκανικά κράτη. Στόχος τους είναι να διεκδικήσουν τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βαλκανική χερσόνησο [...] .»
12.	σ.94	2^η παράγραφος: « Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος, ανάμεσα στους συμμάχους και την Τουρκία ξεσπά τον Οκτώβρη του 1912. Οι πολεμικές επιχειρήσεις τόσο στη στεριά, όσο και στη θάλασσα είναι σκληρές. Ο ελληνικός στρατός καταλαμβάνει εδάφη της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Απελευθερώνει σημαντικές πόλεις, όπως η Θεσσαλονίκη και τα Ιωάννινα. Ο ελληνικός στόλος καταλαμβάνει επίσης πολλά νησιά του ανατολικού Αιγαίου.»
13.	Ενότητα 5 Κεφ. 4 Μικρασία: Εκστρατεία και καταστροφή σ. 100	3^η παράγραφος: « Η ελληνική πλευρά αποφασίζει, [...], να προχωρήσει στις πολεμικές επιχειρήσεις στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Το καλοκαίρι του 1921 ο ελληνικός στρατός επιτίθεται με στόχο την κατάληψη της Άγκυρας. Η πορεία όμως ανακόπτεται στο Σαγγάριο ποταμό, χωρίς να πετύχει το στόχο του.»
14.	σ. 100	4^η παράγραφος: « Ένα χρόνο μετά, οι τουρκικές δυνάμεις, με τη νίκη του Κεμάλ, επιτίθεται και αναγκάζουν τα ελληνικά στρατεύματα να υποχωρήσουν προς τα παράλια. Στις 27 Αυγούστου 1922 ο τουρκικός στρατός μπαίνει στη Σμύρνη. Χιλιάδες Έλληνες συνωστίζονται στο λιμάνι προσπαθώντας να μπουν στα πλοία και να φύγουν για την Ελλάδα.»
15.	Ενότητα 5 Κεφ. 5	2^η παράγραφος: «Μετά τη συνθήκη της Λωζάννης αποφασίζεται η ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα

	Οι τελικές ρυθμίσεις: τα σύνορα κι η ανταλλαγή πληθυσμών σ. 103	<i>στην Ελλάδα και την Τουρκία. Έτσι μετακινούνται στην Ελλάδα περίπου 1.200.000 Έλληνες ορθόδοξοι που κατοικούν στη Μικρά Ασία και αντίστοιχα 500.000 μουσουλμάνοι που κατοικούν στην Ελλάδα μετακινούνται στην Τουρκία [...].»</i>
16.	σ. 103	3^η παράγραφος: <i>« Με την ανταλλαγή πληθυσμών πολλοί άνθρωποι φεύγουν οριστικά από τις πατρίδες του. Μεγάλος αριθμός προσφύγων κινείται προς τον Πειραιά [...] Η εγκατάστασή του στην Ελλάδα παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες. Η στέγαση και η περίθαλψη τους αποτελούν τα πρώτα προβλήματα τα οποία ζητούν λύση. Μένουν προσωρινά σε καταυλισμούς και αργότερα δημιουργούνται οικισμοί για τη στέγαση των προσφύγων.»</i>
17.	Ενότητα 5 Κεφ. 11 Το κυπριακό ζήτημα σ. 121	1^η παράγραφος: <i>«Το κυπριακό ζήτημα είναι σημαντικό εθνικό θέμα και απασχολεί έντονα τη διεθνή κοινότητα στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα [...].»</i>
18.	σ. 121	4^η παράγραφος: <i>« Τον Ιούλιο του 1974, η ελληνική χούντα προσπαθεί με πραξικόπημα να ανατρέψει τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η Τουρκία εισβάλλει τότε στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού. Σχηματίζουν εκεί ένα τουρκοκυπριακό κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα. Μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων εκτοπίζεται και το νησί διχοτομείται.»</i>
19.	σ. 121	5^η παράγραφος: <i>« Από τότε η Κύπρος παραμένει διχοτομημένη και το κυπριακό πρόβλημα άλυτο. Η ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, δίνει ελπίδες για τη λύση του ζητήματος.»</i>

Πίνακας 11

B. «ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ» :		
1^η Κατηγορία : Ελληνικό έθνος		
2^{ος} Ισχυρισμός:	Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, η «συλλογική ταυτότητα» του «εθνικού εαυτού» αποτελεί στοιχείο αντίστασης απέναντι στον «εθνικά άλλο» και προϋπάρχει του «ελληνικού κράτους».	
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 2 Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία σ.36	3^η παράγραφος: «Κατά την περίοδο της ξένης κυριαρχίας, οι υπόδουλοι ελληνικοί πληθυσμοί διατηρούν πολλά από τα ήθη και τα έθιμα, τη θρησκεία και τη γλώσσα τους, διατηρούν δηλαδή την ταυτότητά τους. Αυτό γίνεται γιατί έχουν το δικαίωμα να κρατήσουν τη θρησκεία και τη γλώσσα τους και να λειτουργούν σε κοινότητες εκλέγοντας τους άρχοντές τους [...].»
2.	Ενότητα 3 Κεφ. 12 Η διακυβέρνηση Καποδίστρια σ.60	2^η παράγραφος: « Βασικός στόχος της διακυβέρνησης του είναι να δημιουργήσει ένα ισχυρό κράτος με αποτελεσματική διοίκηση και δυνατή οικονομία.»
3.	σ. 60	4^η παράγραφος: « [...] Το έργο του σταματά απότομα με τη δολοφονία του, το 1831, στο Ναύπλιο.»
4.	Ενότητα 4 Κεφ. 7 Καλλιτεχνική και πνευματική ζωή σ. 86	1^η παράγραφος: «Στο ελληνικό κράτος του 19 ^{ου} και των αρχών του 20 ^{ου} αιώνα υπάρχει έντονη καλλιτεχνική και πνευματική κίνηση. Οι απόψεις διακινούνται μέσα από εφημερίδες και περιοδικά, φιλολογικά σαλόνια, λογοτεχνικούς διαγωνισμούς και εκθέσεις έργων τέχνης. Οι πνευματικές αναζητήσεις της ελληνικής κοινωνίας έχουν σχέση με το εθνικό ζήτημα και τη διαμόρφωση της ελληνικής ταυτότητας. Προβάλλονται στη διαμάχη για τη γλώσσα, την εκπαίδευση, τη λογοτεχνία.»

5.	σ.86	2^η παράγραφος: «το γλωσσικό ζήτημα δημιουργεί μεγάλες εντάσεις στην πνευματική ζωή της χώρας, κυρίως στο τέλος του 19 ^{ου} αιώνα. Οι δημοτικιστές υποστηρίζουν τη χρήση μιας κοινής και κατανοητής από όλους γλώσσας, ενώ οι αντίπαλοι τους μάχονται για μια γλώσσα που συγγενεύει με την αρχαία ελληνική.»
6.	Γλωσσάριο σ. 86	Ελληνική ταυτότητα: «το σύνολο των στοιχείων που αποτελούν τη φυσιογνωμία του Έλληνα και της Ελληνίδας.»
7.	Ενότητα 5 Κεφ. 1 Ο εκσυγχρονισμός του κράτους σ. 91	1^η παράγραφος: «Μετά το κίνημα στο Γουδί, το 1909, η Ελλάδα ακολουθεί μια νέα πορεία. Τα κύρια ζητήματα είναι ο εκσυγχρονισμός του κράτους και η οικονομική ανάπτυξή του. Επίσης επιδιώκει συμμαχίες με μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις, με στόχο την απελευθέρωση των εδαφών που παραμένουν αλύτρωτα. Αυτή η πορεία συνδυάζεται με την παρουσία του Ελευθέριου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδας.»
8.	σ. 91	2^η παράγραφος: «[...] Ο Ε. Βενιζέλου ξεκινά ένα πολύπλευρο έργο με στόχο να εκσυγχρονίσει την Ελλάδα. Προσπαθεί να τη φέρει κοντά στα πρότυπα των αναπτυγμένων ευρωπαϊκών κρατών. Αναδιοργανώνει το στρατό και τον εκπαιδεύει με τους πιο σύγχρονους τρόπους. Αναθεωρεί το Σύνταγμα.»
9.	Ενότητα 5 Κεφ. 13 Η καθημερινή ζωή σ. 127	1^η παράγραφος: «Κατά τη διάρκεια του 20 ^{ου} αιώνα μεγάλες επιστημονικές και τεχνολογικές ανακαλύψεις αλλάζουν τον κόσμο, κυρίως στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες. Νέες τεχνολογίες εισβάλλουν στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων και την αλλάζουν. Οι αλλαγές αυτές επηρεάζουν καθοριστικά και τη καθημερινή ζωή στην Ελλάδα.»
10.	σ. 127	2^η παράγραφος: «Η σταδιακή επέκταση της χρήσης ηλεκτρικής ενέργειας απλοποιεί πολλές καθημερινές

		<p>ασχολίες των ανθρώπων. Οι ηλεκτρικές συσκευές, όπως το ψυγείο, το πλυντήριο και η ηλεκτρική κουζίνα, γίνονται απαραίτητες για κάθε σπίτι. Το ραδιόφωνο και η τηλεόραση ενημερώνουν και ψυχαγωγούν τους κατοίκους των πιο απομακρυσμένων περιοχών. Οι άνθρωποι επικοινωνούν μεταξύ τους, όπου κι αν βρίσκονται, με σταθερά και κινητά τηλέφωνα. Η χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή και του διαδικτύου επιτρέπει την επικοινωνία, την ευκολότερη αναζήτηση πληροφοριών και την ταχύτερη επεξεργασία τους.»</p>
11.	<p>Ενότητα 5 Κεφ. 15 Ο πολιτισμός σ.133</p>	<p>3^η παράγραφος: «στην Ελλάδα, πολλοί άνθρωποι του πνεύματος όσο και της τέχνης επηρεάζονται στο έργο τους από την τέχνη άλλων χωρών.[...] Οι άνθρωποι κατανοούν σταδιακά ότι η τέχνη δεν έχει σύνορα και ο χαρακτήρας της είναι παγκόσμιος.»</p>
12.	<p>Ενότητα 5 Η Ελλάδα στον 20^ο αιώνα σ.136</p>	<p>Συνοπτικό συμπέρασμα: «Η Ελλάδα κυρίως μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974 γίνεται σταδιακά ένα σύγχρονο ευρωπαϊκό κράτος και εντάσσεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση.»</p>

Πίνακας 12

B. «ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ» :		
1^η Κατηγορία : Ελληνικό έθνος		
3^{ος} Ισχυρισμός:	Μέσα στα κείμενα του εγχειριδίου μικρή είναι η παρουσία της «ορθόδοξης πίστης» ως χαρακτηριστικό του «εθνικού εαυτού» .	
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 2 Κεφ. 2 Η κοινωνική οργάνωση σ.18	1^η παράγραφος: <i>«Σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο οι ορθόδοξοι χριστιανοί των κατακτημένων περιοχών αποτελούν αναγνωρισμένη θρησκευτική ομάδα. Ηγέτης τους είναι ο Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης και έχει ειδικά προνόμια. Φροντίζει τις εκκλησιαστικές υποθέσεις, αλλά και θέματα σχετικά με την οικογένεια και την εκπαίδευση. Η έδρα του είναι στο Φανάρι, όπου σταδιακά δημιουργείται ισχυρή ελληνική συνοικία.»</i>
2.	Ενότητα 2 Κεφ. 4 Η εκπαίδευση Σ.22	2^η παράγραφος: <i>« Το 1454, ιδρύεται η Πατριαρχική Σχολή στην Κωνσταντινούπολη που παραμένει σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας πνευματική εστία, όπου φοιτούν πολλοί νέοι.»</i>
3.	Ενότητα 2 Κεφ. 6 Η πνευματική ζωή σ.26	4^η παράγραφος: <i>«Στις τέχνες κυριαρχεί η εκκλησιαστική ζωγραφική, ιδιαίτερα στα μεγάλα θρησκευτικά κέντρα της εποχής, το Άγιο Όρος και τα Μετέωρα. Ξεχωρίζουν σημαντικοί αγιογράφοι όπως ο Θεοφάνης και ο Μ. Δαμασκηνός [...] .»</i>
4.	Ενότητα 2 Κεφ. 9 Οι μορφές αντίστασης σ. 32	1^η παράγραφος: <i>« Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, πολλές είναι οι μορφές αντίστασης ενάντια στους Οθωμανούς κατακτητές. Οι Ρωμιοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους.»</i>
5.	Ενότητα 2	4^η παράγραφος: <i>« Την ίδια περίοδο, οι ελληνικοί</i>

	<p>Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία - ανακεφαλαίωση της ενότητας</p> <p>σ. 36</p>	<p><i>πληθυσμοί που ζουν κάτω από την οθωμανική κυριαρχία είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν φόρους στον κατακτητή και για τη ζωή τους και για την περιουσία τους. Μερικές φορές υποχρεώνονται να αλλάζουν την πίστη τους για να σώσουν τη ζωή τους και για να μη χάνουν τα παιδιά τους με το παιδομάζωμα. Γι' αυτό και συχνά προσπαθούν να εξεγερθούν και να ελευθερωθούν από τον οθωμανικό ζυγό.»</i></p>
6.	<p>Ενότητα 3</p> <p>Πηγή 3.8</p> <p>Τα μέλη της Φιλικής Εταιρείας</p> <p>σ. 41</p>	<p>« [...] Ο σκοπός των μελών της είναι η καλύτερευσις του έθνους, και αν ο Θεός το συγχωρέσει η ελευθερία του».</p> <p>Από τον Κανονισμό λειτουργίας της Φιλικής Εταιρείας.»</p>
7.	<p>Ενότητα 3</p> <p>Πηγή 3.27</p> <p>ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΔΙΑΙΡΕΤΟΥ ΤΡΙΑΔΟΣ</p> <p>σελ.49</p>	<p>«Το ελληνικό έθνος που βρισκόταν κάτω από τη φρικιαστική οθωμανική κυριαρχία [...] διακηρύσσει σήμερα μέσω των νόμιμων αντιπροσώπων του, που συγκεντρώθηκαν σε εθνική Συνέλευση, μπροστά σε Θεό και ανθρώπους την πολιτική του ύπαρξη και ανεξαρτησία.» [Εν Επιδαύρω την α΄ Ιανουαρίου έτει ακββ' και α΄ της Ανεξαρτησίας]</p>
8.	<p>Ενότητα 3</p> <p>Πηγή 3.23</p> <p>Απόσπασμα από το σχέδιο της Εξόδου των κατοίκων του Μεσολογγίου (1826)</p> <p>σ.47</p>	<p>«Εν ονόματι της Αγίας Τριάδος, [...] ότι εκπληρώσαμεν τα χρέη μας ως πιστοί στρατιώται της πατρίδος εις την στενήν πολιορκίαν ταύτην [...].</p>

Πίνακας 13

Β. «ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ»:		
2^η Κατηγορία: Χαρακτηριστικά του «εθνικού εαυτού»		
1^{ος} Ισχυρισμός:	Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, ο «εθνικός εαυτός» μένει ανεπηρέαστος από τον «εθνικά άλλο», ενώ επηρεάζεται και εξελίσσεται πνευματικά από τον «έξω κόσμο».	
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 2 Κεφ. 6 Η πνευματική ζωή σ. 26	1^η παράγραφος: «Κάτω από την οθωμανική απειλή, πολλοί Έλληνες λόγιοι μετακινούνται προς τις ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως στην Ιταλία. Εκεί, αναπτύσσουν σημαντική συγγραφική και εκδοτική δραστηριότητα.»
2.	Ενότητα 2 Κεφ. 7 Οι σχέσεις με τον υπόλοιπο κόσμο σ. 28	1^η παράγραφος: «Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι άνθρωποι μετακινούνται και ταξιδεύουν, κυρίως όμως οι χριστιανοί. Ο πόλεμος, η αναζήτηση οικονομικών πόρων, το εμπόριο, τα γράμματα, τους αναγκάζουν να αλλάζουν τόπους και να αναζητούν καλύτερες ευκαιρίες. Πολλές από αυτές τις ευκαιρίες βρίσκονται έξω από τα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην κεντρική και δυτική Ευρώπη καθώς και στη Ρωσία και τις παραδουνάβιες ηγεμονίες.»
3.	σ. 28	2^η παράγραφος: [...] Στη Βιέννη, τη Βουδαπέστη, τη Βενετία, τη Μασσαλία, την Οδησό, το Λιβόρνο και αλλού, οι Έλληνες της διασποράς έρχονται σε επαφή με τον έξω κόσμο. Στους ξένους αυτούς τόπους εξελίσσονται και προσδεύουν. Γνωρίζουν διαφορετικά ήθη και έθιμα και συναντούν τις νέες ιδέες που διακινούνται στην Ευρώπη των νεότερων χρόνων.»
4.	σ.28	4^η παράγραφος: « Τα κρίσιμα χρόνια , πριν την Ελληνική Επανάσταση, η επαφή των υπόδουλων Ελλήνων με τον υπόλοιπο κόσμο γίνεται ιδιαίτερα χρήσιμη, τα κρίσιμα χρόνια πριν την Ελληνική Επανάσταση» αφού «βοηθά την πορεία προς την εθνική ανεξαρτησία.»

5.	Ενότητα 2 Πηγή 2.34 σ. 29	<p>«Εξενιτεύοντον (οι Κοζανίτες) [...] Το εμπόριον και η κοινωνία των με αλλά πεπολιτισμένα έθνη τους πληροφόρησαν περί της ωφελείας των μαθήσεων και της βοήθειας των εις τα έργα των όθεν και έδειξαν πολύν ζήλον και προθυμίαν να συστήσωσι σχολεία εις την πατρίδα των...»</p> <p>[Μεγδάνη Χ.Αγγελία περί της αρχής προόδου της ελληνικής Σχολής, Βιέννη 1820].</p>
5.	Ενότητα 3 Κεφ. 1 Η προετοιμασία του Αγώνα: ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός σ. 38	<p>1^η παράγραφος: «Στα χρόνια πριν την Επανάσταση του 1821, ομάδες εμπόρων και μορφωμένων Ελλήνων ταξιδεύουν όλο και πιο πολύ στην Ευρώπη. Γνωρίζουν την ευρωπαϊκή σκέψη και εμπνέονται από τις ιδέες του Ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Ένα νέο πνευματικό κίνημα, το οποίο αργότερα παίρνει το όνομα Νεοελληνικός Διαφωτισμός, διαμορφώνεται σταδιακά στις περιοχές που ζουν Έλληνες και κυρίως σ' αυτές που ανθεί το εμπόριο.»</p>
6.	σ. 38	<p>3^η παράγραφος: «[...] Λόγιοι και μορφωμένοι Έλληνες υποστηρίζουν και μεταφέρουν το νέο πνεύμα. Κεντρική μορφή ανάμεσά τους είναι ο Αδαμάντιος Κοραής και το σημαντικό έργο του.»</p>
7.	σ. 83	<p>1^η παράγραφος: «Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, η καθημερινότητα των κατοίκων του ελληνικού κράτους διατηρεί πολλά στοιχεία του παραδοσιακού τρόπου ζωής. Παράλληλα, επηρεάζεται από τις κοινωνικές εξελίξεις και τα νέα αστικά πρότυπα ζωής και συμπεριφοράς που έρχονται από την Ευρώπη.»</p>
8.	Ενότητα 4 Κεφ. 7 Καλλιτεχνική και πνευματική ζωή σ.86	<p>1^η παράγραφος: «Στο ελληνικό κράτος του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα υπάρχει έντονη καλλιτεχνική και πνευματική κίνηση. Οι απόψεις διακινούνται μέσα από εφημερίδες και περιοδικά, φιλολογικά σαλόνια, λογοτεχνικούς διαγωνισμούς και εκθέσεις έργων τέχνης. Οι πνευματικές αναζητήσεις της ελληνικής κοινωνίας έχουν σχέση με το εθνικό ζήτημα και τη διαμόρφωση της ελληνικής ταυτότητας.»</p>

9.	σ. 86	4 ^η παράγραφος: «Οι τέχνες δέχονται σημαντικές ευρωπαϊκές επιδράσεις [...] .»
10.	σ. 133	3 ^η παράγραφος: «Στην Ελλάδα πολλοί άνθρωποι του πνεύματος όσο και της τέχνης επηρεάζονται στο έργο τους από την τέχνη άλλων χωρών. Το ίδιο συμβαίνει και σε άλλες χώρες. Οι άνθρωποι κατανοούν σταδιακά ότι η τέχνη δεν έχει σύνορα και ο χαρακτήρας της είναι παγκόσμιο.»
11.	Ενότητα 5 Κεφ. 13 Η καθημερινή ζωή σ. 127	1 ^η παράγραφος: «Κατά τη διάρκεια του 20 ^{ου} αιώνα μεγάλες επιστημονικές και τεχνολογικές ανακαλύψεις αλλάζουν τον κόσμο, κυρίως στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες. Νέες τεχνολογίες εισβάλλουν στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων και την αλλάζουν. Οι αλλαγές αυτές επηρεάζουν καθοριστικά και τη καθημερινή ζωή στην Ελλάδα.»

Πίνακας 14

Β. «ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ»: 2^η Κατηγορία: Χαρακτηριστικά του «εθνικού εαυτού»		
2ος Ισχυρισμός:	Ο εθνικός «εαυτός» κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας χαρακτηρίζεται ως ο «υπόδουλος χριστιανός» και σε κάποιες περιπτώσεις ονομάζεται ως ο «Ρωμικός», ο «Γραικός», ο «Έλληνας « και ως ο ραγιάς.	
Ενδείξεις τακμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 2 Κεφ.2 Η κοινωνική οργάνωση σ.18	1^η παράγραφος: «Σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο οι ορθόδοξοι χριστιανοί των κατακτημένων περιοχών αποτελούν αναγνωρισμένη θρησκευτική ομάδα [...].»
2.	σ.18	2^η παράγραφος: «Το οθωμανικό κράτος αναγνωρίζει το δικαίωμα της ζωής και της περιουσίας στους υπόδουλους ορθόδοξους χριστιανούς με αντάλλαγμα πολλές υποχρεώσεις και φόρους. Οι ραγιάδες πληρώνουν φόρο και για τη ζωή τους και για τη γη που καλλιεργούν.»
3.	Ενότητα 2 Κεφ. 2 Η κοινωνική οργάνωση σ.18	4^η παράγραφος: « [...] Οι συνθήκες γίνονται συχνά ανυπόφορες για τις οικογένειες των χριστιανών, κυρίως των λιγότερων προνομιούχων.»
4.	Ενότητα 2 Κεφ. 5 Η καθημερινή ζωή σ.24	5^η παράγραφος: «Οι συνθήκες ζωής δεν είναι βέβαια παντού και για όλους τους υπόδουλους πληθυσμούς οι ίδιες. Αλλιώς ζουν για παράδειγμα οι εύπορες οικογένειες των νησιών και αλλιώς οι κολίγοι στη Θεσσαλία.»
5.	Ενότητα 2 Κεφ. 9 Οι μορφές αντίστασης σελ. 32	1^η παράγραφος: «[...] Οι Ρωμιοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους.»

6.	Γλωσσάριο σ.32	« Ρωμιοί: έτσι ονομάζονται οι ορθόδοξοι ελληνικοί πληθυσμοί της οθωμανικής αυτοκρατορίας.»
7.	Ενότητα 2 Κεφ. 10 Τα απελευθερωτικά οράματα: ο Ρήγας Φεραίος σ.34	5 ^η παράγραφος: «Ο Ρήγας συλλαμβάνεται για τη δράση του από την αυστριακή αστυνομία και παραδίδεται στους Τούρκους. Βρίσκει μαζί με τους συντρόφους του μαρτυρικό θάνατο το 1998. Το θάνατό τους καταγγελλεί ο Αδαμάντιος Κοραΐς και καλεί τους Γραικούς σε εκδίκηση.»
8.	Γλωσσάριο σ.34	« Γραικοί: Οι Ευρωπαίοι χρησιμοποιούν αυτόν τον όρο για τους Έλληνες ή Ρωμιούς. Ο όρος προέρχεται από την ελληνική μυθολογία. Ο Γραικός ήταν γιος της Πανδώρας και του Δία.»
9.	Ενότητα 3 Η Μεγάλη επανάσταση Εισαγωγή σ. 37	«Με τον όρο Μεγάλη Επανάσταση εννοούμε την Επανάσταση που κάνουν οι Έλληνες το 1821 για να αποκτήσουν την ελευθερία τους. Ονομάζεται και «Επανάσταση του 1821» ή «Αγώνας της Ανεξαρτησίας.»

Πίνακας 15

B. «ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ»: 2^η Κατηγορία: Χαρακτηριστικά του «εθνικού εαυτού»		
3^{ος} Ισχυρισμός:		<p>Μέσα από πρωτογενείς πηγές του εγχειριδίου παρουσιάζεται «η αγάπη» των Ελλήνων για την πατρίδα και την ελευθερία ως αγνό συναίσθημα και «ως χρέος», ενώ στο κείμενο της συγγραφικής ομάδας ως μια «ιδέα» και ως «απελευθερωτικό όραμα»</p>
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 2 Κεφ. 5 Η καθημερινή ζωή σ. 24	1^η παράγραφος: « Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας η καθημερινή ζωή οργανώνεται γύρω από την οικογένεια [...]»
2.	σ. 24	4^η παράγραφος: «[...] Έθιμα που έχουν σχέση με τις καθημερινές ασχολίες και τη θρησκευτική ζωή προσφέρουν ευκαιρίες για κοινωνική συναναστροφή. Τα τοπικά πανηγύρια γίνονται αφορμή για ψυχαγωγία και βοηθούν στη διατήρηση της παράδοσης, ενώ τονώνουν και την οικονομική δραστηριότητα.»
3.	Ενότητα 2 Κεφ. 9 Οι μορφές της αντίστασης σ. 32	1^η παράγραφος: « Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, πολλές είναι οι μορφές αντίστασης ενάντια στους Οθωμανούς κατακτητές. Οι Ρωμιοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους.»
4.	Πηγή 2.44 Επιστολή των Σουλιωτών προς τον Αλή πασά (Δεν αναγράφεται η προέλευσή της) σ.33	<p>«Βεζύρ Αλή πασά σε χαιρετούμεν. Η πατρίς μας είναι ασυγκρίτως γλυκύτερα και από τα πουγκεία σου, και από τους ευτυχείς τόπους, τους οποίους υπόσχεσαι να μας δώσεις. Όθεν ματαίως κοπιάζεις, επειδή η ελευθερίας μας δεν πωλείται, ούτε αγοράζεται σχεδόν με όλους τους θησαυρούς της γης, παρά με το αίμα και θάνατον έως του τελευταίου Σουλιώτου. Όλοι οι Σουλιώτες μικροί και μεγάλοι.»</p>

5.	<p>Ενότητα 2 Κεφ. 10 Τα απελευθερωτικά οράματα: ο Ρήγας Φεραίος σ. 34</p>	<p>1^η παράγραφος: «Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας δεν λείπουν τα απελευθερωτικά οράματα. Περιέχονται κυρίως στους θρύλους και στους θρήνους για την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την επανάκτησή της. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, τα οράματα αυτά γίνονται πιο συγκεκριμένα και συνδέονται με τις ιδέες της ελευθερίας και της ισότητας των ανθρώπων.»</p>
6.	<p>σ. 34</p>	<p>2^η παράγραφος: «Με βάση αυτές τις ιδέες, το οθωμανικό απολυταρχικό καθεστώς, φαίνεται πιο άδικο για τους λαούς της βαλκανικής χερσονήσου. Γιατί δεν είναι μόνο οι Έλληνες που ζουν στην σκλαβιά. Βούλγαροι, Σέρβοι, Αρμένιοι, Αρβανίτες βρίσκονται κάτω από την κυριαρχία των Οθωμανών Τούρκων.»</p>
7.	<p>Γλωσσάριο σ. 34</p>	<p>«Θούριο: επαναστατικό τραγούδι του Ρήγα Φεραίου για τον ξεσηκωμό των υπόδουλων Ελλήνων.»</p>
8.	<p>Πηγή 2.48 Στίχοι από το Θούριο του Ρήγα Φεραίου (1797) σ. 35</p>	<p>«[...] Καλλιώ' μιας ώρας ελεύθερη ζωή, Παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή.»</p>
9.	<p>Ενότητα 2 Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία Ανακεφαλαίωση σ. 36</p>	<p>3^η παράγραφος: «Κατά την περίοδο της ξένης κυριαρχίας, οι υπόδουλοι ελληνικοί πληθυσμοί διατηρούν πολλά από τα ήθη και τα έθιμα, τη θρησκεία και τη γλώσσα τους, διατηρούν δηλαδή την ταυτότητά τους. Αυτό γίνεται γιατί έχουν το δικαίωμα να κρατήσουν τη θρησκεία και τη γλώσσα τους και να λειτουργούν σε κοινότητες εκλέγοντας τους άρχοντες τους.»</p>
10.	<p>σ. 36</p>	<p>4^η παράγραφος: «Την ίδια περίοδο, οι ελληνικοί πληθυσμοί που ζουν κάτω από την οθωμανική κυριαρχία είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν φόρους στον κατακτητή και για</p>

		τη ζωή τους και για την περιουσία τους. Μερικές φορές υποχρεώνονται να αλλάζουν την πίστη τους για να σώσουν τη ζωή τους και για να μη χάνουν τα παιδιά τους με το παιδομάζωμα. Γι' αυτό και συχνά προσπαθούν να εξεγερθούν και να ελευθερωθούν από τον οθωμανικό ζυγό.»
11.	σ. 36	5^η παράγραφος: «Οι συνθήκες για την ελευθερία των Ελλήνων ωριμάζουν στην αρχή του 19 ^{ου} αιώνα. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός προετοιμάζει το έδαφος για την εθνική ανεξαρτησία. Οι ιδέες της ελευθερίας και της παιδείας κυκλοφορούν στις υπόδουλες περιοχές από τους Έλληνες λόγιους και δασκάλους και εμπνέουν τους υπόδουλους Έλληνες.»
12.	Απάντηση του Κολοκοτρώνη εκ μέρους των Μεσσηνίων προς τον Ιμπραήμ σ.46	« ...όχι τα κλαριά να μας κόψης, όχι τα δέντρα, όχι τα σπίτια που μας έκαμες, μόνον πέτρα πάνω στην πέτρα να μη μείνει, ημείς δεν προσκυνούμε.»
13.	Ενότητα 3 Κεφ. 5 Πηγή 3.23 Απόσπασμα από το σχέδιο της Εξόδου των κατοίκων του Μεσολογγίου(1826) (Δεν αναγράφεται η προέλευσή της) σ. 47	«Εν ονόματι της Αγίας Τριάδος [...] ότι εκπληρώσαμε τα χρέη μας ως πιστοί στρατιώται της πατρίδος εις την στενή πολιορκία ταύτην και ότι, εάν μίαν ημέραν υπομείνωμεν περισσότερον, θέλομεν αποθάνει όρθιοι εις τους δρόμους όλοι. Θεωρούντες εκ του άλλου ότι μας εξέλιπεν κάθε ελπίς βοήθειας και εκ του άλλου ότι μας εξέλιπεν κάθε ελπίς βοήθειας και προμηθείας, τόσον από την θάλασσαν καθώς και από την ξηρών(ώστε να δυνηθώμεν) να βαστάζωμεν, ενώ ευρισκόμεθα νικηταί του εχθρού, αποφασίσαμεν ομοφώνως: Η έξοδος μας να γίνει βράδυ εις τας δύο ώρας της νυχτός της 10 Απριλίου, ημέραν Σάββατο και ζημερώνοντας των Βαίων, [...] ή έλθη ή δεν έλθη βοήθεια...»
16.	Γλωσσάριο σ. 86	« Ελληνική ταυτότητα: το σύνολο των στοιχείων που αποτελούν τη φυσιογνωμία του Έλληνα και της Ελληνίδας».

Πίνακας 16

Β. «ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ»: 2^η Κατηγορία: Χαρακτηριστικά του «εθνικού εαυτού»		
3ος Ισχυρισμός	Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας παρουσιάζονται και συγκρούσεις εντός του «εθνικού εαυτού» .	
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 3 Κεφ. 3 Η στρατιωτική οργάνωση του αγώνα σ. 42	4^η παράγραφος: <i>«Τα πολλά επαναστατικά μέτωπα δυσκολεύουν τους Οθωμανούς. Έτσι, αναγκάζονται να διασπούν τα στρατεύματά τους για να τα αντιμετωπίσουν.»</i>
2.	Ενότητα 3 Κεφ. 8 Οι εμφύλιες συγκρούσεις σ. 52	1^η παράγραφος: <i>«[...] Τα πρώτα ζητήματα που απασχολούν την Εθνοσυνέλευση είναι η μορφή του νέου κράτους που θα δημιουργηθεί, ο τρόπος εκλογής της ηγεσίας του και ποιοι θα αναλάβουν τη Διοίκηση. Τα παραπάνω θέματα οδηγούν σε συγκρούσεις μεταξύ των διαφόρων ομάδων που διεκδικούν για τον εαυτό τους τη στρατιωτική και πολιτική ηγεσία.»</i>
3.	σ. 52	2^η παράγραφος: <i>«Οι πρόκριτοι της Πελοποννήσου θέλουν κι αυτοί την εξουσία [...]. Οι άνθρωποι των όπλων προβάλλουν τους εαυτούς τους ως φυσικούς αρχηγούς του Αγώνα για την Ανεξαρτησία, επειδή αυτοί πολεμούν, όποτε δικαιούνται και την εξουσία ή τουλάχιστον τη συμμετοχή τους σ' αυτήν. Την ίδια άποψη έχουν και οι πρόκριτοι των νησιών που κατέχουν το εμπόριο και συνεισφέρουν υλικά στον Αγώνα.»</i>
4.	σ.52	3^η παράγραφος: <i>«Νέες ομάδες πολιτικών εμφανίζονται επίσης και διεκδικούν την εξουσία. Προέρχονται κυρίως από το φανάρι [...]. Οι κάτοικοι των επαναστατημένων περιοχών νιώθουν να απειλούνται απ' αυτούς και αντιδρούν έντονα.»</i>
5.	σ.52	4^η παράγραφος: <i>«Η διαμάχη μεταξύ των αντίπαλων</i>

		ομάδων καταλήγει πολλές φορές σε ένοπλες εμφύλιες συγκρούσεις με μεγάλες υλικές καταστροφές και ανθρώπινες απώλειες. Σ' αυτές τις περιπτώσεις οι πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Τούρκων περνούν σε δεύτερη μοίρα.»
6.	Στίχοι από τον «Ύμνο εις την ελευθερία» Πηγή 3.34 σ. 52	«Η διχόνοια που βαστάει ένα σκήπτρο η δολερή καθενός χαμογελάει, «παρ' το» λέγοντας, «και συ.»
7.	Από τα Απομνημονεύματα του Θ. Κολοκοτρώνη Πηγή 3.38 σ.53	«Ανέβηκα επάνω εις μία πέτρα για να ακούν όλοι και τους είπα: -Διατί θέλομεν τον χαιμό μας μονάχοι μας; Ημείς εσηκώσαμεν τα άρματα δια τους Τούρκους και έτσι ακουσθήκαμε εις την Ευρώπη, ότι σηκωθήκαμε οι Έλληνες διά τους τυράννους, [...] αν σκοτώσουμε τους προεστούς, θα ειπούν [...] ότι τούτοι δεν εσηκώθηκαν δια την ελευθερίαν, αλλά δια να σκοτωθούν συνατοί τους [...] Γράφομε και έρχεται οπίσω ο Υψηλάντης και μην επήρε ο νους σας αέρα. Τότε τους ησύχασα.»
8.	Ενότητα 5 Κεφ. 10 Η στρατιωτική δικτατορία σ.118	2^η παράγραφος: «Πολιτικά πρόσωπα, άνθρωποι των γραμμάτων αλλά και απλοί πολίτες, γνωστοί για τις δημοκρατικές αντιλήψεις τους, γίνονται από την πρώτη στιγμή στόχος του καθεστώτος της χούντας. Φυλακές, αλλά και τόποι εξορίας, όπου οδηγούνται όσοι θεωρούνται επικίνδυνοι για το καθεστώς, γεμίζουν με ανθρώπους που διώκονται για τις ιδέες τους. Η χούντα καταργεί κάθε ελευθερία και ατομικό δημοκρατικό δικαίωμα του πολίτη.»
9.	Ενότητα 5 Κεφ. 11 Το Κυπριακό ζήτημα σ.121	4^η παράγραφος: «Τον Ιούλιο του 1974, η ελληνική χούντα προσπαθεί με πραξικόπημα να ανατρέψει τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η Τουρκία εισβάλλει τότε στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού. Σχηματίζουν εκεί ένα τουρκοκυπριακό κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα. Από τότε η Κύπρος παραμένει διχοτομημένη και το κυπριακό πρόβλημα άλυτο.

Πίνακας 17

2^η Κατηγορία: Χαρακτηριστικά «εθνικού εαυτού»		
5^{ος} Ισχυρισμός:	Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός» ο οποίος παρόλα όσα του συμβαίνουν, στην συνάντησή του με τον «εθνικά άλλο», αυτός το παλεύει και προχωρά.	
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 2 Κεφ. 2 Η κοινωνικής οργάνωση σ. 18	2^η παράγραφος: « Το οθωμανικό κράτος αναγνωρίζει το δικαίωμα της ζωής και της περιουσίας στους υπόδουλους ορθόδοξους χριστιανούς με αντάλλαγμα πολλές υποχρεώσεις και φόρους. Οι ραγιάδες πληρώνουν φόρο και για τη ζωή τους και για τη γη που καλλιεργούν.»
2.	σ.18	4^η παράγραφος: « Η οργάνωση της κοινωνικής ζωής στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς. Αλλάζει επίσης σύμφωνα με τη στάση των υπαλλήλων του σουλτάνου και των πασάδων. Οι συνθήκες γίνονται συχνά ανυπόφορες για τις οικογένειες των χριστιανών, κυρίως των λιγότερο προνομιούχων.»
3.	Ενότητα 2 Κεφ. 4 Η εκπαίδευση σ. 22	1^η παράγραφος: « Η εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων στα βυζαντινά εδάφη και οι αλλαγές, που προκαλούνται από το καθεστώς της κυριαρχίας τους, ανακόπτουν την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας. Η παράδοση της όμως δεν εξαφανίζεται.»
4.	σ.22	5^η παράγραφος: «Από τα μέσα του 18 ^{ου} αιώνα με την οικονομική υποστήριξη των εμπόρων και την ενεργό συμμετοχή των λογίων, γίνονται προσπάθειες για ανανέωση της εκπαίδευσης [...] .»
5.	Ενότητα 2 Κεφ. 5	4^η παράγραφος: « Η γέννηση του παιδιού, ο γάμος αλλά και ο θάνατος αποτελούν σημαντικά γεγονότα και

	Η καθημερινή ζωή σ. 24	<i>συνδέονται με πλήθος έθιμα που φέρνουν κοντά τους ραγιάδες. Έθιμα που έχουν σχέση με τις καθημερινές ασχολίες και τη θρησκευτική ζωή προσφέρουν ευκαιρίες για κοινωνική συναναστροφή. Τα τοπικά πανηγύρια γίνονται αφορμή για ψυχαγωγία και βοηθούν στην διατήρηση της παράδοσης, ενώ τονώνουν και την οικονομική δραστηριότητα περιοχών.»</i>
6.	Ενότητα 2 Κεφ. 6 Η πνευματική ζωή σ.26	2^η παράγραφος: «Εμπορικά κέντρα όπως η Χίος και η Κωνσταντινούπολη, αναδεικνύονται και σε σημαντικά πνευματικά κέντρα. Ιδιαίτερη πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση παρατηρείται στα Ιόνια νησιά, καθώς σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας βρίσκονται σε διαρκή επαφή με τη Δύση.»
7.	σ. 26	6^η παράγραφος: «Τα χρόνια πριν την Επανάσταση, με το κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, διευρύνεται η πνευματική και καλλιτεχνική ζωή των Ελλήνων. Τα ενδιαφέροντα τους περιλαμβάνουν θεατρικές παραστάσεις, μεταφράσεις βιβλίων και αρχαίων ελληνικών κειμένων, ποιητικές συλλογές, λογοτεχνικά έργα αλλά και έργα τέχνης και αρχιτεκτονικής.»
8.	Ενότητα 2 Κεφ. 7 Οι σχέσεις με τον υπόλοιπο κόσμο σ. 28	1^η παράγραφος: « Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι άνθρωποι μετακινούνται και ταξιδεύουν, κυρίως όμως οι χριστιανοί. Ο πόλεμος, η αναζήτηση οικονομικών πόρων, το εμπόριο, τα γράμματα, τους αναγκάζουν να αλλάζουν τόπους και να αναζητούν καλύτερες ευκαιρίες [...]»
9.	Ο Γάλλος περιηγητής Γκρελό γράφει (1670): Πηγή 2.24 σ.25	<i>« Οι Έλληνες έχουν και μερικές ακόμα ευκαιρίες διασκεδάσεων. Είναι οι τέσσερες κυριότερες γιορτές του χρόνου: του Αγίου Ανδρέου, του Αγίου Νικολάου, των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων και του Αγίου Γεωργίου [...] »</i>
10.	Ενότητα 2 Κεφ. 9 Οι μορφές της αντίστασης	1^η παράγραφος: « Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, πολλές είναι οι μορφές αντίστασης ενάντια στους Οθωμανούς κατακτητές. Οι Ρωμιοί αντιστέκονται

	σ. 32	<i>στους Οθωμανούς διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους.»</i>
11.	σ. 32	2^η παράγραφος: « Στις ένοπλες μορφές αντίστασης περιλαμβάνονται εξεγέρσεις που εκδηλώνονται σε πολλές ελληνικές περιοχές, σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας. Οι εξεγέρσεις αυτές ξεσπούν κάθε φορά που οι Οθωμανοί εμπλέκονται σε πολεμικές επιχειρήσεις με τους Βενετούς ή τους Ρώσους.»
12.	Ενότητα 2 Κεφ. 10 Τα απελευθερωτικά οράματα: ο Ρήγας Φεραίος σ. 34	1^η παράγραφος: « Κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας, δεν λείπουν τα απελευθερωτικά οράματα. Περιέχονται κυρίως στους θρύλους και στους θρήνους για την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την επανάκτησή της. Στα τέλη του 18 ^{ου} αιώνα, τα οράματα αυτά γίνονται πιο συγκεκριμένα και συνδέονται με τις ιδέες της ελευθερίας και της ισότητας των ανθρώπων.»
13.	Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία σ. 36	5^η παράγραφος: « Οι συνθήκες για την ελευθερία των Ελλήνων ωριμάζουν στην αρχή του 19 ^{ου} αιώνα. Ο Νεοελληνικός διαφωτισμός προετοιμάζει το έδαφος για την εθνική ανεξαρτησία. Οι ιδέες της ελευθερίας και της παιδείας κυκλοφορούν στις υπόδουλες περιοχές από τους Έλληνες λόγιους και δασκάλους και εμπνέουν τους υπόδουλους Έλληνες.»
14.	Ενότητα 3 Κεφ. 9 Οι σχέσεις με την Ευρώπη: ο Φιλελληνισμός σ. 54	4^η παράγραφος: « Σε πολλές Ευρωπαϊκές πόλεις αλλά και στη Β. Αμερική οργανώνονται επιτροπές με φιλανθρωπική δραστηριότητα για τους άμαχους της Επανάστασης. Ανάμεσα στις φροντίδες τους είναι η αποστολή φαρμάκων και πολεμοφοδίων καθώς και η στρατολόγηση και διευκόλυνση της μεταφοράς εθελοντών.»
15.	σ. 54	5^η παράγραφος: « Ανεξάρτητα από τους διαφορετικούς λόγους και τρόπους βοήθειας, οι φιλέλληνες, άνδρες και γυναίκες, με τον ενθουσιασμό τους συμβάλλουν στο να

		<i>διατηρηθεί ζωντανό το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων για την Ελληνική Επανάσταση.»</i>
16.	Ενότητα 3 Κεφ. 10 Η έκβαση του Αγώνα σ. 56	1^η παράγραφος: « <i>Ο Αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους είναι μακρύς και δύσκολος. Οι μεγάλες ηρωικές στιγμές εναλλάσσονται με δύσκολες περιόδους και ήττες.»</i>
17.	σ. 94	4^η παράγραφος: « <i>[...] η Ελλάδα σχεδόν διπλασιάζει την έκτασή της με την προσάρτηση της υπόλοιπης Ηπείρου, της Μακεδονίας, της Κρήτης και των νησιών του ανατολικού Αιγαίου.»</i>
18.	Ενότητα 5 Κεφ. 5 Οι τελικές ρυθμίσεις: τα σύνορα και η ανταλλαγή πληθυσμών σ. 103	4^η παράγραφος: « <i>Η παρουσία των προσφύγων στο ελληνικό κράτος ενισχύει τόσο τον πληθυσμό των πόλεων όσο και τον αγροτικό πληθυσμό της χώρας. Με τον πολιτισμό τους, το μορφωτικό επίπεδό τους και την εργατικότητα τους βοηθούν σημαντικά στην ανάπτυξη του κράτους.»</i>
19.	Ενότητα 5 Κεφ. 11 Το κυπριακό ζήτημα σ. 121	4^η παράγραφος: « <i>Τον Ιούλιο του 1974, η ελληνική χούντα προσπαθεί με πραξικόπημα να ανατρέψει τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η Τουρκία εισβάλλει τότε στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού. Σχηματίζουν εκεί ένα τουρκοκυπριακό κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα, Μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων εκτοπίζεται βίαια και το νησί διχοτομείται.»</i>
20.	σ. 121	5^η παράγραφος: « <i>Από τότε η Κύπρος παραμένει διχοτομημένη και το κυπριακό πρόβλημα άλυτο. Η ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 2004, δίνει νέες ελπίδες για τη λύση του ζητήματος.»</i>

Πίνακας 18

B. «ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ»		
2 ^η κατηγορία: Χαρακτηριστικά του «εθνικού εαυτού»		
5 ^{ος}	Ισχυρισμός:	Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός» ο οποίος παρόλα όσα του συμβαίνουν, στην συνάντησή του με τον «εθνικά άλλο», αυτός το παλεύει και προχωρά (Βλ. Πίνακας 13, παράρτημα).
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 2 Κεφάλαιο 2 Η κοινωνική οργάνωση σ. 18	2 ^η παράγραφος: « Το οθωμανικό κράτος αναγνωρίζει το δικαίωμα της ζωής και της περιουσίας στους υπόδουλους ορθόδοξους χριστιανούς με αντάλλαγμα πολλές υποχρεώσεις και φόρους. Οι ραγιάδες πληρώνουν φόρο και για τη ζωή τους και για τη γη που καλλιεργούν.»
2.	σ.18	4 ^η παράγραφος: «Η οργάνωση της κοινωνικής ζωής στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς. Τα προνόμια που παραχωρούνται πολλές φορές σε κάποιες κοινότητες δεν τηρούνται .Οι συνθήκες γίνονται συχνά ανυπόφορες για τις οικογένειες των χριστιανών, κυρίως των λιγότερων προνομιούχων.»
3.	Ενότητα 2 Κεφάλαιο 4 Η εκπαίδευση σ 22	1 ^η παράγραφος: « Η εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων στα βυζαντινά εδάφη και οι αλλαγές, που προκαλούνται από το καθεστώς της κυριαρχίας τους, ανακόπτουν την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας. Η παράδοσή της όμως δεν εξαφανίζεται.»
4.	σ.22	5 ^η παράγραφος: «Από τα μέσα του 18 ^{ου} αιώνα με την οικονομική υποστήριξη των εμπόρων και την ενεργό συμμετοχή των λογίων, γίνονται προσπάθειες για ανανέωση της εκπαίδευσης [...] .»
5.	Ενότητα 2 Κεφάλαιο 5 Η καθημερινή ζωή σ. 24	4 ^η παράγραφος: « Η γέννηση του παιδιού, ο γάμος αλλά και ο θάνατος αποτελούν σημαντικά γεγονότα και συνδέονται με πλήθος έθιμα που φέρνουν κοντά του ραγιάδες. Έθιμα που έχουν σχέση με τις καθημερινές ασχολίες και τη θρησκευτική ζωή προσφέρουν ευκαιρίες για κοινωνική συναναστροφή. Τα

		τοπικά πανηγύρια γίνονται αφορμή για ψυχαγωγία και βοηθούν στη διατήρηση της παράδοσης, ενώ τονώνουν και την οικονομική δραστηριότητα των περιοχών.»
6.	Ο Γάλλος περιηγητής Γκρελό γράφει (1670) Πηγή 2.24 σ. 26	« Οι Έλληνες έχουν και μερικές ακόμη ευκαιρίες διασκεδάσεων. Είναι οι τέσσερες κυριότερες γιορτές του χρόνου: του Αγίου Ανδρέου, του Αγίου Νικολάου, των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων και του Αγίου Γεωργίου.[...]»
7.	Ενότητα 2 Κεφάλαιο 6 Η πνευματική ζωή σ. 26	1^η παράγραφος: «Κάτω από την οθωμανική απειλή, πολλοί Έλληνες λόγιοι μετακινούνται προς τις ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως την Ιταλία. Εκεί, αναπτύσσουν σημαντική συγγραφική και εκδοτική δραστηριότητα.»
8.	σ. 26	2^η παράγραφος: «Εμπορικά κέντρα όπως η Χίος και η Κωνσταντινούπολη, αναδεικνύονται και σε σημαντικά πνευματικά κέντρα. Ιδιαίτερη πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση παρατηρείται στα Ιόνια νησιά, καθώς σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας βρίσκονται σε διαρκή επαφή με τη Δύση.»
9.	σ. 26	6^η παράγραφος: «Τα χρόνια πριν την Επανάσταση, με το κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, διευρύνεται η πνευματική και καλλιτεχνική ζωή των Ελλήνων. Τα ενδιαφέροντα τους περιλαμβάνουν θεατρικές παραστάσεις, μεταφράσεις βιβλίων και αρχαίων ελληνικών κειμένων, ποιητικές συλλογές, λογοτεχνικά έργα αλλά και έργα τέχνης και αρχιτεκτονικής.»
10.	Ενότητα 2 Κεφάλαιο 7 Οι σχέσεις με τον υπόλοιπο κόσμο σ. 28	1^η παράγραφος: «Στην οθωμανική Αυτοκρατορία οι άνθρωποι μετακινούνται και ταξιδεύουν, κυρίως όμως οι χριστιανοί. Ο πόλεμος, η αναζήτηση οικονομικών πόρων, το εμπόριο, τα γράμματα, τους αναγκάζουν να αλλάζουν τόπους και να αναζητούν καλύτερες ευκαιρίες.»
11.	Ενότητα 2 Κεφάλαιο 9	1^η παράγραφος: « Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, πολλές είναι οι μορφές αντίστασης ενάντια

	Οι μορφές αντίστασης σ. 32	<i>στους Οθωμανούς κατακτητές. Οι Ρωμιοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους.»</i>
12.	σ. 32	2^η παράγραφος: « Στις ένοπλες μορφές αντίστασης περιλαμβάνονται εξεγέρσεις που εκδηλώνονται σε πολλές ελληνικές περιοχές, σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας. [...]»
13.	Ενότητα 2 Κεφ.10 Απελευθερωτικά οράματα: ο Ρήγας Φεραίος σ. 34	1^η παράγραφος: « Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας δεν λείπουν τα απελευθερωτικά οράματα. Περιέχονται κυρίως στους θρύλους και στους θρήνους για την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την επανάκτησή της. Στα τέλη του 18 ^{ου} αιώνα, τα οράματα αυτά γίνονται πιο συγκεκριμένα και συνδέονται με τις ιδέες, της ελευθερίας και της ισότητας των ανθρώπων.»
14.	σ.36	5^η παράγραφος: « Οι συνθήκες για την ελευθερία των Ελλήνων ωριμάζουν στην αρχή του 19 ^{ου} αιώνα. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός προετοιμάζει το έδαφος για την εθνική ανεξαρτησία. Οι ιδέες της ελευθερίας και της παιδείας κυκλοφορούν στις υπόδουλες περιοχές από τους Έλληνες λόγιους και δασκάλους και εμπνέουν τους υπόδουλους Έλληνες».
15.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 9 Οι σχέσεις με την Ευρώπη: ο φιλελληνισμός σ. 54	3^η παράγραφος: « Ο φιλελληνικός τύπος με ειδήσεις από τα πολεμικά μέτωπα ευαισθητοποιεί την κοινωνία στις μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις. Οργανώνουν εκδηλώσεις για την οικονομική και ηθική ενίσχυση των επαναστατημένων Ελλήνων. Σημαντικοί φιλέλληνες ασκούς πιέσεις στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις για να υποστηρίξουν τον Αγώνα. Καλλιτέχνες εμπνέονται από την επανάσταση και δημιουργούν σπουδαία έργα. [...]»

16.	<p>Ενότητα 3 Κεφάλαιο 10 Η έκβαση του αγώνα σ.56</p>	<p>1η παράγραφος: « <i>Ο Αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους είναι μακρύς και δύσκολος. Οι μεγάλες ηρωικές στιγμές εναλλάσσονται με δύσκολες περιόδους και ήττες [...] .»</i></p>
17.	<p>Ενότητα 5 Κεφ. 2 Οι Βαλκανικοί πόλεμοι σ. 94</p>	<p>4η παράγραφος: « [...] <i>η Ελλάδα σχεδόν διπλασιάζει την έκτασή της, με την προσάρτηση της υπόλοιπης Ηπείρου, της Μακεδονίας, της Κρήτης και των νησιών του ανατολικού Αιγαίου.»</i></p>
18.	<p>Ενότητα 5 Κεφάλαιο 5 Οι τελικές ρυθμίσεις: τα σύνορα και η ανταλλαγή πληθυσμών σ. 103</p>	<p>4η παράγραφος: «<i>Η παρουσία των προσφύγων στο ελληνικό κράτος ενισχύει τόσο τον πληθυσμό των πόλεων όσο και τον αγροτικό πληθυσμό της χώρας. Με τον πολιτισμό τους, το μορφωτικό επίπεδό τους και την εργατικότητα τους βοηθούν σημαντικά στην ανάπτυξη του κράτους.»</i></p>
19.	<p>Ενότητα 5 Κεφάλαιο 11 Το κυπριακό πρόβλημα σ. 121</p>	<p>4η παράγραφος: « [...] <i>Σχηματίζουν εκεί ένα τουρκοκυπριακό κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα. Μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων εκτοπίζεται βίαια και το νησί διχοτομείται.»</i></p>
20.	<p>σ.121</p>	<p>5η παράγραφος: « <i>Από τότε η Κύπρος παραμένει διχοτομημένη και το κυπριακό πρόβλημα άλυτο. Η ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 2004, δίνει νέες ελπίδες για τη λύση του ζητήματος.»</i></p>

Πίνακας 19

B: «ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ»: 3^η Κατηγορία : Εξωτερική πολιτική		
1^{ος} ισχυρισμός:	Ο «εθνικός εαυτός» απευθύνεται συχνά στις Μεγάλες Δυνάμεις για να αντιμετωπίσει, είτε διπλωματικά είτε στρατιωτικά, τον «εθνικό άλλο».	
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 10 Η έκβαση του αγώνα σ.56	2^η παράγραφος: <i>«Η ηγεσία των Ελλήνων απευθύνεται στις Μεγάλες δυνάμεις και ζητά την προστασία και τη βοήθειά τους. Οι Μεγάλες Δυνάμεις αρχικά καταδικάζουν την Ελληνική Επανάσταση σύμφωνα με τις θέσεις της Ιεράς Συμμαχίας. Σταδιακά όμως οι διπλωματικές ενέργειές τους για την επίλυση του ελληνικού ζητήματος συνδέονται με τα συμφέροντα τους στην περιοχή αλλά και με τον ανταγωνισμό μεταξύ τους.»</i>
2.	σ. 56	3^η παράγραφος: <i>« Η πτώση του Μεσολογγίου έχει μεγάλο αντίκτυπο και συγκινεί την κοινή γνώμη των ευρωπαϊκών χωρών. Μέσα σ' αυτό το κλίμα, οι Μεγάλες δυνάμεις μεσολαβούν στο ελληνικό ζήτημα. Αποφασίζουν στο Λονδίνο, το 1827, την κατάπαυση των εχθροπραξιών και την έναρξη διαπραγματεύσεων για τη συγκρότηση ενός αυτόνομου ελληνικού κράτους. Στις αποφάσεις αυτές όμως αντιδρά η Υψηλή Πύλη. Οι Μεγάλες Δυνάμεις μετά την άρνηση του σουλτάνου να συνεργαστεί αποφασίζουν να επιβάλουν τη θέση τους.»</i>
3.	σ. 56	4^η παράγραφος: <i>« Η ναυμαχία του Ναβαρίνο, το 1827, όπου ο ενωμένος στόλος των Μεγάλων Δυνάμεων καταστρέφει τον τουρκο - αιγυπτιακό στόλο, είναι καθοριστική και επιταχύνει τις εξελίξεις. Ο σουλτάνος τελικά συνθηκολογεί για μια Ελλάδα εδαφικά περιορισμένη. Με το πρωτόκολλο του Λονδίνου, το 1830, η Ελλάδα αναγνωρίζεται ως ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος.»</i>
4.	Γλωσσάριο σ. 56	«Μεγάλες Δυνάμεις: η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία.»
5.	Σχέδιο Τριμερούς Συνθήκης που προτείνεται από τη	<i>« Αι Σύμμαχοι Δυνάμεις [...] εκ της ανάγκης να θέσουν τέρμα εις τον πόλεμον, ο οποίος εξερράγη εις την Ανατολήν [...] έκριναν ότι</i>

	Γαλλική κυβέρνηση (1827) Πηγή 3.45 σ. 57	<i>έφτασεν η στιγμή να ενώσουν τας δυνάμεις των [...] προς επίτευξιν της ειρήνης, την οποίαν απαιτούν το καλόν της θρησκείας και της ανθρωπότητας, ως και το συμφέρον της ησυχίας της Ευρώπης.»</i>
6.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 14 Οι τελευταίες ρυθμίσεις του ελληνικού ζητήματος σ. 64	2^η παράγραφος : <i>«Οι Μεγάλες Δυνάμεις με μια νέα Συνθήκη στο Λονδίνο, το 1832, αναγορεύουν τον Όθωνα βασιλιά της Ελλάδας. Ταυτόχρονα, ορίζονται Εγγυήτριες Δυνάμεις του ανεξάρτητου κράτους. Η Ελλάδα αποκτά έτσι τις προϋποθέσεις για την αναγνώριση της από τα άλλα κράτη. [...]»</i>
7.	σ. 64	3^η παράγραφος: <i>«Η οριστική ρύθμιση για τα σύνορα του νέου κράτους γίνεται, μετά από έντονες διπλωματικές προσπάθειες, με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, το 1832. Οι Μεγάλες Δυνάμεις λαμβάνουν υπόψη τους και τις εδαφικές διεκδικήσεις της ελληνικής πλευράς και τα σύνορα ορίζονται μεταξύ του Αμβρακικού και του Παγασητικού κόλπου.»</i>
8.	Γλωσσάριο σ. 64	<i>«Εγγυήτριες Δυνάμεις: η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία, οι χώρες που είναι υπεύθυνες για την τήρηση των όρων της Συνθήκης.»</i>
9.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 2 Το εθνικό ζήτημα σ. 71	2^η παράγραφος: <i>« [...] Οι Μεγάλες Δυνάμεις, από τις οποίες το ελληνικό κράτος είναι πολιτικά και οικονομικά εξαρτημένο, έχουν αποφασιστικό ρόλο στη ρύθμιση των εθνικών ζητημάτων.»</i>
10.	Ενότητα 4 Κεφάλαιο 3 Οι σχέσεις της Ελλάδας με τους άλλους σ. 74	1^η παράγραφος: <i>«Οι σχέσεις της Ελλάδας με τους γύρω της λαούς και τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις καθορίζονται στη διάρκεια του 19^{ου} και των αρχών του 20 αιώνα από τον αλυτρωτισμό [...]. Η εξάρτηση όμως του ελληνικού κράτους από τις Μεγάλες Δυνάμεις, απαιτεί τη συναίνεση και την υποστήριξη τους για τη λύση του αλυτρωτικού ζητήματος . Αυτό ισχύει όχι μόνον για την Ελλάδα αλλά και για τα υπόλοιπα βαλκανικά έθνη.»</i>
11.	σ. 74	2^η παράγραφος: <i>«Οι δυτικές ευρωπαϊκές Δυνάμεις έχουν εμπορικά και άλλα οικονομικά συμφέροντα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η</i>

		διατήρηση των συνόρων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διασφαλίζει αυτά τα συμφέροντα [...].»
12.	Ενότητα 4 Η Ελλάδα ανεξάρτητο κράτος σ.89	1^η παράγραφος: «Με τις συμφωνίες που υπογράφηκαν στο Λονδίνο (1830-1832) ρυθμίζεται το ελληνικό ζήτημα και ολοκληρώνεται ο Αγώνας των Ελλήνων για την ελευθερία τους.»
13.	σ. 89	2^η παράγραφος: «Οι ρυθμίσεις δεν ικανοποιούν όμως τις προσδοκίες των Ελλήνων.»
14.	σ.89	2^η παράγραφος: « Το ελληνικό κράτος είναι ανεξάρτητο από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν είναι όμως και από την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία, που εγγυήθηκαν την ανεξαρτησία του. Οι Μεγάλες Δυνάμεις παρεμβαίνουν με καθοριστικό τρόπο στη διακυβέρνηση της χώρας. Στηρίζονται στις διεθνείς συμβάσεις αλλά και στις ελληνικές πολιτικές δυνάμεις.»
15.	Ενότητα 5 Κεφάλαιο 2 Οι Βαλκανικοί πόλεμοι σ. 94	3^η παράγραφος: «Το 1913, με τη συμμετοχή των Μεγάλων Δυνάμεων υπογράφεται στο Λονδίνο μια συνθήκη μεταξύ των αντίπαλων πλευρών. Η ρύθμιση των συνόρων όμως, ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη, δημιουργεί προβλήματα μεταξύ τους. Έτσι, ξεσπά ο Β΄ Βαλκανικός πόλεμος [...] .»
16.	Ενότητα 5 Κεφάλαιο 12 Η Ευρωπαϊκή Ένωση σ. 124	1^η παράγραφος: « Η ιδέα της ένωσης των ευρωπαϊκών κρατών διατυπώνεται για πρώτη φορά από τον Ρομπέρ Σουμάν, στις 9 Μαΐου του 1950, ημέρα που γιορτάζεται από τότε ως «Ημέρα της Ευρώπης.»
17.	Ενότητα 5 Κεφάλαιο 11 Το κυπριακό ζήτημα σ. 121	5^η παράγραφος: «Η ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2004, δίνει νέες ελπίδες για τη λύση του ζητήματος» (σελ. 121),

Πίνακας 20

B. «ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ»: 4^η Κατηγορία: Πολιτισμός – πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά		
1^{ος} Ισχυρισμός:		Απαραίτητη προϋπόθεση για την διεκδίκηση της ελευθερίας του έθνους, είναι να αποκτήσει «παιδεία». ο «εθνικός εαυτός» .
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 2 Κεφάλαιο 4 Η εκπαίδευση σ.22	1η παράγραφος: « Η εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων στα βυζαντινά εδάφη και οι αλλαγές, που προκαλούνται από το καθεστώς της κυριαρχίας τους, ανακόπτουν την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας. Η παράδοση της όμως δεν εξαφανίζεται.»
2.	σ. 22	2η παράγραφος: «Από τα τέλη του 16 ^{ου} αιώνα, πληθαίνουν τα σχολεία κυρίως στα αστικά κέντρα των ελληνικών περιοχών. Σημαντικά εκπαιδευτικά κέντρα είναι η Κωνσταντινούπολη, η Θεσσαλονίκη, η Αθήνα, η Χίος, η Πάτμος.»
3.	σ..22	4η παράγραφος: «Στην πρώτη βαθμίδα της εκπαίδευσης δάσκαλοι, συνήθως ιερείς, διδάσκουν ανάγνωση και γραφή μέσα από εκκλησιαστικά βιβλία, στα σχολεία των κοινών γραμμάτων. Εκεί φοιτούν κυρίως αγόρια, ενώ τα κορίτσια είναι λιγοστά. Τις ανάγκες για ανώτερη μόρφωση καλύπτουν τα σχολεία των ελληνικών μαθημάτων, όπου διδάσκονται κυρίως τα αρχαία ελληνικά γράμματα.»
4.	σ. 22	5η παράγραφος: «Από τα μέσα του 18 ^{ου} αιώνα με την οικονομική υποστήριξη των εμπόρων και την ενεργό συμμετοχή των λογίων, γίνονται προσπάθειες για ανανέωση της εκπαίδευσης. Ο αριθμός των μαθητών αυξάνεται και τα σχολεία ακολουθούν νέες μεθόδους διδασκαλίας. [...] Σημαντική είναι η προσφορά των δασκάλων του γένους, που με τις ιδέες και τη διδασκαλία τους συμβάλλουν στην πνευματική ανάπτυξη και προετοιμάζουν το γένος των Ελλήνων για την εθνική ανεξαρτησία. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Κοσμάς ο Αιτωλός και ο Αδαμάντιος Κοραής.»
5.	Γλωσσάριο	«δάσκαλος του γένους: άνθρωπος των γραμμάτων που ξεχωρίζει

	σ. 22	για την προσφορά του στην παιδεία των υπόδουλων Ελλήνων.»
6.	Ο Κοσμάς ο Αιτωλός, το 1779 Πηγή 2.20 σ. 23	« ... έως τριάκοντα επαρχίας περιήλθαν, δέκα σχολεία ελληνικά εποίησα, διακόσια δια κοινά γράμματα.»
5.	Γλωσσάριο σ.38	« Νεοελληνικός Διαφωτισμός: η κίνηση των ιδεών του Διαφωτισμού ανάμεσα στους ελληνόφωνους πληθυσμούς που κατοικούν στην οθωμανική επικράτεια αλλά και σε παροικίες του εξωτερικού.»
7.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 1 Η προετοιμασία του Αγώνα: ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός σ.38	2η παράγραφος: «Σύμφωνα με τις ιδέες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, η ελευθερία του Γένους συνδέεται με την απόκτηση παιδείας. Οι Έλληνες διαφωτιστές πιστεύουν ότι μόνο η μόρφωση μπορεί να δώσει τα εφόδια για τη διεκδίκηση της ελευθερίας. Γι' αυτό το λόγο ιδρύουν, με την υποστήριξη κυρίως των εμπόρων, σχολεία.»
8.	σ. 38	3η παράγραφος: « [...] Κεντρική μορφή ανάμεσά τους είναι ο Αδαμάντιος Κοραής και το σημαντικό έργο του.»

Πίνακας 21

B: «ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ» 4^η Κατηγορία Πολιτισμός – πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά		
1^{ος} Ισχυρισμός:		Ο πολιτισμός της Ελληνικής Αρχαιότητας συνδέεται με την ελευθερία του «εθνικού εαυτού».
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 3 Κεφ. 1 Η προετοιμασία του Αγώνα: ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός Γλωσσάριο σ. 38	<i>«Ελληνική αρχαιότητα : με τον όρο αυτό εννοείται η ιστορία και ο πολιτισμός των Αρχαίων Ελλήνων.»</i>
2.	σ. 38	2^η παράγραφο: « Σύμφωνα με τις ιδέες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, η ελευθερία του Γένους συνδέεται με την απόκτηση παιδείας. Οι Έλληνες διαφωτιστές πιστεύουν ότι μόνο η μόρφωση μπορεί να δώσει τα εφόδια για τη διεκδίκηση της ελευθερίας. Γι' αυτό το λόγο ιδρύουν, με την υποστήριξη κυρίως των εμπόρων, σχολεία. Θαυμάζουν επίσης τους Αρχαίους Έλληνες, τους οποίους θεωρούν προγόνους τους. Συνδέουν τον πολιτισμό της Ελληνικής Αρχαιότητας με την ελευθερία και την παιδεία.»
3.	σ. 38	3^η παράγραφος: « [...] Εκδίδονται αρχαία ελληνικά κείμενα και μεταφράζονται σημαντικά βιβλία στην ελληνική γλώσσα [...].»
4.	Πηγή 3.6 Απόσπασμα από τα «Απομνημονεύματα» του Ι. Μακρυγιάννη σ. 39	<i>«Είχα δυο αγάλματα περίφημα, μια γυναίκα κι ένα βασιλόπουλο απόφια – φαίνονταν οι φλέβες, τόση εντέλειαν είχαν....] τα' χαν πάρει κάτι στρατιώτες, και εις το Άργος θα τα πουλούσαν κάτι Ευρωπαίων χίλια τάλαρα γύρευαν [...] πήρα τους στρατιώτες, τους μίλησα: «Αυτά, και δέκα χιλιάδες τάλαρα να σας δώσουνε, να μην τα</i>

		καταδεχτείτε να βγουν από την πατρίδα μας. Δι'αυτά πολεμήσαμεν'...»
5.	Πηγή 3.5 Λέει ο Αλή Πασάς, πριν την Ελληνική Επανάσταση σ.39	« Εσείς οι Έλληνες, μπρε, κάτι μεγάλο έχετε στο κεφάλι σας. Δεν βαφτίζετε πια τα παιδιά σας Γιάννη, Πέτρο, Κώστα, παρά Λεωνίδα, Θεμιστοκλή, Αριστείδη! Σίγουρα κάτι μαγειρεύετε.»
6.	Ενότητα 3 Κεφ. 9 Οι σχέσεις με την Ευρώπη: ο Φιλελληνισμός σ. 54	1^η παράγραφος: «Από την εποχή της Αναγέννησης δημιουργείται έντονο ενδιαφέρον στην Ευρώπη για τα αρχαία ελληνικά κείμενα, την τέχνη και τον πολιτισμό. Πολλοί Ευρωπαίοι επισκέπτονται τις περιοχές όπου ζουν οι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων.»
7.	Από τον πρόλογο του λυρικού δράματος του Άγγλου ποιητή Π. Σέλλεϋ «Ελλάς» (1821) Πηγή 3.40 σ. 55	«Η απάθεια των κυβερνώντων, του πολιτισμένου κόσμου απέναντι[...] του έθνους, στο οποίο οφείλουν τον πολιτισμό τους, [...]είναι κάτι το τελείως ανεξήγητο.[...]Είμαστε όλοι Έλληνες. Οι νόμοι μας, η φιλολογία μας, η θρησκεία μας, οι τέχνες μας έχουν όλα τις ρίζες τους στην Ελλάδα...»

Πίνακας 22

<p>B: «ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ» 4^η Κατηγορία: Πολιτισμός – πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά</p>		
<p>3^{ος} Ισχυρισμός:</p>		<p>Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας και τις επιλεγμένες πηγές, η καθημερινή ζωή του «εθνικού εαυτού» στα χρόνια πριν από «Μεγάλη Επανάσταση» παρουσιάζεται να ακολουθεί μια ήρεμη και ειρηνική καθημερινότητα .</p>
<p>Ενδείξεις τεκμηρίωσης:</p>		
<p>1.</p>	<p>Ενότητα 2 Πηγή 2.8 Ο ντε Μπρεβ πρεσβευτής της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη (1590-1606), προς το βασιλιά Λουδοβίκο ΙΓ΄ σ.19</p>	<p>« Οι σουλτάνοι συνηθίζουν, όταν κατακτούν ένα βασίλειο ή μια επαρχία να διατηρούν θαυμαστή τάξη. Δημεύουν τις περιουσίες της εκκλησίας και των πολεμιστών που έπεσαν στη μάχη και φυσικά όλα τα αγαθά του ηττημένου ηγεμόνα. Όσο για το λαό, αφήνεται να ζει σύμφωνα με τα ήθη και τα έθιμά του. Διατηρεί τα αγαθά του και έχει θρησκευτική ελευθερία.»</p>
<p>2.</p>	<p>Ενότητα 2 Κεφάλαιο 3 Οικονομία και επαγγέλματα σ. 20</p>	<p>1^η παράγραφος: « Στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας άνδρες και γυναίκες, ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Καλλιεργούν ως ελεύθεροι καλλιεργητές τη γη, πληρώνοντας φόρο στους Οθωμανούς ή δουλεύουν ως κολίγοι στα τσιφλίκια τους.»</p>
<p>3.</p>	<p>σ. 20</p>	<p>2^η παράγραφος: « Η παγκόσμια αύξηση του εμπορίου και το ενδιαφέρον για τις αγορές της οθωμανικής επικράτειας ευνοούν την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου. Έλληνες έμποροι, εκμεταλλεύονται την οθωμανική επέκταση στη βαλκανική χερσόνησο, οργανώνουν σημαντικούς χερσαίους εμπορικούς σταθμούς και αναλαμβάνουν τη διακίνηση αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων προς τις ευρωπαϊκές χώρες.»</p>
<p>4.</p>	<p>σ. 20</p>	<p>3^η παράγραφος: « Βασικά αγροτικά προϊόντα όπως το μαλλί, το βαμβάκι, το μετάξι, το λάδι, το κρασί γίνονται βιοτεχνικά και κατόπιν εμπορεύσιμα προϊόντα. Η εμπειρία της οικογένειας αξιοποιείται τώρα στη βιοτεχνία και το εμπόριο. Δημιουργούνται συντεχνίες και σημαντικά συνεταιριστικά βιοτεχνικά κέντρα στα Αμπελάκια για τη βαφή νημάτων,</p>

		στο Πήλιο για την επεξεργασία μεταξιού και στη Καστοριά για τα γουναρικά».
5.	σ. 20	4^η παράγραφος: « Λιμάνια όπως η Πρέβεζα, το Γαλαξίδι, η Χίος γίνονται ισχυρά εμπορικά κέντρα. Πόλεις, όπως η Τριπολιτσά και τα Γιάννενα, αναδεικνύονται σε σπουδαίους εμπορικούς σταθμούς για τη διακίνηση αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων. Σε διάφορες περιοχές στήνονται παζάρια και εμποροπανηγύρεις, όπου γίνονται αγοραπωλησίες προϊόντων.»
6.	σ.20	5^η παράγραφος: « Μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ - Καϊναρτζή (1784) τα ελληνικά εμπορικά καράβια ταξιδεύουν με περισσότερη άνεση. Έλληνες πλοιοκτήτες από την Ύδρα, τις Σπέτσες και τα Ψαρά εκμεταλλεύονται τις ευνοϊκές συνθήκες, αυξάνουν τον αριθμό των πλοίων, επενδύουν τα κέρδη και μεγαλώνουν ακόμη περισσότερο τις επιχειρήσεις τους.»
7.	Ενότητα 2 Κεφάλαιο 5 Η καθημερινή ζωή σ. 24	1^η παράγραφος: «Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας η καθημερινή ζωή οργανώνεται γύρω από την οικογένεια. Οι οικογένειες είναι πολυμελείς και στηρίζονται στην προσφορά και τη συνεργασία των μελών τους για τις καθημερινές ανάγκες. Τα παιδιά μαθαίνουν συνήθως το επάγγελμα των γονιών τους για να εξασφαλίσουν τη ζωή τους.»
8.	σ. 24	4^η παράγραφος: «Η γέννηση του παιδιού, ο γάμος αλλά και ο θάνατος αποτελούν σημαντικά γεγονότα και συνδέονται με πλήθος έθιμα που φέρνουν κοντά τους ραγιάδες. Έθιμα που έχουν σχέση με τις καθημερινές ασχολίες και τη θρησκευτική ζωή προσφέρουν ευκαιρίες για κοινωνική συναναστροφή. Τα τοπικά πανηγύρια γίνονται αφορμή για ψυχαγωγία και βοηθούν στη διατήρηση της παράδοσης, ενώ τονώνουν και την οικονομική δραστηριότητα των περιοχών.»
9.	σ. 24	5^η παράγραφος: « Οι συνθήκες ζωής δεν είναι βέβαια παντού και για όλους τους υπόδουλους πληθυσμούς οι ίδιες. Αλλιώς ζουν για παράδειγμα οι εύπορες οικογένειες των νησιών και αλλιώς οι κολίγοι στη Θεσσαλία.»
10.	Σύνθεση σ.25	<ul style="list-style-type: none"> • Ποιες ευκαιρίες διασκέδασης έχουν οι ελληνικοί πληθυσμοί κατά την οθωμανική κυριαρχία; • Με ποιες εργασίες ασχολούνται οι οικογένειες των υπόδουλων Ελλήνων;

<p>11.</p>	<p>Ενότητα 2 Κεφάλαιο 5 Η καθημερινή ζωή Ο Γάλλος περιηγητής Γκρελό γράφει (1670) Πηγή 2.24 σ. 25</p>	<p>«Οι Έλληνες έχουν και μερικές ακόμα ευκαιρίες διασκεδάσεων. Είναι οι τέσσερες κυριότερες γιορτές του χρόνου: του Αγίου Ανδρέου, του Αγίου Νικολάου, των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων και του Αγίου Γεωργίου.</p> <p>[...]</p> <p>Στη γιορτή του Αγιαντρέα γίνονται επισκέψεις, και οι γυναίκες κάνουν πάντοτε τηγανίτες. Στη γιορτή του Αγίου Νικολάου ζυμώνουν πίττα και ρίχνουν στο προζύμι έναν παρά. Κι' όποιος πετύχει το νόμισμα θεωρείται ο τυχερός της χρονιάς. Πρέπει να το φυλάξει προσεχτικά. Στη γιορτή των Αγίων Σαράντα χορεύουν τραγουδώντας αυτό το δίστιχο:</p> <p>Ας χορέψουμε κι' ας είναι Των Αγίων Σαράντα είναι.»</p>
<p>12.</p>	<p>Ενότητα 2 Κεφάλαιο 6 Η πνευματική ζωή σ. 26</p>	<p>6^η παράγραφος: « Τα χρόνια πριν την Επανάσταση, με το κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, διευρύνεται η πνευματική και η καλλιτεχνική ζωή των Ελλήνων. Τα ενδιαφέροντά τους, περιλαμβάνουν θεατρικές παραστάσεις, μεταφράσεις βιβλίων και αρχαίων ελληνικών κειμένων, ποιητικές συλλογές, λογοτεχνικά έργα αλλά και έργα τέχνης και αρχιτεκτονικής.»</p>
<p>13.</p>	<p>Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία σ. 36</p>	<p>3^η παράγραφος: « Κατά την περίοδο της ξένης κυριαρχίας, οι υπόδουλοι ελληνικοί πληθυσμοί διατηρούν πολλά από τα ήθη και τα έθιμα, τη θρησκεία και τη γλώσσα τους, διατηρούν δηλαδή την ταυτότητά τους. Αυτό γίνεται γιατί έχουν το δικαίωμα να κρατήσουν τη θρησκεία και τη γλώσσα τους και να λειτουργούν σε κοινότητες εκλέγοντας τους άρχοντές τους. Ο πατριάρχης αναγνωρίζεται ως θρησκευτικός τους ηγέτης.»</p>

Πίνακας 23

B: « ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ» 5^η Κατηγορία: Στρατιωτική οργάνωση και πολεμικές επιχειρήσεις		
1ος Ισχυρισμός:	Μέσα από τα κείμενα της συγγραφικής ομάδας, παρουσιάζεται ένας «εθνικός εαυτός» υποδουλωμένος στον «εθνικά άλλο», ο οποίος προσπαθεί να απελευθερωθεί στηριζόμενος στις δικές του δυνάμεις	
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 2 Κεφάλαιο 7 Οι σχέσεις με τον υπόλοιπο κόσμο σ. 28	4^η παράγραφος: <i>«Τα κρίσιμα χρόνια, πριν από την Ελληνική Επανάσταση, η επαφή των υπόδουλων Ελλήνων με τον υπόλοιπο κόσμο γίνεται ιδιαίτερα χρήσιμη. Βοηθά την πορεία προς την εθνική ανεξαρτησία.»</i>
2.	Ενότητα 2 Κεφάλαιο 9 Οι μορφές αντίστασης σ. 32	1^η παράγραφος: <i>«Κατά τη διάρκεια «της οθωμανικής αυτοκρατορίας, πολλές είναι οι μορφές αντίστασης στους Οθωμανούς κατακτητές. Οι Ρωμιοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους.»</i>
3.	σ. 32	2^η παράγραφος: <i>« Οι ένοπλες μορφές αντίστασης περιλαμβάνονται εξεγέρσεις που εκδηλώνονται σε πολλές ελληνικές περιοχές, σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας. Οι εξεγέρσεις αυτές ξεσπούν κάθε φορά που οι Οθωμανοί εμπλέκονται σε πολεμικές επιχειρήσεις με τους Βενετούς ή τους Ρώσους.»</i>
4.	σ. 32	3^η παράγραφος: <i>«Το Σούλι, η Μάνη και τα Σφακιά, περιοχές που έχουν ειδικό καθεστώς ελευθερίας και προσπαθούν να διατηρήσουν την αυτονομία τους, αποτελούν μόνιμες εστίες αντίστασης. Συχνά συγκρούονται με τους Οθωμανούς για να διαφυλάξουν το καθεστώς και τα προνόμια τους.»</i>
5.	σ. 32	4^η παράγραφος: <i>«Μορφή ένοπλης αντίστασης θεωρείται και η δράση των κλεφτών. Οι κλέφτες συγκροτούν ένοπλες ομάδες, κάνουν επιθέσεις σε εμπορικές αποστολές, σε κρατικούς αξιωματούχους, σε ταξιδιώτες, ακόμα και σε χωριά και πόλεις, αρπάζοντας χρήματα, όπλα και</i>

		<i>τρόφιμα. Οι κλέφτες ζουν ελεύθεροι κατά ομάδες και λημέρια. Κάθε ομάδα έχει τον καπετάνιο της και το δικό της μπαϊράκι. Με το πέρασμα των χρόνων οι κλέφτες γίνονται μόνιμη απειλή αντίστασης εναντίον του οθωμανικού κράτους και των τοπικών αρχόντων, το ίδιο και οι αρματολοί. Ενώ αρχικά είναι βοηθητικά στρατεύματα των Τούρκων που χρησιμοποιούνται και στη δίωξη των κλεφτών, οι αρματολοί παραβαίνουν συχνά τις συμφωνίες τους με τους Οθωμανούς και γίνονται κλέφτες.»</i>
6.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 1 Η προετοιμασία του Αγώνα: ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός σ. 38	2^η παράγραφος: « [...] οι Έλληνες διαφωτιστές πιστεύουν ότι μόνο η μόρφωση μπορεί να δώσει τα εφόδια για την διεκδίκηση της ελευθερίας. Γι' αυτό το λόγο ιδρύουν, με την υποστήριξη κυρίως των εμπόρων, σχολεία [...]»
7.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 2 Η προετοιμασία του Αγώνα: η Φιλική Εταιρεία σ. 40	1^η παράγραφος: « Η Φιλική Εταιρεία ιδρύεται το 1814 στην Οδησό, σ' ένα σχετικά φιλόξενο για τους Έλληνες περιβάλλον, από τον Εμμανουήλ Ξάνθο, το Νικόλαο Σκουφά και τον Αθανάσιο Τσακάλωφ. Στόχος της οργάνωσης είναι η προετοιμασία ενός απελευθερωτικού αγώνα που θα στηρίζεται στις δυνάμεις των Ελλήνων. Για να πετύχει αυτό το στόχο η Φιλική Εταιρεία επιδιώκει τη μύηση των Ελλήνων ραγιάδων. Μια ηγετική ομάδα αποτελεί ως την έναρξη της Επανάστασης την Υπέρτατη Αρχή και συντονίζει τη δράση της Φιλικής Εταιρείας.»
8.	σ.40	3^η παράγραφος: «Στα επτά χρόνια της ύπαρξής της, η Φιλική Εταιρεία εξαπλώνεται σ' όλες τις περιοχές που δρουν και κατοικούν Έλληνες. Άνθρωποι με διαφορετική κοινωνική προέλευση και οικονομικές δραστηριότητες γίνονται μέλη της Εταιρείας και συμμετέχουν στο κοινό απελευθερωτικό όραμα.»
9.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 3 Η στρατιωτική οργάνωση του Αγώνα σ. 42	2^η παράγραφος: « [...] με ενέδρες νυχτερινές επιθέσεις, αιφνιδιασμούς και κλεφτοπόλεμο αντιμετωπίζουν οι επαναστάτες τον οθωμανικό στρατό».
10.	Ενότητα 3	2^η παράγραφος: « Η καθημερινή ζωή συνδέεται κυρίως με τον πόλεμο.

	Κεφάλαιο 11 Συνθήκες ζωής κατά τη διάρκεια του αγώνα σ. 58	<i>Στα στρατόπεδα, στα οχυρά και στα κάστρα, στην ύπαιθρο και τη νησιώτικη χώρα, όλοι αγωνίζονται με τον τρόπο τους. Ο αγώνας τους είναι διπλός, αγωνίζονται για τον τόπο τους και για τη δική τους επιβίωση».</i>
11.	Ενότητα 3 Η Μεγάλη Επανάσταση σ.66	2η παράγραφος: « [...]Συγκροτούνται εθνοσυνελεύσεις, ψηφίζονται Συντάγματα, δημιουργείται κεντρική Αρχή, οργανώνεται τακτικός στρατός δίπλα στα άτακτα σώματα που προϋπάρχουν [...]».
12.	σ. 66	4η παράγραφος: «Κατά τη διάρκεια του επτάχρονου πολέμου η Επανάσταση καταγράφει μεγάλες ηρωικές στιγμές αλλά και σημαντικές ήττες [...] » (σελ.67).
13.	Ενότητα 4 Κεφάλαιο 2 Το εθνικό ζήτημα σ. 71	1η παράγραφος: «Με τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, μεγάλο μέρος των εδαφών που οι Έλληνες θεωρούν ελληνικά μένουν εκτός ελληνικών συνόρων. Έτσι τα σύνορα θεωρούνται προσωρινά και η επέκτασή τους γίνεται εθνικός στόχος [...] .»
14.	σ. 71	3η παράγραφος: « [...] Παρά τις δυσκολίες, οι Έλληνες προσπαθούν να επιτύχουν τον εθνικό τους στόχο [...] με την ενίσχυση της ελληνικότητας των περιοχών που μένουν αλύτρωτες και με την προσφυγή στα όπλα [...] .»
15.	Ενότητα 5 Κεφάλαιο 1 Ο εκσυγχρονισμός του κράτους σ.91	1η παράγραφος: «Με το κίνημα στο Γουδί, το 1909, η Ελλάδα ακολουθεί μια νέα πορεία. Τα κύρια ζητήματα είναι ο εκσυγχρονισμός του κράτους και η οικονομική του ανάπτυξη. Επίσης επιδιώκει συμμαχίες με μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις, με στόχο την απελευθέρωση των εδαφών που παραμένουν αλύτρωτα [...] .»
16.	Ενότητα 5 Κεφάλαιο 2 Οι Βαλκανικοί πόλεμοι σ. 94	1η παράγραφος: « Στις αρχές της δεκαετίας του 1910 αρχίζει μια προσπάθεια συνεννόησης ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη. Στόχος τους είναι να διεκδικήσουν τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βαλκανική Χερσόνησο [...] .»

17.	σ. 94	2η παράγραφος: «Οι πολεμικές επιχειρήσεις, τόσο από στεριά όσο και στη θάλασσα, είναι σκληρές. Ο ελληνικός στρατός καταλαμβάνει εδάφη της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Απελευθερώνει σημαντικές πόλεις, όπως η Θεσσαλονίκη και τα Ιωάννινα. Ο ελληνικός στόλος καταλαμβάνει επίσης πολλά νησιά του ανατολικού Αιγαίου.»
18.	Ενότητα 5 Κεφάλαιο 11 Το κυπριακό ζήτημα σ. 121	4η παράγραφος: « Τον Ιούλιο του 1974, η ελληνική χούντα προσπαθεί με πραξικόπημα να ανατρέψει τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η Τουρκία εισβάλλει τότε στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού. Σχηματίζουν εκεί ένα τουρκοκυπριακό κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα. Μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων εκτοπίζεται βίαια και το νησί διχοτομείται.»
19.	σ. 121	5η παράγραφος: « Από τότε η Κύπρος παραμένει διχοτομημένη και το κυπριακό πρόβλημα άλυτο. Η ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 2004, δίνει ελπίδες για τη λύση του κυπριακού ζητήματος.»

Πίνακας 24

B: « ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ» 5^η Κατηγορία: Στρατιωτική οργάνωση και πολεμικές επιχειρήσεις		
2ος Ισχυρισμός:	Ο απλός άνθρωπος, ο καθημερινός, ανώνυμος «εθνικός εαυτός» είναι αυτός που συμμετέχει στις στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον του «εθνικά άλλου».	
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 3 Η στρατιωτική οργάνωση του Αγώνα σ. 42	2^η παράγραφος: <i>«Στις στρατιωτικές επιχειρήσεις συμμετέχουν κλέφτες και αρματολοί, ναυτικοί, φιλέλληνες αλλά κυρίως απλοί άνθρωποι. Λίγοι έχουν όπλα και ακόμη λιγότεροι γνωρίζουν να πολεμούν. Με ενέδρες, νυχτερινές επιθέσεις, αιφνιδιασμούς και κλεφτοπόλεμο αντιμετωπίζουν οι επαναστάτες τον οθωμανικό στρατό.»</i>
2.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 4 Πολεμικές επιχειρήσεις: 1821 -1824 σ.42	3^η παράγραφος: <i>«Τα επαναστατικά μέτωπα στη Στερεά Ελλάδα, τη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Μακεδονία και την Κρήτη πληθαίνουν. Οι πολυάριθμες όμως οθωμανικές δυνάμεις, που βρίσκονται στις περιοχές αυτές, καταπνίγουν γρήγορα τις εξεγέρσεις. Σύντομα η Επανάσταση περιορίζεται στην Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και σε νησιά του Αιγαίου.»</i>
3.	σ. 42	3^η παράγραφος: <i>«Τα σώματα των ατάκτων ακολουθούν τους οπλαρχηγούς στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στη στεριά. Στα νησιά και τις παραθαλάσσιες οι πλοιοκτήτες προσφέρουν στον Αγώνα τα εμπορικά πλοία τους με τα εμπειροπόλεμα πληρώματά τους. Τα μικρά σε όγκο και δύναμη ελληνικά πλοία μεταφέρουν εφόδια και περιορίζουν με τα πυρπολικά τους τη δράση του οθωμανικού στόλου.»</i>
4.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 4 Οι πολεμικές επιχειρήσεις: 1821 - 1824 σ.44	4η παράγραφος: <i>« Οι προσπάθειες των επαναστατημένων Ελλήνων επικεντρώνονται στην πολιορκία και την κατάληψη των φρουρίων, όπου καταφεύγουν οι Οθωμανοί για να αμυνθούν. Παράλληλα προσπαθούν να αποκρούσουν τις οθωμανικές εκστρατείες από στεριά και θάλασσα και να διατηρήσουν τα πρώτα εδάφη που καταλαμβάνουν σε περιοχές της Ρούμελης και του Μοριά.»</i>

5.	σ. 44	5η παράγραφος: « Η επιτυχής απόκρουση των στρατευμάτων του Δράμαλη, το 1822, αποτελεί τη σπουδαιότερη ανάμεσα στις σημαντικές επιτυχίες των επαναστατών τα πρώτα χρόνια, με ηγέτη τον Θ. Κολοκοτρώνη». Και στη σελίδα 46: «η εκστρατεία του Κιουταχή το 1826 στην Αθήνα, μετά την πτώση του Μεσολογγίου, έχει ως στόχο την κατάληψη της Ακρόπολης. Οι Έλληνες, με ηγέτη τον Γ. Καραϊσκάκη, αποκρούουν αρχικά τις επιθέσεις.»
6.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 7 Οι μορφές του 1821 σ.50	1η παράγραφος: «Ο Αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία τους συνδέεται και με τα ονόματα των πρωταγωνιστών του». «Οπλαρχηγοί και ναύαρχοι αντιμετωπίζουν ηρωικά τους αντίπαλους στρατούς και στόλους. Κοντά τους, σημαντικά πολιτικά πρόσωπα ασχολούνται με το δύσκολο έργο της σύστασης του ελληνικού κράτους και αναπτύσσουν σημαντική διπλωματική δράση για την αναγνώριση της Επανάστασης. Οι μορφές του 1821 είναι λοιπόν και στρατιωτικοί και πολιτικοί.»
7.	σ. 50	2η παράγραφος: «Οι άνθρωποι των όπλων αναλαμβάνουν τα στρατιωτική οργάνωση του Αγώνα. Ο Κολοκοτρώνης, ο Καραϊσκάκης, ο Παπαφλέσσας, ο Ανδρούτσος, ο Νικηταράς, ο Μπότσαρης στη στεριά και ο Μιαούλης, ο Κανάρης, η Μπουμπουλίνα, η Μαυρογένους, η Βισβίτζη στη θάλασσα, καταφέρνουν να πετύχουν σημαντικές νίκες και να αναδειχτούν σε ηρωικές φυσιογνωμίες. Αποκτούν κύρος και συμμετέχουν και στα πολιτικά πράγματα.»
8.	σ. 50	3η παράγραφος: «Η πολιτική οργάνωση του Αγώνα εμφανίζει επίσης σημαντικά πολιτικά πρόσωπα. Ο Μαυροκορδάτος, ο Κωλέττης, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, ο Μαυρομιχάλης, ο Κουντουριώτης, ο Ζαΐμης, ο Λόντος, ο Δεληγιάννης παίρνουν ενεργά μέρος στη συγκρότηση της κεντρικής πολιτικής εξουσίας. Παράλληλα, επεμβαίνουν και στα στρατιωτικά θέματα.»
9.	σ.50	4η παράγραφος: « Έμποροι, προεστοί και κοτζαμπάσηδες, λόγιοι, κληρικοί , κλέφτες, αρματολοί και ναυτικοί συντάσσονται στον κοινό αγώνα και πολλοί περνούν επώνυμα στην ιστορία. Υπάρχουν όμως και πολλοί άλλοι, ένοπλοι και άμαχοι, που αγωνίζονται για την ελευθερία και τα ονόματά τους δεν καταγράφονται στην ιστορία. Ανάμεσά τους άνδρες, γυναίκες και παιδιά, γέροι και νέοι, προσφέρουν με τη δράση τους σημαντικό έργο.»

Πίνακας 25

B: « ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ» 5^η Κατηγορία: Στρατιωτική οργάνωση και πολεμικές επιχειρήσεις		
3ος Ισχυρισμός:		<p>Παρόλο που μέσα στα κείμενα της συγγραφικής ομάδας απουσιάζουν αφηγήσεις και περιγραφές «τρομοκρατικών πράξεων» του «εθνικού άλλου», εντούτοις ο «εθνικός εαυτός» εξακολουθεί να υποφέρει από την κυριαρχία του «εθνικού άλλου».</p>
Ενδείξεις τεκμηρίωσης:		
1.	<p>Ενότητα 2 Κεφάλαιο 1 Η κυριαρχία στον ελληνικό χώρο: Λατίνοι και Οθωμανοί σ. 16</p>	<p>4^η παράγραφος: « [...] Συχνά εκδηλώνονται κοινωνικές εξεγέρσεις εναντίον της βενετικής και τοπικής αριστοκρατίας. Αντίθετα οι εξεγέρσεις στις τουρκοκρατούμενες περιοχές έχουν απελευθερωτικό χαρακτήρα.»</p>
2.	<p>Ενότητα 2 Κεφάλαιο 2 Η κοινωνική οργάνωση σ.18</p>	<p>4^η παράγραφος: « Η οργάνωση της κοινωνικής ζωή στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αναστατώνεται συχνά από τους βενετοτουρκικούς πολέμους, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς. Αλλάζει επίσης σύμφωνα με τη στάση των υπαλλήλων του σουλτάνου και των πασάδων. Τα προνόμια που παραχωρούνται πολλές φορές σε κάποιες κοινότητες δεν τηρούνται. Οι συνθήκες γίνονται συχνά ανυπόφορες για τις οικογένειες των χριστιανών, κυρίως των λιγότερο προνομιούχων.»</p>
3.	<p>Ενότητα 2 Κεφάλαιο 4 Η εκπαίδευση σ. 22</p>	<p>1^η παράγραφος: « Η εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων στα βυζαντινά εδάφη και οι αλλαγές, που προκαλούνται από το καθεστώς της κυριαρχίας τους, ανακόπτουν την ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας. Η παράδοσή της όμως δεν εξαφανίζεται.»</p>
4.	<p>Ενότητα 2 Κεφάλαιο 6</p>	<p>1^η παράγραφος: « Κάτω από την οθωμανική απειλή, πολλοί Έλληνες λόγιοι μετακινούνται προς τις ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως στην</p>

	Η πνευματική ζωή σ. 26	Ιταλία. Εκεί, αναπτύσσουν σημαντική συγγραφική και εκδοτική δραστηριότητα.»
5.	Ενότητα 2 Κεφάλαιο 9 Οι μορφές της αντίστασης σ. 32	1^η παράγραφος: « Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, πολλές είναι οι μορφές αντίστασης ενάντια στους Οθωμανούς κατακτητές. Οι Ρωμιοί αντιστέκονται στους Οθωμανούς διατηρώντας τις μνήμες, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους.»
6.	Ενότητα 2 Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία σ. 36	4^η παράγραφος: « Την ίδια περίοδο, οι ελληνικοί πληθυσμοί που ζουν κάτω από την οθωμανική κυριαρχία είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν φόρους στον κατακτητή και για τη ζωή τους και για τη περιουσία τους. Μερικές φορές υποχρεώνονται να αλλάζουν την πίστη τους και για να μη χάνουν τη ζωή τους και για να μη χάνουν τα παιδιά τους με το παιδομάζωμα.. Γι' αυτό συχνά προσπαθούν να εξεγερθούν και να απελευθερωθούν από τον οθωμανικό ζυγό.»
7.	Ενότητα 3 Πολεμικές επιχειρήσεις: 1821 - 1824 σ. 44	2^η παράγραφος: «Το Μάρτιο του 1821, ξεκινά η Επανάσταση στην Πελοπόννησο και αμέσως μετά στην Ανατολική Στερεά. Ταυτόχρονα τα νησιά του Αιγαίου και κυρίως η Ύδρα, οι Σπέτσες, τα Ψαρά και η Σάμος ξεσηκώνονται και συμμετέχουν αποφασιστικά στην Επανάσταση. Ο αγώνας των νησιών δημιουργεί προβλήματα στον οθωμανικό στόλο, που απαντά με τις καταστροφές των νησιών της Χίου, της Κάσου και των Ψαρών.»
8.	σ. 44	3^η παράγραφος: « [...] Οι πολυάριθμες όμως οθωμανικές δυνάμεις, που βρίσκονται στις περιοχές αυτές, καταπνίγουν γρήγορα τις εξεγέρσεις. Σύντομα η Επανάσταση περιορίζεται στην Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και σε νησιά του Αιγαίου.»
9.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 5 Οι πολεμικές επιχειρήσεις: 1825- 1827 σ. 46	1^η παράγραφος: «Στις αρχές του 1825 η οθωμανική πύλη αποφασίζει να αντιμετωπίσει οριστικά την επανάσταση με τη βοήθεια των αιγυπτιακών στρατευμάτων. Σύμφωνα με το σχέδιο ο Κιουταχής εκστρατεύει εναντίον της Ρούμελης και το Ιμπράημ εναντίον της Πελοποννήσου.»

10.	σ. 46	2^η παράγραφος: « <i>Η εμφάνιση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, το 1825, δημιουργεί σημαντικά προβλήματα στην πορεία του αγώνα. Οι Έλληνες αδυνατούν να συγκρατήσουν τον τουρκοαιγυπτιακό στρατό και ο Ιμπραήμ τελικά καταπνίγει την επανάσταση στην Πελοπόννησο και κατευθύνεται στο Μεσολόγγι.</i> »
11.	σ. 46	3^η παράγραφος: « <i>Ο Κιουταχής ξεκινά με πολυπληθή στρατό από τη Λάρισα, υποτάσσει πολλές περιοχές της Ρούμελης και πολιορκεί το Μεσολόγγι από τον Απρίλιο του 1825. Τον Δεκέμβριο του 1825, τα τουρκικά στρατεύματα ενισχύονται με την άφιξη των αιγυπτιακών στρατευμάτων και ο Ιμπραήμ αναλαμβάνει την αρχηγία της πολιορκίας. Η θέση των κατοίκων του Μεσολογγίου δυσκολεύει ακόμη περισσότερο. Χωρίς τροφή και πολεμοφόδια αναγκάζονται τελικά σε ηρωική έξοδο τον Απρίλιο του 1826</i> »
12.	Απόσπασμα από το σχέδιο της Εξόδου των κατοίκων του Μεσολογγίου (1826) Πηγή 3.23 σ. 47	« <i>Εν ονόματι της Αγίας Τριάδος, [...] ότι εκπληρώσαμεν τα χρέη μας ως πιστοί στρατιώται της πατρίδος εις την στενήν πολιορκία ταύτην και ότι, εάν μίαν ημέραν υπομείνωμεν περισσότερον , θέλομεν αποθάνει όρθιοι εις τους δρόμους όλοι. Θεωρούντες εκ του άλλου ότι μας εξέλιπεν κάθε ελπίς βοήθειας και προμηθείας, τόσον από την θάλασσα καθώς και από την ξηράν (ώστε να δυνηθώμεν) να βαστάζωμεν, ενώ ευρισκόμεθα νικηταί του εχθρού, αποφασίσαμεν ομοφώνως: Η έξοδος μας να γίνει βράδυ εις τας δύο ώρας της νυχτός της 10 Απριλίου, ημέραν Σάββατον και ξημερώνοντας των Βαίων, [...] ή έλθη ή δεν έλθη βοήθεια...»</i>
13.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 9 Οι σχέσεις με την Ευρώπη: ο Φιλελληνισμός σ. 54	4^η παράγραφος: « <i>Σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις αλλά και στη Β. Αμερική οργανώνονται επιτροπές με φιλανθρωπική δραστηριότητα για τους άμαχους της Επανάστασης. Ανάμεσα στις φροντίδες τους είναι η αποστολή φαρμάκων και πολεμοφοδίων καθώς και η στρατολόγηση και διευκόλυνση της μεταφοράς εθελοντών.</i> »
14.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 10 Η έκβαση του Αγώνα σ. 56	1^η παράγραφος: « <i>Ο Αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους είναι μακρύς και δύσκολος. Οι μεγάλες ηρωικές στιγμές εναλλάσσονται με δύσκολες περιόδους και ήττες [...] ».</i>

15.	σ. 58	2^η παράγραφος: « <i>Η καθημερινή ζωή συνδέεται κυρίως με τον πόλεμο. Στα στρατόπεδα, στα οχυρά και στα κάστρα, στην ύπαιθρο και τη νησιώτικη χώρα, όλοι αγωνίζονται με τον τρόπο τους. Ο αγώνας τους είναι διπλός, αγωνίζονται και για τον τόπο τους και για τη δική τους επιβίωση.</i> »
16.	Ενότητα 3 Κεφάλαιο 11 Συνθήκες ζωής κατά τη διάρκεια του Αγώνα σ. 58	3^η παράγραφος: « <i>Η έλλειψη νερού, τροφίμων και πυρομαχικών δυσκολεύει τη ζωή κυρίως των πληθυσμών που πολιορκούνται, σε πολλές περιπτώσεις για μήνες, μέσα σε φρούρια και κάστρα. Η πολύχρονη ενασχόληση με τον πόλεμο δεν επιτρέπει στους κατοίκους να ασχοληθούν με τη γη, οι καλλιέργειες καταστρέφονται και η σοδειά είναι ανύπαρκτη. Ο ανεφοδιασμός και η τροφοδοσία εμποδίζεται από τον αντίπαλο με αποτέλεσμα πολλοί άμαχοι κυρίως να πεθαίνουν από ασιτία. Οι απώλειες μεγαλώνουν και από τις επιδημίες που εξαπλώνονται.</i> »
17.	Ενότητα 5 Μαρτυρία του Α. Μυκονιάτη από τον Ατζανό, κοντά στην Πέργαμο Πηγή 5.43 σ. 104	« <i>Εμείς οι άλλοι περιμέναμε τρεις μέρες, ώσπου μπήκαμε σε καΐκια και μαρκάραμε για τη Μυτιλήνη. Ώσπου να πατήσει το ποδάρι του ο τούρκικος στρατός στο χωριό, άραζαν καΐκια και μας παίρναν.[...] Βασανιστήκαμε, κακοκοιμηθήκαμε, κακοφάγαμε, μεγάλη συμφορά πάθαμε. Και ποιος δεν έκλαψε, νεκρούς; Και ποιος δεν κακοπάθησε και ποιος δεν κλαίει ακόμα; Μονάχα τα παιδιά που γεννήθηκαν εδώ, τ' ακούνε σαν ψεύτικα παραμύθια.</i> »
18.	Ενότητα 5 Κεφάλαιο 11 Το κυπριακό ζήτημα σ. 121	4^η παράγραφος: « <i>[...] η Τουρκία εισβάλλει στην Κύπρο και τα στρατεύματά της καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα του νησιού. Σχηματίζουν εκεί τουρκοκυπριακά κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα.</i> »

Βιβλιογραφία

Αβδελά, Ε. (1998). *Ιστορία και Σχολείο*. Αθήνα: εκδ. Νήσος.

Αβδελά, Ε. (1997^α). «Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: 'εμείς' και οι 'άλλοι', στο *Τι είν. η πατρίδα μας*;, Α. Φραγκουδάκη & Θ. Δραγώνα, (επιμ.). Αθήνα: εκδ.Αλεξάνδρεια, σσ.27-45.

Αβδελά, Ε. (1997^β). Χρόνος ιστορία και εθνική ταυτότητα στο ελληνικό σχολείο, στο "Τι είν' η πατρίδα μας; Α. Φραγκουδάκη & Θ. Δραγώνα (επιμ.) Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια, σσ. 49-71

Αγγελίδου, Κ. (11/4/07). *Πού βρίσκεται η αλήθεια; Ελευθεροτυπία*.

<http://www.antibaro.gr/latest.php>.

Αδάμου, Μ. (2003). *Ο ρόλος των εγχειριδίων Κοινωνικών Σπουδών στη Σύγχρονη Εκπαιδευτική Πραγματικότητα. Η Ελληνική Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση μετά τη δεκαετία του '80*. Ομιλία στην Επιμορφωτική Ημερίδα για τους Εκπαιδευτικούς της 5^{ης} Περιφέρειας Π.Ε.Ν Λάρισας, που πραγματοποιήθηκε στο «Χατζηγιάννειο» στις 8/9/03.

Αντωνιάδου, Α. & Γκόβαρης, Χ. (2007). *Η διδασκαλία της ιστορίας στο πολυπολιτισμικό σχολείο- Η περίπτωση των εγχειριδίων της ιστορίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*.

<http://www.elemedu.upatras.gr/eriane/synedria/synedrio3/praltika%2011/govaris-antoniadou>.

Ανδρέου, Α.Π., Κασβίσκης, Κ., (2008). Το μετέωρο βήμα της σχολικής Ιστορίας στα νέα εγχειρίδια για το Δημοτικό Σχολείο, στο *Η διδακτική της Ιστορίας στην αρχαία Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια*,. Α. Ανδρέου (επιμ). Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ.81- 128.

Ασκούνη, Ν. (2001). Εθνοκεντρισμός και πολυπολιτισμικότητα: η αναζήτηση ενός προσανατολισμού της εκπαίδευσης, στο *Εθνοπολιτισμικές Διαφορές και Εκπαίδευση*, Τόμος Β, σ.σ. 67-163. Πάτρα: ΕΑΠ

Αθανασιάδης, Χ. (4/4/07). *Έθνος και σχολική ιστορία*. Ελευθεροτυπία.

<http://www.parenavasi-axaias.org/ethnos%20istoria.htm>

Αχλīs, Ν.(1983). *Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι, στα σχολικά βιβλία Ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. New York: Hafner press.

Bird M., Hammersley M., Gomm R. & Woods P. (1999). *Εκπαιδευτική έρευνα στην πράξη: Εγχειρίδιο μελέτης* (μτφ. Ε. Φράγκου). Πάτρα: ΕΑΠ.

Βούρη, Σ.(1997). *Τα Σλαβικά Εγχειρίδια Ιστορίας της Βαλκανικής (1991-1993). Τα έθνη σε πόλεμο*. Αθήνα: Gutenberg.

Βούρη, Σ.(2006). Η διδασκαλία της Ιστορίας στη σύγχρονη πολιτική συγκυρία. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*. Τεύχος 2, Νοέμβριος.

Βούρη, Σ. (2007). Η διδασκαλία της Ιστορίας στη σύγχρονη πολιτική συγκυρία. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, (30-38).

Bourdieu, P. (1994). *Η ανδρική κυριαρχία*, Ν. Παναγιωτόπουλος (επιμ.) , 1^η έκδοση Δελφίνι.

Βώρου, Φ.Κ. (1997). Για την επίδραση της διδασκαλίας της Ιστορίας στη διαμόρφωση συνειδήσεων. *Τα εκπαιδευτικά*, τ.44-45.

Γαβρόγλου, Κ. (17/2/02). *Παιχνίδι με τα στερεότυπα. Το αντίπαλον δέος στην περίπτωση της Ελλάδας και της Τουρκίας*. Το Βήμα. σ.: S22

Γιαννουλάτος Α. (2006). *Ισλάμ*. Αθήνα: Ακρίτας.

Γρόλλιος, Γ. (2005). *Ο Paulo Freire και το αναλυτικό πρόγραμμα*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.

Council of Europe (2004). *Πολυπρισματική θεώρηση στη διδασκαλία και μάθηση της Ιστορίας*. Παρουσιάσεις Σεμιναρίων και Υλικό βιωματικών Εργαστηρίων. Λευκωσία 24-27 Νοεμβρίου.

Cummins, J (2005). *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση*. Μετάφραση: Σουζάνα Αργύρη, Επιμ. Ελένη Σκούτρου. Αθήνα: Gutenberg.

Choppin,A. (1992). *Aspects of design*, στο Bourdillon, H. (επιμ.), *History and Social Studies – Methodologies of Textbook Analysis (Report of the educational research workshop held in Braunschweig 11-14 September 1990)*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger, σ σ.85-95.

Cohen, L. & Manion L. (2000). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Γατσωτής, Π. (2005). *Νέες επιστημολογικές και ιστοριογραφικές θεωρήσεις στο χώρο της Ιστορίας και η εφαρμογή τους στη διδακτική πράξη στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ιστορία των ιστορικών και σχολική Ιστορία: μια προσπάθεια σύγκλισης*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Γκότοβος, Α. (2001). *Οικουμενικότητα, ετερότητα και ταυτότητα: η επαναδιαπραγμάτευση του νοήματος της παιδείας*: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Γκότοβος, Α. (2002). *Εκπαίδευση και Ετερότητα. Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Γκότοβος, Α. (3/8/07). *Οι ευθύνες των συγγραφέων*. Η καθημερινή.
<http://www.kathimerini.gr>

Γκότοβος, Α. (1997). Εθνική ταυτότητα και διαπολιτισμική εκπαίδευση, στο *Η Λέσχη των εκπαιδευτικών*, τεύχος 19, Σεπτ.-Οκτ., σ.23-27.

Δαμανάκης, Μ (1997). Ενδογενείς και εξωγενείς δυσκολίες κατά την παραγωγή ενός διαπολιτισμικά προσανατολισμένου διδακτικού υλικού. *Τα εκπαιδευτικά*, τεύχος, 43, σσ. 66-73. Αθήνα.

Δραγώνα, Θ. (2001). Κοινωνικές ταυτότητες / ετερότητες, στο *Εκπαίδευση: Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες*. Τόμος Α. Πάτρα: ΕΑΠ

Δραγώνα, Θ, Ersanli, B, Φραγκουδάκη, Α. (2006). Πώς οι Έλληνες και οι Τούρκοι μαθητές αντιλαμβάνονται την ιστορία, το έθνος και τη δημοκρατία, στο *Ελλάδα και Τουρκία, Πολίτης και Έθνος –Κράτος*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ.303-350.

Danesh, H.B. (2006). *Towards an integrative theory of peace education*. Journal of Education, Vol. 3, No. 1, March, pp.55-78.

Geary, P.J (2002). *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*. Princeton University Press.

Harris M. I. (2002). *Peace Education*. Annual Meeting of the American Educational Research Association in New Orleans, L.A. April.

Holsti, O.R (1969). *Content analysis – An introduction to its methodology*. Newbury park: Sage Publications.

Husbands, C. (2004). *Τι σημαίνει διδασκαλία της ιστορίας. Γλώσσα, ιδέες και νοήματα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Hörken, W. (2000). Η ιστορία ως σύγκρουση - η ιστορία ως γειτνίαση. Εξετάζοντας την ιστορία της σύγκρουσης στα σχολικά βιβλία των Βαλκανίων, στο: Η Εικόνα του «άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών, στα: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα: *Η Εικόνα του «άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών*, Θεσσαλονίκη, 16-18 Οκτωβρίου 1998, Α. Καψάλης - Κ. Μπονίδης - Α. Σιπητάνου (επιμ.), Αθήνα, Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός, σσ.31-41.

Ευαγγέλου, Μ., Ε. (2004). *Η εικόνα των Ελλήνων στα Αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου της Τουρκίας*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.

Yarema, A. E. (2002). *A Decade of Debate: Improving Content and Internet in History education*. The History Teacher 35/3, σσ. 369-397.

Vriens, L. (1999). *Children, war, and peace: a review of fifty years of research from the perspective of a balanced concept of peace education*, in: A. Raviv, L. Oppenheimer & D. Bar – Tal (Eds). *How children understand war and peace* (San Francisco, CA, Jossey- Bass) pp. 27-58.

Ζεμπύλας, Μ. (2008). *Τόμος β: Παραλογισμοί κάτω από τον ήλιο: Μεταμοντέρνα Κατάσταση και εκπαίδευση στην επιστήμη.*, Μ. Ζεμπύλας (Επ.). Λευκωσία - Κύπρος: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Ηρακλείδης, Α. (1980). *Socialization to Conflict – A case study of the national historical ingroup – outgroup images in the educational system of Greece*. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 38.

Ιατρίδης, Δ. (1990). *Σχεδιασμός Κοινωνικής Πολιτικής*. Εκδόσεις Gutenberg.

Ιωαννίδης, Ο. (1/4/07). *Δεν γράφουμε ιστορία κατά παραγγελία*. Εφημερίδα Μακεδονίας της Κυριακής.

<http://www.makthes.gr/index.php?name=News&file=article&sid=157>.

Ιβρίντελη, Μ. (2002). *Ο «άλλος» ως λόγος και ως εικόνα στο αναλυτικό πρόγραμμα και τα σχολικά εγχειρίδια των κοινωνικών σπουδών του δημοτικού σχολείου: Η περίπτωση της Αγγλίας, της Ελλάδας και των Η.Π.Α.* Διδακτορική διατριβή, Ρέθυμνο.

Jonhsen, E. B. (1993). *Textbooks in the kaleidoscope. A Critical Survey of Literature and Research and Educational Texts*. Trans. L. Sivesind. Oslo, Scandinavian University Press.

Jenkins, R (2007). *Κοινωνική ταυτότητα*. Μετάφραση Κατερίνα Γεωργοπούλου. Αθήνα: Σαββάλας.

Κανακίδου, Ε. & Παπαγιάννη, Β. (1998). *Διαπολιτισμική Αγωγή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Καϊλά, Μ., Καλαβάσης, Φ., Πολεμικός, Ν. (2002). *Μύθοι, μαθηματικά, πολιτισμοί: αποσιωπημένες σχέσεις στην εκπαίδευση*. Ατραπός.

Κάτσικας, Χ. (2007). *Η επανάσταση του '21 στα σχολικά βιβλία Ιστορίας Ελλάδας και Τουρκίας. Η εικόνα του «άλλου»*. <http://katsikas.8k.com/articles/artro31.html>.

Κασίδου, Σ. (2007). *Σχολική ιστορία: ιστοριογραφικές κατασκευές και συλλογικοί μύθοι. Το παράδειγμα των σχολικών εγχειριδίων της ιστορίας του δημοτικού σχολείου*. www.nured.uowm.gr/pg/index.php?download=Kasidou.pdf

Fritzsche K. (1992). Τα σχολικά εγχειρίδια ως αντικείμενο έρευνας. Ματιές στη διεθνή έρευνα σχολικών εγχειριδίων. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, μ.τ.φ. Καψάλης Αχ. Τ. 17/92, , Θεσσαλονίκη :εκδ. Αφών Κυριακίδη, σ.176.

Κόκκινος, Γ. (1998). *Από την ιστορία στις ιστορίες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κόκκινος, Γ.(2002). Η ιστορία στο σχολείο: από την ιδεολογική λειτουργία στη δημιουργία ιστορικής σκέψης. *Τα ιστορικά* , τ. 36 (165-200).

Κόκκινος, Γ (2000). *Η σχολική ιστορία σήμερα. Στο Ιστορία για όλους*, Sebba, S.Μετάφραση: Καβαλιέρου. Εκδόσεις: Μεταίχμιο

Κόκκινος, Γ (15/4/07). *Οι «πόλεμοι» της σχολικής ιστορίας*. Κυριακάτικη www.enet.gr/online/online_text/c=110,id=30719124

Κανέλλη, Λ. (11/3/2007). *Ιδεολογία και λέξεις*. Ριζοσπάστης, σ. 7.

Κατσουλάκος, Θ. & Τσαντίνης, Κ. (1994). *Προβλήματα ιστοριογραφίας στα Σχολικά εγχειρίδια των Βαλκανικών Κρατών, Επανάσταση '21, Βαλκανικοί Πόλεμοι*. Αθήνα: Εκκρεμές.

Καψάλης, Α. & Χαραλάμπους Δ. (2008). *Σχολικά εγχειρίδια: θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματισμοί*. Νέα έκδοση αναθεωρημένη. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κουλούρη, Χ. (28/1/07)). *Πώς γράφεται η Ιστορία. Ησυχία! Κοιμάται*. Το Βήμα.

<http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&ct=114&artid=178630>

Κουλούρη Χ. (7/1/07). *Η ιστορία στην πυρά του φανατισμού. Τα θετικά στοιχεία του βιβλίου της Στ' Δημοτικού είναι ακριβώς εκείνα για τα οποία κατηγορείται*. Το Βήμα.

http://www.antibaro.gr/society/koulourh_istoria.php.

Κουλούρη, Χ (1988). *Ιστορία και Γεωγραφία στα Ελληνικά Σχολεία (1834-1914)*, *Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας*. Αθήνα.

Κουλλαπής, Γ.Α. (2000). Εικόνα των Βουλγάρων και των Τούρκων στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης της περιόδου 1950-1990, στο *Η εικόνα του «Άλλου»/ Γείτονα στα Σχολικά βιβλία των Βαλκανικών Χωρών*. Αθήνα: Τυπωθύτω – Γ. Δαρδανός, 2000, .σσ.361-374.

Κουμέντος, Γ. (2007). Το ανιστόρητο βιβλίο της Ιστορίας της Στ' τάξης του δημοτικού. *Ρεσάλτο*, τεύχος 17, Μάιος.

Krippendorff, K. (1980). *Content analysis – An introduction to its methodology*. Newbury park: Sage Publications.

Κωνσταντινίδου, Ε (2000). Οι αλλαγές στα ελληνικά σχολικά βιβλία Ιστορίας: Πόσο αποτελεσματικές είναι στη «βελτίωση» της εικόνας του εθνικού άλλου; στο: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα: *Η Εικόνα του «άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών*, Θεσσαλονίκη, 16-18 Οκτωβρίου 1998, Α. Καψάλης - Κ. Μπονίδης - Α. Σιπητάνου (επιμ.), Αθήνα, Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός, σσ. 375-392.

Leonardo Z. (2009). *Race, Whiteness, and Education*. Routledge.

Λιάκος, Α. (2007). *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*; Αθήνα: Πόλις.

Λυγερός, Ν. & Παυλίδης Α. (2006). Σκέψεις και κρίσεις πάνω στο περιεχόμενο του νέου εγχειριδίου ιστορίας στη Στ' Δημοτικού. περ. *Άρδην*, τεύχος 62, Νοέμβριος , σ. 29.

Μααλούφ, Α.(1999). *Φονικές ταυτότητες*. μτφ. Θεόφιλος Ξ. Τραμπούλης. Αθήνα: Ωκεανίδα.

Μαδεμλής, Η. (2008). Σχολικά εγχειρίδια ιστορίας: μια πολιτική διακύβευση. *Επιστημονικό βήμα*, τ.9, Μάιος, σσ.65-70.

Μασσιάλλας, Β. (2005). Το σχολείο του μέλλοντος. *Επιστήμες της Αγωγής*. Τεύχος 1/2005, σ.σ.7-18.

Μαργαρίτης, Γ. (2007). *Η «ανακατασκευή» των σχολικών βιβλίων ιστορίας. Ομπρεσιονισμός στη διδασκαλία*. www.paremnasis.gr

Μαυροσκούφης, Δ. (1997). Οι κυρίαρχες ιδεολογικές επιρροές στην ελληνική εκπαίδευση: το παράδειγμα της σχολικής ιστορίας. *Παιδαγωγική επιθεώρηση* 26,37-59

Μαυροσκούφης, Δ. (2002). Στρατηγικές διδασκαλίας στο μάθημα της ιστορίας: από τον αφηγηματικό μονόλογο στις βιωματικές προσεγγίσεις. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 125 (48-52).

Μιχαηλίδου Α. (2008). *Σημειώσεις στη θεματική ενότητα ΕΚΠ51 – εφαρμοσμένη εκπαιδευτική έρευνα*. Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

McLaren, P (2001). *Che Guevara, Paulo Freire, and the Pedagogy of Revolution*. *Cultural Studies, Critical Methodologies*, Volume 1 Number 1, 108-131.

Μήλλας, Η. (2005). *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Μήλλας, Η. (2002). *Τι πρέπει, τι δεν πρέπει; Οδηγός συμπεριφοράς για καλύτερες ελληνοτουρκικές σχέσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Μονιότ, Η. (2000). *Η διδακτική της ιστορίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Μπονίδης, Κ. (1998). *Έρευνα των προδιαγραφών της διδασκαλία στην Ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση: Η ανάλυση των εν χρήσει σχολικών εγχειριδίων του γλωσσικού μαθήματος υπό το πρίσμα της Παιδαγωγικής της Ειρήνης*. Διατριβή επί διδακτορία.

Μπονίδης, Κ. (2001). Ελλάδα – Βαλκάνια – Ευρώπη: Λαοί και πολιτισμός, στο *Διαθεματικό Εκπαιδευτικό υλικό για την ευέλικτη ζώνη καινοτόμων δράσεων, Γυμνάσιο*, Τόμος Β΄- Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, Εκφάνσεις Τέχνης, ΥΠΕΕΘ_ΠΙ: Αθήνα, σσ. 11- 73.

Μπονίδης, Κ. (2004). *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας: Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Θεσσαλονίκη: Μεταίχμιο.

Ντέλλα, Α. (2005). *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*
http://gym-karper.gre.sch.gr/Magazine/2005_3/24_Education.htm

Ξωχέλλης, Π. (1987). *Η διδασκαλία της Ιστορίας στο Γυμνάσιο και το Λύκειο. Ερευνητική συμβολή στη Διδακτική της Ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Ξωχέλλης, Π. (2000α), Η Εικόνα του «άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών, στο: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα: *Η Εικόνα του «άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών*, Θεσσαλονίκη, 16-18 Οκτωβρίου 1998, Α. Καψάλης - Κ. Μπονίδης - Α. Σιπητάνου (επιμ.), Αθήνα, Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός, σσ. 27-30.

Ξωχέλλης, Π. (2000β), «Ο “άλλος” Οδυσσέας», *Το Βήμα*, Τμήμα ΣΤ΄: Βιβλία, 15-11-2000, σ. 5.

Ξωχέλλης, Π, Καψάλης, Α, Ισμυρλίδου, Δ. Λουκίδου, Δ., Μπονίδης, Χατζησαββίδης, Σ. (2000). Η εικόνα του «άλλου» στα σχολικά εγχειρίδια γλωσσικής διδασκαλίας των βαλκανικών χωρών, στο: *Η Εικόνα του «άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών*, στα: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα: *Η Εικόνα του «άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών*, Θεσσαλονίκη, 16-18 Οκτωβρίου 1998, Α. Καψάλης - Κ. Μπονίδης - Α. Σιπητάνου (επιμ.), Αθήνα, Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός, σσ.43-65.

Ξωχέλλης, Π. Καψάλης, Α., Ανδρέου, Α. Ισχυρλιάδου, Α., Λουκίδου Δ., Μπονίδης Κ., Χατζησαββίδης Σ., (2000). Η εικόνα του «άλλου» στα σχολικά βιβλία ιστορίας των βαλκανικών χωρών, στο: *Η Εικόνα του «άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών*, στα: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα: *Η Εικόνα του «άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών*, Θεσσαλονίκη, 16-18 Οκτωβρίου 1998, Α. Καψάλης - Κ. Μπονίδης - Α. Σιπητάνου (επιμ.), Αθήνα, Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός, σσ.43-65.

Οζκιριμλί Ο. & Σοφός Σ. (2008). *Το βάσανο της ιστορίας*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Unesco (2002). *Εκπαίδευση ο θησαυρός που κρύβει μέσα της. Έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για την Εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα, υπό την προεδρία του Jacques Delors*. Αθήνα: Gutenberg.

Παπαματθαίου, Μ., (1/6/08). *Ξαναγράφουν την Ιστορία επί το εθνικότερον*. Το Βήμα on line. <http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&artid=189017&ct=75>.

Παπαναστασίου, Κ. & Παπαναστασίου, Ε. (2005). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Λευκωσία.

Παυλίδης Π. (2003). Παιδεία και καθημερινή συνείδηση υπό το πρίσμα της κοινωνικής προόδου. *Σύγχρονη Παιδεία*. Τεύχος 132, σσ. 93-102.

Πέτρου, Α. (2008). *Σημειώσεις στη θεματική ενότητα ΕΚΠ70 – Εκπαιδευτική Πολιτική και Αναλυτικά Προγράμματα*. Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Παπάς, Α. (1998). *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική και Διδακτική*, τ. Α, αυτοέκδοση, σ σ. 295-297. Αθήνα.

Πρετεντέρης, Κ. Ι (4/2/07). Η κρυφή γοητεία της συνωμοσίας. Το Βήμα, σελ.: Α65 Κωδικός άρθρου: Β14982Α652.

http://tovima.dolnet.gr/print_article.php?e=B&f=14982&m=A65&aa=2

Ρέππας, Χ. (2007). Σκέψεις για το νέο βιβλίο Ιστορίας της Στ' δημοτικού. *Εκπαιδευτική Κοινότητα*, τεύχος. 81, 12/4/ 2007.

www.alfavita.gr/artra/artro20070412a.php - 88k.

Ρεπούση, Μ. (28/1/07). *Οι πόλεμοι των εγχειριδίων. Από το τέλος του 18^{ου} αιώνα που το ιστορικό μάθημα εγκαθίσταται στο δυτικό σχολικό περιβάλλον μέχρι τις μέρες μας η σχολική Ιστορία ανανεώνεται μέσα από συγκρούσεις*. Το Βήμα.

Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*. Αθήνα: Gutenberg.

Ρωμανός, Κ. Π. (10/12/06). *Η Ελληνική ιστορία ως πολυπολιτισμικό εγχείρημα*; Εφημερίδα Το Παρόν http://www.antibaro.gr/society/romanos_istoria.php.

Salomon, G. (2003). *Does Peace Education Make a Difference in the Context of an Intractable Conflict?* University of Haifa, Center for Research on Peace Education.

Salomon, G. (2002). The nature of peace education: Not all programs are created equal. In G. Salomon & B. Nevo (Eds.). *Peace education: The concept, principles and practices around the world*. Mahwah, NJ: LEA.

Slater, J., (1995). *Teaching history in the new Europe*. London: Casell.

Stradling, R. (2002). *Teaching 20th –Century European history*. Council of Europe Publishing.

Stradling, R (2001). *Πολυπρισματική Θεώρηση στη διδασκαλία της ιστορίας: οδηγός για καθηγητές*.

Υπόσταση Rec (2001) 15 σχετικά με τη διδασκαλία της ιστορίας στην Ευρώπη του εικοστού πρώτου αιώνα. Συμβούλιο της Ευρώπης.

Σακκά Β. (2006). Η αρχική εκπαίδευση/κατάρτιση των εκπαιδευτικών που διδάσκουν Ιστορία: η ελληνική πραγματικότητα, η ευρωπαϊκή πολιτική και οι «συστάσεις» του Συμβουλίου της Ευρώπης και κάποια ερωτήματα. *Παιδαγωγικά ρεύματα* Αιγαίου, τ.2, Νοέμβρης.

Σπυριδάκης, Γ. (2002) *Η αντιστοιχία της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής θεωρίας με την εκπαιδευτική πράξη στα ιδρυθέντα με το νόμο 2413/1996 Σχολεία Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης. Η περίπτωση του Δημοτικού Σχολείου Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης του Δήμου Σαπών στο νομό Ροδόπη*. Επιβλέπων καθηγητής: Δαμανάκης. Διπλωματική Εργασία. Ρέθυμνο, 2002.

Segall M.H (1999). *Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε παγκόσμιο οικονομικό πολιτιστικό πλαίσιο*, Γεώργια Δ.(επιμ.). Αθήνα: εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Ταίηλορ, Τ. (1999). *Πολυπολιτισμικότητα*. Εκδόσεις: Πόλις.

Τεγόπουλος – Φυτράκης, Ελληνικό λεξικό. Αθήνα: Εκδόσεις Αρμονία.

Τζάνη, Μ. (2005). *Σημειώσεις για το μάθημα μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα.

Tajfel, H. (1981). *Social stereotypes and social groups*, στο J.C. Turner και H. Giles (επιμ.). *Intergroup Behaviour*, Blackwell. Οξφόρδη.

Τουλιάτος, Σ. (20/3/07). *Η ιστορική αλήθεια και το βιβλίο της Στ' Δημοτικού*. <http://www.paremvaseis.org/yliko1apr2007.htm>.

Τσουκαλά, Κ. (1999). *Η εξουσία ως λαός και ως έθνος*. Αθήνα. Εκδόσεις Θεμέλιο.

Τσιάκαλος, Γ, (7/9/08). *Στόχος μας η δημιουργία νέου σχολείου*. Πολίτης, σ. 16

Τσιτσιπής, Λ. (1995). *Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία*. Αθήνα: Gutenberg.

Unesco (1999). *Guidebook on textbook research and textbook revision*. Unesco: Paris
<http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001171/117188E.pdf>

Von Borries, B. (2000). *Methods and Aims of Teaching History in Europe. A Report on Youth and History*, στο: Stearns, P. N. – Seixas, P. – Wineburg, S. (eds), ό.π., σσ. 246-261.

Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Παιδαγωγικό Ινστιτούτο(2002). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα.

Φίλιας, Β. (1977). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*. Αθήνα: Gutenberg

Φραγκουδάκη, Α. (1997^α). Οι πολιτικές συνέπειες της ανιστορικής παρουσίασης του ελληνικού έθνους στο Φραγκουδάκη, Α. & Δραγώνα, Θ, «*Τι είναι η πατρίδα μας;*». Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ.143-200

Φραγκουδάκη, Α. (1997^β). «Απόγονοι Ελλήνων» από τη μυκηναϊκή εποχή στο Α. Φραγκουδάκη & Θ.Δραγώνα , στο *Τι είναι η πατρίδα μας;*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ.344-400.

Φλουρής, Γ. Σ. & Καλογιαννάκη, Π. (1996), «Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση. Η περίπτωση των Βαλκανικών λαών και Τούρκων στα ελληνικά σχολικά βιβλία. Αφορμή για προβληματισμό και συζήτηση», *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τχ. 23/96, σσ. 211-212.

Φραγκουδάκη Α., Δραγώνα. Θ., Ανδρούτσου Α.(1997). Διαπολιτισμική εκπαίδευση και επιμόρφωση εκπαιδευτικών. Η περιγραφή μιας εμπειρίας. Σύγχρονα Θέματα, τ.63.

Φλουρής Γ.& Καλογιαννάκης Π. (1996). Εθνοκεντρισμός και Εκπαίδευση. Η περίπτωση των Βαλκάνιων Λαών και Τούρκων στα Ελληνικά Σχολικά Βιβλία: αφορμή για προβληματισμό και συζήτηση. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.23,σ.209-211.

Φραγκουδάκη Α., (1997^α). Οι πολιτικές συνέπειες της ανιστορικής παρουσίασης του ελληνικού έθνους, στο Α. Φραγκουδάκη & Θ. Δραγώνα (επιμ.) *Τι είν' η πατρίδα μας;* Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ.σ.143-198.

Φραγκουδάκη Α., (1997β). Απόγονοι» Ελλήνων « από τη μυκηναϊκή εποχή»: η ανάλυση των εγχειριδίων Ιστορίας, στο Α. Φραγκουδάκη & Θ.Δραγώνα (επιμ.) *Τι είν' η πατρίδα μας;*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 344-400.

Φραγκουδάκη, Α. (1999) . *Γλώσσα και ιδεολογία*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Φλουρής, Γ & Ιβρίντελη Μ. (2000). Η εικόνα των βαλκάνιων γειτόνων μας στο αναλυτικό πρόγραμμα, στα σχολικά εγχειρίδια και στα βιβλία δασκάλου του ελληνικού δημοτικού σχολείου, στο: Η Εικόνα του «άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών, στα: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα: *Η Εικόνα του «άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών*, Θεσσαλονίκη, 16-18 Οκτωβρίου 1998, Α. Καψάλης - Κ. Μπονίδης - Α. Σιπητάνου (επιμ.), Αθήνα: Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός, σσ.231-261.

Φρέιρε, Π. (1977). *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*. Αθήνα: Κέδρος.

Χατζησσαβίδης, Σ. (1997). Η μονάδα Έρευνας Σχολικού βιβλίου του Τομέα Παιδαγωγικής του Α.Π.Θ. : Η έρευνα των σχολικών βιβλίων των βαλκανικών χωρών, στο *Εκπαίδευση και διαπολιτισμική Επικοινωνία, πρακτικά του 1^{ου} Διαβαλκανικού Συνεδρίου της Πάτρας*, 3-5 Μαΐου 1996, Π. Γεωργογιάννης (επιμ.). Αθήνα: Gutenberg.

Χαραλάμπους, Γ. (2007). *Ο εθνικός «εαυτός» και ο εθνικά «άλλος» στα ελληνοκυπριακά σχολικά βιβλία Ιστορίας της Μέσης εκπαίδευσης: Μια ερευνητική προσέγγιση υπό το πρίσμα της Παιδαγωγικής της ειρήνης*. Διπλωματική εργασία. Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Χολέβας, Κ. (2007). *Η διπλωματία των σχολικών βιβλίων*. Αντίβαρο, Απρίλιος.

http://www.antibaro.gr/society/xolebas_diplwmatia.php

Χολέβας, Κ. (2006). *Μια σχολική ιστορία χωρίς εθνική αξιοπρέπεια*. Αντίβαρο, Οκτώβριος, http://palio.antibaro.gr/society/xolebas_istoria.php.